

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

IX. KÖTET, 3—4. SZÁM

*Ez a kötet tartalmazza
a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály
1956. évi nagygyűlési előadásait*

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST, 1956

I. OSZT. KÖZL.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK

K Ö Z L E M É N Y E I

A szerkesztő bizottság tagjai

BÓKA LÁSZLÓ, LAKÓ GYÖRGY, SZABOLCSI BENCE

A szerkesztésért felel

BÓKA LÁSZLÓ
osztálytitkár

Segédszerkesztő

VARGA JÓZSEF

Szerkesztőség : Budapest V., Széchenyi rakpart 3., I. 145.

Kiadóhivatal : Budapest V., Alkotmány utca 21.

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya a következő idegen nyelvű folyóiratokat adja ki :

Acta Linguistica,
Acta Orientalia.

A Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának, valamint a Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának közös folyóirata :

Acta Antiqua.

Az Actákban orosz, német, angol és francia nyelven (az Acta Antiquában latinul is) jelennek meg a nemzetközi tudományosságot is érdeklő cikkek a nyelv-, irodalom-, művészet- és zenetudomány, orientalisztika és klasszika-filológia köréből. A közlés nyelvét a szerző és a szerkesztőség együttesen állapítja meg. Kéziratok magyar nyelven vagy a fenti nyelvek egyikén az illető Acta szerkesztőségének küldendők meg. Az Acta Linguistica szerkesztősége : Budapest V., Váci u. 12. az Acta Orientalia és az Acta Antiqua szerkesztősége : Budapest V., Alkotmány u. 21.

A Közleményekben megjelent munkák tiszteletdíja nyomtatott ívenként 400 Ft, valamint 100 különlenyomat. Közlésre el nem fogadott kéziratokat a szerkesztőség lehetőleg visszajuttat a szerzőhöz, de a kéziratok megőrzéséért felelősséget nem vállal.

A Közlemények előfizetési ára kötetenként (egy kötet négy füzetből áll) belföldi címre 40 Ft, külföldi címre 60 Ft. Belföldi megrendelések az Akadémiai Kiadó (Budapest, V., Alkotmány u. 21. Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám : 05-915-111-44), külföldi megrendelések a „KULTÚRA” Könyv- és Hírlap-Külkereskedelmi Vállalat (Budapest VI., Sztálin út 21. Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám : 43-790-057-181) útján esz-
közölhetők.

WOLFGANG AMADEUS MOZART
1756—1791

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

IX. KÖTET

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST, 1956

I. OSZT. KÖZL.

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Emil Petrovici</i> : A román fonémarendszer rövid vázlata	1
--	---

Hozzászólások:

<i>Tamás Lajos</i>	12
<i>Kniesz István</i>	12
<i>Deme László</i>	13
<i>Gáldi László</i>	18
<i>Szabó Dénes</i>	19
<i>Bakos Ferenc</i>	19
<i>Fodor István</i>	20
<i>Emil Petrovici</i> válasza	20
<i>Turóczi-Trosztler József</i> : Heine-problémák	27

Vita:

Vita a „Helyesírásunk időszerű kérdései” című tanulmánykötetről a Magyar Tudományos Akadémia Helyesírási Főbizottságában 1955. október 27-én:

<i>Benkő Loránd</i> elnöki megnyitója	91
<i>Temesi Mihály</i> vitaindító előadása	92

Hozzászólások:

<i>Elekfi László</i>	106
<i>Újvári Lajos</i>	107
<i>Takács József</i>	110
<i>Ligeti Lajos</i>	113
<i>Kéz Andor</i>	116
<i>Fábián Pál</i>	118
<i>Wéger Imre</i>	122
<i>Dienes Gedeon</i>	123
<i>Tompa József</i>	125
<i>Deme László</i>	126
<i>Miklós Róbert</i>	128
<i>Egedy Mária</i>	129
<i>Csitrom László</i>	129
<i>Temesi Mihály</i> válasza	130
<i>Benkő Loránd</i> zárószava	131

Utólagos hozzászólások:

<i>Bárczi Géza</i>	131
<i>Tompa József</i>	142

Vita Bóka László Ady-monográfiájáról	151
--	-----

Az Osztály életéből

A Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály munkája 1955-ben:

A Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály vezetősége 1955-ben az alábbi főbb kérdésekkel foglalkozott	161
---	-----

Az MTA Elnökségének határozatai az I. Osztály munkájával kapcsolatban	162
---	-----

A nyelvtudomány területén működő főbizottságok és bizottságok 1955. évi munkája:

Nyelvtudományi Főbizottság; Helyesírási Főbizottság; Nyelvművelő Főbizottság; Szótári Főbizottság	162
---	-----

A Nyelvtudományi Intézet egyes kollektív munkálatainak előrehaladása	164
Az Irodalomtörténeti Főbizottság 1955-ben végzett munkájából	166
Szövegkiadási Bizottság	166
A Zenetudományi Főbizottság munkája 1955-ben	167
A Népzene kutató Csoport 1955-ben végzett munkája	168
A Klasszika-filológiai Főbizottság 1955 folyamán az alábbi fontosabb kérdésekkel foglalkozott	169
A Könyvtartudományi Főbizottság 1955-ben az alábbi főbb kérdésekkel foglalkozott	170
A Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály felolvasó ülései 1955-ben	170
Tudományos minősítések 1955-ben	171
A Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1955-ben megjelent kiadványai	171
Akadémiai jutalommal kitüntetettek 1955-ben	171
1955. évi Kossuth-díjasok	173
Külföldi tanulmányutak 1955-ben	176
A Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály külföldi vendégei 1955-ben	176
A Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1955. évi célhitelének intézetek és témák szerinti felosztása	177
A Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály ösztöndíjasai 1955-ben	178
A Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály az alábbi szerzőket részesítette prémiumban 1955-ben	180
A Magyar Tudományos Akadémiai Jókaí-pályázatának eredményei. Összeállította: Hopp Lajos	182
Vörösmarty Mihály ismeretlen kéziratai a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (Gergely Pál)	183
Készül a régi magyar nyomtatványok új bibliográfiája (Borsa Gedeon)	193
Megalakult az Irodalomtörténeti Intézet	194
Az Irodalomtörténeti Kézikönyv tematikájának vitája	195

Szemle

<i>Horváth János</i> : Vítás verstani kérdések (Gáldi László)	197
<i>Szabolcsi Bence</i> : Népzene és történelem (Gárdnyi Zoltán)	212
<i>L. Fekete</i> : Die Siyâqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung (Hazai György)	217
<i>Bornemisza Péter</i> : Ördögi kísértetek (Koltay-Kasztner Jenő)	224
<i>Dániel Anna</i> : Ibsen (Benedek Marcell)	229
Megjegyzések Gáldi Lászlónak „A magyar nyelv atlasz munkamódszere” című tanulmánygyűjteményünkről írt bírálatára (Deme László—Imre Samu)	232

A Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály előadásai az 1956. évi nagygyűlésen:

<i>Bóka László</i> : Beszámoló a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály munkásságáról	245
Az osztályvezetőség beszámolójának vitája. (A vitát összefoglalta: <i>Pákozdi Endre</i>)	268
<i>Kodály Zoltán</i> elnöki megnyitója Szabolcsi Bence előadása előtt	277
<i>Szabolcsi Bence</i> : Mozart és a népi színjáték	279

Készülő leíró nyelvtanunk vitás kérdéseiről

<i>Tompa József</i> vitaindító referátuma	303
Melléklet: A fokozás	316

H o z z á s z ó l á s o k:

<i>Tamás Lajos</i>	325
<i>Temesi Mihály</i>	325
<i>Juhász József</i>	332
<i>Szabó Dénes</i>	335

<i>Deme László</i>	338
<i>Károly Sándor</i>	343
<i>Bárczi Géza</i>	345
<i>Knieszsa István</i>	347
<i>Gáldi László</i>	347
<i>Kelemen József</i>	349
<i>Benkő László</i>	355
<i>B. Lőrinczy Éva</i>	357
<i>Hegedűs Lajos</i>	360
<i>Elekfi László</i>	363
<i>Gerhauser Albert</i>	366
<i>Rácz Endre</i>	366
<i>Szende Aladár</i>	368
<i>Deme László</i>	369
<i>Tompa József</i> válasza	371
<i>Pais Dezső</i> elnök	380

Vita:

Sziklay László „Gáspár Imre” című kandidátusi disszertációjának vitája. (A vitát összefoglalta: <i>Rejtő István</i>)	385
Klaniczay Tibor: „Zrinyi Miklós” című doktori disszertációjának vitája. (A vitát összefoglalta <i>Pirnát Antal</i>)	391
Róna Éva „Piers the Plowman” és az 1381-es parasztfelkelés című kandidátusi disszertációjának vitája. (A vitát összefoglalta: <i>Mezey László</i>)	403
Hegedűs Lajos „Eszközfonetikai vizsgálatok a magyar nyelvjárások és köznyelv köréből” című kandidátusi disszertációjának vitája. (A vitát össze- foglalta: <i>Papp István</i>)	407
Király Péter „A kelet-szláv nyelvjárás nyomtatott emlékei” című kandi- dátusi disszertációjának vitája. (A vitát összefoglalta: <i>Sulán Béla</i>)	415
Sz. Kispál Magdolna „A manysi igenév mondattana” című kandidátusi disszertációjának vitája. (A vitát összefoglalta: <i>Hajdú Péter</i>)	421

Az Osztály életéből:

A földrajzinév- írás további szabályai (<i>Fábián Pál</i>)	427
A szláv népek irodalma és irodalomtudománya a „Filológiai Közöny”-ben és az „Irodalmi Figyelő”-ben (<i>Sziklay László</i>)	439
A Klasszika-filológiai Főbizottság mellett működő munkaközösség (<i>Borzsák István</i>)	447

BESZÁMOLÓ A NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLY MUNKÁSSÁGÁRÓL

Abban a házban, melyben születtem, esztendőnként egyszer egybegyűlt az egész család, s olyankor valaki mindig mécesest gyűjtött azok emlékére, akik az elmúlt esztendő során elhunytak, s valaki mindig virágot kapott, aki örömet hozott a családnak, — ifjú asszonyt, rívó-nevető csecsemőt, sikert. Hadd folytassam most én e szép szokást s első szavammal gyűjtsak mécesest Zsirai Miklós akadémikus és Gyóni Mátyás levelező tag szívünkben eleven arcképe előtt. Hadd jelezze a lobogó láng nemcsak még égő fájdalmunkat, hanem azt is, hogy alkotó szellemük még köztünk lobog, hogy nem sejtelmes egekben élnek, hanem itt, köztünk él alkotó szellemük minden eredménye, hogy a tűz, mit emlékükre gyűjtöttünk, nem az áldozat, nem az emlékezés, nem az engesztelés, hanem a fogadalom tüze: tovább írjuk a félbemaradt sort, véghezvisszük a megkezdett munkát.

De hadd köszöntse a mi nagy családuink örömünk virágával a primus inter pares-t, az alkotók között is elsőt alkotót, Kodály Zoltán akadémikust, aki nemcsak a magyar, de bizvást mondhatjuk az egész világ zeneművészetének egyik legnagyobb remekművével, a „Zrínyi szózata”-val ajándékozott meg minket. Páratlan kórusműve, melyben az emberi hang hangszerek segítségével nélkül szárnyal föl, úgy zengi ki a századok tanúságát, hogy a fölriadó múlt szavára a jövőndő ver visszhangot. Kodály megtalálta azt a közeget, melyben múlt és jövőndő egymásra lelhet: a népeért égő hazafi erkölcsi felelősségének atmoszféráját. Azoknak a tudományoknak, melyeket mi osztályunk keretén belül művelünk, van egy sajátossága. A matematikusok legnagyobb hőse a matematikus, a technikusoké a nagy technológus, az orvosoké a nagy gyógyító. A mi legnagyobb hősünk nem a nyelvtudós, nem az irodalomtudós, nem a zene-tudomány művelője, nem a könyvtáros, hanem az alkotó művész, aki a táj-nyelvek vadvirágát egy remekműbe foglalva, köznyelvi kincssé teszi, aki a nép vágyaiból és álmaiból jövőt formáló víziót alkot, aki egy táj akusztikájába belezengi a nép örömének és bánatának dallamát, harmóniáját, akinek műveit őrzik s osztják szét a könyvestékák. A mi hősünk az alkotó művész, a nép tehetségének szintézise. Köszöntsük hát Kodály Zoltánt, aki azzal, hogy köztünk van és alkot, minduntalan emlékeztet arra, hogy mi addig és azért

élünk, amíg az eleven művészetet szolgáljuk, hogy az alkotó művészet megbecsült kincse legyen népünknek.

Az elmúlt esztendő persze nemcsak gyásznapokból s nemcsak örömnépekből állt, hanem szorgos hétköznapiokból, apró kudarcokból s apró léptek szívós erőfeszítésével elért sikerekből s nekünk az a feladatunk, hogy hétköznapijainkat tegyük mérlegre. Ez a feladat ezidén könnyebb, de felelősségteljesebb, mint valaha lehetett és volt. Könnyebb, mert olyan felbecsülhetetlen segítséget kaptunk, mint amelyet a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. Kongresszusa adott munkánk értékeléséhez. De nehezebb, mert úgy kell értékelnünk munkánkat, hogy abból iránymutató fény sugározzék azokra a feladatokra, melyek népgazdaságunk második öt éves tervének végrehajtása során osztályunkra várnak. Szempontjainkat, céljainkat hazánk fejlődésének céljai szabják meg, beszámolóinkat s az azt követő vitát az a személyi tekinteteket nem ismerő, dogmák előtt térdet nem hajtó friss szellem kell, hogy áthassa, mely ez év kora tavasza óta emberségesebbé teszi világrendszerek, népek, emberek egymáshoz való viszonyát.

Az a tény, hogy a szocializmus világrendszerre vált, a békés egymás mellett élés, vagy a történelem legpusztítóbb háborúja alternatív lehetősége elé állította az emberi világot. Mi tudjuk, hogy az első lehetőség valóságos lehetőség s azon kell dolgoznunk, hogy lehetőségből valósággá váljék, hogy az egymás mellett élők között a kölcsönös bizalom légkörében megszülessék az együttműködés. Hogy ehhez a nagy célhoz a magunk területén hozzájáruljunk, erősíteniünk kell az emberek tudatos akarátát, támogatnunk kell hazánk szocialista fejlődését a gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális felemelkedés munkájában. Ezt a feladatot csak akkor végezhetjük a siker reményével, ha hozzájárulunk a marxizmus—leninizmus ideológiájának alkotó módon való továbbfejlesztéséhez, s ennek útjából minden akadályt kíméletlenül elhárítunk. Ezek az akadályok világosak ma már mindenki előtt, de még mindig nem egyértelmű a személyi kultusz, a dogmatizmus elleni küzdelem módja. Leegyszerűsítik ezt a harcot Sztálin elvtárs személyére, az idézgető módszer elleni küzdelemre szimplifikálva a tennivalókat s közben riadva látjuk, hogy kis diktátorok vidáman pápálkodnak, hogy klikkek és kottériák virágoznak, másrészt a marxizmus nagy klasszikusait ugyanúgy tekintélyi érvként idézik, egy sajátos archimédeszi törvényt betöltve, a kiszorított Sztálin-idézetek helyét más idézetek foglalják el, a Sztálin-idézetek megfellebbezhetetlenségével, vagy eltűnnek a marxizmus klasszikusainak nevei s helyüket szerény következetességgel a polgári tudomány nevei töltik be. Sztálin elvtárs sírját nem a kegyeletlenség bontotta fel, hibáit azért kellett a sírban is megsemmisíteni, hogy a személyi felelősség és a szocialista demokratizmus helyes aránya és viszonya tisztázódjék, hogy a közügy sikere ismét megelőzze az ügyködők sikerét, hogy a glória ismét a produkciónak jusson s ne legyen elég hozzá a pozíció, hogy megszűnjék kis és nagy ügyekben egyaránt a monopóliumok rendszere, hogy

az elismerést a köz adja az érdemnek, hogy a pozíciónak ne a hatalom legyen velejárója csupán, hanem a fokozott felelősség és a közösség beszámoltató ellenőrzése, hogy az ellenőrzés kezét ne fogja le a személyi kapcsolatok hálója, de ezt a hálót ne is lehessen madárfogóként senki fejére vetni, hogy az igazság objektivitását ne vétsük össze többé annak valami tértől és időtől független örök érvényével, hogy a sikerrel alkalmazható tételt s a megalkotásához szükséges módszert ne a szabadalmi hivatalnak nyújtsuk be, hanem a kritika kezére adjuk, hogy az eredmény örömét a további feladatok sóvár keresése kövesse, hogy megtanuljunk eredményeinkben kételkedni s a fejlődés korlátalan lehetőségeiben hinni, hogy az elmélet és gyakorlat dialektikája érvénysüljön munkánkban.

A világrendszerek és népek békés együttélésének célja, éppen a mi területünkön, nem jelenthet semmiféle ideológiai ellanyhulást, nem jelenthet semmiféle ideológiai fegyverletételt. Szakítanunk kell azzal a balhiedelemmel, hogy a marxizmus—leninizmus ideológiájának principiális helyessége akkor is hódít, ha az ujjunkat sem mozdítjuk, fel kell adnunk azt a képzelt pozíciót, hogy amit mi csinálunk, az eleve jó és amit mások csinálnak, az eleve rossz. Nekünk még elmélyültebben kell tanulmányoznunk a marxizmus—leninizmus ideológiáját, nekünk minduntalan kontrollálnunk kell a marxizmus—leninizmus módszerével tételeink és a valóság viszonyát, nekünk a helyes princípiumok alapján a tudomány minden területén tovább kell vinnünk a helyes alapelveket a helyes és új konzekvenciákig ahhoz, hogy meggyőzzük a nemzetközi tudományosságot alapelveink és módszerünk érvényéről és használhatóságáról, arról, hogy a velünk való kapcsolat nyereséget ígér. Nekünk a népek egészséges alkotóerejében, a munka gyümölcsöző voltában, az igazság érvényében meg-ingathatatlanul bízva kell tanulmányoznunk a kapitalista államok tudományának eredményeit, nem feledkezve meg egy percre sem arról, hogy a marxizmus—leninizmus máig is megdönthetetlen alapelvei kapitalista körülmények között születtek, s hogy ez elmélet legnagyobb alakjai azt tanították, hogy elméletük helyességének egyik biztosítéka az, hogy az emberi műveltség egészére épült, felhasználva annak minden szilárd eredményét. Mi marxisták azért merünk arra vállalkozni, hogy a világ tanítói leszünk, mert mi vagyunk a legnagyobb tanulók, kik senkitől sem átallunk tanulni, s Hegel reakciós történetfilozófiáját Hegel ragyogó dialektikájával döntjük meg. Éppen most van itt az ideje annak, hogy dogmatikus tudományból vitatkozó tudománnyá váljék a mi tudományunk, éppen az szerezhethet nemzetközi megbecsülést Akadémiánknak, ha érdem előtt szemet nem húnyva, hibát el nem nézve a marxista—leninista bírálat segítségét adjuk a térjmegutcákból egyenes útra áhítozó világnak. De a bírálatot, a tévedések és hibás módszerek leleplezését kezdjük önmagunkon, szerezzünk a bátor önbírálattal erkölcsi hitelt annak a szándékunknak, hogy harcot kezdünk a polgári tudomány tévedései ellen. A vulgarizálás, a sematizmus, a provincializmus mindig belső bizonytalan-

ságot takar, mindig azt jelzi, hogy a külső máz, a rikító felszín alatt fel nem adott tévedéseket őrzünk. Ne úgy harcoljunk a pozitivizmus, a szellem-történet, az ekzisztencializmus ellen, hogy képviselői fejére idézzük Marx, Engels, Lenin tételeit, hanem úgy, hogy Marx, Engels, Lenin igazának fényénél a magunk műveiben ismerjük fel a múlt csökevényeit s tépjük ki gyökerestől. Ne úgy harcoljunk, hogy idézgjessünk, hanem úgy, hogy minket idézzenek, ahol a marxizmus—leninizmus tudományának fölényéről esik szó.

Mindezzel azért kellett legalább ilyen vázlatosan foglalkoznunk, mert tudományunkra roppant nagy feladat vár : meg kell teremtenünk az előttünk álló nagy politikai, társadalmi, gazdasági munka szellemi feltételeit, a tervek megvalósításához alkotó, önfeláldozó, hőslelkű dolgozókat kell nevelnünk. Tudatos, művelt, lelkes dolgozók vihetik előre a szocializmus építésének nagy ügyét : mi nem holt királyok emlékének rakunk gúlát, hanem otthont építünk magunknak s maradékainknak, nekünk nem a vak erő mechanikus munkájára van szükségünk, hanem a célját tudó ember szenvedélyes munkakedvére. Nem hallgathatjuk el, hogy népgazdasági terveinkben a szocializmus építésének szellemi feltételei nem kaptak kellő súlyt az anyagi-termelési feltételek mellett, illetve egyoldalúan csak azok a tudományszakok, melyek közvetlenül segítik a termelést. Ez alól nem kivétel az „Irányelvek a magyar népgazdaság fejlesztésének második öt éves tervéhez” című, megvitatásra közrebocsátott javaslat sem, melyben a társadalom- és történettudományok nem kapnak jelentőségükhöz mért helyet. Mi nem vitatjuk azt, hogy az alkalmazott matematika vagy az agrokémia közvetlenebb segítséget ad a *termelésnek*, mint a nyelvtudomány vagy az irodalomtudomány. De azt innen is hangsúlyoznunk kell, hogy nem kisebb jelentőségű az a segítség, az a közvetlen segítség sem, melyet az általunk művelt tudományágak adnak a termelést végzőknek, a *termelőknék*, hozzásegítve őket ahhoz, hogy termelőmunkájukat teljes öntudattal, mély erkölcsi felelősségérzettel, az emberiség és a haza szeretetének szenvedélyével végezhessék.

Mi nem vitatjuk más tudományok fontosságát, jelentőségét, de arra szeretnénk utalni, hogy a mi tudományszakjainkat is fontos, jelentős hely illeti meg nemzeti műveltségünkben. A marxizmus—leninizmus azt vallja, hogy nyelv nélkül nincs gondolkodás, hogy a nyelv, mint az emberi érintkezés eszköze, a társadalom-szervezés, a munkaszervezés alapfeltételeit teremti meg. Aki a nyelvi műveltség tudatosításán, elmélyítésén munkál, az a dolgozó nép öneszméletét, gondolkodási készségét, társadalmi rendjét, munkája jó megszervezését segíti elő. A marxizmus—leninizmus azt vallja, hogy az irodalom a társadalmi valóság tükré, érzelmi és kedélyvilágunk elmélyítője, gazdagítója, szárnyat ad az alkotó képzeteknek s pozitív és negatív életleti típusok alkotásával formálja s óvja a jövő emberét. Aki az irodalmi műveltség tudatosításán, elmélyítésén munkál, az a dolgozó nép társadalmi öntudatát magosgatja, képessé teszi nagy és nemes érzelmek átérzésére, fölszabadítja alkotó

képzeletét s arcát a jövő felé fordítja. Ugyanezt teszi a maga sajátos eszközeivel a zene, érzelmvilágunk, kedélyvilágunk, szárnyaló képzeletünk gazdagításával s azzal, hogy ritmusnak s harmóniának ember alkotta szépségével az örök változás hibátlan összhang felé fejlődő emberi rendjének örömét lopja szívünkbe. S kell-e mondanom, hogy nyelv, irodalom és zene mit jelentenek a hazaszeretet, az emberi együvértartozás szempontjából? Ki kell-e térnem arra, hogy ezeknek története dolgozó népünk küzdelmes, hősi múltjának milyen kincseit tárja fel? Kell-e arról szólnom, hogy a klasszika-filológia, az orientalisztika, a modern filológiákkal együtt hogy tágitja ezt a nemzeti öntudatot internacionális humanizmussá, hogy ad távlatot, mélységet s plaszticitást történeti tudatunknak? Kell-e külön hangsúlyt vetnem arra, hogy írástudóvá s olvasóvá váló népünk kulturális forradalma számára mit jelenthet egy olyan könyvtártudomány megalapozása, mely az emberi műveltség kincseinek megőrzése mellett ezek közkinccsé tételét, minél szélesebb körű terjesztését vallja feladatának?

Sajnos, ezek a kérdések nem szónoki kérdések voltak, s így válaszolni kényszerülök rájuk: igenis el kell mindezt mondanunk, sőt egyre többször kell elmondanunk. Mert amilyen bizonyossággal állíthatjuk, hogy az osztályunk tárgykörébe tartozó tudományoknak jelentős helyük van a szocialista tudományosságban s jelentős szerepük van a szocializmus építésében, korántsem állíthatjuk azt ugyanilyen bizonyossággal, hogy ennek a helynek és szerepnek megfelelő helyünk és szerepünk van Akadémiánkon belül. Feladataink fontosságát nem vonja kétségbe senki, sőt nem egyszer kapunk sürgető követelmény formában feladatokat. De ha feladataink teljesítésének konkrét feltételeiről van szó, akkor igen gyakran ütközünk akadályokba, sőt meg nem értésbe. Olykor pirulva kell olyan kérdésekre felelnünk, hogy „van-e szükség Petőfi-szótárra?”, vagy „mi szükség van a magyar nyelv értelmező szótárára?”. Olyan kiadványok megjelentetéséért, vagy megfelelő példányszámban való megjelenéséért kell vitákat folytatnunk, melyek nemcsak becsületet szereznek Akadémiánknak, de olykor már nyomás közben kell felemelni példányszámukat, olykor utánnyomásra van szükség belőlük. Alig hiszem, hogy bizonyításra szorulna annak szükségessége, hogy Nyelvtudományi Intézetünk szótári munkálatainak legmegfelelőbb helye az Akadémia könyvtára közvetlen közelében van. Ennek az elemi tudományos igénynek deferálnia kellett az akadémiai hivatalok centralizációs igénye előtt: a bürokratikus munka akadálytalanságának elve győzött a tudományos munka akadálytalan végzésének elve felett. De rámutathatnék arra, hogy a külföldi kiküldetések elosztása terén hogyan áll osztályunk, elmondhatnám azt, hogy nálunk — osztályunk ellátottsága következtében — a legcsekélyebb csökkentés nem csökkentés, hanem nullifikálás: ez vezetett oda, hogy jelenleg mi vagyunk az Akadémia egyetlen olyan osztálya, melyen egyetlen tehermentesítő adminisztrátori állás sincs. A példa fáj, — nem szaporítom. De azt mégis hozzá kell fűznöm, hogy

osztályunk tagjainak külföldi útjai a velünk egy úton járó baráti országokban, csak megerősítették azt a meggyőződésünket, hogy osztályunknak igényei nem jogosulatlanok. Erre hadd mondjak csak egyetlen példát még. A magyar nyelvtudománynak és a magyar irodalomtudománynak nélkülözhetetlen társtudománya, bizonyos mértékben egyik alaptudománya az orientalisztika. Bízvást nevezhetjük egyik legfontosabb nemzeti tudományunknak. Nem kétséges, hogy a cseh nyelvnek, a cseh irodalomnak koránt sincs olyan közvetlen köze az orientalisztikához, mint a magyarnak. Ám önálló épülettel, külön hatalmas könyvtárral, nagy tudományos kutató-gárdával rendelkező Orientalisztikai Intézete nem a Magyar Tudományos Akadémiának van, hanem a Csehszlovák Tudományos Akadémiának, holott a magyar orientalisztika olyan hagyománnyal büszkélkedhet, mint Körösi Csoma Sándor, Vámbéry Ármin, Goldziher Ignác hagyománya s ma is olyan büszkeségei vannak, mint Németh Gyula és Fekete Lajos . . . Tévedés ne essék szólván, — mi nem is ábrándozunk egy önálló épülettel rendelkező orientalisztikai intézetről, mi ennek a fényénél arra akarunk rámutatni, hogy öt esztendő küzdelme kellett ahhoz, hogy magyar irodalomtörténeti intézetünk alakulhasson, s azt nem tudjuk elérni, hogy a magyar népzene kutatás számára egyetlen technikailag megfelelően felszerelt gépkocsi álljon rendelkezésre, holott mi abban az irigylet helyzetben vagyunk, hogy népzene kutatásunkat Kodály Zoltán irányítja . . .

Távol áll tőlem minden rekrimináló szándék, mindenfajta felelőtlen hangulatkeltés s egyáltalán nem állítom, hogy osztályunk méltányos kívánságait csak meg nem értés fogadja, vagy hogy osztályunk helyzete nem javult az elmúlt esztendő során is. Én csak azt állítom, hogy osztályunk helyzete nem kielégítő Akadémiánkon belül, s hogy szükség lenne arra, hogy több segítséget kapjunk munkánkhoz Akadémiánk elnökségétől. Anyagi és erkölcsi segítségre lenne szükségünk. Azt kérjük, hogy vizsgálja meg egyszer az elnökség osztályunk tudományos munkájának szükségleteit és anyagi ellátottságunkat, munkánk jelentőségének fényénél. De vizsgálja meg azt is, hogyan gondozzák Akadémiánk gazdasági szervei akadémiai tervmunkáinkat, nehogy egy-egy tervmunka elkészültekor az derüljön ki, hogy a tervfeladatok kijelölését nem követi azok megvalósításának gazdasági előkészítése, mint ahogy ez az Értelmező Szótár esetében történt. Vizsgálja meg az elnökség akadémikusaink és tudományos kutatóink munkakörülményeit, a túlterhelés kérdésétől az üdülési lehetőségekig. Mi nem követelünk semmit, ami lehetetlen, mi azt kérjük, hogy Akadémiánk vizsgálja meg helyzetünket s biztosítsa azt, ami lehetséges, arányos méltányossággal.

Mindezt annak tudatában adom elő, hogy helyzetünk javításának kulcsa elsősorban a mi kezünkben van, helyzetünkért elsősorban mi magunk vagyunk felelősek. Osztályunk helyét és súlyát Akadémiánkon belül, de a közvélemény előtt is, elsősorban munkánk gyümölcsei biztosíthatják. Túlságosan önkörünkben mozgunk még mindig, intenzív tevékenységünk extenzív gyümölcsözteté-

sével aránytalanul kevesebbet foglalkozunk a kelleténél. Közvetlenebb és hatékonyabb kapcsolatot kellene teremtenünk az oktatásügy, a népművelés irányító és operatív szerveivel, a művészeti és irodalmi élettel, mert munkánk hatékonysága, eredményessége elsősorban azon mérhető le, milyen közvetlen segítséget tudunk adni művelődési forradalmunknak. Ez az extenzivitás végső fokon munkánkra is áldásosan hatna vissza. Amilyen mértékű segítséget tudunk adni például az oktatásügynek a tankönyvek terén, olyan mértékben javul tudományos utánpótlásunk, olyan mértékben válik, a nyelvi és irodalmi műveltség elmélyülése révén, szilárdabbá a nyelvtudomány és az irodalomtudomány helyzete. Ha hatékony segítséget adunk az énektanítás, a zenei oktatás ügyének, ha segítjük a magyar kórusművészet ügyét, ha mi indítunk harcot a szórakoztató zene elsekélyesedése ellen, ha mi vesszük fel a harcot a műbírálat terén a modern magyar zeneművészet kibontakozását gátló horizonttalansága és stílus-dogmatizmusa ellen, olyan zenei élet megteremtését munkáljuk, melyen belül a zenetudománynak is lesz méltó helye. Nem szaporítom a példákat. Csak azt szögezem le, hogy a feladatok ellátásához nélkülözhetetlen munkánk eszmei színvonalának emelése és tervezésünk mélyebb átgondoltsága, következetesebb végrehajtása. A mi munkánk extenzivitásának ugyanis az az alapfeltétele, hogy magas szintű, elvi irányítást adjon, s hogy ne legyen alkalmi jellege, hanem egy megszakítatlanul folyó tudományos kutatómunkára épülve, rendszeres és tervszerű legyen. E kérdés lezárásaként: mi nem deklarációt kérünk, hanem hatékony segítséget s nemcsak kérünk, hanem arra szántunk el magunkat, hogy meg is érdemeljük ezt a segítséget.

Az osztály munkájában *határozott javulás* mutatkozott az elmúlt esztendő során:

1. Munkánk homlokterébe kerültek az *elvi kérdések*.

Bizottságaink tárgysorozatán egyre gyakoribbak az olyan elvi jellegű viták, mint amilyen a Nyelvtudományi Bizottság terv-vitája, vagy az a vita volt, melyen a Magyar Nyelv irányításának, szerkesztésének kérdését vitatták meg. Az I. Finnugor Nyelvészeti Konferencián az eredmények és hiányok felsorolása és mechanikus szembeállítás helyett egy olyan beszámoló hangzott el, mely finnugor nyelvészetünk ideológiai problémáit központi kérdésként tárgyalta s behatóan foglalkozott a tudományos utánpótlás nevelésének, a tudományos erkölcs terén mutatkozó aggasztó jelenségek kiküszöbölésének kérdéseivel. Azok a megindult stilisztikai munkálatok s az a kibontakozóban levő stilisztikai vita a stilisztika alapfogalmairól, mely a III. Magyar Országos Nyelvészeti kongresszus stilisztikai vitáját követte, azt mutatják, hogy túljutottunk némileg azon a primitív fokon, mely oly jellemző volt a múltira, amikor is egy-egy elvi kérdés felmerült ugyan kongresszusokon, konferenciákon, de hamarosan napirendre tértünk föltötte, nyugtalanító jelenléte nem zavarta a megszokott munka rendjét. Ugyanilyen biztató jel az elvi kérdések felvetésének az a láncolata, mely irodalomtörténetírásunk egészét megmozgatta. Az Iroda-

lomtörténeti Kongresszus vitája a magyar realizmus fejlődéséről felvetette irodalomtörténetünk alapproblémáit, az ezt követő s az Oktatásügyi Minisztériummal közösen rendezett ankét, mely a Magyar Irodalomtörténet Kézikönyvének tematikáját vitatta meg, részletekbe hatóan igyekezett tisztázni mindazon kérdéseket, melyeket irodalmunk fejlődése — nemcsak a fő fejlődési vonalat követve — felvet; ezekhez kapcsolódott egyfelől a pártosság vitája, másfelől az a közeljövőben rendezendő konferencia, mely az irodalomtudomány és az irodalomoktatás összefüggéseit fogja tisztázni a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. Kongresszusa utáni ideológiai helyzet követelményeit figyelembe véve. De bizvást mondhatjuk: osztályunk minden területén rámutathatnánk arra, hogy az elvi jelentőségű kérdések előtérbe kerültek, s ez nemcsak a problémafelvetés terén mutatkozott meg, hanem abban is, hogy lassan megkezdődött az elvi kérdések megoldását célzó folyamatos, tervszerű munka is igen sok szakterületen. Ezt a fejlődést igazolja az is, hogy javult osztályunkban a vitaszellem, felbátorult a személyi tekinteteket nem ismerő elvi bírálat: elég az olyan beható és eredményes vitára utalnunk, mint a Magyar Irodalomtörténet Kézikönyvének tematika-vitája, vagy az irodalmi pártosság vitájára, melyen éppen legfiatalabb kutatóink törték át az udvariaskodó, mellébeszélő, hozzászólás helyett párhuzamos előadást tartó vita-hagyományt. Vitáink olykor túlhullámszerűen az akadémiai munka medrén, elvi döntéseink, állásfoglalásaink olykor szenvedélyes ellentmondást váltanak ki a közvéleményben. Vannak, akik ettől a visszhangtól, szeretetteljes aggodalommal, féltik Akadémiánk tekintélyét. Mi ezzel nem értünk egyet. Nekünk csak egy dologtól szabad félnünk: attól a közönytől, mely Akadémiánk legsetétebb korszakában, a két imperialista háború közötti időszakban vette körül Akadémiánk munkáját. A szélesebb közérdeklődésnek még akkor is örülnünk kell, ha az egy-egy kérdésben ellenünk fordul, akkor is, ha téves alapokról támadja munkánkat. Mert a legigaztalanabb támadás is rámutat egyrészt arra, hogy igazunkat még nem tudjuk megfelelő meggyőző erővel képviselni, másrészt feltárja azokat a területeket, ahol fokoznunk kell tevékenységünket. De nem is ebből a szélsőséges esetből kell kiindulnunk, hanem abból az alapnézetünkből, hogy a tudomány nemcsak tanítja a tömegeket, hanem tanul is a tömegektől. Tekintélyünket nem a munkánk körüli fagyos csend biztosítja, hanem az, hogy a munkánk körül felbolydult viták során bebizonyul igazunk.

2. Javult a fundamentális kutatások és a kulturális forradalmunk *gyakorlati* feladataiban való tevékeny részvételünk aránya.

Ezen a téren elsősorban arról a munkáról kell megemlékeznünk, melyet nyelvészeink végeznek az anyanyelvi műveltség elmélyítése terén. Nyelv-művelő folyóiratunknak, a nagymúltú Magyar Nyelvőrnek, mint ezt növekvő publicitása mutatja, sikerül visszatalálnia arra az útra, melyen akkor járt, midőn, Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond szerkesztői tevékenysége idején, tömeg-mozgalommá tudta tenni az anyanyelvünk iránti érdeklődést. Az a

munka, melynek Nyelvtudományi Intézetünk és Nyelvművelő Bizottságunk, Helyesírási Bizottságunk a központja, ma már állandó helyet kap a rádió műsorában, a sajtó, különösen a vidéki sajtó hasábjain, szervezett és rendkívül népszerű közönségszolgálatokkal rendelkezik, országsszerte nyelvművelő és helyesírási ankétot rendez. Idestova egy esztendeje folyik nyelvészeink és a Kiadói Főigazgatóság közös szervezésében egy olyan tanfolyam, mely a könyvkiadás dolgozóit fegyverzi fel tudatos nyelvi kultúrával, s már most készítik elő ugyanebben a keretben azt a stilisztikai tanfolyamot, melyet nyelvészeink és irodalomtörténészeink karöltve fognak tartani ősztől fogva a könyvkiadás dolgozói számára. Itt kell megemlékeznünk arról, hogy a széles tömegek számára készülő népszerű magyar irodalomtörténet első kötete elkészült végre, a második kötet munkálatai is folynak, lesz tehát egy olyan mű, mely az új olvasók milliós tömegei számára gyümölcsözteti marxista--leninista irodalomtörténeti kutatásaink eredményeit. Aki folyóiratainkat, napilapjainkat forgatja, láthatja, hogy a kritikai rovatokban egy igényes, művelt, bátor fiatal nemzedék tör előre, s örömmel állapíthatja meg, hogy az ifjú kritikusok zöme irodalomtörténeti kutatóink táborából lépett az irodalmi élet porondjára. Ugyanolyan öröndetes ez, mint amit a könyvkiadás terén tapasztalhatunk: állami kiadvállalataink belső munkatársai közt, szépirodalmi sorozatok szerkesztő bizottságában, szépirodalmi kiadványok szerkesztői és lektorai sorában egyre nagyobb számmal olvashatjuk idősebb s ifjabb munkatársaink nevét. Ismeretes Zenetudományi Bizottságunk aktív részvétele a Magyar Zeneművészek Szövetsége munkájában. Nincsen olyan tudományszakunk, melynek dolgozói derekasan ki ne vennék részüket a tudomány-népszerűsítés munkájában, de hadd emeljük ki itt klasszika-filológusainkat s orientalistáinkat, akik olyan tudományszakok terén hódították meg új értelmiségünket, hol nem segítette munkájukat semmiféle hagyomány, hol nekik kellett új csapást törni. Végül említsük meg azt az odaadó munkát, melyet Könyvtártudományi Bizottságunk végzett s végez a könyvtárosképzés kimunkálása terén, segítséget nyújtva mind az Oktatásügyi mind a Népművelési Minisztériumnak. Felvetődik olykor az a kérdés: nem forgácsolódik-e szét kutatóink munkaereje e sokirányú társadalmi tevékenység során. Olykor az a nézet is hangot kap, hogy kutatóink bizonyos feladatokat anyagi okokból vállalnak. Az első kérdést kardinálisan el kell utasítanunk: az új típusú tudósnak még akkor is vállálnia kell a népszerűsítő munkát, ha az áldozatokkal jár, nemcsak azért, mivel a marxista--leninista tudós nemcsak művelője tudományának, hanem pedagógusa, propagandistája s harcosa is, hanem azért is, mivel ez a munka biztosítja a gyakorlattal való állandó kapcsolatot, ez forrasztja egybe legeredményesebben munkásságunkkal, parasztságunkkal, a dolgozó néppel a tudomány művelőit. A másik kérdéssel kapcsolatban általánosságban azt mondhatom, hogy az esetek többségében inkább áldozatot vállalnak tudósaink s nem „nyerészkednek”, ám azt is meg kell állapítanunk,

hogy — igen ritkán — arra is akad példa, hogy valakit anyagi okok is készítetnek egy-egy feladat elvállalására. Ez utóbbi, ismétlem, csak sporadikus jelenségek kiküszöbölése nem rajtunk múlik, hanem azon, hogy a tudományos munka megbecsülése milyen mértékben fog érvényesülni az értelmiségi dolgozók bérezésében.

3. Javult munkánk *tervszerűsége* is.

Ez megmutatkozik folyóirataink egyre rendszeresebb megjelenésében s ha e téren vannak is még késések, az nem a szerkesztők munkáján múlik, hanem elsősorban nyomdai nehézségeken, másodsorban azon, hogy folyóiratainknak nincs szerkesztőségük, hogy az adminisztratív munka is alkotó tudósokra hárul s hogy a lektorálás munkáját olyan nevetséges összegekkel vagyunk kénytelenek honorálni, hogy nincs erkölcsi alapunk a sürgetésre, feszebb tervfegyelem megkövetelésére. De megmutatkozik a tervszerű munka javulása abban is, hogy régóta vajúdó termunkák fokozott ütemben jutnak a megvalósulás stádiumába (a Magyar Nyelv Leíró Nyelvtana, a Magyar Nyelv Értelmező Szótára, a Magyar Irodalomtörténet Kézikönyve) s hogy számos területen egyre nagyobb tervszerűséggel indult meg a kutatás. Zene-tudósaink megkezdtek a zenei forrás-kataszter elkészítését, folyamatosnak nevezhető az ókori klasszikusok kétnyelvű kiadása, valamint a Juhász László gondozásában megjelenő „Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum” köteteinek előkészítése, előhaladott állapotban van a XX. századi magyar irodalom szakbibliográfiája, s a Könyvtártudományi Bizottság tervszerűen, szívós következetességgel készíti elő a bibliográfiai munkálatok koordinálását, megindítását. Ennek a tervszerűségnek nemcsak az az oka, hogy javult az osztály ellenőrző munkája, a tudományos intézetek munkafegyelme, hanem az is, hogy a tudományos munka bizonyos fokú tervszerűségével szemben hajdan megnyilvánult ellenérzést a termunkák beérő eredményei legyőzték: ma inkább az a helyzet, hogy a tervszerű munka akadályai keltenek ellenérzést, sajnos egyre többször, egyre több okkal-joggal.

Az elvi kérdések előtérbe kerülése, a fundamentális kutatások és a gyakorlati, nevelő, népszerűsítő munka arányának jóirányú változása, a munka nagyobb tervszerűsége egymásba kulcsolódó jelenségek, s együttvéve azt bizonyítják, hogy osztályunk tagjait, munkatársait egyre inkább áthatja a szocialista tudományos munka szelleme, a marxizmus--leninizmus módszere. A deklarációk, a hűségnyilatkozatok, az ideológiai konferenciákon való tündöklés ideje lejárt, a szocializmust az a tudós építi, aki elvi problémákat vet fel s azok megoldásán munkál, aki pártunk osztálypolitikáját a dolgozó nép közműveltségének emelésével segíti, aki munkája tervszerű végzésével biztosítja, hogy az az anyagi áldozat, melyet dolgozó népünk a tudományos munka támogatásáért hoz, ne heverjen felhasználatlanul. Fejlődésünknek voltak patétikus pillanatai: volt idő, amikor a deklaráció tettnek számított, volt idő, amikor be kellett érünk azzal, hogy valaki hajlandó volt tájékozódni a

marxizmus—leninizmus ideológiája terén, amikor a tavasz hírnökét láttuk abban, hogy egy-egy tanulmányban, egy-egy mű névmutatójában megjelent egy idézet, feltűnt a marxizmus—leninizmus klasszikusainak neve, hivatkozás történt szovjet tudósok munkáira. De ma már túljutottunk ezen a kezdeti időn, a tettek szocializmusának ideje következett el. A káderlapok mellé — minősítésünk kiegészítéséül — vaskos káder-köteteket helyezünk, műveinket; elsősorban azokból kell megállapítani, hogy passzívak, vagy aktívak voltunk. „megnyilatkoztunk-e” s hogyan nyilatkoztunk meg, hogy „viszonyulunk” pártunk politikájához, merre „vettünk irányt” népünk történetének útján . .

Munkánk fentvázolt javulásának legfőbb bizonyítékai *eredményeink*. Sem tér, sem idő nincs arra, hogy könyv- és folyóiratkiadásunk, felolvasó- és vitaüléseink statisztikai eredményeivel foglalkozzunk: az enumerációt nem érezzük feladatunknak. Olyan eredményeit szeretnők — példaként — megmutatni munkánknak, melyek kiemelkedő, vagy jellegzetes alkotásai osztályunknak. Nem itt s nem ebben az összefüggésben szólunk arról a jelentős kötetről, mely „Általános nyelvészet, stilisztika, nyelvjárástörténet” címen az 1954-es III. Országos Magyar Nyelvészkongresszus anyagát ezidén tette közzé. Itt csupán abból a szempontból érdemel említést, hogy kiadásával azt dokumentálja nyelvtudományunk, hogy az alapvető elvi kérdésekkel való foglalkozást feladatának tekinti, hogy a kötetben közzétett vitákat tovább kívánja folytatni. De itt kell szólnunk négy nyelvészeti kiadványunkról. Az első az az ünnepi kiadvány, melyben a hetven éves Pais Dezső tiszteletére valósággal felvonult nyelvtudományunk egész kutatógárdája, barátai, vitatársai, tanítványai. Ezt a tekintélyes kötetet két egymástól elválaszthatatlan szempont teszi jelentőssé. Az egyik a kötet tematikus gazdagsága. A kötet száznál több tanulmánya általános nyelvtudományi, nyelvtudomány-történeti, hangtörténeti, szóalaktannal, szójelentéstannal foglalkozó, mondattani, szó- és szólástörténeti, tulajdonnév-történeti, nyelvjárási, az irodalmi nyelvvel, a stílussal és stílustörténettel, a nyelvhelyességgel és a helyesírással, a nyelvemlékekkel, uráli és indoeurópai nyelvekkel foglalkozó tanulmányokat foglal magába, annak jeléül, hogy milyen sokoldalú, átfogó jellegű munka folyik nyelvtudományunkban, de annak bizonyosságául is, hogy mindezen munkaterületeken aktív fiatal kutatók máris eredményes munkát folytatnak, hogy a nagy elődök nyomában, vezető nyelvészeink körében új serege támadt e legsajátabb tudományunknak. A Pais-Emlékkönyv azt mutatja, hogy akadémikusaink nemcsak a maguk szűkebb kutatási területe számára gondoskodnak utánpótlásról, hanem nyelvtudományunk egészének egyenletes fejlődését tartják szemük előtt. A „Nyelvünk a reformkorban” című tanulmánygyűjtemény két szempontból jelentős munka. Az egyik a differenciáltabb történeti nyelvvizsgálat érvényesülése, a másik a tárgyalt kor nyelvének minden eddigi ilyen kísérletnél jobban érvényesülő komplex vizsgálata. A kötet a magyar nyelvújítást nem csupán az irodalmi és költői nyelv szempontjából

vizsgálja, hanem a politikai, gazdasági, társadalmi szókinész és szóhasználat egész körére tekintve s nemcsak a szűkebb nyelvi problematika összefüggésében, hanem a nyelv és stílus összefüggésében is. Ezek mellett a — nem társaltanul álló — kollektív munkák mellett két hatalmas egyéni teljesítményről is szólnunk kell. Az egyik Kniezsa István hatalmas munkájának első kötete, „A magyar nyelv szláv jövevényszavai”. Ez a gazdag munka megjelenésével eldöntötte azt a kérdést, lesz-e méltó folytatása Melich János úttörő munkásságának a magyar—szláv nyelvi kapcsolatok kutatása terén, biztosította nyelvtudományunk helyét a szlavisztikában. Nem kívánunk a szakkritika elébe vágni, de azt már most megállapíthatjuk, hogy nemcsak magyar nyelvtudományunk, nemcsak a szlavisztika számára volt nagy esemény e mű megjelenése, hanem népünk politikai történetének, gazdaságtörténetének, néprajzának, irodalomtörténetének kutatói sem tehetnek többé egy lépést sem e mű segítségével nélkül, s azt is leszögezhetjük, hogy a szlavisztikában nem csak a magyar—szláv kapcsolatok felderítése terén van nagy jelentősége, de egyrészt döntő problémákat vet fel, illetve segít a megoldáshoz a szláv népek egymás-közi érintkezése tekintetében, másrészt a román nyelv szláv kapcsolatainak történeti vizsgálatát döntő módon segíti elő. A fiatal kutatónemzedék számára kitűnő példája annak is Kniezsa munkája, hogy az ötletesség, a színes fantázia nem válik szárnyaszegetté, nem szürkül el az aprólékos filológiai munka kényszerében, hanem gazdagabbá, röpte biztosabbá válik : a nagy koncepciónak, a nagy szintézisnek előfeltétele a hatalmas anyagismeret. Végül, de nem utolsósorban Fekete Lajos „Die Siyāqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung” című munkájáról kell megemlékeznünk. Ez a mű, mely egy munkában télt élet sokoldalú kutatásait összegezi, azon az alapvető eredményen túl, hogy a hódoltságkori török paleográfia egy problémájának megoldásával kulcsot ad a hatalmas hódoltságkori diplomatikai anyag egy jelentős részének megfejtéséhez, műve „melléktermékeként” megveti a török gazdaságtörténet alapját, fényt vet nemcsak a magyar, de minden balkáni nép hódoltságkori történetére, gazdagítja nyelvjárástörténeti tudásunkat is. Azon túl, hogy rámutatunk Fekete Lajos könyvének az eddig tárgyalt művekkel közös vonásaira (a problémafelvetés komplexitása, a sokoldalú tárgyismeret), hadd mutassuk föl e nagy tudós emberi példáját is, ki a maga tudományszakjának elismerten legnagyobb alakja, anélkül, hogy papája kívánna lenni, kinek szerény zavara, amivel nagy tudása terhét hordozza, csak akkor enyhül, ha mint pedagógus átadhatja másoknak azt. Fekete Lajos aligha merné magát a történelmi materializmus képviselőjének nevezni, csak éppen a múlt felszínes politikai története alá hajolva, feltárja annak politikai gazdaságtani alapját. A szerénység, a hivatkozásmentes nagy tudás erkölcsi példáját kínálja az ifjabb nemzedéknek Fekete Lajos, ki — ahogy egy terembe beszerénykedik — úgy teszi le asztalunkra nagy művét, azt írva szerényen a cím alá : „Beitrag zur türkischen Paläographie”.

A magyar irodalomtörténetírás könyvestékája sem maradt üresen. „A realizmus kérdései a magyar irodalomban” című kiadványunk, mely az 1955. évi Irodalomtörténeti Kongresszus vitáit teszi közzé, az első olyan kísérlet, mely irodalmunk történeti fejlődését, a kezdetektől a máig, a fejlődés fő tendenciájának, a realizmus kibontakozásának szempontjából vizsgálja meg, illetve az első kísérlet arra, hogy egy irodalomelméleti kérdést, a realista ábrázolás kérdését történeti alapon fejtse fel. A vita anyaga nemcsak pozitív eredményei okán érdemli meg a kiemelés (a romantika vulgarizáló értékelésének megdöntése, a realizmus stílusiránnyá való lefokozásának cáfolata, az élő irodalom vizsgálatának bekapcsolása irodalmunk történeti vizsgálatába), de azzal is, hogy feltárta irodalomelméleti elmaradottságunk valóságos méreteit, rávilágított azokra a területekre, melyeket eddig elhanyagoltunk (a lírai realizmus vizsgálata) s ezzel is irányt mutatott a további kutatás számára. A kiadvány egyik legnagyobb pozitívuma az a sok új név, mely azt mutatja, hogy felnőtt egy új irodalomtörténész nemzedék, mely már a marxizmus—leninizmus tején nevelkedett s ezért elődeinél sokkal természetesebb biztonsággal s éppen ezért sokkal kevesebb dogmatizmussal tudja érvényesíteni a marxizmus—leninizmus ideológiáját a kutatásban. Irodalomtörténetírásunk legnagyobb szabású egyéni vállalkozása Kardos Tibor „A magyarországi humanizmus kora” című monográfiája, mely a magyarországi humanizmus kifejlődését 1526-ig tárgyalja. Kardos Tibor munkája érdemben csak akkor válik értékelhetővé, ha folytatása, a mohácsi vész utáni humanizmus története is megjelenik. Ám a mű jelentősége már most is nyilvánvaló. Monográfiája az első kísérlet arra, hogy a magyarországi humanizmus történetét a nép és az irodalom egyedül helyes korrelációjában s csonkítatlan távlatában tárgyalja, azaz igazi jelentőségükhöz mértén foglalkozzék az itáliai s általában a nyugati humanizmus hatása mellett a kelet-közép-európai humanizmus összefüggéseivel is. Műve abban is példamutató, ahogyan küzd a maga felszabadulás előtti humanizmus-ábrázolásának koncepciójával: ez a küzdelem meggyőzőbb, mint az egyetlen villámsugártól Saulusból Paulussá válók problémátlanúsága. Aki a múltját úgy tudja levetkezni, mint egy ruhát, azon minden csak jelmez. Kardos Tibor monográfiája mellett olyan nagy és kis monográfiák érdemelnék meg a beható elemzést, mint Kardos László „Tóth Árpád”-ja, Szauder József „Kölcsey”-je, Rejtő István „Iványi Ödön”-je, Somogyi Sándor „Arany László”-ja. Szeretném ezek helyett — érdemüket csak regisztrálva — néhány tanulmány érdemét kiemelni. Az egyik Sőtér István „Madách Imré”-ről tartott székfoglaló értekezése, mely azóta „Romantika és realizmus” című tanulmánykötetében is napvilágot látott. Ismeretes a „Madách-ügy” lefolyása. Nemzeti Színházunk hosszú ideig méltatlanul és helytelenül mellőzte „Az ember tragédiáját”. Mikor újból előadta, az előadásnak részben öröndetes, de részben problematikus, tüntetésszerű közönség-sikere volt. Ekkor jelent meg pártunk központi napilapjában, a Szabad Népből, Lukács György figye-

lemre méltó cikke, melyben — Lukács egyébként nem először — kifejtette nézeteit Madách legnagyobb művéről, szembeszállva a Tragédia fenntartás nélküli ünneplőivel. Lukács György mindig megfontolást érdemlő véleményét nem a Madách-kérdés megvitatása követte, hanem a „Madách-ügy”. „Az ember tragédiájá”-t hirtelen levették a műsorról, egyesek — vulgarizáló hévvel — minden érdemet megtagadtak tőle (Lukács ezt nem tette!), s a Madách-ügy elvi kérdésből a suttogó propaganda anyagává vált. Egy régi Madách-travesztáció telt be: „A mű pihen, az alkotó forog”. Sőtér Madách-tanulmánya kiemelte ezt a kérdést szégyenletes és kártékony állapotából, és Lukács elvi fejtegetéseihez méltóan nyúlt a Madách-kérdéshez. Madách fejlődését s életműve egészét véve vizsgálat alá, bebizonyította, hogy Madách-kritikája, ha a kérdést történeti fejlődésében vizsgáljuk, több ponton revízióra szorul, s egyben megteremtette — Bolgár Elek, Barta János, Waldapfel József és Lukács György értékelő szempontjainak felhasználásával — annak alapját, hogy Madách Imre életműve reális helyére kerülhessen irodalmunk történetében. Sőtér tanulmánya arra példa, hogyan kell az irodalmi élet adta problémákhoz hozzányúlania irodalomtudományunknak, egyszerre felelve az aktuális kérdésre s túl is mutatva rajta. — Sőtér egy időszerű kérdéshez kapcsolódva vitte tovább a Madách-értékelés kérdését. Tolnai Gábor Radnóti-emlékbeszéde egy évforduló ünnepi alkalmából vetette fel mai irodalmunk egyik alapvető problémáját, szocialista-realista irodalmunk előzményeinek kérdését. Radnóti jelentőségének helyes értékelésével nemcsak az egy ideig méltatlanul feledett költőnk életműve került méltó helyére a köztudatban, de lelepleződött irodalomszemléletünk amaz eltorzulása is, mely felszabadulás előtti irodalmunkban József Attila szerepét elszigetelt magánosságban ábrázolta s ösként, követhető hagyományként elsősorban a népi írókat jelölte meg. Senki sem vitatja azt a nagy jelentőségű szerepet, melyet a népi írók mozgalma töltött be felszabadulás előtti irodalmunkban, senki sem tagadhatja jóhiszeműen, hogy munkásságuk java az akkori jövőnek, a jelennek tört utat. De az, hogy Radnótit valósággal újra fel kell fedeznünk, megmutatja, hogyan sikkadt el köztudatunkban az, hogy volt más út is, hogy József Attila nem elszigetelt jelenség volt, hogy nyomát olyan jelentőségű költő követte, mint Radnóti, ki közvetlenebbül folytatta József Attila útját, a szocialista irodalom útját, mint bárki más József Attila kortársai közül. Én viszolyogva használok a népi irodalmi mozgalommal kapcsolatban a „národnyik” megjelölést, Illyés Gyula, Veres Péter, Darvas József, Szabó Pál nem národnyikok. De abban a felfogásban, mely csak bennük akarja látni régi és új irodalmunk folytonosságát, van národnyikizmus. Idáig világít Tolnai Radnóti-emlékezése s azok a tanulmányai, melyek tovább fejtették Radnóti helyes értékelésének kérdését, példát mutatva arra, hogy alkalmi feladatainkat hogyan kell helyesen ellátni. Itt kell megemlékeznem Waldapfel József Vörösmarty-emlékbeszédéről is, mely hasonló módon mutatott túl ünnepi célján, továbbvive a romantika értelme-

zésének kérdését, másrészt felvetve Nemzeti Színházunk műsorpolitikájának mulasztásait Vörösmarty perújításra váró drámai művészetével kapcsolatban. Irodalomtudományunk szövegkiadásai közül hadd említsem meg Fazekas Mihály összes műveinek Julow Viktor és Kéry László gondozásában megjelent kritikai kiadását: ez a kitűnő kiadvány apparátusával a magyar felvilágosodás problematikájának nem egy kérdését segíti megoldáshoz. Új csapásra tért Akadémiánk akkor, midőn Király Istvánt és Bisztray Gyulát megbízta „Mikszáth Kálmán összes művei”-nek kritikai kiadásával, nem akarván rendszert csinálni abból a kényszerből, hogy kritikai kiadás csak akkor készülhet, amikor a kiadott mű történeti környezetét eltemette az idők pora, amikor életének tanúi közül senki sem él.

Eredményeink közé kell sorolnunk zenetudományi kiadványainkat, a „Magyar Népzene Tára”-t, népzenénk e kincsesbányáját, melyet népünk egy távoli barátja „Thesaurus linguae cordis Hungariae”-nak nevezett és a „Zenetudományi tanulmányok” köteteit. Magyar nyelvtudományunk, irodalomtudományunk, folklorisztikánk kutatásai csonkák lennének a magyar zenetudomány eredményei nélkül. Magyar műveltségünk nemzeti jellegének meghatározásában zenetudományunknak egyenlő szerepe van a nyelvtudománnyal és az irodalomtudománnyal. Hogy a népzeneekines feldolgozása mellett ezévben éppen Liszt Ferenc és Bartók Béla művészete állt zenetudósaink érdeklődésének homlokterében, az mai magyar zenénk szempontjából is rendkívül szerencsés: népzene és műzene, magyarság és egyetemes emberség viszonyáról e két mester tud a legtöbbet mondani zeneművészeinknek.

Klasszika-filológiánk terméséből első helyen Marót Károly „A görög irodalom kezdetei” című munkáját kell kiemelnünk, mely egyrészt összefoglalása korábbi kutatásainak, másrészt — öröndetes módon — kiindulópontja az ókori görög irodalomtörténet újszerű kimunkálásának, az antiquitas irodalom fogalmának meghatározásával és egy exactabb periodizáció lehetőségének felvetésével. Felesleges lenne elismételnünk itt azt, amit Marót Károly munkásságával kapcsolatban annyian s annyiszor elmondtunk, hogy klasszika-filológiánk széniora munkáit milyen eszmegazdagság, milyen mélységében s szélességében el nem határolt anyagismeret teszi közérdekűvé minden filológus számára. De hadd mutassunk rá éppen az ő nemzetközi viszonylatban is megbecsült munkássága kapcsán arra a helytelen felfogásra, mely idősebb és fiatalabb kutatók munkái között úgy tesz különbséget, hogy az idősebbek ideológiai elégtelenségét elnézi nagyobb tárgyismeretük okán, a fiatalabbak ideológiai deklarációit pedig azzal fogadja el, hogy a tárgyi tudást majd megszerzik később, nem utolsósorban az idősebbek munkássága alapján, melyet úgyis át kell értékelniük. Én ezt a nyíltan soha ki nem mondott, de a gyakorlatban érvényesülő felfogást sem a magam, sem az osztályvezetőség nevében nem tudnám elfogadni, s mind tisztelt öregeinkre, mind tehetséges fiataljainkra egyaránt sértőnek találok. Marót Károly munkássága, de legújabb műve is

éppen arról győz meg, hogy bátran lehetünk igényesek idősebb tudósaink műveinek ideológiai színvonalával szemben is, másrészt arra figyelmezteti fiataljainkat, hogy a marxizmus--leninizmus igazsága azokban az életművekben válik struktív jelentőségűvé, melyekben a konkrét tárgy- és anyagismeret a leggazdagabb. Marót Károlyt nem a történelmi materializmus vezette arra a felismerésre, hogy a klasszikus antiquitas remekműveinek helyes interpretálása sem képzelhető el a nép alkotó szerepének feltárása nélkül, hogy a csak filológiai, csak esztétikai interpretáció nem vezethet megnyugtató eredményre a társadalomtörténeti, a folklorisztikai szempontok nélkül, hogy a költészet leszűkítése az írott irodalomra éppen a nép alkotóerejét küszöböli ki az irodalomból. Minderre a gazdag tényismeret vezette rá gondolkodását s éppen ezért tudta olyan természetesen magáévá tenni Marx, Engels, Lenin irodalomfelfogásának igazát, mert neki nem kellett elhinnie szavukat, igazuk elfogadására a saját gazdag anyagismerete kényszerítette őt. A marxizmus--leninizmus befogadásának nincs korhatára, ha van határa, az — tudósnál — a fogyatékos tárgyismeret, a fejlődést gátló dogmatizmus lehet csak. Sajátos meglepetéssel szolgál Trencsényi-Waldapfel Imre Hésiodos „Munkák és napok” című művének fordítása. A fordítást bevezető tanulmány nem sokkal több a Hésiodos-kérdés irodalmának igényes összefoglalásánál, többet nem is követelhetünk meg egy szélesebb közönségre számító, az oktatás igényeire is tekintő mű bevezetésétől. Ám a bevezetést, a „Munkák és napok” eredeti szövegét, a jegyzeteket, meglepő ajándékként olyan részlet-tanulmányok követik, melyek messze túlmutatnak a bevezetés problematikáján, problémagazdag, eleven, polemikus tanulmányok, melyek egy átfogó Hésiodos-monográfia igényét ébresztik az olvasóban. Nem értjük ugyan, mi készítette Trencsényi-Waldapfel Imrét arra, hogy e kötetet ilyen zilált formában, mondanivalójának legértékesebb részét ilyen fedve-rejtve bocsássa közzé, de így is örömdetesnek tartjuk azt a valóban újszerű Hésiodos-képet, melyet egyelőre az olvasónak kell egységbe foglalni. A tudománytörténeti kutatások régóta követelt megindításának úgyszólván egyedül klasszika-filológiánk tett eleget, Borzsák István „Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei” című munkájával. Helyes lenne művét szélesebb körben is megvitatni, hogy a — remélhetőleg más területeken is meginduló — tudománytörténeti munkák szerzői értékesíthessék pozitív és negatív tanulságait.

Végül egy világirodalmi munkát kell kiemelnünk osztályunk terméséből, Turóczi-Trostler József „Lenau” monográfiáját. Turóczi-Trostler műve nemcsak azért jelentős, mert — Lukács György életművétől s Gyergyai Albert munkásságától eltekintve — meglehetősen szegényes világirodalmi kutatásainkat mindjárt egy monográfiával gazdagította, hanem művének módszerével s azzal, hogy két jelentős kérdésben megoldatlan problémákra lelt megnyugtató feleletet. Felszabadulás utáni monográfiáinkra jellemző volt a nagy alkotók személyiségének, életrajzának szinte teljes háttérbe szorítása, egy bizo-

nyos fajta túlideologizálás, mely azt a benyomást keltette az olvasókban, mintha megannyi Homéros vagy Shakespeare írt volna csak, kiknek műve mögött talán nincs is személyiség, vagy talán nem is az rejtezik, akinek neve szerzőként szerepel a műveken, de semmi esetre sem érdemes velük túl sokat foglalkozni. Hogy ez éppen szépirodalmi alkotások értékelésénél milyen helytelen szempont, arra Lukács György már rámutatott, de jelentős változás nem történt azóta sem. A Lenau-monográfia (és — hadd kanyarodjam vissza egy szóra — Kardos László „Tóth Árpád”-ja) áttörte ezt a helytelen gyakorlatot, mégpedig úgy, hogy a személyiségábrázolás és az életrajz éppen azt éri el, amit a steril túlideologizálás el akart érni, de nem tudott, — megmutatja mű és kor, mű és társadalom eltéphetetlen kapcsolatát. De Turóczi-Trostler munkája az első olyan Lenau-interpretáció, mely úgy mutatja be Lenau kapcsolatait a magyarsággal, hogy abból nem válhat többé sovíniszta birtokper s az első olyan Lenau-ábrázolás, mely sem el nem meríti Lenau alakját, betegségének visszaható, hamisító eltúlzásával holmi morbid dekadenciába, sem nem kerüli meg ezt a kérdést a költő pathológikus vonásainak „tapintatos” mellőzésével. Műve egyébként hozzá fog járulni annak a kérdésnek megoldásához is, mely most a német irodalomtudományt foglalkoztatja: a nyelvi egység és a nemzeti egység viszonyának kérdéséhez. Hogy osztályunkban a világirodalmi kutatások fellendülőben vannak, annak már nemcsak ígérete, hanem egyre inkább biztosítéka az a néhány tanulmány, mely a „Filológiai Közlöny”-ben megjelent.

Az eredmények felsorolása terén eddig művekre hivatkoztunk. Nemcsak ezekre hivatkozhatunk azonban, hanem kezdeményeink sikerére is. Gondolok itt a már említett új folyóiratunkra, a „Filológiai Közlöny”-re, gondolok a „Studia Slavica”-ra: mindkettő azt bizonyítja, hogy tervünk helyességét az első lépések sikere igazolta. De van egy olyan eredményünk is, melyet szervezési eredménynek nevezhetnénk: Az Orientalisztikai Bizottság megalakítására gondolok. Ezt a bizottságot valójában az Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelv- és Irodalomtudományi Karának két orientalista tanszékére alapoztuk. A múlt év novemberében tartott I. Orientalisztikai Konferencia bebizonyította, hogy jó nyomon indultunk: ma már öt munkaközösségben folyik a munka s a konferencia olyan egységbe tudta fogni az eddig csak elszigetelten, a maguk kínján vergődő kutatókat, olyan reális munkatervet dolgozott ki, hogy nemcsak további munkájuk elé nézhetünk bizalomteli várakozással, de nincs messze az az idő, amikor valamiféle szilárdabb, anyagiilag is biztosabban megalapozott szervezeti formára is gondolhatunk, akár a Nyelvtudományi Intézet keretében, akár a budapesti egyetemen.

Irodalomtudományunk munkájának elismerését látjuk abban, hogy pártunk és kormányunk lehetővé tette, hogy ez idén létrejöhetett az Irodalomtörténeti Intézet, osztályunk második tudományos kutatóintézete s hogy Akadémiánk lehetővé tette az Acta Literaria megindítását. Az Intézet már

működik, az Acta Literaria még in statu nascendi van : egyelőre csak annak a reményünknek adhatunk hangot, hogy az egyik az irodalomtudományi kutatások kollektív szervezőjévé válik s nem lesz filológiai elefántcsonttorony, hanem „az erőnek szolgál kirepítő fészke”, a másik pedig ugyanúgy szerez becsületet irodalomtudományunknak, mint ahogy többi actánk a nyelvtudománynak, klasszika-filológiának, orientalisztikának szereztek eddig a nemzetközi tudományosság előtt.

Itt kell említést tennem — a teljesség igénye nélkül — arról, hogy nemzetközi kapcsolataink terén is dicsekedhetünk eredményekkel. Nemcsak osztályunk tagjainak egyéni és csoportos külföldi útjainak megszorodására gondolunk (lázítás számba menne, ha elmondanók, hogy Németh Gyula, Kardos Tibor, Sótér István hányszor járt a határokon túl, vagy ha Kniezsa István „megfialt” szovjetuniói kiküldetéséről beszelnénk — egy hónapon belül kétszer volt a Szovjetunióban, hová irodalomtörténész csak mint szakszervezeti kiküldött vagy mint túrista jutott el eddig!), nem is arra, hogy kongresszusainkon egyre gyakrabban jelennek meg külföldiek, folyóiratainknak egyre több külföldi munkatársa van. Legfeljebb azt kell itt leszögeznünk, hogy ezek az официális látogatások egyre többször válnak baráti symposionokká (Szerebrennyikov, Wolfgang Steinitz, de sorolhatnám a cseh, bolgár, román stb. tudósok neveit, kik a „Kruzsok” törzstagjaivá váltak), hogy a finn—magyar tudományos kapcsolatok kultúregyezmény nélkül is megerősödtek, hogy nyelvészeink a román tudományos élettel, zenetudósaink a román és a cseh tudományossággal támogatásra nem szoruló, közvetlen kapcsolatot építettek ki. Ezúttal arra kell rámutatnunk, hogy tudományosságunknak milyen eleven visszhangja van a nemzetközi tudományos orgánumban. Különösen a klasszika-filológia, az orientalisztika és a zenetudomány tűnik ki e téren. S itt nemcsak az acták olyan visszhangjára gondolok, ahogyan a szovjet folyóiratok méltatták az „Acta Orientaliát”, ahogyan a „L'Association Guillaume Budé” folyóirata referált az „Acta Antiqua”-ról. De olyan magyar nyelvű kiadványaink visszhangjára gondolok, mint Trencsényi-Waldapfel Imre Hésiodos-kiadványa, melynek egyik tanulmánya a közeljövőben mint önálló munka jelenik meg a Szovjetunióban, a „Magyar Népzene Tára” nemzetközi sikerére, vagy arra, hogy az UNESCO zenetudományi kiadványának ez évi VIII. kötetében tizenhárom magyar zenei és zenetudományi munkáról közölnek bő ismertetést.

Mindez elégséges bizonyítéka annak, hogy munkánk nem volt eredménytelen, de korántsem elégséges annak bizonyítására, hogy hibátlan munkát végeztünk. Osztályunk munkájában még mindig mutatkoznak súlyos *hibák* :

1. *Elvi hiba* például az, hogy a III. Országos Magyar Nyelvészkonferenciának ama referátumához, melyben Tamás Lajos megkísérelte tisztázni nyelvtudományunk viszonyát egyfelől a marxizmus—leninizmus ideológiájához, másfelől a polgári tudományhoz, mind ez ideig egyetlen vezető nyelvtudósunk nem szólt hozzá, s ha e kérdés szóba kerül, ad hominem argumentálnak, Tamás

Lajos illetékességének kérdését vitatják, de nem állításait cáfolják, nem érveivel vitatkoznak. Azzal a kérdéssel, hogy nyelvtudományunk a marxista—leninista nyelvszemléletből csak azt fogadta el eddig, mely nyelvtudományunk nagy hagyományaival egyezik, senki sem hajlandó szembenézni, s azt a láthatatlan, de valóságos köldökzsinórt, mely nyelvtudományunkat a pozitívizmushoz s részben De Saussure tanításaihoz köti, senki sem hajlandó sem elvágni, sem e kötelék organikus voltát bizonyítani. Ugyanilyen jellegű hiba az, hogy irodalomtudományunkban a kutatás súlypontja még mindig nem helyeződött át irodalmunk időszerű kérdéseire. Ezzel rokon az a jelenség, hogy zenetudományunk alig foglalkozik élő zenénk bíráló értékelésével, de nem nyúl hozzá a zene stílus-problémáihoz, nem mer nyíltan hangot adni annak a lapangva élő közfelfogásnak, hogy realizmus címén a századvég zenei naturalizmusa, sőt a zenei életkép, a melodramatikus zene éled fel, nem mer szembe szállni azzal, hogy szórakoztató zene címén a polgári zeneirodalom legsekélyesebb operett-zenéje hódít tért. Elvi hiba az is, hogy modern filológiáinknak még mindig fehér foltja, terra incognitája a környező népek irodalma.

2. Fejlődésünk komoly gátvetője a *vitaszellem hiánya*. Ennek egyik oka az *opportunizmus* gyávasága. Másik oka az *elvtelen személyeskedés*. Megnyilvánulási formáinak száma légió, e téren valóban a „gazdagság zavarával” küzdünk, mikor példát keresünk. Tolnai Gábort, aki a Tudományos Minősítő Bizottság titkára (rang- és pénzosztó), úgyszólván nem éri kritika: a gyáva opportunizmus felteszi róla (wie der Schelm ist, so denkt er!), hogy a kritikáért elégtételt venne. Az Irodalomtörténeti Intézet hétről hétre megvitát egy irodalomtörténeti szakmunkát. Mikor az én Ady-monográfiám megvitatására került sor, az intézet egy fiatal munkatársa azt javasolta, hogy én ne legyek jelen a vitán, mert akkor nem mernek megbírálni. (Jelen voltam. Nem is mertek.) Az Irodalomtörténeti Intézet Tudományos Tanácsában megvitatatták a Kardos Tibor szerkesztésében megjelenő két világirodalmi folyóiratot. Csak a magnetofon-felvétel hiányzott ahhoz, hogy a bizantinizmus halhatatlanságának bizonyosságát a közvélemény elé tárhassuk. De szaporázhatnám a hibákat a végtelenségig, kezdve azokon a célozgató bírálatokon, melyeket csak az ért meg, aki a sorok közt is tud olvasni, azokig az opponensi véleményekig, melyekben az elfogadás alapja a „ha te nem ütöd az én zsidómat, én sem bántom a te zsidódat” elve. A személyeskedés példái még szaporábbak. Elég, ha arra a diestelen kritikai hadjáratra utalok, melyet Horváth János Kossuth-díjas műve, az „Arpádkori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái” ellen folytattak, melynek során a szerző emberi becsületét, szocialista fejlődésünkhöz való viszonyát, tudását vonták kétségbe. Van ennek a jelenségnek negatív formája is, amikor a kritikát a hallgatás, vagy éppen a meggyőződés nélküli elismerés pótolja. Van egy tudósunk, kinek vádaskodó, izgága, minden kritikát lebecsülő, anyagi magatartását nyíltan soha senki sem bírálta s magasabb graduálására olyan valaki tett két ízben is javaslatot, akinek köz-

ismert véleménye az, hogy e tudósunk munkásságának értékes szektora egy emberöltővel ezelőtt befejeződött.

3. Munkánkra még mindig jellemző a *dogmatizmus*, valamint az ettől el nem választható *provincializmus*. Kirívó példái ennek a nyelvtudományi és irodalomtudományi dokumentációs folyóiratok, melyek a szovjet tudomány eredményeit vagy tanulmányok szó szerinti fordításával, vagy értékelés nélküli kivonatok közlésével teszik közzé. Sztálin műveiről, Zsdanov műveiről a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. Kongresszusa előtt soha kritikai észrevétel nem hangzott el, a kongresszus óta viszont csak annyi a változás, hogy nem idézik többé műveiket. Ma másokat idéznek, vagy senkit, annak jeléül, hogy a múltban tekintélyi érvként idézték őket, ma pedig még nem alakult ki a tekintélyek hierarchiája. A provincializmus két jelenségben mutatkozik meg. Az egyik az, hogy szovjet tudományos munkát érdemi bírálatban úgyszólván senki sem részesített, a másik az, hogy kapitalista államok tudományos életének eredményeiről alig egyen-ketten vesznek tudomást, s ezek sem mind polemizálnak velük.

Szép számmal vannak munkánknak *hiányosságai* is.

Említettük már, hogy a *tudománytörténeti* kutatások stagnálnak szinte minden tudományágban, jóllehet önismeretünk és önbírálatunk ezek nélkül nem képzelhető el. *Finnugor nyelvtudományunk*, melynek olyan mesterei voltak, mint Budenz József, Szinnyi József, elorvadóban van, központi tan széke Zsirai Miklós halála óta betöltetlen, kutatóinak nincs arra módja, hogy külföldi kiküldetések során közvetlen kapcsolatba kerüljenek a rokonnépekkel. Tudományunk fejlődésének létfontosságú *szükségeit* nem tudjuk kielégíteni: a Magyar Nyelv Nagyszótára, a Hazai Latinság Szótára olyan szűk lehetőségek között mozog, hogy megjelenésükre, sőt megjelenésük első lép teire fiatalabb akadémikusaink sem számíthatnak még életük során, jóllehet ezek elkészülte nemcsak az osztályunkon belül folyó munkának adna lendületet, hanem a Nagyszótár minden tudományszaknak, a Hazai Latinság Szótára a történettudománynak s minden tudományszak tudománytörténeti kutatásainak. Közönnyel nézzük nagymultú s nagytekintélyű *tudományágak elorvadását*: az ókori kelet kutatása, egyptológiánk, hebrológiánk még az egyetemi oktatásból is kiszorult, stb.

E hibák és hiányosságok szervezési és tervezési munkánk fogyatékoságát leplezik le s egyben azt is, hogy osztályvezetőségünk nem tudta megfelelő módon képviselni jogos igényeit.

Mert ha hibákról és hiányokról szólunk, akkor elsősorban a *vezetés hibái* szűrnak szemet:

1. Az osztályvezetőség munkájából hiányzott az elvi következetesség, munkája főként az alkalmi feladatok megoldásából állt, nem tudott ennek okán *elvi-politikai irányítást* adni az osztály munkájának sem tudományos, sem személyi ügyekben, feladatait nem graduálta a közszükséglet szerint, aktívái-

nak kiválasztásában csak merev szakmai szempontok érvényesültek, s olykor engedett a helytelen káder-politika követelményeinek. Nem élt az osztályvezetőség megfelelő módon az ellenőrzés eszközével (így húzódik el olyan fontosságú kiadványunk megjelenése, mint József Attila kritikai kiadásának folytatása, így folyhatott Ady életművének kritikai kiadása eléggé meg nem vitatott szerkesztési elvek szerint, hibát hibára halmozva). Nem élt az osztályvezetőség a kritika fegyverével megfelelő módon sem Akadémiánk elnökségével szemben, sem az osztály tagjaival szemben, sem a gondunkra bízott szakterületeken. Eltűrtük, hogy olyan létfontosságú kiadványunk, mint a Magyar Nyelv Nagyszótára, a reménytelenség jegyében készüljön, engedtünk olyan sürgetéseknek, melyek a munka rovására mentek — a helyesírási szabályzatra gondolok —, elfogadtunk olyan beavatkozást munkánkba, melyet illetéktelensége okán el kellett volna utasítanunk, — egy nyelvtudományi disszertációra gondolok, melyet azon az alapon vétettek le a napirendről, mivel nem eléggé elvi (kiderült később, hogy a Szovjetunióban hasonló témáktól nem is követelnek különleges elviséget s tömegesen tűzik ki disszertációs témául) s mert a munkásság tiltakozik ellene. (Bár ott tartanánk már! S ha ott tartanánk, szilárd meggyőződés, hogy könnyebben meg tudnók magyarázni munkásságunk hangtörténet iránt érdeklődő tagjainak a hangtörténeti monográfiák készítésének helyességét, mint némely kebelbeli aggodalmaskodónak!) Még kevésbé éltünk az önkritika fegyverével: az osztályvezetőség a maga munkáját sohasem bocsátotta vitára.

2. Az osztályon belül nem érvényesült a *kollektív vezetés elve*. Nem érvényesült ez az osztályvezetőségen belül sem (az osztályvezetőség tagjainak többsége csak a vezetőségi üléseken foglalkozott az osztály ügyeivel, operatív munkát csak igen kevesen vállaltak, ráhagyták a munkát az osztálytitkárra és a szakelőadókra, kiket tömören „az iroda” megjelöléssel szoktak korholni). Még kevésbé érvényesült a kollektív vezetés elve az osztály munkájának egészében. Az osztályvezetőség nem támaszkodott az osztály tagjaira, még annak erejéig sem, hogy kikérte volna véleményüket. Osztályülést igen ritkán tartottunk s osztályüléseink nem voltak megfelelően előkészítve, az osztályüléseken vagy személyi kérdések szerepeltek, vagy kívülről s fölülről kapott feladatok. A bizottsági üléseken, az intézetek életében nem volt jelen az osztályvezetőség.

3. Nem volt kielégítő az osztályvezetőség *szervező* munkája sem. Nem tudtunk segítséget adni ahhoz, hogy munkánk két olyan nagyfontosságú intézménye, melynek elsőrendű feladata lenne a közvélemény-formálás, a szakmai érdeklődésű tömegek megszervezése, káder-politikánk bázisának kiszélesítése, a Magyar Nyelvtudományi Társaság és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság ne csak látszat-életet éljen. Holott mindkettőnek az lehetett volna egyik központi feladata, hogy bekapcsolódják például a pedagógusok szakmai továbbképzésébe, segítséget adva az Oktatásügyi Minisztériumnak,

teret hódítva nyelvtudományunk és irodalomtudományunk közérdekű munkái számára, vagy az utóbbinak az lehetett volna a feladata, hogy az elmergesedett irodalmi viták következtében kialakult egészségtelen közhangulatot helyes irányba terelte volna, élő irodalmunk időszerű kérdéseinek elvi megvitatása során. Az osztályvezetőség az osztályon belüli munkát sem tudta megszervezni (az osztály tagjai közül sokan már az osztály felolvasó ülésein sem vesznek részt, holott ez alapszabályban lefektetett kötelességük, az osztály felolvasó üléseinek tárgysorozata, az Osztályközlemények hasábjai nem tükrözik az osztály munkájának egészét), hogy tudta volna hát elérni azt, hogy munkánk hatósugara kiterjedjen minden olyan területre, mely munkánkkal kapcsolatos! Országos jelentőségű tanácskozások folynak a kulturális élet minket érdeklő területein, anélkül, hogy meghívnák rájuk osztályunk szakembereit, deklarációk hangzanak el, elvi döntések készülnek, anélkül, hogy azok előkészítésébe bevonnák osztályunkat, jöllehet az a tapasztalatunk, hogy az illetékes szervek szívesen vennék segítségünket, ha egy kis igyekezettel felhívónk magunkra a figyelmet. Nem attól vagyunk Akadémia, ha méltóságteljesen megvárjuk, amíg értünk jönnek, mint az eladólányért, hanem attól, hogy minden érdemi kérdésben hallatjuk megfontolandó szavunkat. Szervező munkánk hibái nemcsak a nagy kérdések terén ütköznek ki, hanem a látszólag kis ügyekben is. Nem tudjuk mentesíteni osztályunk tudományos dolgozóit a bürokrácia packázásaitól: valóságos tortúra az, amíg egy tudós eleget tud tenni egy külföldi meghívásnak, amíg valamely adminisztratív természetű ügyében segítséget kap, amíg egy szakfolyóirat szerkesztője el tudja érni, hogy ne a tudomány alkalmazkodjék a nyomda betűkészletéhez, hanem a nyomda alkalmazkodjék a tudomány szükségleteihez, — azt hiszem bátran mondhatunk satöbbit. A példákból enciklopédiát készíthetnénk, mint Settembrini úr, Thomas Mann hőse, „Az emberi bosszúság és szenvedés enciklopédiája” címen. E szervezési tehetetlenség okán nem tudta osztályunk jogos igényeit Akadémiánk kebelében sem biztosítani: kapcsolatunk a II. osztállyal máig sem kielégítő, máig sem tudtunk változtatni azon a konstrukciós abszurdumon, hogy az esztétika, a művészettörténet, a folklór más szervezeti keretbe tartozik, mint a nyelvtudomány, irodalomtudomány, zenetudomány.

4. *Munkamódszereink* sem helyesek. Az osztályvezetőséget elborították a formális és adminisztratív jellegű ügyek, a munkamegosztás segítségét nem vettük igénybe, ezért egyesek túl vannak terhelve, másoknak csak a kényelmes bírói szék marad, illetve kialakult egy sajátos munkamegosztás: egyesek csak a szakmai ügyekkel foglalkoznak s az ideológiai kérdések ébrentartása néhányunk megtúrt feladatává vált. Módszereink lazaságának mélyén kényelmes liberalizmus rejtezik, ezért tűrjük el a „quieta non movere” elve alapján egyes bizottságok munkájának ellanyhulását, stagnálását, elsorvadását, ezért nem nyúlunk bele vezetésünkre bízott intézmények belső életébe.

Nem folytatom tovább. Nem kutatom azt sem, hogy e hibák kifejlődésé-

ben mi volt a része az osztály tagjai passzivitásának. Azt hiszem, hogy eredményeink számbavétele, hibáink felismerése és őszinte feltárása s az az aktív segítség, melyet a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. Kongresszusának iránymutatásai s pártunk közvetlen támogatása nyújt, elégséges biztosíték arra, hogy hibáinkat ki fogjuk javítani s eredményeinket fokozni fogjuk.

Tennivalóink nagyjából nyilvánvalóak az eddig mondottakból. Munkánk központjában az elkövetkező időkben azoknak a kezdeményeknek befejezése áll, melyek művelődési forradalmunknak a legközvetlenebb segítséget adhatják (a leíró nyelvtan elkészítése, a Magyar Nyelv Értelmező Szótárának befejezése, a Magyar Irodalomtörténet Kézikönyvének elkészítése), a legnagyobb elmaradások korrekciója (a Magyar Nyelv Nagyszótára és a Hazai Latinság Szótára ügyének helyes vágányba állítása, a finnugor nyelvtudomány felfejlesztése, élő irodalmunk elvi kérdéseinek tisztázása, a modern filológiák támogatása) és fiatal intézetünknek, az Irodalomtörténeti Intézetnek fejlesztése. Feladataink részletes kimunkálása az osztályvezetőség jelentését követő vita eredményei alapján készülhet csak el. Feladatunk lett volna első ötéves tervünk mérlegének elkészítése is, de ez részben szétfeszítette volna jelentésünk amúgy is behemót kereteit, részben pedig az irányelvek akadémiai megvitatása után, az új tervek elkészítése során válik időszerűvé.

Beszámolóinkat azzal végzem : Itt állunk — és szeretnénk másként tenni !

AZ OSZTÁLYVEZETŐSÉG BESZÁMOLÓJÁNAK VITÁJA

Az osztályvezetőség beszámolója fölötti vitát T a m á s Lajos levelező tag vezette.

Elsőnek Bárczi Géza akadémikus szólalt fel. Hiányolta, hogy az osztályvezetőség beszámolója nem foglalkozott a nyelvatlással. Hangsúlyozta, hogy a nyelvatlasz egyike azoknak a fontos akadémiai tervmunkáknak, amelyek igen mostoha elbánásban részesülnek. A külföldi szakemberek ezt a munkát nagyra értékelik. Az a véleményük, hogy a nyelvatlasz készítése során kialakult eljárásunk más országokba is átplántálható, mert annyi értékes kezdeményezést és újságot tartalmaz. Az anyagi támogatás a munka nagy jelentősége ellenére sem kielégítő. Gépkocsi nélkül, megfelelő felszerelés nélkül, úgyszólván vergődik a nyelvatlasz, és csak munkatársainak rendkívüli önfeláldozása és minden fáradságot lebíró akarata az, amely a munkát állandóan előre viszi.

Nem tud egyetérteni azzal, hogy nyelvészeink nem foglalkoznak eleget az általános nyelvtudománnyal. Általános nyelvészeti szempontból nyelvészeink szilárd iskolázottságról tettek tanúságot az eltelt tíz év alatt. Nemcsak szilárd meggyőződésüket mutatták meg, hanem munkateljesítmény is van általános nyelvészeti téren. Soha annyi általános nyelvészeti dolgozat nem látott Magyarországon napvilágot, mint a legutolsó tíz évben. Folyóirataink, megjelent kiadványaink értékes általános nyelvészeti megállapításokat tartalmaznak. Az általános nyelvészeti fejtegetéseket sokszor éppen a legjellegzetesebb nyelvtörténeti, vagy szinkron tárgyú tanulmányok tartalmazzák. Ezekben sok előre lendítő új megállapítást találunk, melyek az általános nyelvészet körébe vágnak. De nemcsak a nyelvtudományi folyóiratok cikkei képviselik az általános nyelvtudományt. Monográfiák is jelentek meg. Pais Dezsőnek az irányelvekről, a mondat mivoltáról írt monográfiája, Deme Lászlónak hatalmas értekezése a magyar nyelvjárások néhány kérdéséről, Bárczi Gézának a magyar történeti nyelvjáráskutatásról szóló munkája. Az az általánosabb kiszélesített ellenvetés, hogy nyelvészeink eddig nem próbálták rögzíteni pontosan a marxista nyelvtudomány jellegzetes vonásait, fennáll, azonban ebben semmi meglepő nincs. A Szovjetunió sokkal hosszabb idő óta foglalkozik ezekkel a kérdésekkel, s ilyen összefoglaló, átfogó, részletekre is kiterjedő megoldáshoz mindmáig nem jutott el, még kevésbé juthattunk el mi. Az kétségtelen, hogy várható volna nagyobb szintézis, amely határozottabban és részletesebben szembenézne azzal a kérdéssel, hogy miben áll tehát a marxista nyelvtudomány.

Hogyha ilyen szintézisekkel egyelőre adósok maradunk, nemcsak az általános nyelvtudományban, hanem a nyelvtudomány egyéb ágaiban is, annak fő oka az, hogy nyelvészeink rendkívül sok irányban vannak igénybe véve, munkásságunknak igen nagy részét kötik le konkrét feladatok, amelyek egy ilyen más nagy feladat megoldásához elegendő időt és lehetőséget nem adnak.

S ő t é r István levelező tag hozzászólásában foglalkozott a társadalomtudományok helyzetével. Rámutatott, milyen aggasztó, hogy a társadalomtudományok az Akadémián belül és — mondhatjuk — tágabb körben is háttérbe szorultak. A XX. kongresszus igen élesen tette szóvá filozófiai, ideológiai pangásunk felszámolásának szükségességét. Nekünk tehát nem

csupán az osztályon belül, nemcsak az Akadémia közvéleménye előtt, hanem akár az ország szélesebb közvéleménye előtt is nagyon következetesen és igen erélyesen kell fellépünk a társadalomtudományok háttérbe szorulása és elhanyagolása miatt. A panaszok nem kitaláltak. Ezt bizonyítja. milyen elzárkózásra és értetlenségre találtunk az Irodalomtörténeti Intézet felállításakor. A lengyelek példája arra figyelmeztet bennünket, hogy a nemzeti múlt, a nemzeti irodalom megbecsülésében igen messzemenően kell eljárunk.

Az ideológiai téren észlelhető elmaradás széles körökben képes káros következményeket szülni. Éppen ezért a társadalomtudományok és azokon belül a mi tudományaink nem hanyagolhatók el és nem szoríthatók háttérbe olyan módon, mint amilyen állapotban most vannak. Ha mi ezeket a tudományokat mindig csak az aktuális — úgy mondhatnám — konjunkturális szükségéből segítjük, csak így érdeklődünk irántuk, és nem tesszük lehetővé számukra a folyamatos alkotó munkát, akkor nyilvánvaló, hogy ezek a tudományágak egy aktuális, kiélezett helyzetben nem tudnak majd kellő segítséget nyújtani. Nyilvánvaló, hogy felsőoktatásunk leglényegesebb kérdései nem oldhatók meg az Akadémia, a tudomány közreműködése nélkül, legszorosabban érintkeznek az Akadémia feladatával. A jövőben arra fogunk törekedni, hogy az Oktatásügyi Minisztérium és az Akadémia közt együttműködést hozunk létre. A szegedi konferencia, amely az irodalomtörténeti tankönyv legfontosabb problémáit vitatta meg, bebizonyította, hogy az Akadémia keretében folyó tudományos munka ennek a könyvnek esetében kihat a mi egész irodalomkutatásunkra, felsőoktatásunkra, sőt közép- és bizonyos mértékben az alsófokú oktatásunkra is.

Amikor a XX. kongresszus rámutatott a dogmatizmusra, a vulgarizálásnak, a szimplifikálásnak, a kérdések leegyszerűsítésének, megkerülésének stb. a hibáira, az Akadémia intézményeinek és kollektíváinak kebelén belül igen fontos feladatok merülnek fel, olyan feladatok, amelyek egyszersmind érinteni fogják a felsőoktatás területét is. Ezekből a hibákból, a dogmatizmus, a vulgarizálás stb. hibáiból mi csak alkotómunkával tudunk kikerülni. Ezekről a hibáktól bármennyire is küzdöttünk ellenük, már a XX. kongresszus előtt is, csak bizonyos mértékben szabadulhattunk meg. Hogy küzdöttünk ellenük, arra talán bizonyíték a szegedi konferencia, de a novemberi irodalomtörténeti kongresszus is vagy egynémely korábbi vitánk.

Javasolja, hogy Osztályunk még ennek az évnek vége előtt a maga tudományágainak kebelében rendezett szakkonferencián mérje le az egyes tudományágak XX. kongresszus előtti helyzetét. Konkrétan, műveken, alkotásokon, tanulmányokon kimutatva a dogmatizmus, a vulgarizálás stb. jellemző eseteit, és jelölje meg azokat a feladatokat, amelyek hosszú éves munkával az e helyzetből való kibontakozásunkhoz és előbbre jutásunkhoz vezetnek majd el. Ha az elvégzendő feladatokat számba vesszük, legfontosabb a mi tudományunk területén, az elméleti, irodalomelméleti munka. Ha mi az irodalomelmélet kérdéseinek több figyelmet szenteltünk volna, ha nem hagytunk volna homályban bizonyos alapvető problémákat, ha nem hanyatlott volna ilyen mértékben teoretikus munkánk, akkor sokkal kedvezőbb légkörre számíthatnánk az élő irodalom területén is. Megállapította, hogy a viták a személyeskedés apró-cseprő csipkelődéseiből egyre biztatóbban fejlődnek az elvi jelleg felé.

Ha a szocialista realizmus elméletének helyes értékelésével, vagy a XX. kongresszus után már nagyon is kérdésessé vált elemeivel, a pártosság problé-

májával, a realizmus vagy romantika viszonyával a húszas, harmincas évek irodalmi irányzataival és ezeknek az irányzatoknak és a szocialista irodalomnak a viszonyával foglalkoznánk, akkor el tudnánk jutni az elméletnek olyan megvilágításához, amelyből a gyakorlati irodalompolitika, a szerkesztőségek, a kritikusok stb. is levonhatnák a maguk gyakorlati tanulságait, s ezek a tanulságok segítenének igazán az íróknak. Hiszen az a rendkívüli zűrzavar, amely jelenleg ezen a területen uralkodik, az irodalom irányításának kilengései és ugyanakkor az irodalom néha nagyon is érthető türelmetlenségei vagy demagóg túlzásai ide, e kérdések tisztázatlanságára vezethetők vissza. Egy másik fontos elméleti jellegű feladat a kortársi és a korábbi magyar és nyugati polgári tudomány eredményeinek végleges és megnyugtató lemerése. A különféle tudományos iskolák és irányzatok lemerése, mérlegelése a szellemtörténettől kezdve a Bóka elvtárs említette egyéb tudományos iskolákon át nálunk komoly módon nem történt meg. Polémiáink általában egyoldalúak és túlságosan deklaratív jellegűek voltak. Amikor részletességre törekedtek, nem voltak eléggé érvelők és főleg bátoralanok voltak. Nem vettük eléggé fontolóra, melyek azok a határok, amelyekig a nem marxista szemléletű tudomány bizonyos eredményei hasznosak és felhasználhatók. Ha mi ezt a mérlegelést, polemikus és érvelő munkát nem végezzük el, ha nem vonjuk meg a határokat helyesen, akkor vagy visszacsúszunk a korábbi szektás jelenségek közé vagy tárt kaput nyitunk egy, a marxizmussal ellentétes szemléletnek, vagyis visszalépünk oda, ahol nyolc, tíz éve voltunk. Szintén fontos feladat a hungarológia — nevezzük így —, a magyar irodalomtörténettel és nyelvvel foglalkozó tudomány nemzetközi jellegűvé való fejlesztése. A magyar irodalomtörténettel és nyelvvel foglalkozó hungarológia-jellegű tudománynak a külföldi egyetemeken és tudományos fórumokon való bevezetésére gondol. Ezen a téren a korábbi korszakok tudománypolitikája csak egy-két kezdeményező lépést tett. A XX. kongresszus után szélesebb nemzetközi nyilvánosság elé kívánunk lépni tudományunkkal és irodalmunkkal, most már ez halaszthatatlannak látszik.

A problémák megoldása nem lehetséges, ha a marxista esztétika művelőivel, tudósaival az eddiginél szorosabban együtt nem működünk. Nagyon fontos, hogy munkáinkba bevonjuk Lukács Györgyöt, de tanítványait is, a fiatal esztétikusokat, akikkel együttműködésünk és közös munkánk nincs biztosítva. Az esztétika, a folklór stb. tőlünk való elszakíttósága sajnos, kihatott intézetünk és tudományágunk életére is. További munkánkban ezt a kapcsolatot el kell mélyítenünk, illetve meg kell teremtenünk.

Klanczay Tibor, az irodalomtudományok doktora köszönetet mondott pártunknak, kormányunknak és Akadémiánknak az Irodalomtörténeti Intézet megalakulásáért. Hangsúlyozta, hogy az Intézet megalakulása azt jelzi, hogy az irodalomtudomány helyzete Akadémiánkon belül lényegesen kedvezőbbé vált.

Rámutatott, hogy irodalomtörténet-írásunk komoly eredményeket ért el, azonban ha megvizsgáljuk, hogy a népi demokratikus országok hol tartanak ezen a téren, akkor nem a megelégedettség, hanem a mélységes elégedetlenség kell, hogy bennünk úrrá legyen. Irodalomtörténészeink többet tudnának tenni, többre volnának képesek, ehhez viszont arra volna szükség, hogy minden erejüket az alkotó munkára összpontosítsák. Energiájukat ne bizonyos szervezeti kérdések kiharcolására fordítsák. Egy-egy kiadvány megjelentetése, bár az Akadémiai Kiadó megértése és készsége révén lényegesen javult, rendkívül hosszú herce-hurcával jár. Horváth János irodalomtörténeti munkája vagy

Hatvany Petőfi-művének kiadása csak erős harcok és hosszú huza-vona után vált lehetségesé, pedig az irodalomtudomány az egyetlen olyan tudomány — illetve a nyelvtudomány is, amely a szótárak révén szintén ide tartozik —, amely a könyvkiadás tekintetében rentábilis.

Akadémiánk vezetősége révén az irodalomtudomány nem részesül kellő megbecsülésben. Akadémiánk vezetősége általában akkor foglalkozik az irodalomtudomány kérdésével, ha vagy kérni megyünk valamit, vagy pedig ha valami valóságos vagy vélt hiba van, amelyre le kell csapni, amit korrigálni kell. Volt egy idő, amikor igen kevés monográfia jelent meg s akkor az irodalomtörténet-írás állandó bírálat tárgya volt. Bebizonyosodott, hogy ez nincs így, hiszen egyre-másra jelentek meg monográfiák olyan sorozatban, amilyennel kevés más tudományág dicsekedhet. De ez nem sokat változtatott az Akadémián belül az irodalomtörténet helyzetén. Volt már szó olyan hibákról, mint pl., hogy az élő irodalommal keveset foglalkoznak irodalomtörténészeink, hogy irodalomelméleti téren nem teszünk eleget. Arról azonban nemigen hallunk, hogy utóbbi években, különösen az utolsó évben, igen nagy változás történt ezeken a területeken is.

Az irodalomtudomány úgy érzi, hogy a nyelvtudománnyal együtt fokozatosan otthon kell éreznie magát az Akadémián, fokozottan sajátjának kell tekintenie Akadémiánkat, hiszen ezt az Akadémiát igen nagymértékben írók, irodalomtudósok, nyelvtudósok hozták létre, ez Akadémiánk haladó hagyománya. Mintha azonban az utóbbi években ez elhomályosult volna, mintha ezt nem tekinthetnénk haladó hagyománynak, hanem valami olyan-nak, amit jó volna túlhaladni. Akadémiánk vezetőségében, irányításában inkább csak nagy természettudósaink szellemét érezzük, de Vörösmartyét, Aranyét, Gyulaiét nem. Ezzel távolról sem akarnám azt mondani, hogy meg kellene fordítani a dolgot, s ha volt időszak, amikor ez így volt, az helytelen volt, de jelenleg szintén bizonyos egyoldalúságot figyelhetünk meg.

Szeretnénk biztatást kapni Akadémiánk vezetőségétől arra, hogy dolgozzunk még többet, hogy törjünk még nagyobb célok, nagyobb eredmények felé. Ehelyett azonban bizonyos fókig az az érzésünk, hogyha sokat akarunk dolgozni, sok művet akarunk megjelentetni, az szerénytelenség tőlünk, kevesebbet kellene csinálni. Azt hisszük, erre az útra nem léphetünk.

A provincializmus — mint amint már arról szó volt — irodalomtörténet-írásunkat igen nagymértékben fenyegeti. Különösen nagy ez a veszély fiatalabb irodalomtörténész nemzedékünknel, amely pedig igen jól megállta a helyét az Irodalomtörténeti Kongresszuson. Sajnos, az idegen nyelvek ismeretétől kezdve a külföldi szakirodalom, a külföldi irodalmak ismeretéig igen nagyok a hiányok, sőt még a törekvés sem elég erős e hiányok kiküszöbölésére. Vezető tudósaink nem teremtettek még olyan légkört, amelyben rövid időn belül meg kellene szegyenülnie, le kellene lepleződnie annak a kutatónak, aki akármilyen nívón is, pl. Vörösmartyival foglalkozik, de anélkül, hogy ismerné, hogyan áll a kutatás az egész világon a romantika kérdésével kapcsolatban. Éppen azért, mert nem ismerjük a külföldi szakirodalmat, úgy írunk irodalomtörténetet, hogy azzal csak a magyar olvasóhoz szólunk, mert ha lefordítanánk külföldi nyelvekre, rendszerint igen kevés érdeklődést keltene, mivel nem tudunk bekapcsolódni az egyetemes problémákba.

Befejezésül kutatóink anyagi helyzetével foglalkozott. A jelenlegi helyzet nem kielégítő. Kutatóink arra kényszerülnek, hogy munkaidőn túl vállaljanak olyan feladatokat, amelyekkel pénzt tudnak keresni. Ez önmagában nem baj,

hiszen ezek nem felesleges feladatok, s végeredményben buzdítanunk kell és buzdítunk is mindenkit arra, hogy írjon kritikákat, cikkeket, vegyen részt a népszerűsítő munkában stb. de nagyon sokszor olyan feladatokat is elvállalnak, amihez semmi kedvük nincs, kizárólag azért, mert ez is pénzkereseti lehetőség. Az Intézet munkáját ez közvetlenül nem érinti, viszont azt szeretnénk, hogy kutatóink szabad idejükben nyelveket tanuljanak, tanulmányozzák a hazai és külföldi szépirodalmat, a hazai és külföldi szakirodalmat, a néprajzot, hogy foglalkozzanak a képzőművészetekkel és a zenével stb., hiszen mindezek nélkül nem lehetnek jó irodalomtörténészek. Ezen nem tudunk változtatni, ha nem történik változás az illetmények területén. Az I. Osztály ezt a kérdést tartsa felszínen, képviselje az Akadémia vezetősége előtt kutatóink kérését és sürgesse a helyzet megváltoztatását.

L a k ó György levelező tag hozzászólásában hangsúlyozta, hogy az akadémiai tagajánlást mások írásbeli felkérésére, nem pedig saját kezdeményezéséből mondta el. Most is az a véleménye, hogy akit javasolt, annak a tudományos munkája az utóbbi években nem éri el azt a színvonalat, amit képviselt évtizedekkel ezelőtt. Régi és joggal remélhető érdemeire való tekintettel tette meg javaslatát. A továbbiakban elmondta: „Azzal a javaslattal kapcsolatban, amit tettem, valóban számos negatív körülmény van, amelyet figyelmen kívül nem hagyhatok. Az osztálynak megvan a módja arra, hogy figyelmen kívül hagyja. Az Akadémia egészének is megvan a módja arra, hogy javaslatomat figyelmen kívül hagyja, s ha ezt meg is teszi, én megértem, mivel a negatív körülmények jelentősek. Mivel azonban a javaslat mellett nem jelentéktelen pozitív körülmények is szólnak, éppen azért a magam számára megértést kérek akkor, amikor ilyen javaslattal előálltam. Szerintem ha valaki lelkiismeretére hallgatva olyan javaslatokat tesz, amelyek helyessége vitatható, nem kell feltétlenül azonnal erkölcsi megítélésben részesíteni. Megvan arra a mód, hogy a javaslatot elutasítsuk, helytelenségét megmagyarázzuk, s ezzel a dolgot elintézzük.”

T o l n a i Gábor levelező tag azzal foglalkozott, hogy a társadalomtudományok helyzete az Akadémián belül nem megfelelő. Mi annak az oka, hogy az Akadémián belül az I. Osztálynak nincs megfelelő tekintélye? Véleménye szerint ez a kérdés nem intézhető el azzal, hogy az Akadémia vezetése nem méltányolja ezeket a szaktudományokat. Nekünk is többet kell tennünk annak érdekében, hogy tekintélyt szerezzünk magunknak. A realizmus-vitától kezdve az elméleti érdeklődés fokozatosan növekszik irodalomtörténészeink körében. Az irodalomtörténészek csak akkor szerezhetik meg maguknak a tekintélyt, ha az elméleti kérdések tisztázása terén sokkal nagyobb ütemben haladnak előre, nem úgy, mint eddig. Bizonyos kezdő lépések megtörténtek, és világos, hogy ezen a téren hónapról hónapra érünk el eredményeket. Felsőbb szerveink valóban csak akkor figyeltek fel, csak akkor látták indokoltnak az Irodalomtörténeti Intézet felállítását, amikor az élet már követelte ezt. Az Akadémia megalakításakor az élet, a magyar nemzetállam szükséglete követelte azt, hogy a nyelvtudomány, az irodalomtudomány élenjáró tudomány legyen, hogy mozgasson, és vigye előre a kérdéseket.

Akadémiánkon ma már a döntő szerepet nem a nyelvtudomány és nem az irodalomtudomány játssza, akármennyire döntő jelentősége van is a nyelv- és irodalomtudománynak, a klasszika-filológiának, a zenetudománynak és a könyvtartudománynak kulturális forradalmunk tekintetében. Mi csak azzal szerzünk magunknak igazi tekintélyt, ha az élő irodalom területén

minél hathatósabb, eredményesebb munkát végzünk. Nagy monográfiáink, egyetemi tankönyvünk előmozdítói, nagyon fontos tényezői lesznek — és kell is lenniük s eddig is voltak — a mi tekintélyünk megalapozásának. Megállapíthatjuk, hogy nem vettünk részt határozottan és erélyesen, nem adtunk segítséget az irodalmi élet harcában. Arra nem lehet gondolni, hogy elméleti felkészültség terén bajok vannak nálunk. Egy sor elméleti kérdés tisztázásában segítettek irodalomtörténészeink az élő irodalmat.

Hibának tartja, hogy nem folytatunk kellő propagandát külföldön, nem ismertetjük meg nagyjainkat a külföldi tudományos körökkel. Nekünk Petőfivel, Bartókkal és Kodállal, kultúránk nagyjaival kell agitációt folytatnunk a külföldiek felé. Mit csinálna egy olyan nép, amelynek ehhez rendkívüli érzéke van, mint például a csehek, ha Petőfijük volna? Mi nem élünk azzal a hatalmas erőforrással, amelyet a mi számunkra Petőfinek a világ-irodalmi nagysága jelent.

Nem tudtuk tudományos eredményeinket kellően átvinni az életbe, elméleti tapasztalatainkat és elméleti tudásunkat az élő irodalom problémáinak megoldására hasznosítani s az élő irodalom számára átnyújtani, mint egy támaszt, mint olyan segítséget, amely nélkül élő irodalom nem lehet. Szerencsére ezen a téren történt az elmúlt évben változás. Fiatal kutatóink ezen a téren nemcsak az első lépéseket tették meg, hanem nagyon fontos lépéseket tettek meg a legkülönbözőbb irodalmi folyóiratainkban a cikkeikkel, kritikáikkal. Ezekben a cikkekben és kritikákban nem mindent helyeselhetünk. De hogy csinálják, s hogy bátran mernek harcolni az irodalomtörténet problémáinak megoldása érdekében, az azt jelenti, semmi okunk a pesszimizmusra. „Én magunkkal öregekkel szemben sem vagyok pesszimista — mondotta —, de a fiatalok mindenesetre azt a jogos reményt támasztják bennünk, hogy itt a tekintélyünk az élet terén is növekedni fog az elkövetkező hónapokban.”

T a m á s Lajos levelező tag hiányolta, hogy a beszámoló nem szólt részletesen a kritika helyzetéről a nyelvtudományban.

Megállapította, hogy a nyelvtudományban a citatológia nem nagyon divatozott. A citatológia kiküszöbölése nem jelenti azt, hogy nyelvészeink a marxizmus—leninizmus klasszikusaitól sohasem idéznek. Egyetért Bárczi Gézával abban, hogy nyelvtudomány területén a dogmatizmus nem végzett pusztító munkát.

Az természetes, hogy nem foglalkozhat mindenki általános nyelvtudománnyal, de ha nem is fő foglalkozásként, de mindenkinek foglalkoznia kell a különleges nyelvtudományi stúdiumok mellett általános nyelvészettel is. Hogy soha annyi általános nyelvészeti dolgozat nem jelent meg, mint az utóbbi tíz év alatt, az így is van. Igen öröndetes haladás van, s ha megnézzük a részletkérdésekkel foglalkozó tanulmányokat és a Magyar Nyelvőrt — de másutt is —, azt látjuk, hogy elméleti, általános nyelvészeti kutatás terén határozottan, nyíltan leszögezhető, világosan megfogalmazható haladás tapasztalható. Ez nagyon biztató a jövőre.

A provincializmus a nyelvészet terén is veszélyessé válhat. „Vigyáznunk kell arra, nehogy véletlenül megrekedjünk. Nyíltan meg kell mondanom — mondta —, hogy a marizmus vitájaként a Szovjetunióban megjelent nyelvtudományi cikkek egyik legbántóbb hiányossága éppen a nemzetközi horizont hiánya volt.” Ha nem törekszünk arra, hogy a lehetőség határain belül minél több alapvető munkát oroszul, angolul, franciául, románul, vagy

bolgárul igyekezzünk eredetiben elolvasni, vagy legalábbis megtalálni a bibliográfiában, és azután lefordíttatni, ha nem törekszünk ilyen módon a nemzetközi horizontunk kiszélesítésére, akkor nem segítünk eléggé azoknak, akik azt hiszik, hogy a dialektikus módszer elsajátítása után minden teljesen rendben van.

Ne tekintsük vádnak vagy szemrehányásnak, ha az általános nyelvészeti kérdése szóba kerül. Azt hiszem, ebből csak jó születik, ha mindnyájan igyekszünk a nem mindig teljesen egybehangzó bírálatokból kihámozni azt, amit csakugyan közösen hajlandók vagyunk hiányosságoknak elismerni.

A Pais-émlékkönyv csakugyan rendkívül gazdag tartalmú és igen színes emlékkönyv, amelyre nézete szerint nyelvtudományunk feltétlenül büszke lehet.

Az emlékkönyvben azonban a megjelent több mint száz cikk közül mindössze csak négy az általános nyelvészeti vonatkozású. „Azt hiszem, ez a statisztika önmagában véve nem túlságosan kedvező, noha tökéletesen egyetértek abban Bárczi Gézával, hogy helytelen lenne az általános nyelvészeti színvonalat ennek a kötetnek csak ebből az egy statisztikai adatából megállapítani. Úgy érzem, hogy bennünk nyelvészekben az elméleti kérdésekkel való foglalkozás igénye nem elegendő ahhoz, hogy kellő mértékben serkentője legyen a mégtovább jutásnak.”

A nagyszótárral tovább kell foglalkozni és minden körülmények között biztosítani kell a szükséges anyagi segítséget. Ez az a feladat, amely elől semmiképpen sem térhetünk ki még akkor sem, ha más vonalon esetleg bizonyos áldozatokat kellene hozni.

„Helyes volna, ha az általános nyelvészet művelésében igyekeznénk összefogni és cikkeket írni arról pl., hogy mik a román nyelvek fejlődésének törvényszerűségei, vagy mik a török nyelvek fejlődésének eddig leszűrt és megállapítható törvényszerűségei, a germán nyelvek megállapított, leszűrhető és világosan összefoglalható kritikailag értékelt törvényszerűségei.” Az volna a helyes, ha hazánkban is egy olyan kollektíva jönne létre, amelyenre különösen Franciaországban és Svájcban, de egyebütt is találunk példát és ennek a kollektívának a közös munkájával lerakhatnánk a szintézis komoly alapjait, mert akkor ezen a téren is sokkal messzebb tudnánk jutni. „Ami a III. Kongresszuson elhangzott előadásommal kapcsolatos, erre csak azt mondhatnám, hogy az illetékesség kérdését helyes lett volna itt is felvetni és még helyesebb lett volna, ha nemcsak az osztálytitkár veti fel. Engem ugyanis felkértek annak az előadásnak a megtartására, és én egyáltalán nem jelentkeztem. Akkor rektor voltam. Ezért bizonyos oldalakról sok szemrehányás és heves kirohánások középpontjába kerültem. Rendkívül sajnálom, hogy erre okot adtam, de nem tudom, miért nem vállalta el más. Úgy látszik, más akkoriban még nem merte vállalni, mert 1954 vége felé a helyzet még korántsem volt olyan egyértelmű és ideológiailag olyan könnyen megoldható, mint ma.”

B ó k a László osztálytitkár válasza a hozzászólásokra.

Egyetért Bárczi Gézával abban, hogy a nyelvatlaszt szintén központi feladataink közé kell sorolni.

Bárczi Gézának az általános nyelvészettel kapcsolatos felfogását nem fogadhatja el, mert e szerint minden az általános nyelvtudományra vonatkozik, s ha ezt elfogadjuk, akkor nyugodtan meglegedetten álomra hajthatjuk fejünket. Ez lényegében azt jelentené, hogy nem kérjük számon az általános nyelvészettel való foglalkozást nyelvészeinktől. Ezúttal azt kértük számon, hogy olyan jellegű munkákkal mint pl. Tamás Lajosnak a III. kongresszuson

tartott referátuma, nyelvészeink érdemben miért nem foglalkoztak? Tamás Lajos referátuma azt a kérdést vetette fel végeredményben, hogy nyelvtudományunk fejlődése hogyan áll a felszabadulás óta, mi az, amit megtartott a felszabadulás előtti felfogásból, és hogyan hódított benne tért a marxizmus—leninizmus ideológiája. Ő arról beszél, hogy bizonyos idealista nyelvészeti elméletek még tovább élnek, miért élnek tovább és hogyan. Tehát azt kifogásoljuk, hogy ezekhez az alapvető kérdésekhez nem szóltak hozzá nyelvészeink. Egyszer szembe kell nézniük nyelvészeinknek azzal, hogy itt még mindig él a nyelvtudományban egy csomó olyan elmélet alapja és módszere, amelyen az idő túlhaladt és meg kellene nézni azt, hogy a marxizmus—leninizmusnak meglehetősen kevésbé fejlett nyelvelméletét a mi kitűnő tudással rendelkező nyelvészeink hogyan tudnák elméletileg is továbbfejleszteni.

L a k ó György felszólalására annyiban válaszol, hogy helyteleníti azt, hogy még sokan a bírálatot úgy tekintik, mintha ez erkölcsi megbélyegzés volna, ebben kissé a múlt árnyai jelentkeznek. A múltban valóban az volt a helyzet, ha valakit megbíráltak, akkor az a bírálat rögtön erkölcsi megbélyegzésnek számított. Fel kell számolnunk azt a módszert is, amely úgy tesz javaslatot, hogy arra felszólítják, és miután a felszólító igen tekintélyes személyiség, sokan jobb meggyőződésük ellenére is eleget tesznek a felszólításnak.

T a m á s Lajos elvtárs hozzászólásához csak annyit, hogy a jelenben és a jövőben is kötelességünk, hogy a citatológia módszerével szakítsunk. A citatológia helyett annak kell elkövetkezni, hogy ne egy-egy kiragadott idézettel dekoráljuk tanulmányainkat. Hanem anélkül, hogy szakadatlanul citálnánk, tanulmányaink konstrukciójában legyen benne a marxizmus—leninizmus ideológiája, nem pedig az idézgetésben.

S ő t é r István elvtárs hozzászólásából nagyon ki kell emelni a felsőoktatás és az Akadémia munkájának koordinálását. Ezt a múltban többször felvetettük, de sajtáságos módon mind az Akadémia, mind az Oktatásügyi Minisztérium részéről az volt a válasz, hogy erre semmi szükség nincs, hiszen ez tökéletes.

Nagyon öröndetes az, amit Sőtér elvtárs a XX. kongresszus utáni feladatainkról mondott. Itt valóban arról van szó, hogy a XX. kongresszus a marxizmus—leninizmussal való foglalkozásnak olyan alapvető elméleti és elvi kérdéseit vetette fel, amelyek azt mutatják, hogy nem revideálni kell eddigi nézeteinket, hanem el kell mélyíteni önmagunkban a marxizmus—leninizmus ideológiáját és ezt sokkal alapvetőbben kell alkalmaznunk a jövőben.

„Azzal a javaslattal, amit az irodalomtudomány és az esztétika viszonyáról mondott, egyetérték és a sok javaslat közül főleg ezt szeretném kiemelni. Reméljük, hogy az ezen a téren meglevő hibákat korrigálni fogjuk. Lukács Györgynek jogos panasza az, hogy hivatkozni még csak hivatkozunk rá, de módszerei még nem élnek elég elevenen az irodalomtudományban.” Az irodalomtörténészek és az esztétikusok közötti kapcsolatot mielőbb meg kell teremteni.

K l a n i c z a y Tibor elvtárs hozzászólásából ki kell emelnünk azokat a nehézségeket, amelyek kiadványainkkal kapcsolatban minduntalan felmerülnek, és helytelenítenünk kell a túlzott óvatosságot, mert a túlzott biztosítási ilyen esetekben nem vezet a tudomány fejlődéséhez.

Helyeselhető az, hogy fiataljaink is bírálják az Akadémia munkáját, mert Akadémiánk ezért nyilvánvalóan hálás lesz, mert maga is egy kicsit fiatalnak érezheti magát.

Nagyon súlyosnak találtam azt — mondotta Bóka elvtárs —, amit Klaniczay a provincializmussal kapcsolatos felelősségünkről mondott. „El kell ismernünk, hogy az irodalomtudományban bizonyos provincializmus van, ennek nemcsak közoktatásunk hibáiból erednek a gyökerei. Hiba az is, hogy nem élünk eléggé tanítványaink között, hogy nem tesszük le asztalunkra azokat az olvasmányainkat, amelyeken mi is munkálunk közben. S nem teremtünk olyan légkört, amelyben valóban szégyenletes legyen az elmardottság, a szűklátókörűség. Ezt mindnyájunknak meg kell szívlelnünk és példát kell adnunk saját műveinkben is abban, hogy azok olyan világirodalmi légkörben jelennek meg, amely erre szorítja és vezeti tanítványainkat.” Ami a fiatal kutatók anyagi helyzetét illeti, ez valóban nem kielégítő és ezen a téren Akadémiánk segítségével változást kell elérnünk.

Tolnai Gábor elvtárral teljesen egyetért abban, hogy irodalomtudományunk helyzetének alapvető hibája az, hogy nem vettünk részt az irodalmi életben, s ezt nem menti az sem, hogy az irodalmi élet nem valami nagy szívéllyességgel fogadta közeledési kísérleteinket.

A Petőfi-kutatásokkal beszámolójában azért nem foglalkozott, mert a kutatások Magyarországon sajnos, nagyon rosszul állnak, éppen ezért arra volna szükség, hogy irodalomtörténészeink, nyelvészeink és zenetudósaink közös összefogásával lendítsük ki a Petőfi-kutatásokat jelenlegi súlyos helyzetéből, s tegyünk meg mindent annak érdekében, hogy Petőfit végre a méltó helyére állítsuk. A külföldi Petőfi-kiadások bizonyítják, hogy milyen visszhangot verhet az, ha méltó formában kerül Petőfi a külföldiek elé, mert rossz fordításokból az emberiség legnagyobb szellemeit is félreértik.

„Az, hogy mi ennyit panaszkodtunk — mondta Bóka László —, azt jelenti, hogy úgy érezzük, a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusa olyan közlevegőt teremtett, amelyben a jogos és helyes kívánságoknak, a jogos és helyes bírálatnak nemcsak lehetősége van, de megvan az eredménye is.”

A vitát összefoglalta:

Pákozdi Endre

KODÁLY ZOLTÁN
ELNÖKI MEGNYITÓJA SZABOLCSI BENCE ELŐADÁSA ELŐTT

Tisztelt Akadémia! T. vendégeink!

Hogy szerencsém lehet egy, Mozart emlékének szentelt akadémiai ülést megnyitni, ebben nemcsak Akadémiánk érdeklődési körének a kibővülését üdvözlöm, hanem Mozart jelentőségének újabb térfoglalását is látom. Egyedülálló csoda a zene történetében, de ma aktuálisabb, mint száz évvel halála után és száz év múlva még aktuálisabb lesz, mert addigra még több ember életének válik szerves részévé. Foglalkozni fognak vele, írni fognak róla olyan nyelveken is, amelyeken ma még a nevét sem írták le.

Van-e jogcíme egy kis nép fiának, hogy nagy népek nagyjaival foglalkozzék? Mondhat-e egy magyar Mozartról olyasmit, amit a németek, franciák, olaszok, angolok, akik leginkább magukénak vallják, még nem mondtak el? Nagy népek sajátos tulajdonságaikban elfogulva, gyakran nem értik egymást. A kis nép fia, ha elfogultságaiktól mentes, bizonyos tekintetben felülről nézheti őket, megértheti és felfedheti egymás meg nem értésének okait. Másrészt például a német zenekutatás, bár minőségben és mennyiségben a legelső az egész világon, nemigen foglalkozott nagyjainak népi gyökerével. Ennek oka talán egyrészt az, hogy ők túlságosan az egyénben keresik minden érdemének forrását, másrészt a népi elemeknek művészi emelkedése náluk olyan régi korban ment végbe, hogy alig találunk adatokat a folyamat szemléltetésére. Kelet-Európa jóformán még benne él ebben a folyamatban, tehát jobban megfigyelheti és olyan tapasztalatokat szerezhet, szűrhet le, amelyeknek a nyugatiak is hasznát vehetik.

A magyar előadóművészet mindig kivette részét a Mozart-kultusból. Volt idő, amikor — Brahms kijelentése szerint — a Mozart operák legjobb előadásait Budapesten lehetett hallani. Viszont később a bécsi operában hallhattunk Mozart darabot egyszerre három magyar énekessel.

Megtörténhetik, hogy a magyar zenetudomány is tud valami olyat mondani Mozartról, amire a nemzetközi tudománynak is érdemes lesz figyelni. Ebben a reménységben nyitom meg mai ülésünket és kérem Szabolcsi Bencét, tartsa meg előadását.

MOZART ÉS A NÉPI SZÍNJÁTÉK*

A XVIII. század európai történelmének egyik legmegkapóbb tüneménye, hogy Németország és Ausztria, melyek elmaradtak, sőt jóformán kiszakadtak a nyugati fejlődésből, a század folyamán élére kerülnek ennek a fejlődésnek — zenei téren. A polgári átalakulás forradalmát készíti elő s végül is, kényszerűségből, ezt a forradalmi átalakulást *helyettesíti* az a szellemi mozgalom: a német műveltség világraszóló megújítása, melynek a zenei fejlődés csak egyetlen, de nem véletlenül a legmesszebbre ható alkotórésze, valósággal vezető szövege. A nagy sort Bach és Händel nyitja meg Németországban, s folytatja Ausztria területén Gluck, Haydn és Mozart, majd Beethoven és Schubert, az ún. bécsi klasszicizmus nagy zeneköltői. Köztük ott van az a zeneszerző-lángelme, aki rövid harmincöt éves élete folyamán, minden egyéb műfaj mellett, újjáteremtette a zenés dráma művészetét is, — az a művész, akire ma, születésének kétszázadik évfordulóján emlékezünk: Wolfgang Amadeus Mozart.

A róla, életéről és műveiről szóló irodalom a legutóbbi évtizedekben nemcsak megnőtt, de valósággal megsokszorozódott, hirdelve növekvő népszerűségét, művészetének egyre izmosabb meggyökerezését az emberiség milliói között. A régebbi zenetörténet róla formált képét, ezt a romantikusan érzélgős arcképet a rokokó muzsikusról és a gyermekes, naiv ábrándozóról, felváltotta a nagyszerű öntudattal és félelmes koncentrációval dolgozó drámaíró-lángelme képe, aki — korának minden ellentmondását és összeütközését megérezve és felidézve — fokról-fokra, küzdelmesen emelkedett ki kora átlagirodalmából és átlagízléséből, hogy egyre magányosabb és nagyszerűbb magaslatoakra hágjon. Szakítása az udvari szolgálattal, az alkalmazott zenész megalázó helyzetével, kilépése a polgári szabadverseny tülekedésébe és nyomorába s végül korai felőrlődése abban a nyomorúságban: szükségszerű következményei ennek a fejlődésnek egyben jelképszerű mozzanatai az európai zeneszerző küzdelmes kibontakozásának, évszázados útjának a szolgáorból

* Előadás a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1956. V. 25-én — Mozart születésének 200. évfordulója alkalmából — tartott felolvasó ülésén. Az előadáson bemutatott Mozart-operarészleteket Maleczky Oszkár, Rösler Endre és Sándor Judit, az Operaház művészei énekelték.

a szabadság felé. E küzdelmek társadalmi háttére ma már éppúgy világosan áll előttünk, mint Mozart alkotói módszerének fejlődése, főleg pedig a kornak az a mérhetetlenül gazdag anyagkészlete, melyet a művész, egyre szuverénabb szabadsággal, feldolgozott és felhasznált, — az egész kor, melyet összefoglalt, betetőzött és megújított. Mozart alakjának és művészetének ezt a megnövekedését és kibővülését tükrözi az egész újabb Mozart-irodalom, Wyzewa és Saint-Foix öt kötetre nőtt művétől és Abert hatalmas monográfiájától Dent, Lert, Conrad, Paumgartner, Haas, Einstein, Schenk és mások könyveiig.¹ — De nemcsak ez az irodalom nőtt meg az utolsó évtizedekben ; megnőtt az opera és dráma történetének irodalma is, nevezetesen a népi színjátszása, melyet sokáig csekély figyelemre méltattak. Hogy ez a három épp a XVIII. században mily szorosan összekapcsolódik, hogy épp Mozart fejlődése mennyire elképzelhetetlen nélkülük, s hogy viszont a zenés színjáték, a népi színjáték története mennyire elképzelhetetlen a Mozart-művek segítségével hívása nélkül : épp a legutóbbi években vált nyilvánvalóvá. Azok a művek, amelyek — mint ROMMELÉ² — a bécsi népszínpad történetét tárgyalják, vagy amelyek — mint DZSIVELEGOVÉ³ —, — a commedia dell'arte történetét helyezik új megvilágításba, épp olyan határozottan utalnak Mozart művészetére, mint ahogyan a mozarti dramaturgia kézikönyvei sűrűn folymodnak a népi színjátszás történeti forrásaihoz.

Mozart és a népszínpad : ezt a kérdést szeretnők ma vizsgálódásunk középpontjába állítani, mert meggyőződésünk szerint benne rejlik Mozart egész dramaturgiájának kulcsa, sőt talán egész művészetének bázisa is. Tárgyunk részletes, kimerítő vizsgálatával máig adós az irodalom ; ezért az itt következők jórészt alig mehetnek túl a vázlaton, mégis abban a reményben, hogy legalább a legfontosabb mozzanatokra sikerül rámutatniuk.

I.

Négy kérdésre igyekszünk választ találni, négy olyan kérdésre, melyek Mozart színpadát, sőt teljes művészetét korához, környezetéhez és elődeihez kapcsolják, de jelentőségükben jóval túlmutatnak az ő személyes fejlődésének problémáin. Ez a négy kérdés a következő :

¹ Th. de Wyzewa és G. de Saint-Foix : W. A. Mozart, sa vie musicale et son œuvre, 2. bőv. kiadás 5 köt. Paris 1936—1946 ; H. Abert : W. A. Mozart, 2 köt. 7. kiad. Leipzig 1955—56 ; A. Einstein : Mozart, sein Charakter, sein Werk, Stockholm 1947 ; R. Haas : W. A. Mozart, 2. kiad. Potsdam 1950 ; B. Paumgartner : Mozart, 4. kiadás, Berlin 1950 ; E. Schenk : W. A. Mozart, Zürich—Leipzig—Wien 1955 ; E. J. Dent : Mozart's operas, 2. kiad. London 1947 ; E. Lert : Mozart auf dem Theater, 2. kiad. Berlin 1921 ; L. Conrad : Mozarts Dramaturgie der Oper, Würzburg 1943 ; H. Dennerlein : Der unbekannte Mozart, 2. kiad. Leipzig 1956, stb. Műveinek Köchel-féle jegyzéke 1937 óta A. Einstein átdolgozásában jelenik meg, leveleit L. Schiedermair (1914), majd E. H. Müller v. Asow (1942) adták ki, szerzeményeinek új gyűjteményes kiadása 1956-ban indult meg.

² O. ROMMEL : Die Alt-Wiener Volkskomödie, Wien 1952.

³ A. K. DZSIVELEGOV : Italiánszkája narodnaja komegyija, Moszkva 1954.

1. Milyen szálak fűzik Mozart operáit a régi olasz, francia és német (osztrák) népi színjátékhoz ;

2. milyen fokozatokon ment át Mozart alkotó művészete a népi színjátékhoz való viszonylatában ;

3. mely elemei azok a népi színjátéknak, melyek közvetve vagy közvetlenül behatoltak Mozart művészetébe ; végül

4. milyen átalakuláson mentek át mindezek az elemek s hogyan váltak Mozart drámai művészetének szerves részeivé?

Mielőtt e kérdésekre részletesebben rátérnénk, szólnunk kell még egy problémáról általánosságban. A *commedia dell'arte* mivoltáról megoszlik a kutatók véleménye. CROCE s újabban ROMMEL azon a nézeten vannak, hogy a *commedia* nem népi jellegű kezdemény, hanem a hivatásos színészeké s épp ezért kezdettől fogva szakmai, tudós és tudatos, litterátus műfaj ; amivel szemben DZSIVELEGOV szovjet tudós nyomatékosan hangsúlyozta a *commedia* népi vonásait, szembetűnő realizmusát, kritikai szellemét, a tájszólás színpadi érvényesítésében megnyilvánuló gyökerességet, az aktualitás, a bírálat, az állásfoglalás friss bátorságát és közvetlenségét. S valóban mennél mélyebben hatolunk a *commedia* lényegébe és formakészletébe, különösen abba a jelentős anyaggyűjteménybe, mely ENZO PETRACCONE gondozásában látott napvilágot (*La commedia dell'arte*, Napoli 1927) : annál nyilvánvalóbbá válik Dzsivelegov álláspontjának igazsága. Mert nem az egyes témák kitalálói, meg szerkesztői, vagy meg stilizálói, van itt szó, sokkal inkább arról, hogyan formálta az olasz népi közszellem a legkülönbözőbb motívumokat a maga képére, hogyan teremtett belőlük a maga életét közvetlenül tükröző, éles szemmel megfigyelt, pompás típusokat s hogyan keltette mindezt életre a rögtönzés ihlető sodrában, egy pillanatonként születő, pillanatonként megújuló színpadi játékban, együgyű vagy agyafűrt bonyodalmak bohókás és vakmerő szövevényében. S ilyen értelemben a *commedia* mindenesetre, mindenképp a népi inspiráció teremtménye. De bármiképp álljon a dolog : abban valamennyi kutató megegyezik, hogy ez a nagyszerű műfaj abban a történelmi pillanatban, amikor a zenetörténet a legközelebből kezdi érdekelni, tehát a XVII. és XVIII. század fordulóján, már hanyatlóban volt, már konzerváló, tompító, retrográd társadalmi erők szolgálatába szegődött, már elveszítette ifjúságának harcos, virágzó lendületét. Hiszen épp ezért szolgálhat majd alapjául a legellentétebb reformoknak Goldonitól Gozziig. De különös ellentmondás : épp ekkor, ezen a ponton ágazik ki belőle a zenés vígjáték, az *opera buffa*, hogy örökösévé legyen a *commedia* egész népi frissességének, régi realista ábrázolókedvének, sziporkázó játékosságának s ellenállhatatlan ritmusának. Az ellentmondás, igaz, csak látszólagos : mert az olasz színpadi zene valóban most és csak most fejlődött odáig, hogy vállára vehesse, szárnyára kaphassa az olasz színpadi hagyományt, hogy vezető szólamává legyen a teljes műfajnak, — s amit legelőször kellett volna mindanunk : hogy

kifejezést adjon a feltörekvő polgári világ új eszményeinek és látásmódjának. Így, ebben a formában, ilyen köntösben, ilyen kísérettel valóban nem csoda, ha ez a hanyatló műfaj, új életre villanyozottan, meghódítja Francia- és Németország színpadait is, s voltaképp csak most és itt kezdi meg igazában a maga európai diadalútját. A francia és a német színház történései valóságos olasz invázióról beszélnek e korban s az olasz zenészkomédia, az opera buffa, a *commedia dell'arte*-nak ez a közvetlen leszármazottja, hatása alá vonja a francia és német népszínpadot is; a Gherardi-féle párisi „*comédie italienne*” éppúgy vele egyezkedik, mint Stranitzky bécsi Hanswurstja. Watteau, a párisi olasz komédia francia rajongója, kortársa az első nápolyi vígoperáknak, és Arlekin, Colombina, Pantalone és Pierrot akkor vonulnak be a bécsi Hanswurst mellé, az osztrák népszínpadra, amikor Pergolesi operazenéje megkezdí a maga világhódító körútját. A népi-nemzeti hagyományok összeolvadása bámulatos gyorsasággal megy itt végbe s az 1750-es évektől kezdve, amikor Haydn megírja első népszínművét, mintha már csak a nagy alakító és teremtő egyéniség kezére várna, hogy nemzetközi érvényű remekmű szülessék belőle. A francia és olasz népszínpadok például akkor már évtizedek óta kedvelik a vakmerő és tehetséges szolga alakját, akinek már csak a Figaro neve hiányzik; Bécsben pedig 1717 óta rendszeresen játsszák egy elkárhozott istenkáromló, bizonyos Don Juan történetét, aki kihívta a poklot maga ellen s akinek a története — spanyol, francia és olasz színművek után — mintha épp itt rendezkedett volna be a legmaradandóbb népszerűsége...

Honnan ismerte Mozart ezt a világot? Kétségkívül gyermekora óta, már salzburgi otthonából. A híres és hírhedt Hanswurst, a népi színjáték paprikajancsija Salzburgban éppúgy, mint Bécsben, középponti hőse, éltetője volt a tájszólásban írt osztrák népies komédiának, — a Hanswurst szellemét dicsérik és ócsárolják a kor német és osztrák dramaturgjai, zenészei és színészei egyaránt. „A salzburgiak szelleme a nyers kómikumra hajlik — írja Daniel Friedrich Schubart az „*Aesthetik der Tonkunst*”-ban (1806) —; népdalaik olyan burleszk-vidámak, hogy az embert hangos kacajra fakasztják. A Hanswurst-szellem mindenütt előbukkan s a dallamok többnyire gyönyörűek.” Leopold Mozart viszont már 1768-ban felháborodik rajta, hogy a bécsi közönségnek semmi érzéke a komoly művészet iránt s a színpadon is csak a „bolondozást, táncot, kísérteti hókuszpókuszt, Hanswurstot, boszorkányokat és varázsjeleket” kívánja. Ez a látványos, komédiás osztrák népszínpad, melynek úttörője a század első felében Josef Anton Stranitzky volt, akkor már — említettük — sok mindent magával hozott az olasz és francia színpadi hagyományból is. Persze sohasem szabad szem elől tévesztenünk, hogy Mozart e színpadi hagyományokat jelentékeny részben már megstilizált formában vette és vehette át elődeitől és kortársaitól; hogy ez a hagyaték akkor már nagyrészt írott és irodalmi formát öltött, — hogy Mozart név szerint ismert vagy ismeretlenül maradt szerzőtársai között ott szerepelt már Shakespeare

és Calderon, Molière és Goldoni, tehát az európai színpadnak azok a nagy mesterei, akik a népi hagyományt befoglalták a maguk öntudatos, egyéni művészetébe. Annak a vállain emelkedtek fel, vetélkedtek vele, sokszor élesen bírálták s nem egyszer meg kellett vele küzdeniök; de mindenképp magukévá tették, vele táplálkoztak, vére az övékkel egyesült. Ez a „feldolgozott” népi hagyomány, ez a közvetetten átvett örökség döntő szerepet játszik Mozart drámai művészetében; ha a mozarti dramaturgia népi eredetű elemeit emlegetjük, elsősorban *erre* az örökségre gondolunk. Mégis hangsúlyoznunk kell, s ezt az újabb kutatások mind szélesebb körben igazolják: Mozart tanulmányaiiban gyermekkorától kezdve jelentős szerepet játszott az a népi hagyomány is, mellyel közvetlenül, nyersen, elsődleges állapotában találkozott s melynek első művészi feldolgozása épp órá várt. Egyenesen bámulatos, mily öntudatosan fogózott meg mindezekben a hagyományokban; mikor első bécsi operájának megkomponálására készül, egy 1781 nyarán írt levélben számot vet a bécsi és a francia operaízléssel és hozzáteszi: „úgy látom, a zenében még nem vezett ki a Hanswurst!” Amikor tehát a mozarti színpad olasz, francia, német és osztrák, sőt cseh és spanyol népies irodalmi előzményeit emlegetjük, amikor számontartjuk, hogy ezek a minták és források az európai színjáték hagyományait már többé-kevésbé feldolgozott állapotban közvetítették Mozarthoz, ugyanakkor számba kell vennünk a Mozart-zene s nevezetesen a Mozart-opera *közvetlen* népi kapcsolatait is.

Kezdenünk kell a sort Mozartnak egynéhány olyan művével, melyeket az irodalom kevésbé emleget s zenei köztudatunk egyáltalán nem tart számon. Első helyen áll közöttük egy ma csak töredékesen ismert némajáték s mellette két, ugyancsak töredékben maradt németnyelvű bohózat. A némajáték fennmaradt töredékét, nevezetesen a belőle megőrzött hegedűszólamot felvették a Mozart-művek összkiadásába, még az 1880-as években (24. sorozat, pótkötet, a kisebb zenekari művek között); egy azóta Párizsban előkerült kiegészítő részlete máig kiadatlan, csak a nagy francia Mozart-monográfiából értesülünk róla. Ez a sajátságos pantomim (Köchel-jegyzék száma 446, ill. 416d) 1783 farsangján került előadásra Bécsben, — Mozart maga adta elő családjának tagjaival és néhány jóbarátjával. „Farsang hétfőjén a Vigadóban megrendeztük baráti társaságunk maskarádéját — írja apjának, Leopold Mozartnak ez év március 12-én. — A játék egy pantomimból állott, mely éppen betöltötte a szünet félóráját. Sógornőm volt a Colombina, én a Harlekin, sógorom a Pierrot, Merk, az öreg táncmester a Pantalon, Grassi, a festő a Dottore. A pantomim ötlete és zenéje tőlem való, a táncokra Merk tanított meg bennünket és mondhatom, igen jól játszottunk . . . A versszövegek jobbak is lehetnének, de azokat nem én írtam, hanem Müller, a színész.” A darab töredékes hegedűszólama felett ott állnak a játékkutasítások, melyek a mai olvasót is egyszerűen belesodorják e régi bécsi karnevál hangulatába. „Pantalon és Colombina civakodnak. — Jön a Dottore. — Pantalon cere-

móniázik, bemutatja Colombine-nak a Dottorét, mint jövődő férjét... Pierrot futva érkezik. — Pantalon, Pierrot és a Dottore a földön fekszenek. — Pantalon Pierrot-val civakodik s kérdi, mit akar... Harlekin kikukkant a szekrényből... Pierrot fél a halott Harlekintől...” és így tovább. (A párizsi kézirat töredék másképp folytatja a darabot: ott egy kovácsmester meg a felesége féltékenységi és kiengesztelődési jelenete következik.) Ez a kis pantomim — abban a csonka formájában is, ahogyan ma ismerjük — annyira gazdag zenei ötletekben, oly fordulatossá s annyi minden villan meg benne a nagy művekből (hiszen 1783 már a nagy Mozart-művek időszaka!), hogy valószínűleg dramaturgiai műhelytanulmánynak tekinthetjük, olyasfajta alkalmi, játékos műhelytanulmánynak, aminőt TÓTH ALADÁR értekezése (Adatok Mozart dramaturgiájához, 1925, kézirat) a híres „szallag-tercett”-ben mutatott be annakidején. A „Les petits riens” című ifjúkori, párizsi ballettől ezen a némajátékon át visz az út a nagy remekművek zenekari monológjaihoz, az *accompagnato*-jelenetekhez; itt leshetjük meg, hogyan alakul a *mozdulat* a drámai ábrázolás eszközévé Mozart kezében. — Művészi vonatkozásban jóval kevesebbet mond, de hang és motivika szempontjából annál érdekesebb az a két prózai apróság, melyet előbb említettünk: a „Liebesprobe” és a „Salzburger Lump in Wien” című bohózat-töredékek. Ezek is Mozart nagy bécsi éveiből valók; az előbbi bizonyos Papageno-motívumokat villant fel, az utóbbi a Stranitzky-féle népszínpad-dal való kapcsolatot hangoztatja mindennél kézzelfoghatóbban. Mozart itt nem a művész hangvételével, nem a „magasból” beszél, — hangja *egy* a tízezerből, bármelyik külvárosi vagy vidéki népszínpad faragatlan szerzőjéé, — s számunkra épp így jelenti a legnagyobb meglepést.

Mert ezek a nyers sorok, ezek a vaskos tréfák hirtelen, villanásszerűen felidéznek azt a Mozartot, akit nem szoktunk emlegetni: a tréfás kánonok, a házi használatra készült rögtönzések, a baráti mulatságok Mozartját, akinek humora valóban paraszti humor is tud lenni a pihenés, a feloldódás, a megkönnyebbülés ritka pillanataiban; azt a Mozartot, aki már gyermekkorában operai karakterképeket improvizál, s még élete utolsó éveiben is ellenállhatatlan stílus- és jellemparódiákkal kápráztatja el ismerőseit; és a családi levelek Mozartját, ezt a félelmes jellemzőt, fonákságok és gyöngeségek irgalmatlan leleplezőjét, akinek karakterképei, leírásai, beszámolóai a maguk éles és mozgalmas körvonalaival mintha megannyi színpadi fordulat és drámai cselekmény magvát hordoznák, s jórészt épp a népi színjáték szellemében beszélnének és komponálnának. Igen, itt minden alak és minden esemény zárt művészi kompozíció s ugyanakkor sehol egy pillanatra sem akar egyéb lenni, mint az élet, az emberek, a világ kézzelfoghatóan reális ábrázolása. Valóban, aki Mozart ábrázolóművészetét műhelyében akarja meglesni, az kezdje Mozarton az emberen, a családi levelek, a találkozások és beszélgetések, a hétköznapiak Mozartján.

És itt egyben megkísérélhetjük a választ arra a kérdésre is: milyen fokozatokon ment át Mozartnak ez a mély és szerves kapcsolata a népi hagyományok formavilágával, kifejezőmódjával és emberlátásával. Szóltunk az imént a címnélküli farsangi pantomimról, mely a *commedia dell'arte* szereplőinek javát felvonultatta; most hozzáfűzhetjük, hogy ez a tarka maskarádé némileg családi hagyománynak számíthatott Mozartéknál; Leopold Mozartnak fennmaradt egy „Sinfonia burlesca”-ja 1760-ból, ahol ugyancsak Harlekin és Pantalon kergetőznek játékos ritmusokkal: az Andante-tétel „Il Signor Pantalone”, a finále a „Harlequino” címet viseli. De azért e régi komédiás típusoknak alaposan és ismételten meg kellett változniuk, míg Mozart világának igazi lakói lehettek. Tizenkét éves korában, 1768-ban, mikor a gyermek Mozart első ízben találkozik az olasz vígoperával, Goldoni-val s rajtuk keresztül a *commedia dell'arte* figuráival és helyzeteivel, — amikor tehát első olasz vígoperáját, a „La finta semplice”-t komponálja, még láthatólag idegenül feszeng ebben a keretben; sok mindent megold már, de többhelyütt eltúloz, félreért vagy melléfog. Azonkívül sok mindent még közvetlen elődeinek szemével lát, amint ez természetes is: az ő bécsi dalstílusukkal helyettesíti az igazi buffo-zenét. És minthogy ezeknek az elődöknek, Bonnónak, Wagenseilnek, Gassmannak mondanivalója és felkészültsége mégsem az övé: a darabból, melyet megalkot, a műfaj akkori igényeihez képest amolyan provinciális kísérlet válik. Ami annál feltűnőbb, mert vele egyidőben írja a gyermek színpadi műveinek első apró remekét, a „Bastien és Bastienne” című pásztorjátékot, ahol a műfaj kereteit, francia és német elődökre támaszkodva, de már szinte új hanggal, hiánytalanul ki tudja tölteni.

Mennyire más lesz a helyzet néhány év múltán, amikor a tizennégy éves fiú, a serdülő Mozart először látogatja meg a kor zenéjének ígértföldjét, Itáliát! Az a színházi világ, az a közönség, az a népelet, mely itt — egymással szorosán összefonódva, egymást szakadatlanul gazdagítva — betölti az olasz operakultúra életét, egyszeriben megnyitja Mozart szemét az olasz népi színjáték számára. Azoknak a soroknak olvastán, amelyekben nővérének beszámol az 1770-i milánói farsang álarcos multságairól, a „facchinatá”-król és „chiccheratá”-król, önkéntelenül Goethere kell gondolnunk, aki néhány évvel utóbb, Rómában, hasonló élmények nyomán eszmél rá először az olasz népelet játékosan drámai vonásainak igazi értelmére. Valóban: ettől kezdve a fiatal művész számára a *commedia dell'arte* déli hagyományának újszerű feldolgozása kezdődik s mikor öt évvel később elkészül első nagyszabású „félkomoly”, azaz érzelmes és bohózáti elemeket merészen vegyítő daljátéka, a „La finta giardiniera” (1775), már ezeknek az újabb és gazdagabb élményeknek igyekszik benne formát adni. A jellemzés még itt sem sikerült egészen: a szereplők sűrűn váltanak hangot, mint mai kifejezéssel mondanók, „intonációjuk” újra meg újra megtörik; Belfiore gróf, a főhős például hol a jövőendő Tamino, hol Pedrillo vagy Leporello hangját üti meg, Sandrina a fő-

hősnő egyszer a Don Juan Elvirájára, máskor a Figaro Susannájára emlékeztet. Mozartnak ezt az első lírai vígoperáját sokan és sokszor gáncsolták már e sajátságos hangtörések és hangváltások miatt, s a kifogás nyilván nagyon is érthető. Mégis azt kell mondanunk, hogy e feltűnő hangtörésekben Mozartnak egy olyan vonása érvényesül elsőízben, mely később drámai remekműveinek egyik legfőbb éltetője lesz. A mozarti dramaturgiának ez a későbbi hatalmas ereje: az érzelmek kétértelműsége, helyesebben gyors átbillenése egy más érzelmi síkra, itt még nyilván gyengeség gyanánt jelentkezik; a darab egységét feldúlja, hangulati karakterét szétzilálja, másszóval inkább destruál, semmint épít. Későbbi funkciója egészen más; de erre a kérdésre még visszatérünk.

Itt pedig máris új időszak kezdődik, Mozart érett remekműveinek időszaka, mely az „Idomeneó”-tól a „Varázsfuvola”-ig terjed, tehát a zeneköltő életének utolsó tizenegy évét foglalja magában, 1780-tól 1791-ig. A tanulmányok vetése most érik be: mindaz, amit Európa színpadain tapasztalt, most válik benne igazán vérré és valósággá. A német és olasz népi színjáték alakjai és helyzetei roppant átalakuláson mennek keresztül. Hogy mi változott meg bennük előbb: a helyzetek és fordulatok, vagy a jellemekben megnyilatkozó lelemény, — melyik nötte ki előbb régi kereteit, hogy a másikhoz hozzáfejlődjék: nehéz volna eldönteni, de talán nem is lényeges. (Említsük meg, hogy ezekből az évekből [pontosan: 1783-ból] két, töredékben maradt olasz vígoperáját ismerjük, a „Kairói lud”-at és a „Hopponmaradt vőlegény”-t; de ezenkívül, már a salzburgi évek óta, egész sor mesteri buffótanulmányát is, külön énekszámok és betétjelenetek formájában.) A „La finta giardiniera” Mozartja már örült a vígjátéki helyzetek gazdagságának, ennek a színesen kavargó összevisszaságnak, a jelmezes figurák bűjósdijának, de nem látta még benne az élet drámában fogalmazott egységét. Most mindez kulcsá válik a kezében, az emberi szenvedélyek és sorsok megértésének és ábrázolásának kulcsává. A népi színjáték tipikus alakjai és tipikus helyzetei, a commedia dell’arte és a Hanswurstiáda, az opera buffa, az opéra comique és a Singspiel figurái és jelmezei most húsból és vérből való egyéniségekké és cselekményekké változnak, egyszerválo és meg nem ismétlődő emberalakokká és életrajzokká, a maguk külön, sajátos, mással össze nem téveszthető sorsával és törvényével. Egy egész társadalom bontakozik itt ki a szemünk előtt, a maga feszültségeivel és konfliktusaival, bonyolult viszonylataival, ütközéseivel és megoldásaival, egy roppant villamos hálózat, melynek minden ízületében lüktet és izzik az áram. A „Szöktetés”-ben még inkább csak novellaszerűen, pasztellszínekben, a „Figaro lakodalmá”-ban már kíméletlenül éles profillal, a „Don Juan”-ban már végletesen felfokozva, a robbanásig fűtötten, a katasztrófa küszöbén. Azután újabb fordulat, újabb meglepetés következik: a „Cosi fan tutte”, melyben az érzelmi világ túlnő a szereplőkön és összecsap a fejük felett. Elindul a legfrivolabb játékból, hogy azután önmaga vissza-

jára fordulva, megtagadja és széttépje a játékot ; elindul az iróniából és a paradoxonból, hogy felnövekedjék a himnuszig és megdicsőülésig. A figurák mintha a *commedia dell'arte*, sőt a bábjáték színvonalára esnének vissza, anélkül, hogy a rögtönzés régi szabadságához visszatérhetnének ; magasabb irányító szándék játszik velük s e különös játékokban épp személyes vonásaiknak, egyéniségüknek kell elmosódnia. És befejezésül a végső lépés, a megkoronázó remekmű, mely az egyénit és a régi típuszerűt közös egységbe foglalja össze ; egy szimbolikus mesejátékban, melyben azonban az emberiség legközvetlenebb s legégetőbb harca folyik a világosságért és felemelkedésért, — egy nagy emberi színjátékban, melyet nevezhetünk meseoperának vagy beavatási misztériumnak, a felvilágosodás kiáltványának vagy a romantika nyitányának, mely azonban alapjaiban és elemeiben mégsem egyéb, seholsem egyéb, mint egy legteltesebbé vált, legnagyobb magasságra hágott külvárosi népszínmű : a „Varázsfuvola”.

II.

Harmadik kérdésünk a régi komédiának Mozart színpadán továbbélő, helyesebben új életre támadt elemeit illeti. Itt mindenekelőtt meg kell ismételniünk, amit röviden már érintettünk : hogy Mozart a régi népi színjáték elemeit nagyrészt már feldolgozott formában, irodalmivá emelt alakban, megszűrten, megstilizáltan örökölte. A mai kutatás — szemben a múltszázadival — alig győzi hangoztatni, hogy Mozart rendkívüli irodalmi műveltség birtokában volt, tehát semmiképp sem számíthat annak a naivul ösztönös játszadozónak, akinek a romantika irodalma megtette. Ismerte, sőt bírálta Shakespeare Hamletjét, ismerte Molière több színdarabját, korán találkozott a francia és német drámai irodalommal, tanulmányozta Metastasiót és Goldonit ; már 24 éves korában fontos tanácsokat és bírálatot kaphatnak tőle szövegírói, s abban az időben, amikor konkrét megbízás híján új színpadi témát keres, saját adata szerint, több mint száz operaszövegeknyvet olvasott át. Akkor (1783 tavaszán) már régen túl van azon, hogy bármit kritika nélkül fogadjon el ; mindegyik librettón talál valami kivetnivalót, s minthogy mindegyiket át kellene dolgoztatni, „akkor már legjobb, ha újat írnak”. Ez a sokszorosan áttanulmányozott színpadi irodalom volt az, amely, mint mondtuk, a régi népi és népies irodalom számos mozzanatát feldolgozott, vagy akár még félig nyers állapotban közvetítette a zeneszerzőhöz. Drámai irodalom és íratlan népi színjáték viszonya ebben a korban a kölcsönösség jegyében alakult : nemcsak az irodalmat gazdagította az eleven népi hagyomány, hanem ez utóbbi is folytonosan tágult és bővült az irodalom hatása alatt. Jellemző adat erre, hogy olasz és spanyol vándortársulatok a XVII. és XVIII. században „emlékezetből” játszanak el színműveket, melyeknek a nagyobb városokban sikerük volt, s melyeket csak tartalom szerint vesznek át, hiszen a szöveget nekik könnyebb esetről-esetre rögtönöz-

niök, semmint szószerint megtanulniok. Így kering Tirso da Molina Don Juan-drámája többféle alakban, mint „Kővendég lakomája” vagy „Az istenkáromló bűnhődése”, az olasz színpadokon 1700 körül, így csatlakozik hozzá Molière Don Juanjának népszerűvé vált hagyománya, így oldódik fel mindez már a XVIII. század első felében bécsi népszínművé, a Hanswurst-darabok egyik legkedveltebb példányává. (Tegyük hozzá, hogy Jókai Mórnak a „Szegény gazdagok”-ban olvasható feljegyzése szerint, a magyar vidéken még a XIX. század derekán is volt példa a fővárosban látott darabok pusztán tartalomszerű, félig-meddig rögtönzött előadására.) Az a folyamat tehát, mely a régi commedia típusaiból új alakokat, szokványos helyzeteiből irodalmibb szövésű bonyodalmat; nyersebb komikumából csiszoltabb szellemességet kezdett faragni, lényegében végigkövethető a XVII—XVIII. század teljes drámairodalmán. Ennek a sornak végére, ennek a fejlődésnek egyik végső láncszeméül áll oda Mozart, hogy a Brighellák, Arlecchinók, Coviellók, Pulcinellák, Zannik és Pasquariellók nyersanyagából, a régi, hol agyafúrt és szemfüles, hol ügyetlen és bamba, hol merész és tehetséges, hol gyáva és ügyefogyott szolgálfigurából kifaragja a maga Nardóját, Pedrillóját, Figaróját és Leporellóját; ebben a műhelyben alakul át az egykori Hanswurst és Kasperl Papagenóvá; itt ölti fel a régi Colombina és Isabella az új Blonde, Susanna, Zerlina és Despina jelmezét; itt válik Lelio és Leander Belmóntévé, Ottavióvá, Guglielmóvá és Taminóvá; s itt kezd új életet a bolognai Dottore ősi, tudakos-intrikus-sarlatán-rezonnőr figurája, hogy Bartolo, Basilio vagy Don Alfonso neve alatt szőjjön újabb cselszövényeket. Beaumarchais és Mozart Figarójának, Molière, Goldoni és Da Ponte Don Juanjának szövegtörténetét már ismételten feldolgozták, — itt hadd utaljunk csak arra a jellemző tényre, hogy Don Juan kísérőjét és csatlósát a Mozartot megelőző Don Juan-operák egyik legérdekesebbjében, a Righini-félében (1776) még Arlecchinónak, a megfelelő bécsi népszínműben pedig Hans Wurstnak hívják.

Mi történt e figurákkal Mozart színpadán? Nemcsak megnőttek, nemcsak nagyobb hangsúlyt kaptak, nemcsak sajátos arcélú, sajátos nyelvű egyéniségekké lettek, hanem sokszor még az eredeti értelmük is megváltozott. A régi, egyszerű *típus* sokoldalú élő *egyénséggé* lett, hogy így emelkedjék újabb, magasabb *típussá*. De a régi, egyszerű és egysíkú figura azért nemcsak keret és alkalom volt Mozart kezében, hanem tartalom is: olyan mondani való, melynek igazi súlya persze épp az ő formálásában bontakozott ki. Az új megformálás néha csak fokozott hangsúlyt jelentett, de néha teljes értelemváltozást, új árnyalatok, sőt új alakzatok, új típusok megszületését. Ozminnak, a „Szöktetés” intrikus háremőrének például még név szerint is számcs elődjét ismerjük a korabeli olasz, francia és német daljátékirodalomban, — de ilyen súllyal, ebben a sokoldalúságában éppúgy Mozartnak a teremtménye, mint Figaro vagy Leporello. Más példa: már az 1770-es évek bécsi daljátékirodalmában, így Gassmann „Contessiná”-jában és Haydn „La vera

costanza"-jában vázlatos nyomai mutatkoznak a stíluskeverésnek, nevezetesen az eredetileg komikus szereplők érzelmessé, sőt tragikomikussá való átértelmezésének; de csak Mozart mert olyan hangsúlyt adni a Figarobeli grófnő alakjának, mely az eredeti elgondolás komikumát teljesen letörölte róla s a nevetés régiójából egyenesen a pátosz, a nagy érzelem, a fenség régiójába emelte. Ugyanígy követhetnők végig egyéb típusok hangnem- és értelemváltozását: azt például, hogyan nő a népies burleszkek és morálisok elkárhozott bűnöse Don Juan félelmes, démoni nagyságára, hogyan lép ki a bécsi népszínművek keleti varázslójának köntöséből a „Varázsfuvola” Sarastrója.

Mindez azonban nemcsak a szereplőkre, hanem magára a színjátékra, a régi népi *mimus* szerkezetére és formakészletére is áll. A régi „játékszabályok” még jóideig érvényben vannak, csak épp hatalmasan fel kellett fokozódniuk, hogy átalakulhassanak mozarti játékszabályokká. A népi színjáték kétféle elemből alakult: a meséből és az előadásmód formakészletéből. Mindkettő csupa általánosság, — olyan általánosság, melyben találkozik a darab írója a szereplőkkel, a mű a maga előzményeivel s a színtársulat a hallgatósággal. Mennél ismertebb a darab meséje, a *soggetto*, annál nagyobb súlyt helyezhet a kidolgozás az egyénítésre, a részletekre; mennél gazdagabb s mennél biztosabban begyakorolt az előadói formulák készlete, annál tágabb tere nyílik a rögtönzésnek. A *commedia dell'arte* íratlan irodalma mindkettőről bőven gondoskodott: hatalmas skáláját nyújtotta a *soggetto*-típusoknak éppúgy, mint a játékformuláknak, tehát a darab állványzatának, formai kivitelének és apró, pillanatnyi díszjeinek egyaránt. A tartalmi vázlatok mellett ott volt a hagyományos tréfa, a *soggetto*-k mellett a színészek jegyzetkönyvei, az ún. *zibaldone*-k s a rögtönzött, mindig újból rögtönzendő ötletek, a *lazzo*-k. Az előadás tehát abból állott, hogy a típuszerű szöveget típuszerű jelenetekben, típus szerint rögtönzött ötletekkel keltették életre; s hozzátehetjük: a közönség így annál jobban élvezte mindazt, amivel a darab a közismerten, a típuson és formulán *felül* megajándékozta. Csak természetes, hogy maguk az előadók is a régi típusok álarcában jártak, akár a régi görög színpadon; de az Arlecchinók és Colombinák épp azért élnek, mert új meg új aktuális színekkel gazdagítják a tipikus játékot, és csak addig élnek, amíg ezt valóban meg is teszik.

Mindezt a korai vígopera is örökli a régi *commediától*; s a kettősség, mely Pergolesi, sőt Melani óta jellemzi, épp ebből áll: élethíven, realiztikus szellemben ábrázolt emberalakokból és konvencionális, sokszor egészen kaptafaszerű jelenettípusokból. Amerre nézünk, csupa ismerős: az általános zűrzavar (*imbroglio*), a váratlan éjszakai találkozás (*scena di notte*), az álöltözetből fakadt félreértések, stb., stb.: csupa olyan formula, melyet a *commedia dell'arte* fegyvertárából ismerünk s mely egytől-egyig rendkívüli jelentőségűvé nő Mozart színpadán, a „La finta giardiniera”-ban, Figaróban, Don Juanban, „Cosi fan tutte”-ban. Susanna és Marcellina gúnyos hajbó-

kolása, Cherubin átöltözése, Don Juan és Leporello ruhaeseréje és egyebek a régi *lazzi*-gyűjtemények közismert készletéből valók. Hogy az intrikus eldicsekszik a maga ügyességével s felsorolja nagyszerű fortélyait (gondoljunk Ozminra, Bartolóra, Alfonsóra), hogy irónikus vádbeszédek hangzanak el a férfinem vagy a női nem állhatatlanságáról és csécsap erkölcséről (gondoljunk Figaróra, Guglielmóra és Despinára), — hogy a szereplők a darab végén, a közönséghez fordulva, közös búcsúversben, *chiusettában* mondják el a darab erkölcsi tanulságát (ilyennel szinte minden Mozart-operában találkozunk): mind csak azt bizonyítja, hogy e régi formulák és formai fogások közvetve vagy közvetlenül átöröklődtek Mozart színpadára is.

S ennek az örökségnek számbavételénél meg kell emlékeznünk a XVIII. századi vígoperának egy bennünket különösen érdeklő, de eddig csak igen hiányosan ismert motívum-anyagáról is: azokról az egzotizmusokról, főleg keletiességekről, melyek ugyancsak otthon voltak a népi színjáték különböző válfajaiban, s innen kerültek az olasz, francia, német zenés-színpadokra. Megjelenésük a kor érdeklődésének előterében semmiképp sem tekinthető véletlennek: a felvilágosodás irodalma a keleti témákban, a primitív és egzotikus hősök és környezetek felvonultatásában a maga éles társadalombírálatának egyik eszközét fedezte fel. Montesquieu „Perzsa levelei” éppúgy az európai erkölcsök s nevezetesen a feudális világ ferdeségeit, viszonylagosságát, alaptalan önhittségét leplezték le, mint Voltaire „Bennszülött”-je, a képzőművészet épp akkor ittasodott meg a Távols-Kelet varázsától, amikor a szabadkőműves irányregények felfedezték az egyiptomi misztériumok különlegességeit, Zoroaszter és Konfucse bölcsességét. „Fele török, fele kínai” — így jellemezték már a század első évtizedeiben a francia udvari fényűzés akárhány apró építészeti remekét. WALTER PREIBISCH és HERMANN ABERT német zenetörténészek megfigyelték, hogyan vált alakot a sokáig durva rablónak jellemzett török nagyr a kor operaszínpadán.⁴ Jommellinél és Paisiellónál, Glucknál és Haydnál, de számos más kortársuknál is felváltja a keleti despotát a nemeslelkű és váratlanul megbocsátó keleti humanista alakja, ékesen szóló ellentétéül a nyugati pöffeszkedésnek; ettől kezdve legalábbis együtt szerepel az ázsiai barbárság s az ázsiai bölcsesség. Különösen megsűrűsödik az ilyen zenés darabok jegyzéke az 1750-es évektől kezdve. 1753-ban egyszerre keletkezik Hasse „Szolimán”-ja és Jommelli „Bajazet”-je, 1761-ben egymástól függetlenül, de egyidejűleg komponálja meg Monsigny és Gluck a „Rászedett kádi” szövegét, 1764-ben Gluck s 1775-ben Haydn ír zenét a „mekkai zarándokok” népszerűvé vált, kalandos történetéhez („La rencontre imprévue” ill. „L’incontro improvviso”), 1768-ban Jommelli, 1777-ben Joseph Schuster komponálja meg a „Megszabadított

⁴ W. PREIBISCH: Quellenstudien zu Mozarts „Entführung aus dem Serail”, Sammelbände der Internationalen Musik-Gesellschaft X. (1908—9) 430—476. H. ABERT: W. A. Mozart I. 1919. 931—935.

rabszolgalány"-t („La schiava liberata”), Paisiello a „Nemeslelkű arabs” („L’arabo cortese”) történetét dolgozza fel, — 1781-ben elkészül Mozart „Szöktetés”-e (melyet már évekkel megelőz ő maga egy „török” ballettel, egy egyiptomi tárgyú színmű kísérezzenéjével s egy keleti daljátékkal), — és 1783-ban kerül színre Párizsban Grétry legnagyobb szabású keleti operája, a „Kairói karaván”. Goldoni és Gozzi éppúgy hozzájárulnak a divat terjedéséhez, mint Lesage és Dancourt. Mesevilág, kalandos útleírás, novella és politikai pamflet, misztériumjáték és lovagregény különös kavargásban egyesülnek ezen az egzotikusnak álcázott operaszínpadon. Mindehhez egyre inkább a zenei hitelesség látszatát is keresik, — így alakulnak ki a kor népszerű keletiességei, azok a zenei egzotizmusok, melyek Glucknál, Haydnnál és Mozartnál egyaránt otthagyták nyomukat. Ehelyütt Mozart *színpadi* művészetével foglalkozunk s így csak röviden utalhatunk rá, hogy zenéjében néhány feltűnő nyomát leljük a törökös, sőt magyaros stílusjátéknak. A köztudat leginkább a „Szöktetés” idevágó részleteit, főleg a nyitányt és a két janicsárkórust tartja számon; de önként kínálkozik, hogy melléjük állítsuk egy fiatalkori művét, a már említett török tárgyú balletet, a „Gelosie del seraglio” című, Noverre szövegére készült s ma csak töredékesen ismert táncsorozatot 1772-ből, valamint a híres „Alla turca” indulót, az 1778-ban komponált A-dur szonáta zárótételét, — főleg pedig az A-dur hegedűverseny (1775) nevezetes fináléját, melyben a menüett derűs zengését váratlanul holmi barbár betörés, egy cigányos-törökös-magyaros táncfantázia szilaj ritmusai szakítják meg. Mindebből az anyagból ezúttal két motívumot szeretnék kiemelni, mely a magyar közönséget és a magyar kutatót különösen érdekelheti. Egyik a hegedűversenybe ékelt cigánytánc különös felépítése. A tánc tíz apró szakaszból áll, melyek közül az első három a végén megismétlődik. Kettőt Mozart a török balletből emelt át a versenyműbe, ezek nyilván „törökösek”. Az első azonban magyarosnak tűnik s egyébként nem más, mint annak a különös dallamnak változata, mely ugyanily váratlanul, ugyanily szigetszerűen bukkan fel Dittersdorf Esz-dur vonósnegyesének fináléjában :

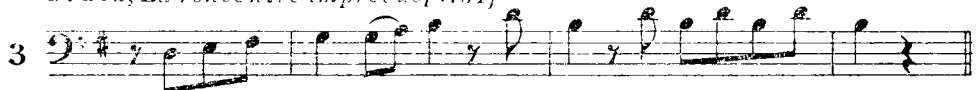
Dittersdorf

Mozart

Dittersdorf vonósnégyesei 1788-ban, tehát 13 évvel Mozart hegedűversenyének elkészülte után, jelentek meg Bécsben. Keletkezési idejüket nem ismerjük, s így azt sem tudjuk, megelőzik-e, vagy követik s esetleg felhasználják Mozart szerzeményét. Ha az előbbi eset állna fenn, feltételezhetnők, hogy Dittersdorf műve még a komponista nagyváradi tartózkodásának idején (1765—1769), tehát még a hatvanas évek végén keletkezett; a magyar téma felbukkanására így könnyen találnánk magyarázatot. Más kérdés, hogyan kerül a dallam Mozarthoz, olyan korban, amikor még nem volt Bécs lakosa; itt a gyanúnk Haydn Mihályra, a nagy zeneszerző öccsére irányul, aki a nagyváradi püspök udvarán (1762-ig) Dittersdorf elődje volt s aki még 1780 táján is szívesen idézett szerzeményeiben magyaros motívumokat, a korai verbunkos ritmusait. Talán feltehetjük, hogy ő közvetítette az ifjú Mozarthoz, akár a maga, akár a mások magyarországi emlékei nyomán, a hegedűversenybeli cigánytánc magyar dallamát.

A másik motívumnak, melyre itt fel szeretném hívni a figyelmet, nem kevésbé kalandos az útja. Az „Alla turca” végéről és a „Szóktetés” zárókórusából egyaránt jó ismerősünk egy szökdelő-doboló dallamfordulat, melyet Mozart nyilván törökösnek érzett és ismert. Úgy látszik, így ismerte a korszak zenei köztudata is, különben nem találkozoznánk vele Gluck „Rencontre”-jában és Haydn „Patikus”-ának burleszk törökös fináléjában, sőt a Haydn-féle „L'incontro”-nak és Neefe „Adelheit von Veltheim”-jének török indulójában. Annál érdekesebb, annál hitelt érdemlőbb ez az értelmezés, mert nemcsak a bécsi klasszikus zenei köztudat, hanem a magyar népi hagyomány is törökösnek tudja ezt a dallamot s ezt a ritmust. E sorok írója először 1932-ben, a Gyöngyösbokréta egyik bemutatóján lett figyelmessé a táncdallamra, néhány évvel utóbb TÁLASI ISTVÁN és GÖNYEI SÁNDOR kutatásai nyomán az Ethnographia hasábjain is megjelent (1937 : 81), mint a kunszentmiklósiak „törökös” — talán valóban a török hódoltság idejéből eredő — táncjátéka. (Tálasi István előadása nyomán közöljük a dallamot mai lejegyzésben is.) Végül legújabban előkerült a táncdallam legelsőnek nevezhető írásos magyar feljegyzése, a Széchényi-könyvtár egyik mostanában megszerzett, 1780 tájáról származó kéziratában (Ms. Mus. 2697.), ahol „Turcie”, tehát ugyancsak „török tánc” a felirata. Állítsuk e motívumokat egymás mellé :

Gluck, La rencontre imprévue [1764]

*Haydn, Lo speziale [1768]**Mozart, Allaturca [1778-84]**Entführung [1781]**Necje, Adelheit von Veltheim (1780)*

*A budapesti Széchényi-könyvtár Ms. Mus. 2697. jelzetű
kéziratából [1786]: „Turcie”*

Kunszentmiklósi „törökös” (Ethnographia 1937.81.)

„Törökös” (Tálusi István előadása nyomán Szabolcsi B. lejegyzése 1956)

Itt is feltehetjük, hogy a dallam magyar közvetítéssel, Magyarországról került Bécsbe; cigánybandák ott akkor már régóta megfordultak, s magyar vagy magyarországi melódiák hosszú ideje eljutottak már nyugatra, akár cigány, akár egyéb közvetítéssel, részben bizonyára Bécsen át. Abban sem látnánk lehetetlent, ha a kunszentmiklósi és haydn—mozarti „törökös” valóban megőrzött volna valamit a hódoltságkori török muzsikából; mindenestre nagyon megnehezíti a kérdést, hogy *erről* a zenéről nem maradt írásos feljegyzés, ilyenről a mai török kutatók sem tudnak.

Térjünk azonban vissza a népi színjáték kérdéséhez, melynek az egzotikus kolorit-hagyomány csak egyik s éppenséggel nem középponti súlyú kérdése. Annyit már láthattunk, hogy Mozart dramaturgiája itt a legáltalánosabból, leghagyományszerűbből, a legtípuszerűbb formálásból indult ki, az emberalakok és a helyzetek jellemzésében egyaránt. Játék ismétlődő figurákkal, ismétlődő helyzetekkel: ez volt a népi színjáték szelleme. A mozarti művészet útja itt egészen világos. Egyénít és általánosít, a *még*-típusból *már*-típust farag, egyéni életre kelt, hogy az egyénit aztán felemelje az egyén-

feletti törvényszerűség síkjára. Alapnak, szkémának, állványzatnak mindenestre, mindig elfogadja a típuszerű tervezést. Jellemző példája ennek a „Kairói lúd” szövegkönyvére vonatkozó levelezése, ahol énekesi szerepkörök szerint jelöli ki a szükséges operai hősöket. Hogy aztán mit cselekszik ezekkel a szerep-szkémákkal, az persze az ő titka ; a „Szöktetés”-re vonatkozó levelei ebből is elárulnak egyet és mást, például Belmonte és Ozmin alakjának gondos, egyénítő kidolgozását. Itt nyilván azt a munkát végzi el a költő, amit a népi színjátékban a színészi rögtönzés vállalt : életet önt a vázlatos keretbe. — Említsük meg, hogy ugyanezeknek az éveknek (1780—1782) levelei mutatják meg legélesebb fényben a Mozart-zene öntudatos valóság-igényét, mely nyomatékosan elhatárolja magát egyfelől a vulgáristól, másfelől a mesterkélttől. — S hogy a közösből, a tipikusból, az általánosból mily csalahatatlannal látja kiemelkedni a maga egyénítő művészetének jelentőségét, arra egy kevésbé ismert levele (1784. február 10-ről) lehet példa. „Arról kezdek — írja itt —, hogy mindazok közül az operák közül, melyek az enyémnek elkészültéig előadásra kerülnek, egyetlenegynek egyetlen gondolata sem lesz az enyéimhez hasonló!” Látható : a közösségi nyelv, a típuszerű gondolkodás neki arra kell, hogy kibonthassa belőle a maga eszméit, a maga új és sajátos művészetét. Talán épp ezzel függ össze, hogy a mozarti színpad hőseivel a későbbi *irodalom* ismételten kísérletezett, új meg új értelmet adva nekik, a kor új meg új mondanivalójával ruházva fel őket, — gondoljunk csak a „Varázsfuvola”, de főleg a „Don Juan” irodalmi utóéletére, Goethe, Hoffmann, Byron, Grabbe, Mérimée, Puskin, Lenau, Kierkegaard, Rostand és Shaw keze alatt ; de mily kevésbé tudott hozzányúlni a zeneművészet Mozart operahőseihez, mily kevésbé tudta őket továbbszíneezni, átformálni, kicserélni! Legtöbbjükről nyilván úgy érezte, s úgy érezzük ma is, hogy Mozart-tól nyerték el *végleges* alakjukat. Mondhatnók, hogy az egyes hősök irodalmi hangsúlyát megcserélhette az idő, — Mozart azonban megalkotta a XVIII. század nagy drámáját, s e drámában, egy döntő jelentőségű korszakfordulón, egy sokban a Shakespeare-ére emlékeztető világhelyzetben, maradandó emléket állított a mai európai kultúrát megszülő és megnyitó emberi konfliktusoknak.

III.

Utolsó kérdésünk : mi történt a népi színjáték átvett, elsajátított, feldolgozott elemeivel Mozart színpadán? Az idevágó jelenségek közül itt csak kettőre szeretném a figyelmet felhívni ; egyik a *sűrítés*, másik a *hangvállás* technikája.

Szóljunk előbb a sűrítésről. A XVIII. század Mozart-előtti olasz víg-operairodalmának egyik feltűnő sajátossága, hogy évtizedről-évtizedre jobban fűti, fokozza, torlasztja a maga jelenet-építkezését, főleg a felvonást záró

finálékat, melyek mindig jelenetek egész sorából alakulnak. Olyan művekre utalhatunk itt, mint Anfossi és Paisiello érett, kései vígoperái, melyek e zeneszerzőknek nemzetközi hírnevet szereztek (s melyek, az egykori Esterházy-levéltár zeneanyagának tanúsága szerint, magyar rezidenciákon is előadásra kerültek). Ismeretes, hogy Rossini híres, virtuóz finálé-építkezése ezekből a közvetlen előzményekből táplálkozott s azoknak nyelvét, formavilágát, szikrázó és sokszor kesernyés szellemességét emelte páratlan magaslatra. Mozart olaszos buffo-technikája nem a fináléknak ezt a szikrázó és kergetőző burleszk hangját fejlesztette tovább, hanem a drámai fokozás, mélyítés és megvilágítás nagyszerű lehetőségét ismerte fel benne. Koncentráció és összefoglalás: ez jellemzi az ő nagy felvonásvégeit (gondoljunk csak a „Figaro” és a „Don Juan” fináléira), ahol nemcsak egyszerű bonyodalom-sorozatról, akadályok és kibontakozások, feszültségek és feloldódások egymásutánjáról van szó, hanem mindebben, mindezen keresztül elmélyül, összefoglalódik és „ítélet alá kerül” a teljes dráma. A „Figaro” második felvonása végén egy családi feltékenységi jelenet valóságos palotaforradalommal fokozódik; a „Don Juan” végén egy nagyúr éjszakai lakomája egy egész világ összeomlásává, élet és halál számadásává változik át, hogy a pokolraszállást a hétköznapi visszatérése s vele a drámai gyűrű bezárulása kövesse. De mikor ezt a kitágulást, ezt a gyűrűzést, ezt a távlat-váltást szemügyre vesszük, még nem mondtuk el a folyamat lényegét; mert itt nemcsak a kör tágul és nemcsak a ritmus fokozódik, hanem a zenének az a vonása is, melyre nehéz más szót alkalmazni, mint azt, hogy *ítélkezés*. A zenei jellemzés azzal mélyül el, hogy minden lépésről számot ad, mindent megméri a maga mértékén, s mindig egy-egy lépéssel feljebb hág, hogy mind többnek a tudatában, mind magasabbról tudjon megmutatni és határozni. Mindezt az „intonációs tömbök”, tehát a zenében jellemzett emberi szenvedélyek, az egymás mellé és egymással szembeállított egyéni hangok olyan sűrítésével éri el, amelyről szövegírói sohasem álmodtak. S épp e nagy, összefogott jelenet-sorozatok figyelmeztetnek rá, hogy voltaképp Mozart minden drámai együttesének hasonló a funkciója; ha más nem, olyan forró találkozások és összeütközések, mint a „Don Juan” kvartettje és sextettje, mindennél meggyőzőbben mutatják, hogy itt az egyes mozzanatok, ugyanakkor, amikor szigorúan kormányozzák a zenei kifejlés formáit, egyben leszűrnek, feltárnak, továbbgörgetnek és felemelnek, — egyszóval állandóan, villanásszerűen, kiderítenek valamit az emberi lélekről, leleplezik és meghatározzák egész sorsát: tehát megmutatnak és ugyanakkor ítélnek.

De itt ahhoz, amit sűrítési technikának neveztünk, hozzájárul egy másik, ugyancsak nehezen megnevezhető mozzanat, az, amit az imént hangváltásként próbáltunk megjelölni, de talán találóbb lenne rá a „hangtörés” vagy „átfordulás” elnevezése. Arról van itt szó, hogy Mozartban ifjúkora óta jelentkezik egy sajátos hajlam, mely egyfelől képessé tette rá, hogy az

emberi lelket a maga sokoldalúságában, ellentmondásaiban, gyökerében ragadja meg, de ki nem érlelt formájában ugyanakkor veszélyessé válhatott és vált is ifjúkora színpadi műveire; ez a hajlam a jellem és helyzet kétértelműségéhez, az ellentétek összehajlásához, a hangulati fénytörésekhez való vonzódás. Alapjában nem egyébről van itt szó, mint arról a sajátosságról, melyet már Platon megkövetelt a drámai költőtől: hogy egyidejűleg tudjon sírni és nevetni, hogy egyszerre legyen komikus és tragikus, hogy egyszerre érezze át az emberi élet derűjét és szomorúságát. Ismeretes, hogy az európai drámairodalomban ennek az igénynek, ennek a szellemnek Shakespeare kései remekműveiben támadtak utól nem ért példaképei. De a tragikum és a komikum szüntelen összeborulása, a nevetés áthajlása sírásba és viszont: hiszen épp ez az a sajátosság, mely Mozartot kezdettől fogva s jóformán minden művében a *semiseria*, a „félkomoly” zenedráma, a „dramma giocoso” megalkotására képessé tette, ez az a vonás, mely néhol oly bonyolulttá teszi színpadának hangulatvilágát s melyet a zeneköltő romantikus csodálói a híres „mozarti mosoly”-ban véltek jelképszerűen felismerni. (Felfigyeltek erre a hajlamára már a kortársak is: Rochlitz például, mikor elbeszéli, hogyan rögtönzött Mozart Lipcsében barátai számára egy egyszerre énekelhető szomorú és vidám kettős búcsú-kánont s hozzáteszi, hogy ez a szomorú-víg darab „mulatságos, mégis mély, szinte metszően indulatos, végeredményben amolyan fenköltén komikus hatást tett mindnyájunkra.”) Kétségtelen, hogy bizonyos fokig ez a hajlam is a korszak általános igényei közé tartozott. Az érzelmes polgári színmű, a „könnyes vígjáték”, a „comédie larmoyante”, a szentimentális vígopera ezekben az évtizedekben születik meg, Piccinni és Paisiello ilyen művekkel aratják döntő sikereiket, Gassmann és Haydn, mint említettük, itt-ott már tüntetően közelednek ehhez az újszerű „vegyes” műfajhoz. Mégis, elmondhatjuk: Mozart távolról sem kapta készen s jó ideig nem is tudott vele mit kezdeni, nem tudta a maga idevágó eredendő hajlamát kellő koncepcióba foglalni. Így ifjúkorában ez a többértelműségre való hajlama akárhányszor veszélyessé vált a darabra — láthattuk a „Finta giardiniera” esetében —, hiszen megbontotta a jellemek egységét, felborította a színdarab egész szerkezetét. Az ilyen „intonációs törés”-nek, mint szerkezeti „hibának”, alighanem utolsó, megkésett példáját a „Szöktetés” második felvonásában láthatjuk, ahol Konstanza két, egymást követő nagy áriája közül az egyik szinte felborítja és meghazudtolja a másikat. (A hősnő első bravuráriájáról különben Mozart maga írja, hogy „egy kissé feláldozta” az énekesnő virtuóz gégejének.) Annál megkapóbb látvány, hogyan válik Mozartnak ez a „hangváltási”, „hangtörési” hajlama később drámai művészetének egyik leghatalmasabb mozgatójává. Hadd utaljunk itt olyan jelenségekre, mint a „Figaro” szextettje, ahol egy groteszken komikus helyzet pillanatok alatt örömhimnuszba oldódik, vagy a „Don Juan” balkontercettje, a maga sajátos imbolgyásával burleszk és tragikomédia között, s kivált

a nagy szextett ugyanott, az a döntő találkozás, melyben a neveltető és fél-szeg álarcos komédia jóformán átmenet nélkül torkollik bele az emberi botor-ság, tévedezés és fájdalom örvény- és villámszerű megnyilatkozásába. Vagy ott van a „Szöktetés” kvartettje és a „Figaro” kerti fináléja : a cselekményt mindkettőben egy-egy himnikus kibékülés szakítja meg, egyben megállítva és felfüggesztve a dráma reális idejét, — egy-egy apoteózis, aminőt a „Cosi fan tutte” végéről is ismerünk s aminő majd csak Beethoven „Fidelio”-jának színpadán fog újra felragyogni. S végül a „Cosi fan tutte”-ban, ahol a mozarti kétértelműség legteljesebb diadalát üli, ahol az egész opera egyetlen óriási hangtörés s épp ezzel válik sajátos remekművé, — mintha e hajlam minden veszélye is még egyszer jelentkeznék, még egyszer egy öntudatosan kifejtett drámai művészet csúcspontján, tehát még végzetesebben, mint bármikor : hiszen meghazudtolja, széttöri és visszájára fordítja a színdarab egész eredeti mondanivalóját, — széttöri és a mélybe ejti az egész frivolnak szánt komédiát, hogy feloldja a librettó rozoga vázát egy hatalmas himnusz eszményi ragyogásában.

Ilyet nem ismert sem a német-osztrák népi színjáték, sem a *commedia dell'arte* ; a mozarti dramaturgia ezen a ponton messze elkanyarodik tőlük és fenntartás nélkül egyéni, bonyodalmas műalkotásnak vallja magát, anélkül, hogy közösségi gyökeréről végképp el tudna feledkezni.

*

De most már, erről a pontról visszafordulva, mintha új fényben látnók a népi színjáték s főleg a *commedia dell'arte* kérdéseit is. Lapozgassuk csak Petraccone gyűjteményét s benne azokat a szövegformulákat, *conchetto*-kat, melyeket Andrea Perrucci híres kézikönyve (*Dell'arte rappresentativa, premeditata ed all'improvviso*, Napoli, 1699) különböző helyzetek számára a színésznek ajánl, a rimes zárósorokat, a *chiusetta*-kat például, melyek egyben a jeleneteket és felvonásokat tagolják s melyek Shakespeare, sőt az antik komédia és az antik retorika példatárai óta oly jó ismerőseink : nagyrészüik tipikus ária- és duett-szöveg, s valóban egyre-másra feltűnnek a XVII.—XVIII. század operalibrettóiban. Vagy olvassuk a rögtönzött tréfák, a *lazzo*-k magyarázó utasításait, a színészi jegyzetkönyvek, *zibaldone*-k tanácsait és szövegkészletét : világossá válik, hogy a régi népszínpadon a rögtönzés voltaképp sok változatban betanult, kész formulák szerencsés alkalmazásából állott, — pontosan ugyanúgy, ahogyan a régi zene előadása. „A színész ebből a színhagyomány vagy írás útján nemzedékről nemzedékre átöröklött komikus anyagból előadás közben szükség és tetszés szerint merített az előzetes megbeszélésen vagy írott szcenáriumban csak vázlatosan rögzített téma kifejlesztésére. Ezért a különböző előadásokon még az azonos témájú darabok is erősen eltérhettek egymástól. Enyhe általánosítással egy-egy *commedia*

dell'arte előadást úgy foghatunk fel, mint a nemzedékeken át öröklött tréfaanyag egy-egy részének valamilyen kombinálását, hosszabb előadássá kerekítését, vagy úgy, mint a hagyományos népi vagy irodalomból vett témának e tréfakincsel történt egy-egy variációját.”⁵ Gondoljunk csak arra, hogyan írják elő a régi zene gyakorlati tankönyvei egy-egy dallam vagy egy-egy fordulat előadását, a rögtönzött díszítések és körülírások folytonos bravúrával, a variációs készség szakadatlan erőpróbájaként, a művészi lelemény állandó készenlétének meg-megújuló csodájaképpen; gondoljunk a zenei ékesítés híres kódexeire s akár csak a XVIII. század íróinál ismételt előforduló „önkéntes díszítések” technikájára: ott áll előttünk a gyakorlati életnek az a magasfokú igénye, melyet ez az élet nemcsak a művészekén, hanem magán a hallgatóságon keresztül is támasztott a zenei előadással szemben. Hogy a zenélés és a színjáték e követelményei mennyire párhuzamosak, mennyire megfelelnek egymásnak, azt ilyenkor látjuk igazán; de hát még ha a kettő egyazon műfajban, egyazon előadásban találkozott! Mert képzeljük csak el Gherardiék vagy Stranitzkyék színpadát, képzeljünk el egy bécsi zenés-komédiát vagy egy olasz énekes intermezzót,— tehát idézzük fel azt az állapotot, amikor a prózai komédia elindul a zenei fejlődés, a zeneivé fejlődés útvonalán. Mi is a teendője itt a zenének? Először nyilván *kiegészíti*, azután *helyettesíti* a formulákat formulákkal, pontosabban a beszéd és a cselekmény tipikus fordulatait a dallam és ritmus tipikus fordulataival; s teszi ezt annál inkább, mert hiszen nem is meríthet egyébből, mint a kor zenei köznyelvének szinte az utcán heverő, szinte a levegőben lebegő közkincséből. Tudjuk, hogy így történt a zenés vígjáték megszületésekor, már a XVI—XVII. század idevágó műveiben. A vígopera egyik fontos elemében, az ún. secco-recitativban a rögtönzés még az egész XVIII. századon keresztül erősen érvényesült. „Mozart itt a változó és pillanatnyi elemekre is figyelmet fordított — írja erről G. DE SAINT-FOIX (W. A. Mozart V. 1946. 322) — s így megőrizte az utókor számára a rögtönzésnek azt a variábilis, naponként változó elemét, mely a commedia dell'arte-t az olasz színészek előadásában valami páratlanul élő és megújuló tüneményévé avatta s mely az ihlet minden ábrándképét szabadabbá és hitelessé varázsolta.” Elmondhatjuk, hogy bizonyos fokon túl ennek a színjátéknak mindenfajta összetevője, formája és eredménye, egész apparátusa, egész életritmusa megindult a zene felé, hogy ott új környezetben, új szinten bontsa ki a maga eredeti szellemét, — hogy valósággal odameneküljön belőle mindaz, ami életképes és jövőbe mutató maradt az eredeti műfaj elsorvadása és alásüllyedése pillanatában is. A típus-álarc átváltozik énekesi szerepkörre, buffo-basszussá vagy szubrett-szopránná, a prológból nyitány születik, a rögtönzött *lazzo*-kból és *chiusetták*-

⁵ HORÁNYI MÁTYÁS: A commedia dell'arte társadalmi háttere, Filológiai Közöny 1955. 35.

ból az ének, a zenekari játék, sőt a mozdulat rögzített „figurái”. A típus-szerűség kiterjed az egész dallam- és harmóniavilágra, nem ritkán a hang-nemekre is; érvényesül az ének mozdulatszerű, mimikus-gesztikus előkészítésében és kihangzásában, az áriák elő- és utójátékaiban, de különösen a záróképletekben. (Gondoljunk Pergolesi és Paisiello áriáinak, sőt a nagy mozarti áriáknak elő- és utójátékaira, — ahogyan például Belfiore, Belmonte, Ferrando, Tamino és mások „belépnek” és „búcsúznak” Mozart színpadán.) Valóban: a XVIII. századi vígopera dallamosságának jelentékeny részét (Mozartnál például Pedrillo és Leporello dallamait) *zenévé vált lazzo-anyagnak*, a hagyományos tréfakészlet dallami rögzítésének tekinthetjük. Az pedig már közismert, hogy ebből a buffo-muzsikából sok minden közvetlenül behatolt a nagy hangszeres formákba is: számos mozarti versenymű (a hegedű- és zongoraversenyek java) tanúskodhatik róla. — Mi is történt itt végeredményben? A régi commedia típus-világa magasabb szintre került, mindaz, ami benne aprólékos és véletlenszerű, csak helyi és csak pillanatnyi érvényű volt, egyetemesebb hangsúlyt nyert. Formavilága elmélyült és kitágult, bár ugyanakkor le is zárult, kikristályosodott; a vásári burleszkből megszületett az opera. Pergolesi vagy Mozart színpadi zenéje nem improvizáció többé, de a régi improvizációból magába fogadta mindazt, ami túlmutatott a pillanatnyi játékon: a csak-típus-szerűből megteremtette a valóság ábrázolásának magasabb típusvilágát.

Mozart operazenéje így végeredményben azt a döntő történelmi fordulatot jelzi az európai népi hagyományok fejlődésében, ahol e régi, íratlan hagyományok végérvényesen rögzítődnek, tehát átlépnek a magasrangú személyes művészet birodalmába, ahol a sablonból kibontakozik az egyéni értelmezés, ahol az általánosból egyszeri tünemény s az egyszeriből újból, de már legmagasabb fokon, megint általános, sőt egyetemes válik. Ami valaha formula és konvenció volt, előbb az egyéni élet törvényeit tanulta meg, hogy végül az egyetemes törvényszerűségig emelkedjék. Ugyanekkor azonban kezdettől fogva, a „Bastien”-től a „Varázsfuvolá”-ig, közvetve vagy közvetlenül, szoros kapcsolatban maradt a népköltészettel s a teljes európai műveltséggel: „világszínpad népi bázison”, akár Shakespeare színháza. Molière és Goldoni, jellemző módon, úgy teremtették és csak úgy teremthették meg a maguk új, realista szellemű drámai művészetét, hogy nemcsak tanultak a régi commediától, hanem küzdöttek is ellene, — küzdöttek elfajulása ellen, mint a népi színjáték *eredeti* szellemének igazi örökösei. A rögtönzött népszínmű és az irodalmi igényű dráma mérkőzése a XVIII. század folyamán voltaképp egész Európában időszerűvé vált, az íratlan színjáték hagyományainak előbb-utóbb vállalniuk kellett az irodalmi kisajátítás és beolvasztás kényszerét; s ezt a harcot Londonban ugyanúgy vívták, mint Moszkvában és Pestbudán, Párizsban éppúgy, mint Bécsben és Rómában: gondoljunk csak Goldoni és Gozzi fél Európán végighúzódtó vitájára, a pesti színészek

rögtönzéseit eltiltó rendeletekre vagy arra a többéves harcra, melyet Bécsben a Hanswurst-színpad védői és támadói vívtak egymással. Hát Mozart? Ő is egy évszázados színpadi hagyomány vállain teremtette meg a maga ugyancsak realista szellemű színpadi művészetét. De abban, ahogyan e hagyományok legmélyebb gyökeréig nyúlt s abban, ahogyan egyéni művészetté mintázta őket, ahogyan átvette s ahogyan átértelmezte: radikálisabb s egyben mélyebb alkotóművésznek bizonyult elődeinél és kortársainál. Drámai művészete, emberábrázolása olyan magasságba emelkedett, ahonnan évszázadok eredményeit tudta áttekinteni és magáévá tenni. Így nőtt művészete igazi hegyorommá, mely ott magaslik az évszázadok határán, visszatekintve a messzi múltba és előre mutatva a távol jövő felé.

KÉSZÜLŐ LEÍRÓ NYELVTANUNK VITÁS KÉRDÉSEIRŐL*

Tisztelt Osztályülés!

I.

Azt hiszem, mindannyian tudjuk, hogy mai vitánk nemcsak általános, hogy úgy mondjam : tisztán elvi vonatkozásban kíván a mai magyar nyelv nyelvtani kérdéseivel foglalkozni, hanem közvetlenül a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében készülő leíró nyelvtannak konkrét szempontjából is meg szeretné vizsgálni őket. Így e tekintetben most bizonyos fókig konkrétan folytatjuk — s remélem, tovább elmélyítjük — az 1953. évi nagygyűlésen hasonló tárgyban megkezdett munkát (vö. I. Oszt. Közl. IV, 33 kk.). Mindenekelőtt tehát ennek a három évvel ezelőtt tartott vitaülésnek egypár szervezési és egyéb kérdéséhez térek vissza, s ehhez kapcsolom mondanivalómnak beszámoló jellegű részeit.

I. Már a szegedi nyelvészkongresszuson, az előkészítő munkálatok ismertetésekor említettem, hogy kutatóinknak bizony csak igen kevés nyelvtani kérdésben van többé-kevésbé egységes felfogásuk (I. Oszt. Közl. IV, 504—5) ; márpedig egy ilyen hosszú idő óta várt, fontos nyelvtannak lehetőleg mégiscsak a legjobb, legtisztultabb, leginkább időálló felfogás tükrözésére kell törekednie. Egy későbbi hozzászóló a maximális igényt így fogalmazta meg : „Az új munkában legyenek benne . . . az ország nyelvészeinek közösen megvitattott és kialakított nézetei” (i. h. 65). Mindamellet az is világos volt, hogy ennek az óhajnak a megvalósítása korántsem egyszerű (vö. uo. 65, 101). Már magának a nyelvtan tárgyának és felosztásának munkánkban követendő meghatározása, amit — ha más-más módon is — Szegeden mind én, mind SULÁN BÉLA megemlítettünk (i. h. 505, ill. 526—9), nagy nehézségekkel járt. A Nyelvtudományi Bizottság 1953 tavaszán és őszén két külön vitaülést is rendezett e tárgyban (vö. MNy. L, 1 kk.), de mindez — tudjuk — csak részlet-eredményeket hozott, „a főkérdést . . . nem oldotta meg” (i. h. 17). Hogy a gyakorlati munkát végre-valahára megindíthassuk, a viták tapasztá-

* A Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1956. május 31-i vitaülése.

- Iatainak figyelembevételével hivatalból egy viszonylag mindegyik vitatkozó fél számára elfogadhatóbb fejezet-egymásutánt dolgoztam ki (MNY. XLIX, 261 kk.), s eddig eszerint szerveztük meg a rendszeresebb feldolgozást ; bár jól tudtam (s tudom ma is), hogy ez éppen egyeztető jellegénél fogva a vitákon kifejtett két fő nézet képviselőinek egyúttal különféle pontokban aggályos is.

2. Munkánk személyi kérdései szintén csak lassan jutottak megoldáshoz. Az 1953-i nagyhétén tervbe vett szerzői közösségből (i. h. 55) ti. még egy éven belül mindkét, nem a Nyelvtudományi Intézetben dolgozó kartársunk (BENKŐ LORÁND és KÁLMÁN BÉLA) kénytelen volt kiválni, annyi egyetemi és egyéb kutatási, szervezési stb. munka hárult rá. A helyettük fölkértek közül pedig utóbb még ketten (SZABÓ DÉNES és D. BARTHA KATALIN kartársak) jártak így ; bár az utóbbit emellett tudományos felfogásbeli ellentétek is gátolták a további együttműködésben. Külső szerzőtársként tehát csak TEMESI MIHÁLY pécsi főiskolai tanár támogat bennünket ; a többi részek elkészítése teljes egészében a Nyelvtudományi Intézet magyar osztályára hárult. (A pontosabb munkabeosztást a NyIK. VII, 122—7 épp most közölte.) Megjegyzem : osztályunk létszámban azóta nem változott lényegesen ; a munkatöbblet vállalását tehát főként belső átesoportosításokkal kellett és kell lehetővé tennünk, hiszen egyéb feladataink időközben általában éppen nem csökkentek. Hálásan köszönöm innen is a más osztályon dolgozó kartársak segítségét, kivált JUHÁSZ JÓZSEFÉT és KELEMEN JÓZSEFÉT.

3. A közben eltelt kiadós idő alatt azonban részben megváltoztak a nyelv tanunk sajátos jellegére („profiljára”) vonatkozó társadalmi igények is. Az iskolai nyelvtani oktatásnak kb. 1950 óta tartó fokozatos javulása lassan kezd érezhetővé válni az iskolából kikerülő újabb meg újabb évfolyamokban is. A Művelt Nép 1955-ben nagyobb (7000-es) példányszámban kiadta a TEMESI—RÓNAI—VARGHA-féle, Anyanyelvünk c. 20 íves, önképzésre is igen alkalmas könyvet. A Tankönyvkiadó Vállalat most szervezi SZABÓ DÉNES egyetemi docens „A mai magyar nyelv” c. leíró nyelvtanának kiadását. Az anyanyelvi ismeretterjesztő munka szép fejlődéséről pedig a jelenlevőknek bizonyára nem is kell bizonyító adatokat mondanom.

Mindezekből azonban egyre nyilvánvalóbbá lett, hogy az 1952-ben tervbe vett 20 íves, sőt akár az 1953-ban elgondolt 25 íves terjedelmen belül már lehetetlen volna kielégítenünk az igényesebbé váló érdeklődést. Ma jóval kiadósabb, elmélyültebb, több konkrét ismeretanyagot tartalmazó műre van szükség. Olyanra, amely világos anyagszoportosításával és nyelvezetével, egyszerű beosztásával meg gyakorlati (normatív) tanácsaival, bő és szép példaanyagával az igényes, művelt dolgozók népes taborának érdeklődésére változatlanul számot tart, de szélesebb körű anyagával és megfelelően mélyebbre ható magyarázataival a tudományos kutatás fejlesztésében is nagyobb haszon-

nal járhat. Ennek megfelelően tehát 1955 őszén terveinket már egy 35—38 íves terjedelemnek megfelelő arányban dolgoztuk át (l. NyIK. i. h.).

Mindezeknek a nehézségi fokra, részletességre stb. vonatkozó terveinknek é r z é k e l t e t é s é r e nemrég néhány tucat példányban sokszorosítottuk és szétküldtük a f o k o z á s r ó l szóló alaktani résznek (nem egész véglegesnek szánt) kéziratát is.¹ Kérem vitaülésünk résztvevőit, hogy erre vonatkozó esetleges közérdekű megjegyzéseiket szintén tegyék majd meg.

II.

Az eddigi tanácskozásokon tehát általában az a vélemény alakult ki, hogy — az akadémiai orosz nyelvten módjára — csak ott térjünk el a szakirodalomban és a művelt olvasók közt legismertebb felfogástól és műszóktól, ahol okvetlenül szükséges, kétségtelen helyesbítésről van szó ; ill. ahol önmagukban nézve talán elfogadhatónak látszó nézetek rendszerbe csak más értelmezéssel foglalhatók. A minden áron való újítást azonban kerülnünk kell. Ezt mi (a munkaközösség) is helyesljük ; hiszen ennél több újításra most magunk sem törekszünk. Tudományos életünk eleven sodrában azonban ma is folynak a viták, alakul a „közfelfogás”, s még a kortárs sem látja mindig tisztán, hogy mások mely érveket érznek döntőnek. Ezért — fölhasználva az Akadémiánktól kapott mostani jó lehetőséget — szeretnék röviden s a teljesség igénye nélkül beszámolni arról, hogy milyen jelentősebb vitás pontban miféle álláspontot vallunk a tervmunka mai stádiumában : először is azokban a kérdésekben, amelyekről mostanában többször is szó esett szakirodalmunkban ; azután pedig munkánk fölépítésének sorrendjében egyéb fontos problematikus kérdésekre is kitérek. Igaz, a mai vitának ilyen széleskörű lehetősége az elsekélyesedés vagy a parttalanság veszélyével járhat ; de először is nem tudhatom, hogy hány pontomhoz kapcsolódik most a valóságban vita (s elvégre a szakirodalomban vagy más vitaüléseken való további eszmecserének sincs elvi akadály); másrészt nem akarom, hogy sok fontos részletnek mostani említetlensége esetleg utóbb félreértésre vezessen. Alábbi állásfoglalásommal persze nem azt akarom jelezni, hogy a vitás kérdést mi így vagy úgy „eldöntöttük” ; hanem csak azt, hogy most melyik úton indulnánk. Legtöbbször eléggé ismeretes kérdésekről szolván, a vitairodalom teljes fegyvertárát már nem vonultatom fel ; hiszen egyébként két-három pontra kellene leszűkítenünk a mai vitát. Lehet mármost, hogy a jelenlevő kartársak közül egyesek még t o v á b b i : tölem nem érintendő kérdésekre is ki akarják szélesíteni a vitát. Ennek n i n c s a k a d á l y a ; ha mi a kérdésben már eléggé előkészítettük követendő

¹ Lásd alább, a 316—324. lapon.

felfogásunkat, szívesen veszünk részt az eszmecserében ; eleve jelzem azonban, hogy merőben általános nyelvészeti vonatkozású problémákat (teszem a mondat meghatározását) szerintem nem itt és ma kell meg tárgyalnunk.

A)

1. A toldalékok osztályozásában a főleg SZINNYEI alkalmazta képző—jel—rag hármasság (Rendszeres m. nyelvt.¹⁷ 18 kk.; úgy BÁRCZI GÉZA, Bevezetés 36 kk.; stb.) helyett egyes kutatók megmaradtak a külföldön járatosabb képző—rag kettősség mellett (így GYÖRKE: MNy. XXXIX, 111 kk.), sőt pl. HORGER (A nyelvtud. alapelvei² 84) az egységes formans kategóriát védte. PAPP ISTVÁN kartárs nemrég (MNy. XLIX, 359 kk. és LI, 290 kk.) az első szemlélet mellett szállt síkra ; magam is így írtam a nevelő kartársaknak készült népszerű cikkemben (Anyany. az isk. I, 157 kk.) ; így dolgozott SZABÓ DÉNES is (A mai m. nyelv, 1955., 182) ; stb. HEXENDORF EDIT kartársam ellenben újabban ismét elutasította a jel kategóriáját, s kivált az -é toldaléknak (melléknév)képzői jellegét hangsúlyozta (MNy. L, 301 kk. és LI, 61 kk.). Bármily tanulságos is azonban fejtegetése, több fontos következtetésével nem értünk egyet. Továbbra is azt valljuk, amit ő tagad : hogy rendszeren „a jelnek bizonyos szintaktikai funkció is tulajdonítható” (MNy. L, 311), ha a nem is elsődleges, pregnáns jelleggel. (A részletekre most nem térek ki.) Ezért szerintem „a jeleket . . egészen megnyugtatóan nem lehetne ma szétosztanunk a képző és a rag kategóriájába anélkül, hogy a könnyebb áttekintés kedvéért ne vállalnánk rögtön a sematizálás, a túlságos egyszerűsítés [értsd : a szemantikai és a szintaktikai funkció összekeverésének] veszélyét is” (Anyany. az isk. I/5, borítéklap). Igaza lehet HEXENDORFnak abban, hogy az -é a birtokos jelzős szerkezet egészére inkább csak deiktikusan utalhat, s t i s z t á n genitivusrag szerepe a mai köznyelvben nincs. De bizonyos — a képzőkénél konkrétabb — szintaktikai vonatkozást mégiscsak hordoz ; alaktani — sorrendi — viselkedése pedig kiváltképp elüt a képzőkétől : *jó-bb-ak-é, apá-m-é* ; s az -i többesjel is csak a birtokos személyragozásban él még (vö. pl. SZABÓ i. h. 228—30). Érdekes, hogy az -é formansos szó (talán eredete miatt?) *-nak, -nek* rag nélkül köznyelvünkben még ma sem igen lehet birtokos jelző. Egyébként ezenkívül más jelző, mint értelmező, szintén nem lehet ; s ez az -é-nek melléknév-képző voltát is cáfolja ; l. PAPP i. h. (Erősen képzőszerű voltát más tekintetben mindenki elismeri. Azt meg, hogy egy tekintetben képzőnek, más tekintetben jelnek vegyük, nem tartanám gyakorlatiasnak.) Egyeztetésbeli viselkedését (*ez-ét a cikk-ét* stb.) most nem tárgyalom.

Itt említem meg, hogy SZABÓ DÉNES birtokos „személyrag” helyett elvszerűen birtokos „személyjel”-ről beszél (i. h. 230 stb.). Ezt nem tartjuk merőben elfogadhatatlannak, mégsem követnénk. Először is az ilyen erős

terminológiai hagyományt nyomós ok nélkül nem bolygatnánk meg. Amellett a határozószóból (névutóból) a személynévmás alakrendszerébe eltolódó *nálam nálad, nála; (én)bennem, (te)benned, (ő)benne; köréje; stb.* — vagy az igenévi *tudnom, tudnod, tudnia, kérnem, kérned, kérnie, jönnöm, jönnöd, jönnie stb.* (sőt a régi: *tudvám, vallvád, élvéje stb.*) alakok toldaléka másnak, mint személyragnak szerintem már semmiképp sem nevezhető (aminthogy a *várom, kéred, törje* igealak suffixuma sem!); akkor pedig a rendszerbeli összefüggés a *házam, könyved, füstje* formansát illetőleg is az egységes „rag” terminus megtartása mellett szól. (Vö. Anyany. az isk. i. h.)

2. A *Fejében a kalap, Nyakunkon a török hada* mondat típusnak leíró nyelvtani elemzésében KLEMM (MNY. XIII, 265 kk. és XXIII, 332 kk., TörtMondt. 51) és GOMBOCZ (Syntaxis, 1949., 56 kk.) nyomán sokáig valamennyien többnyire névszói állítmányról beszéltünk. SZABÓ DÉNES régebbi jegyzetét követve azonban már 1952-ben mi is helyesebbnek tartottuk e mondatnak a *Fejében van (volt) a kalap* mondatnak hiányos (emfatikus) változataként való szemléletét (I. Oszt. Közl. IV, 502), azaz: a határozóragos névszót (és társait) a létige nélküli változatban sem tekintenénk „névszói állítmánynak”; hasonlóképp szólt azóta RÁCZ ENDRE is (Anyany. az isk. I, 146—7). Most a Pais-Eml.-ben két tanulmány is foglalkozik e kérdéssel. KLEMM IMRE (224 kk.) régebbi nyelvtörténeti nézetét módosítva, immár a létigés változatot tartja eredetibbnek; mivel azonban a teljesebb (létigés) példában „az egész határozós szószerkezet (*Nyakunkon van*) állítmányi funkciós viszonyban van a *török hada* alannyal”, a rövidebb változatban most is úgy látja, hogy „a *nyakunkon* helyhatározónak névszói állítmányi szerepe van”. TEMESI MIHÁLY fejtegetése szerint ellenben (242 kk.) az ilyenféle határozóragos stb. szók a létige nélküli mondatban „nem foghatók fel névszói állítmánynak, hanem sajátos kihagyásos szerkezetek”. Mi — ismétlem — a két cikkben vázolt történeti fejlődéstől függetlenül is az utóbbi nézetet vallottuk; sőt attól is függetlenül, hogy a határozószót („*Itt az írás!*”), határozó igenevet („*Zavarva lelkem . . .*”) szófaja szerint úgyse tekintjük majd „névszónak” (l. a.). Ezzel végre ismét eltűnnék az az ellentmondás, amely egyrészt a *Fejében a kalap* és a *Fejében van (volt) a kalap*, másrészt a *Sok a gondja* és a *Sok volt (lesz stb.) a gondja* mondatpár elemzése között a KLEMM vallotta szemléletben fennállt. (Más volna a helyzet, ha mondatnani irodalmunk pl. a „*Nyakunkon volt a török hada*”, „*Fejében van a kalap*” mondatban is összetett: névszói-igei állítmányt látna, mint a „*Sok volt a dolga*” mondatban. De ez se KLEMMnél, se GOMBOCZNál nincs így.)

KLEMMnek újabb fő érve sem győzött meg. Hiszen a *Lélek az ajtón se be, se ki ne menjen!* mondatban is lehet az *ajtón se be, se ki ne menjen* egységet egészében látnunk „állítmányi funkciós viszonyban” a *lélek* alannyal; de azért a *Lélek az ajtón se be, se ki!* mondatot mégiscsak hiányosnak kell tekintenünk, mert a határozói bővítményekhez odaértett, tőlük determinált igei

állítmány csak hiányzik! A létige ugyan egy kissé más, mint az itt előfordult *megy* ige, de szerintem nem döntően. A *Most is nálam a levél!* mondatban a *most is nálam* szerintem idő-, ill. helyhatározó; noha mint a teljesebb, létigés változat („*Most is nálam van a levél*”) teljes állítmányi részének megmaradt tagjai, természetesen hordoznak valamit a *levél* alannyal való „predikatív funkciós viszonyból”; de ettől még nem lesz valóságos „névszói állítmánnyá” sem a *most is*, sem a *nálam* bővítmény. Legalábbis az egyébként szokásos mondattani elemzés szerint nem. S nem is hiszem, hogy akadna a másik felfogás hívei közt valaki, aki meg tudná mondani *n y e l v t a n i* alapon, hogy itt a *most is*, vagy a *nálam*, vagy mindkettő-e az az állítólagos „névszói állítmány”; s ha esetleg mindkettőt együtt mondaná annak, számolt volna a „névszói állítmányon” belül az ennek megfelelő „összetett” típusal. (Persze azt, hogy *b i z o n y o s* állítmányi funkciós szerepe is van a *most is* meg a *nálam* határozóknak, azt nem vontam kétségbe. De ez láthatólag a tömörített, emfatikus szerkezetnek sajátos stilisztikai jellegével is kapcsolatban van.) — Máskor (*Ott a nagy árvíz!*) létigei tag nélkül nem is tudjuk, hogy jelen, múlt vagy jövő, ill. milyen mód értékű a kijelentés; s ez nem teljesen olyan, mint mikor a *Nagy az árvíz!* mondatban nincs külön pozitív alaki utalás az időre, módra. Egészen más eset az is, amelyben a jelző a jelzett szó értelmének (szokásos vagy alkalmi tapadásos) kifejezése által átveszi ennek mondattani szerepét; tehát pl. az „Egy üveg *kék tintát* kérek” helyett mondott „Egy üveg *kéket* kérek!” mondatban a *kéket* szó már valóban tárgy, nem pedig jelző. Egy szóval: a ragos (névutós) névszó, ill. a határozószó a „névszói” állítmány típusai közt szerintem nem kaphat helyet; részleges állítmányi funkcióját másképpen kell megjelölnünk és értelmeznünk.

3. Többször fölvetődött újabban az *összetett állítmány névszói és igei tagja* (pl.: *Tanár vagyok.*), ill. a *névszó és létigei igenévi kísérője* („Szeretett volna *tanár lenni*”; „Büszke volt *tanár voltára*”; stb.) közti mai szintaktikai viszony kérdése. SZABÓ DÉNES (i. h. 312—4) és az ő nyomán KUBÍNYI LÁSZLÓ barátom (Nyr. LXXIX, 197 kk.) itt „egy fajta jelöletlen állapothatározós” viszonyt lát; a *tanár lenni*-ről némi eltéréssel PAPP ISTVÁN (Nyr. LXXVII, 114 kk.) is mint *á l l a p o t h a t á r o z ó s* viszonyról beszél. Én (I. Oszt. Közl. IV, 502 és Nyr. LXXIX, 199 kk.) az idő, mód, szám, személy, ill. az igenévi kategória-jelleg kifejezésére való copulaszerű létigei és az ehhez fogalmi tartalmat adó névszói összetevő közt leíró szempontból nem keresnék semmiféle pontosabb szintaktikai (bővítményi) viszonyt, mert ez szerintem ellene mondana annak, hogy az „*Ő tanár*” mondatban — helyesen — már nem látunk kihagyásos mondatot. Az összetett jövő idejű állítmányban („*Még jőni fog*”) sem elemzünk ki már tárgyas viszonyt a *fog* verbum finitum és a *jőni* igenév közt. A különféle szintaktikai eredetű névutós határozókat sem bontjuk föl belső szintagmákra; pl. az *erre nézve* tekintethatározót helyhatározós szerkezeti

előtagra és megfelelő főtagra; az *ivás közben* időhatározót sem jelöletlen birtokosjelzős szerkezeti előtagra és megfelelő főtagra; a *kézen fogva* állapothatározót sem eszközhatározós szerkezeti előtagra és megfelelő főtagra; a *tandár lévén* okhatározót sem — az előbbi szemlélet szerint — állapothatározó determinans tagra és ennek megfelelő főtagra.

Egyébként KLEMM IMRE legutóbb szintén kitért „a névszói-igei állítmány névszói tagja” s „a mellette levő létige” eredeti és mai viszonyára (Pais-Eml. 227—8). Részletesen csak az eredet kérdését fejtette ki (a mai viszonyt nem); szerinte a névszói rész elől álló „jelzője volt” „a jelzett szóul szereplő létigenévi állítmány”-nak. Én e történeti kérdéshez nem szólnék hozzá, bár bizonyos vonatkozásban másfajta szintaktikai viszonyból való eredeztetést sem tartok elképzelhetetlennek; azt meg, hogy a *lesz, marad* ige mellett legfőként véghatározóból lett a mai állítmányi névszó, valamennyi idézett szerző számon tartja. A mi javaslatunk szerint tehát a névszóknak létigés, ill. létigei igeneves kapcsolatait mint szintaktikai egységeket kellene kezelnünk; úgy, amint az összetett jövő időt, a névutós szerkezetet is szoktuk.

4. Sok zavart okozott eddig a hasonlítást tartalmazó mellékmondatok pontosabb szintaktikai meghatározása, ill. a „hasonlító” („hasonlító határozó”) mellékmondat műszó különféle értelmű használata. Nagyon örülünk tehát, hogy B. LŐRINCZY ÉVA (MNY. L, 50 kk.) és RÁCZ ENDRE (Anyany. az isk. I, 188 kk.) kartársak nemrég világosan elhatárolták a hasonlítást mint tartalmi mozzanatot a szintaktikai funkciótól, s a „hasonlító határozó” mellékmondat műszót teljesen egyértelművé tették.

Ugyanígy sokat segített nekünk RÁCZ ENDRE (Pais-Eml. 234 kk.) a következőkben tartalmú mellékmondatok különféle szintaktikai kategóriáinak világosabb rendszerezését illetőleg.

Elégé másfajta nehézségek vannak a megengedő tartalmú mondattagok nyelvtani elhelyezésében. Itt ti. nem (vagy nemcsak) arról van szó, hogy a megengedő tartalom különféle fő- és mellékmondatokkal fejezhető ki; hanem inkább arról, hogy különféle megengedést tartalmazó fő- és mellékmondatokból hosszú fejlődéssel lassan egységes — jórészt mellékmondati jellegű — mondatfajta van kialakulóban (sőt: már ki is alakult). Ennek a történeti fejlődésnek szép rajzát BERRÁR JOLÁNNAK köszönjük (MNY. LII, 26 kk.), a leíró rendszerezés továbbvitelét pedig B. LŐRINCZY ÉVA cikkének (a NyK. régóta sajtó alatt levő LVII. kötetében*).

B)

1. A nyelvtanunkban valamilyen módon eldöntendő további vitás kérdésekre térve, először is a hangtan ismert problémáját: a fonetika és a fonológia viszonyát kell említenem. DEME

* Azóta megjelent: Nyk. LVII, 269—81.

LÁSZLÓ kartárs kidolgozás-tervezetében a kettő — szerintem is helyesen — nem nagyon különül el: hiszen a fonetikai vizsgálat során elsősorban is voltaképp fonémáinkat, fonémakapcsolatainkat elemezzük és rendszerezzük; a fonémarendszer megállapítása pedig egyben csakis a fonetikai viszonyok figyelembevételével lehetséges.

Hogy egy más, hangtani-fonológiai szakirodalmunkban nemrég is vitatott konkrét részletet is érintsek (vö. MNy. LII, 110 stb.): a *h-t mássalhangzó-fonémáink* rendszerében kívánjuk tárgyalni.

Nehezebb (s még a szakmai munkákban is eléggé vitás kérdés) az, hogy a *ty* és a *gy* rendszerbeli helyét az *affrikáták*, vagy pedig a *zárhangok* közt kell-e keresnünk. A mi tervezetünkben az utóbbi felfogás érvényesül; de a másik nézetet sem hallgatjuk el. Az érvek — úgy tudom — a hozzászólások során még szóba kerülnek.

2. A jelentéstannban különösképpen szeretnénk érvényesíteni mindazokat a modern eredményeket, amelyeket PAVLOV tanainak alkalmazásával a szovjet nyelvtudomány e téren elért; a kérdésnek épp TEMESI MIHÁLY szerzőtársunk az egyik legjobb hazai szakértője. Mindamellet valamennyien jól tudjuk, hogy újabb (elsősorban hazai) speciális kutatások nélkül — sajnos — egyelőre még messze vagyunk attól, hogy a részleteket mindenben és szervesen ilyen szellemben dolgozhassuk fel.

A leíró jelentéstannak egyik fő problémája természetesen nálunk is az, hogy az időben lefolyó jelentésváltozásokat (mint a mai szinkroniában szociálisan érvényesülő lehetőségeket) hogyan tárgyaljuk. A hangsúlyt mindenesetre a mai dokumentációval is ábrázolható típusokra vetjük; a rendszernek — ha nem is teljes — bemutatása végett azonban itt-ott ki akarunk térni néhány — ma is sokat mondó — régibb példatípusra is.

3. A szófajok feldolgozásában kell leginkább kitűnnie, hogy nyelvtanunk általában igyekszik az Értelmező Szótárral teljes összhangot tartani.

Ennek felel meg többek közt az is, amit már említettem: hogy a határozószót mi sem tekintjük a névszók körébe tartozó szófajnak. Természetes azonban, hogy a szótövek, a szóképzés, sőt némileg a ragozás-jelezés körében is egy bizonyos fokú, gyakorlatilag elkerülhetetlen hagyományos egységbe kerül a (jelentésben nem is mindig névszói értékűvé lett) határozószó a valóban névszói szófajokkal. Tehát a *piros-ít*, *ruhá-z* mellett pl. ugyancsak *denominalis* képzésűnek kell mondanunk a voltaképp „de-adverbialis” *távol-ít*, *idé-z* stb. szót is; a fokozás pedig általában a névszó i alakváltoztatás körébe tartozik, bár az *összebb*, *félrebb* stb. nem névszó, hanem határozószó. (Mindez kisebb mértékben az indulatszóra és elvétel más nem névszói típusokra is vonatkozik.)

Ugyancsak gondolnunk kell arra, hogy ha a határozó igenévnek — mint határozószónak — a szófaji helyét általában a névszók körén

kívül szabjuk is ki, az igékkel szembeállítva nem szabad elhallgatnunk a főnévi és a melléknévi igenevekével rokon — (ilyen értelemben) félig „névszói” — jellegét sem.

A módosító szokat mi sem önálló szófaji főkategóriaként, hanem a határozószók egyik alfajaként kívánjuk tárgyalni.

Az *(én)bennem*, *(te)veled*, *(ő)neki* típusú szócsoporthoz mi sem nevezzük majd személynévmásnak, hanem „a személynévmás ragos alakjául használt határozószónak”; noha részletesebben előreláthatólag a személynévmással kapcsolatban kívánunk velük foglalkozni. (Persze az Értelmező Szótár anyagával való részletesebb egyeztetésre végül egyébként is szükség lesz még.)

4. Az előző vitaülésen is (I. Oszt. Közl. IV, 40—1, 59—60, 72, 97—8), azóta is a szótöveknek a mai nyelvi és nyelvtudományi fejlődési foknak legmegfelelőbb feldolgozása okozta nekünk talán a legtöbb gondot. Bizonyos vitatott mozzanatokat kétségtelenül sikerült azóta kiküszöbölnünk. Így a történetileg jellegzetes példákban hangzónyújtó, a mai (alapalakhoz viszonyító) nyelvi tudat számára ellenben inkább hangzó-rövidítőnek látszó töveket — pl. *nyár—nyarat* — immár „(alapalakjukban mássalhangzón végződő) időtartam-váltakoztató” töveknek („*nyár—nyarat* típusnak”) neveznénk; s ez, csak a mai nyelvtani viselkedésre vonatkozva, már nem mond ellene a történeti felfogásnak sem. A „*fa—fút* típust” pedig — ha kell — hasonlóképp „(alapalakjában *-a*, *-e* végű) időtartam-váltakoztató” töcsoportnak hívnánk. Másrészt világosan jelezzük, hogy a mai rendszerezésben az alapalakhoz viszonyítást érvényesítjük. Így aztán lényegében MÉSZÖLY GEDEONNAK előhangzóalakotani szemléletét vennénk alapul (MNY. XXIV, 29 kk. stb.); mindemellett munkaközösségünk szerencsésebbnek tartaná, ha a pusztá mássalhangzós változatban is megjelenő toldalékoknak (pl. a *-k* többesjelnek) rövid magánhangzón kezdődő változataiban (*-ak*, *-ek*; *-ok*, *-ök*, *-ők*) e magánhangzót hagyományos műszóval: *kötőhangzó*nak, nem pedig „előhangzó”-nak” neveznénk. Ebből korántsem következik, hogy kapcsoló szerepét tartjuk legfontosabbnak vagy elsődlegesnek; s azt sem lepleznénk, hogy ez régi szavainkban eredetileg a tőhöz tartozott, az újabbakban pedig ennek analógiájára jelentkezett, továbbá, hogy olykor (néha még ingadozva?) a névszó pontosabb szófajára jellemző (*kalaposok—kalaposak*; *laikusok—laikusak*; *briliánsok—briliánsak*; *nazálisok—nazálisak*; sőt újabban: *konzervatívok—konzervatívak* is), máskor csak a névszói egyedre (*vajas—bajos*; *vasak* [köz-név]—*Vasok* [családnév]), ismét máskor a toldaléokra (*gyorson—gyorsan*); stb. Egyébként úgy látom, akadémiai helyesírásunk 1954-i, 10. kiadásában is ez a szemlélet, ill. terminológia érvényesül: a 287. p. szerint egyes idegen tulajdonnevekhez „kötőjellel kapcsoljuk a képzőt... [pl.] *Walter Scott-os* (*romantika*)”; a 289. p. szerint a néma betűn végződő idegen tulajdonnevek-

hez „a magyar toldalékot (ragot, jelet, képzőt) mindig kötőjellel kapcsoljuk . . . ; . . . *Voltaire-ek*”; a 405. p. is ezt mondja: „A számjegyekhez, írásjelekhez, rövidítésekhez, betűszókhoz, szóösszevonásokhoz stb. kötőjellel kapcsoljuk a toldalékot: *4-et*, . . . *67-es*, . . . *80%-os*, . . . *Bp.-en*, . . . *100 C°-on*” Egy kissé másként beszél a 420. p.: „A valódi rövidítéshez kötőjellel kapcsoljuk a toldalékot. Ilyenkor . . . kiírjuk az esetleges kötőhangzót is: *csüt.-ön* (csütörtökön), *ker.-ek* (kerületek); *Bp.-en* (Budapesten); *l-t* (litert); stb.”; a 426. p. szintén: „a kötőjel után kiírjuk az esetleges kötőhangzót is: *a MÁV-ot*”; stb. — Korántsem akarom azt mondani, hogy a helyesírási szabályzat népszerű fogalmazása megszabja nyelvtanunk szemléletét és terminológiáját; de az kétségtelen, hogy mai írásrendszerünk és szótárírói technikánk is teljességgel a fentebbi „előhangzós” szemléletet tükrözi (amint-hogy nem is tehet mást); s szerintem a szabályzat szövege a lehető legjobb műszóhasználatot mutatja, mikor az *-os*, *-ek*, *-ön* stb. elemet egészében toldaléknak nevezi (aminthogy az is); s ha ezen belül a hol ott levő, hol hiányzó rövid magánhangzót „kötőhangzó”-nak mondja. Ez a szemlélet és terminológia érvényesül ma is SZABÓ DÉNES idézett egyetemi jegyzetében (pl. 1955-i kiad. 185); továbbá (részben?) JÓKAY ZOLTÁNNÁL (Pais-Eml. 140 kk.); MÉSZÖLYNél magánál is, de persze rendesen az „előhangzó” műszóval (Ómagyar szövegek . . . , Bp., 1956., 158 stb.). Felfogásunkkal tehát e ponton sem állunk magunkban. (A kérdésnek némely konkrétabb vonatkozásait egyébként a Magyar Nyelv következő: LII. k. 2. számában megjelenő cikkemben is érintem.)

5. A s z ó a l k o t á s t a n b a n — mint fentebb a jelentésváltozásokról is mondtam — ugyancsak a m a e l e v e n s z a b á l y o s s á g o k k a l kívánunk részletesebben foglalkozni, mai dokumentáció alapján. Nem akarok a részletekben elveszni, azért itt csak egy pontról szólok. A s z ó ö s s z e t é t e l feldolgozásában pl. mi is megtartjuk a mondatból való kiindulást s a szokásos szintaktikai csoportosítást (tehát a mellé- és az alárendelő, az utóbbin belül az alanyos, tárgyias stb. összetételekét). Emellett (ill. ezen belül) azonban fontosságának megfelelő súllyal részleteznénk a ma leggyakoribb: mondaton kívüli, inkább m o r f o l ó g i a i j e l l e g ű összetételi módokat (*kombájntervező*, *tagkönyvcseré* stb.). DEME LÁSZLÓ helyesen hívta föl ezeknek kérdéseire a figyelmünket a belső vitaülésen; meg arra is, hogy az ilyen összetételek megalkotásakor a képzetváltás még korántsem szokott rögtön eltűnni; tehát nem úgy, mint a mondatból fokozatosan kiváló összetételekről PAIS DEZSŐ (MNY. XLVII, 140 kk.) nagy tanulmánya óta mindannyian jól tudjuk. — Az alsóportok közt itt is e g y s é g e s e n kívánunk foglalkozni a névutós szerkezetből alakuló összetett szavakkal, tekintet nélkül arra, hogy milyen volt a két tag eredeti szintaktikai viszonya, s hogy jelölve van-e ez a viszony: *azonkívül*, *útközben*, *délután*, *mázsaszámra*, *hazafelé*, *errefelé*. (Ez megfelel a fentebbi A/3. pontban mondottaknak.) A létigés, helyesebben létigei névszós összetételek — *kiléte*, *mivolta* — ellenben a szinkroniá-

ban olyan kis számban keletkezhetnek, hogy vizsgálatukra aligha kell külön alcsoportot beiktatnunk.

6. A r a g o z á s - j e l e z é s - n é v u t ó z á s tárgyalásában a fő nehézség a bevezetőmben jelzett nyelvtani rendszerből következik: ti. az alaktani vizsgálatot a morfológiai részben gyakran még nem köthetjük össze az alakhoz tartozó viszonyjelentéseknek szintén megfelelően részletes feldolgozásával; mert ez csak majd a mondattanban válhat világossá. Tehát pl. a tárgyas igeragozás alaktani feldolgozását is csak a mondattanban, a tárgy vizsgálatában követheti a használat részletes szabálysorozata; a *-nak*, *-nek* rag alaki tárgyalása sem kapcsolható össze az alaktanban — mondjuk — a ragos és a ragtalan birtokos jelző tüzetes használati szabályainak ismertetésével. Mindez nem jelenti persze az alak- és a jelentés szétszakítását, hanem csak sorrendi kérdésről van szó, amilyen egyebütt is akad: ti. arról, hogy egy helyt ugyanannak a nyelvi eszköznek inkább alaki, másutt inkább jelentésbeli vonatkozásai állnak a vizsgálat homlokterében. A fődések számát pedig természetesen igyekszünk a legkisebbre csökkenteni. (A fokozásnak alább közölt fejezete különben az utalások hiánya miatt valamicskével több apró fődésre mutat, mint a valóságban végül lesz.)

7. A legtöbb nehézséggel kétségtelenül a m o n d a t t a n b a n kell megbirkóznunk; s itt — mint bevezetőmben jeleztem — még néhány igen fontos kérdést nem is zártunk le.

Ilyen mindenekelőtt a s z i n t a g m á k kérdése. Nem vitás, hogy a mondattani összefüggéseket a nyelvtudomány mai fokán csak a különféle szintagmák világos rendszerében lehet bemutatnunk. Mindamellet nem szeretném a szintagmákat afféle „előregyártott mondat-elemek taná”-ban, a mondattannak egész különálló nagy részeként tárgyalni. Ezt azért sem tehetnénk, mivel a mellékmondat voltaképp szintén szintagmát alkot a főmondat valamelyik részével; s mert nekünk — már csak a nem szaktudós olvasók érdekében s az iskolai oktatás irányítása végett is — mindig elsősorban a teljes mondat áttekinthető összefüggésében kell vizsgálnunk az egyes szerkezeti elemeket. Egyébként a kis terjedelem is megköti egy kevésbé a kezünket a választandó beosztás tekintetében. Mindenképp alaposan tanulmányozzuk az akadémiai orosz nyelvtan módszerét s az erre vonatkozó vita (NyIK. VI, 388 kk.) gazdag és mély szempontjait. — Elgondolásom szerint a mondattani bevezető fejezetek körülbelül a mondat fogalmával, a legtipikusabb — kéttagú — mondat predikatív viszonyával, a különféle szintagma-típusokkal, majd a mondatfajokkal foglalkoznának (ide vonva a különféle egytagú, ill. hiányos mondatokat és a mondat értékű egyéb kifejezéseket is). Utána már egyenként tárgyalnánk a predikatív viszony két részének, továbbá a különféle bővítő-determinans részeknek részletes anyagát, a halmozott (mellérendelt) mondatrészeket és a bonyolultabb szerkezeteket stb. Ezután térnénk az összetett mondatok alá- és mellérendelő fajtáira, végül pedig a

kiemelés stb. vizsgálatára. — Mindez — jól tudom — még nincs a belső vitákon kellőképp tisztázva, próbamunkákon sem tudjuk ma bemutatni elgondolásunk megvalósítását. (Kellő előkészítés után csak majd az őszi hónapokban tudnánk kézzelfoghatóan valamiféle nyilvános vitaülés elé tární pontosabb terveinket.)

8. A mondattan más részleteinek feldolgozásában jóval előbbre jutotunk. Vitás pontjaink közül már csak a *j e l z ő k* két problémájára kívánok utalni.

a) Tudományunk általában a *minősítő* és a *kijelölő jelz ő k* kettős alkategóriájával dolgozik, mégpedig szófaji alapon: az utóbbiba a névmásokat s ezenkívül többnyire a számneveket sorolva. (SIMONYI: A jelzők m. 4 szerint „A *kijelölő* vagy determináló jelző lehet számnév, névmás és névelő”; GOMBOCZ: i. m. 162 hasonlóképp beszél. KLEMM: TörtMondt. 285 ellenben csak a névmási jelzőt nevezi *kijelölőnek*.) Ennek a beosztásnak reális voltában munkaközösségünk nem hisz — akár logikai, akár szintaktikai szempontból nézzük is. Ha a *tágas terem* minősítő jelzős szerkezet, akkor a *deixissel* ugyanezt kifejező *ekkora terem* sem lehet más; ha az *első széksor* *kijelölő* jelzős szerkezet, akkor az *innenső széksor*-t sem célszerű másképp magyaráznunk. (Tudtommal hasonló szellemben foglalkozott a jelzők kérdésével KELEMEN JÓZSEF 1954 őszén tartott társasági előadásában; az ő gondolatai e ponton is segítettek felfogásunk kialakításában.) Emellett az *-ik* toldalékú jelzők *kijelölő* értéke tagadhatatlan; a *jobbik ruhám* szerkezetet mégis a minősítő, a *melyik ruhám* szerkezetet a *kijelölő* jelzősek közé kellett tennünk. A határozók közt pedig még az adnominalisak közt sem teszünk ilyen szófaji-jelentéstani különbséget. Stb. — Ezért mi csak a *minőség- és mennyiségjelz ő k* egységes csoportján belül: a *jelző* jelentése, ill. szófaja szerint különböztetnénk meg néhány fontos típust.

b) A másik nagy nehézséget az *értelmező* okozta itt. A hagyományos felfogás ti. ezt általában *jelzőként*, tehát *alárendelt* tagként tárgyalta a mondattanban; noha ezellen külföldön is, nálunk is hangzottak el nyomós ellenérvek. Gazdag szakirodalmát KÁROLY SÁNDOR kartársam állította össze munkaközösségünknek; nem akarom most mindezt átvenni, csak arra utalok, hogy SZABÓ DÉNES i. m. 283—4 a *mellérendelő* (pontosabban: a *magyarázó*) szó szerkezetek közé sorolta be az addig értelmező jelzős szerkezetnek tekintett egységeket is; ideértve még az *az a ház, ez az ember* típust is. (Persze most nem az *az, a ház* értelmezős szerkezetről szölok!) Jól mutatja a kérdés bonyolultságát, a tárgyalt jelenség átmeneti jellegét az is, hogy az e tárgyban kapott két igen alapos külső szakvéleményünk szöges ellentétben állt egymással.

Anélkül, hogy a részletekbe mennék, jelzem jelenlegi álláspontunkat. Mi az *ezt a házat* típusban már (minőségi átcapással) elől álló (deiktikus) jelzőt látunk, mint sokan mások is. Noha alaki viselkedése eltér az *e házat*

szerkezetétől, e körülményt a funkciók érezhető egységével szemben itt nem tekintjük döntőnek. A *csizmát, pirosat* stb. típusban ellenben kitartanánk az eddigi: értelmező jelzői felfogás mellett, jelezve természetesen itt is az átmeneti jelleget (s a mellérendelő szemlélet lehetséges voltát). Jó néhány olyan típust azonban, amelyben ennél világosabb a mellérendelő jelleg, immár mi is a halmozott (mellérendelt) mondatrészek közé sorolnánk.

III.

Korántsem érintettem valamennyi egészen fontos és sokakat érdeklő vitás kérdésünket, mert — ismétlem — félek, így is túlságosan sokféle szóródik szét a figyelmünk, túlságosan nehéz lesz a vita sokféle lehetséges fonalát áttekintenünk. Mégis legalább ezekben a pontokban nem akartam hallgatni tervezett feldolgozásmódunkról, nehogy a szakértő kartársak félreértsék a témák mellőzését, s szintén elhagyják esetleges ellenvéleményük kifejtését. Másrészt mindezzel talán azt is sikerült jeleznem, hogy a bevezetésben említett okokon túl is miért folyik lassan a nyelvtan készítése: hiszen a bonyolult kérdések tömegében — sőt tömkelegében (azaz: útvesztőjében) — eddig is sok-sok kisebb szakmai vitát szerveztünk, nem egy külső szakértőtől, bírálótól kértünk segítséget, számtalan esetben revideáltuk is előző álláspontunkat stb.

Befejezésül csak még egy gondolatot hangsúlyoznék újból. A nyelvi anyag végtelen változatossága, a finom kategóriák közti átmenetek és a kivételes jelenségek nagy száma miatt még a 35—38 íves terjedelemben is kell számolnunk némi egyszerűsítéssel, sematizmussal. Egyébként a kategóriák számát rendkívül meg kellene szaporítanunk, a meghatározásokat gyakran semmitmondóvá kellene tágítanunk, vagy pedig tudákosan bonyolulttá kellene kacskaringóznunk. Mindamellett mi is szeretnénk javítani, tökéletesíteni, igazabbá tenni eddigi terveinket, félig kész munkánkat. Eddig is sok-sok jó bírálatot, segítő szakvéleményt, okos tanácsot kaptunk; most is csak azt kérhetjük a vitaülés résztvevőitől, hogy szóljanak hozzá, támogassanak bennünket mennél több irányban, minél alaposabban.

M E L L É K L E T

A fokozás (comparatio)

1. Fogalma, köre, rendszere. A fokozás a jelezés körébe tartozó rendszerszerű nyelvtani alakváltoztatás, amely a szó jelentést főleg a tulajdonság-, illetőleg a körülményfogalom mértéke (intenzitása) tekintetében módosítja.

Ennek megfelelően csak bizonyos névszókra (nagyobbrészt melléknemekre, melléknévi igenevekre és melléknévi névmásokra meg némely számnevekre, kisebbrészt ezek szerepében használt főnevekre, esetleg főnévi névmásokra), azonkívül elég sok határozószóra terjed ki; kivételesen egy-két más szóra is, ha az előbbi szófajok valamelyikének megfelelő alkalmi használatban fordul elő.

Alakrendszere három tagból, ún. „fokból” (gradusból) áll. Ezek: az alapfok (gradus positivus): *Jó lónak nem kell ostor* (km.); a középfok (gradus comparativus): *Jobb ma egy veréb, mint holnap egy tüzök* (km.); és a felsőfok (gradus superlativus): *Mindenhol jó, de legjobban otthon* (km.). A felsőfoknak nyomósított változata az ún. túlzó fok: *Legeslegjobban a regénynek végső része tetszett*.

Táblázatos áttekintésben tehát így alakul a fokozás mai rendszere:

Szófaj	Alapfok	Középfok	Felsőfok (túlzó fok)
Melléknév:	sűrű erős szélső jó	sűrűbb erősebb, erősb(it) szélsőbb jobb	legsűrűbb (legeslegsűrűbb) legerősebb (legeslegerősebb) legszélső (legeslegszélső) legjobb (legeslegjobb)
Melléknévi igenév:	főlháborító elhízázott kelendő	főlháborítóbb elhízázottabb kelendőbb	legfőlháborítóbb (legeslegfőlháborítóbb) legelhízázottabb (legeslegelhízázottabb) legkelendőbb (legeslegkelendőbb)
Számnév:	kevés sok első	kevesebb több elsőbb	legkevesebb (legeslegkevesebb) legtöbb (legeslegtöbb) legelső (legeslegelső)
Névmás:	olyan más	olyanabb másabb	legolyanabb —
Főnév:	ember számár teteje	emberebb szamarabb —	— legsamarabb (legeslegsamarabb) legteteje
Határozószó:	ide hátra távol korán	idébb hátrább távolabb korábban	legidébb leghátrább (legesleghátrább) legtávolabb (legeslegtávolabb) legkorábban (legeslegkorábban)

2. Az egyes fokok nyelvtani jelentése. A fokozás alakrendszerével gondolkodásunk bizonyos fajta összehasonlító munkájának eredményét szoktuk kifejezni; pontosabban a tömorféma jelentéstartalmának fokában teszünk különbséget.

a) Az alapfok a tömorféma jelentését minden fokozó viszonyítás nélkül nevezi meg: *Lassú víz partot mos* (km.); *Kisded hajlék, hol születtem, Hej, tőled be távol estem!* (Kisfaludy K.: Szülőföldem szép határa...). — Ez fejezi ki az egy dologon megfigyelt, azonos mértékű tulajdonságokat (határozói körülményeket) is: *Ez a készítmény éppoly ocsó, amilyen jó.* — Két dolog azonos mértékű közös tulajdonságára (körülményére) szintén ezzel utalunk: *Oh Honderű, te olyan szemtelen vagy, Mint Kecskemétnek piacán a légy* (Petőfi: A Honderűhöz); *erős a szeretet, mint a halál, kemény, mint a koporsó Az igaz szeretet* (Kaffka: Záporos, folytonos levél). — Kifejezhetjük vele végül különféle dolgoknak azonos fokú, de különböző jellegű tulajdonságait (körülményeit) is: *Ez a világ amilyen nagy, Te, galambom, oly kicsiny vagy* (Petőfi: Ez a világ amilyen nagy...).

A fokozástól független nyelvi eszközökkel az alapfok kifejezheti a jelentéstartalom nagyobb fokát is, de nem összehasonlításban tapasztalt különbség jelölésére, s nem rendszerszerű alakváltoztatás által. Ilyen eszköz a fokhatározó (*nagyon szép, igen jó, untig elég*), a fokozó jelző (*töméntelen sok, ragyogó szépségű, szakasztott olyan, jó nagy*), rokonértelmű mondatrészek halmozása (*híres, nevezetes ember; csillogó, ragyogó ünnepi este*), a szóismétlés (*nagy-nagy ház, messze-messze jár*), az alakváltoztatban való ismétlés (*réges-régen történt, unos-untalan mondja*) stb. — Olykor az alapfok már jelentésénél fogva is nagyobb mértéket fejez ki; kivált a hasonlító főnévi jelzős összetett szó: *jéghideg, koromfekete*; egypár képzőbokkal alkotott melléknév: *szépséges, jóságos*; nagy mértéket jelentő szók származékai: *tengernyi, ezerszeresen*; stb. (A tárgyalt kifejezéseket ezért külön már nem is igen szokás fokozni.)

A kelletténél nagyobb fokot az alapfok elé tett *túl, túlságos(an)* fokhatározó jelzi: *Gyanakvóra tesz, ha valaki túlsokat beszél a [pusztai] „gyökereiről”* (Illyés: Puszták n. 7 17). Ma az ilyen szerepű *túl* szócskát különírjuk: *túl jó, túl nagy, túl korán*.

b) A középfok egy dolog két különféle vagy két (kétféle) dolog közös tulajdonságának (körülményének) összehasonlításakor a viszonylag nagyobb mértékűt jelöli meg: *Napjainkban derültebb a nemzetközi élet látóhatára, mint a háború óta bármikor* (SzN. 1956. márc. 7. — 1); *Szebb a páva, mint a pulyka* (gyermekmondóka); *Ez a gyártmány jobb, mint amilyennek látszik; Vác közelebb van Budapesthez, mint Szob.* — Két lehetőség közül a még kiválasz-

t a n d ó r a is vonatkozhat a középfok: *a tanár... azon gondolkodott, hogy cselekednék **bőlcsebben**: ha most nyomban örökre elmenne, vagy ha feleségül venné a leányt* (Déry: Felelet II, 341).

Az összehasonlítás másik tagját igen gyakran csak odaértjük: ***Jobb** nekünk a Vértes vadonában* (Vörösmarty: Szép Ilonka); *Házamról **jobb**, ha elhurcolkodom* (Tompá: A gólyához); ***Nagyobb** igazsága schse volt népnek, **Hitványabb** Nérók még seholse éltek* (Ady: Csák Máté földjén); [Bő] *két év telt el az 1930-as nagy munkanélküli tüntetés óta... A tányérokbán valamivel **hígabb** lett a leves, a tüdőkbén még **ritkább** a levegő* (Déry: Felelet II, 7).

Ha a középfokú alakkal jelölt dolgot a többi viszonyítottal mint egységgel állítjuk szembe, akkor a felsőfokéhoz hasonló értelmet fejezünk ki vele: *X. Y. **mindenkinél jobb** szakember; Ez az írónak **minden előzőnél kiválóbb** műve.* — Egy-két megkövesedett régi kifejezésünkben a puszta középfok is ilyen értelmű: ***Kisebb** gondom is nagyobb ennél.* (Értsd: legkisebb.)

A nem összehasonlításban használt középfok — főként a beszélt nyelvben — az alapfoknál kisebb mértéket is kifejezhet: *a **többször** mondtam* nem azt. jelenti, hogy *sokszor*, hanem csak azt, hogy *néhányszor*. Ilyenkor a középfok hallgatólag az ellentétes tulajdonsággal (körülmennyel) áll szemben; példánkban az *egyszeri* mondással. — Néha a középfok jeléhez toldott kicsinyítő képző is a középfoknak kis mértékére utal: *Volt egy **nagyobbacska** gyermeke is.*

A középfok mellett az összehasonlítás másik tagját hasonlító határozó vagy hasonlító határozó mellékmondat fejezi ki; ennyiben a középfokjel határozott mondatnani viszonyra is utal. Pl.: *Széles e világon nincsen **árvább** nála* (Arany: Toldi IV, 3); *Nem akar [az unoka] **kevesebb** lenni, mint generális* (Jókai: XV, 6). Egyetlen összetett szóba sűrítve fordul elő a középfok a hasonlító határozóval a *mielőbb* szóban: *a [téglagyári] dolgozók [a földesuszamlás után]... azonnal dologhoz láttak, hogy **mielőbb**... megkezdhessék a téglá és a cserép gyártását* (SzN. 1956. márc. 6. — 1). — A két összehasonlított dolog közti különbséget mértékhatározóval nevezzük meg: *Nagyanyánk magas, még nagyapánknál is csaknem fél fejjel **magasabb**... asszony volt* (Illyés: Puszták n.⁷ 35); *E tavaszon... Százszor **sentebb** minden máskorinál Lelkünk erős, tavaszi riadója* (Ady: Véres panorámák tavaszán). — Néha két középfokú kifejezést egymással fűzünk hasonlító határozói viszonyba: *Mily nagy vagy te! mentül **inkább** hallgatsz, Annál **többet**, annál **sebbet** mondasz* (Petőfi: A Tisza); *Anyánk minél **rosszabbul** érezte magát, annál **nagyobbakat** hallgatott* (Illyés: Puszták n.⁷ 98); *Minél **odaadóbban**, **egységesebben** és **éberebben** védelmezik a népet a békét, annál **nagyobb** a biztosíték arra, hogy nem lesz új világ-háború* (SzN. 1956. márc. 7. — 1). Az effajta szerkezetekből önállósulva a *minél*, *mentül* (régiesen vagy tájnyelvi ízzel: *mentül*) vonatkozó névmási határozó meg a középfok összehasonlítás nélkül is használható, 'a lehető legnagyobb mértékben' jelentéssel: *Hát csak csináld meg, Bubenyyik, de úgy, hogy **minél kevesebb** bajom legyen* (Mikszáth: Noszty³ I, 82). — Ha a szóban forgó körülmény az össze-

hasonlítás másik tagjában is eléggé nagy mértékben van meg, akkor a középfokú alak elé nyomósításul még módosító határozószót tehetünk : *el-nem-múló vendégség van körülöttünk*, — *hosszú ebéd és még hosszabb uzsonna* (Kosztolányi : Szeptemberi áhítat).

Ha a középfok ugyanazon szóval (esetleg : szótővel) kerül hasonlító határozói szerkezetbe (figura etymologica), akkor a nyomósításnak nemcsak fokozó, hanem stilisztikai színező szerepe is számottevő. Ilyen szokásos, csaknem szólásszerű kifejezéseink : *rútnál rútabb*; *szebbnél szebb*, *jobb nál jobb*, *pápább a pápánál*. Hasonló az ilyen alkalmi szerkezet is : *Ha te még hinnél, ha te még szólnál, Piros nevednél pirosaabb volnál, Pirosaabb lennél a piros bornál, S veresebb lennél veres bibornál!* (Ady : Fajtáddal együtt átkozlak).

Ha a mértéknek állandó fokozódását akarjuk kifejezni, legtöbbször vagy megismételjük a középfokot, vagy a *mindig*, *mind*, *egyre* stb. határozót kapcsoljuk eléje : *Rövidebb, rövidebb lesz a napnak útja* (Arany : Toldi c. I, 1); *S mind fölebb és mindig fényesebben* A serény nap dél felé mutat Vörösmarty : Szép Ilonka); *Örök tavasz, örök forradalom, Oh ékeskedjél, mindig ékeesebben* (Ady : Uj tavaszi sereg-szemle); *A hazám a házam tája, amely ... széles gyűrűkben egyre távolabb területekre terjed* (Illyés : Puszták n.⁷ 19).

c) A felsőfokot rendszeren több dolog azonos tulajdon-ságának vagy körülményének összehasonlításakor használjuk, mégpedig a legnagyobb mérték megkülönböztetésére : *Elevél legghosszabb* [Vörösmartynak] *Zádorhoz irt levelei közt* (Gyulai : Vörösmarty ÖM. I, XIX); *A kastély után a legdíszesebb ... épület* [a pusztán] *az ököristálló* (Illyés : Puszták n.⁷ 5); *Legmesszebből* rám merengve néztek Kődön át a mármarosi bércek (Petőfi : A Tisza).

Miként egyes indoeurópai nyelvekben, olykor a magyarban is előfordul a felsőfok összehasonlításán kívül, a tetemes mérték kifejezésére (ún. abszolút felsőfok); csakhogy jóval ritkábban : *legdrágább anyám*; *legkedvesebb barátom*; *a legnagyobb tisztelettel*.

Nyelvművelőink ezt a használatot nem tartják nagyon magyarosnak; inkább más nyomósítást ajánlanak : *édes jó anyám*; *szeretett barátom*; *igen nagy tisztelettel*. Ilyen értékű a már említett *töméntelen sok*, *nagy-nagy*, *réges-régen* stb. kifejezés is.

A túlzó fok a felsőfok jelentésének érzelmileg is színesebb kiemelésére, nyomósítására, megerősítésére való. (A költői általában az írott nyelv ritkábban használja, mint a beszélt nyelv.) Pl. : *Rövidesen megértettem, hogy* [az uradalmi cselédek száján] *a legbizalmasabb elnevezés is legfeljebb „a Laci méltóságos úr”, vagy legeslegfeljebb „a Laci méltóságos” lehet* (Illyés : Puszták n.⁷ 13); [Emberiségünk] *lemossa a szennyet — az ember homlokáról, — tündöklő márványtáblák — e legeslegszebbjéről* (Somlyó Gy. : Csillag 1956, 420).

Stilisztikai szempontból mind a közép-, mind a felsőfok annál hatásosabb színező elem lehet, mennél szokatlanabb fokozva az illető szó köznyelvünkben. Így kivált egyes főnevekben, ill. fő- és melléknévként egyaránt élő szókban : *Sohse látott*

csodábbat e hajónál (Ady: Az elhagyott kalóz-hajók); *Mi mindent másképpen Kurucabban tennénk* (uő: Ünnepe a dombon); *Valahol, túl időn s teren, — vizebb víz, sarabb sár terem!* (R. Brooke—Szabó L.: A halak). Az *ügyebben, igyebbül* stb. határozószói alakulat a beszélt nyelvben is ezért bukkan fel újra meg újra; vö. irodalmunkban is: *Úgy! Még ügyebben!* (Illyés: Uj Hang 1952/4, 12); *én is... éltem ezt az életet... Még igyebbül* (Szabó P.: Csillag 1952, 133). A *kutyául* (járt, van) mellett ma is ezért mondjuk: *Legkutyábbul én jártam*; hasonló az *örömebb* is; stb. A régi írott nyelvben eléggé ismert volt a nyilván közép-foka is: *nyilvábban*; az *úején* mellett is elő-előfordult az *idejébbben*; stb.

A fokozott alakok — főleg egyes határozószói alakulásokban — néha jelentésben messze eltávolodtak az alapfokú szóalaktól: pl. a *legfőljebb, legalább* szó rendesen már nem helyre vonatkozik, mint az alapfokú *föl* és *alá*.

3. Az egyes fokok megszokásosabb mai alaki megkülönböztetése.

a) Az alapfoknak nincs külön végződése, tehát ezt a fokozás alakrendszerében csak zérus fokjel különbözteti meg a többi alaktól: *erős, igaz, igazi, komoly, savanyú, sűrű; kevés; számár; előre, hátra, ide, közel, távol*.

b) A középfok jele rendesen az alapfokhoz járuló *-bb* toldalék. Ez előtt azonban mindig a magánhangzó van, így mássalhangzó után igen gyakori a kötőhangzós *-abb, -ebb* változat is. (A középfokjel után a *-k* többesjelet mindig nyíltabb: *a, e* kötőhangzó előzi meg: *komoly-abb-a k, sűrű-bb-e k*.)

a) Pusztá *-bb* a jel a magánhangzón végződő egyalakú tövek után: *gyönyörű-bb, igazi-bb, savanyú-bb, sűrű-bb*.

Az *-ú, -ű* végű melléknemek után régebben *-abb, -ebb* jel is előfordulhatott: *nagyszerűebb* (Eötvös: Árvizkönyv V, 97). Az *-i, -di* stb. képzősek után is sokáig volt némi ingadozás; pl. *valódiabb* (uo. 107). Ma már kevésbé irodalmias az effajta használat: *a kíváncsiabbak közelebb mentek* (értsd: *kíváncsibbak*; Uj Hang 1953/5, 13). — A méltó középfoka *méltó-bb*; a méltán középfokaként azonban a *méltúbb-an* is él.

Ugyanez alakban használatos a fokjel a többalakú tövek közül a magánhangzón végződő időtartam-váltaoztatók *-á, -é* végű tőváltozata után: (*barna*—)*barná-bb*, (*róka*—)*róká-bb*, (*hátra*—)*hátrá-bb*; (*gyöngye*—)*gyöngé-bb*, (*előre*—)*előré-bb*, (*ide*—)*idé-bb*.

β) Rendesen *-abb, -ebb* alakban kapják a fokjelet a mássalhangzón végződő egyalakú tövek: *igaz-abb, komoly-abb, rokon-abb, távol-abb; ember-ebb, erős-ebb, helyes-ebb, közel-ebb*.

A többalakúak közül a mássalhangzón végződő időtartam-váltaoztató töveknek rövid tőhangzós tőváltozatához függesztjük az említett toldalékot: (*számár*—)*szamar-abb*; (*keves*—)*keves-ebb*.

A *v-s* t ö v e k *v-s* tőalakjához szintén ez járul: (*bő*—)*bőv-ebb*, (*hű*—)*hív-ebb*. (Az utóbbi mellett él a *hű-bb* és a *hű-ebb* alak is.)

A h a n g s z í n - v á l t a k o z t a t ó k egy részében az *ú*, *ű*-nek megfelelő *a*, *e* miatt szintén *-abb*, *-ebb*-re végződik a középfok: (*hosszú*—)*hosszabb*; (*könnyű*)—*könnyebb*. De: (*szörnyű*)—*szörnyűbb* vagy *szörnyebb*.

A középfokjel mássalhangzóját magánhangzó után mindig kettőzött *-b* betűvel írjuk. (Az *egyéb*—*egyebek* szó a mai nyelvi rendszerben nem középfokú alak.)

a) A felsőfokot a középfokú alak elé járuló, nyomósító *leg-* előtoldalékkal (praefixummal) jelöljük: *leg-igazibb*, *leg-erősebb*, *leg-kevesebb*; *leg-szamarabb*; *leg-hátrább*, *leg-ülébb*, *leg-közelebb*.

β) A túlzó fok ugyanígy, de *legesleg-* praefixummal alakul: *legesleg-erősebb*, *legesleg-kevesebb*, *legesleg-hátrább*.

A felső- és a túlzó fok praefixuma a régebbi költői-írói nyelvben a párhuzamos alakok közül néha csak az elsőben volt kitéve; ma ez a rövidítés egészen ritka. Pl.: [Egressy]: *egyike legtisztább, szabatosabb színészeinknek* (Vörösmarty: ÖM. VII, 133). — Túlzó fokban *legisleg-* változat is előfordul; ez kevésbé irodalmi: [Hallja eskümet] a Styx eliramló árja, *legislegerősebb* — *s-szörnyebb* esküvevője a boldog olimposiaknak (Devecseri: Homéroszi himn. 13).

Írásban a felső-, ill. a túlzó fokú alakokat így választjuk el: *leg-a-lább*, *leg-e-lőbb-re*, *leg-tiszt-tább*; de *le-ges-leg-a-lább*, *le-ges-leg-e-lőbb-re*, *le-ges-leg-tisz-tább*. A *leg-*, *legesleg-* elemet tehát nem a hangtani szótagolás szabályai szerint, hanem az összetételek előtagjához hasonlóan választjuk el az utána következő tömorfémától; a *legesleg-* előtagjában azonban az első *leg-* elemet nem tekintjük ilyennek, hanem a *leges-* részt a képzett szavak módjára, azaz a szótagolásnak megfelelően szükség szerint *le-ges-* egységekre tagolhatjuk.

A *legott(an)* és a ritkább *legitt(en)* határozószói alakulást nem tekintjük felsőfoknak.

4. A toldalékolás ritkább alakai szabályosságai és egyes kivételei.

a) A múlt században még irodalmunk gyakran alkalmazta a középfok jelének mássalhangzó utáni rövid *-b* változatát is: *S melyet* [a tespedés] *vág álmos népeken*, *Gyógyíthatlanb a seb* (Vörösmarty: Honszeretet); *Nincs szebb, eszesebb 's nyájass ember* (Eötvös: Árvíz-könyv V, 239). A mai beszélt nyelvben ez csak egypár szóban s némely további (képzői) toldalék előtt szokásos: *helyes-b-ít*, *keves-b-ít*, *öreg-b-ül* stb.; vagy (megkövesült) határozószói alakban: *kevés-b-é*. Szó végén a rövid fokjel legtovább a személynév megkülönböztetésére használt *idősb* szóban maradt meg; továbbá így él az alapfokától jelentésében eltávolodott *különb* alakban is.

b) A *-só*, *-ső* képzős melléknevek és számnevek felsőfoka rendszeresen nem a közép-, hanem az alapfokból (azaz *-bb* jel nélkül) alakul: (*alsó*—*alsóbb*)—*legalsó*, (*utolsó*—*utolsóbb*)—*legutolsó*, (*belső*—*bel-*

sőbb—)legbelső, (első—elsőbb—)legelső, (szélső—szélsőbb—)legszélső. A felső szóból azonban átvitt értelemben a legfelsőbb alak is él. — Néhány főnév, ill. határozószó felsőfoka is az alapfokból keletkezik. Ilyen pl. a birtokos személyragos *alja—legalja, eleje—legeleje, teteje—legteteje* (ezeknek nincs is közép-fokuk); hasonló a *belül—legbelül, alul—legalul* stb. — Az előre határozószó felsőfoka *legelőre* és *legelőbbre* alakban egyaránt használatos. — A kicsi és a kis melléknév középfoka egyaránt: *kisebb* (ejtsd: *kissebb*).

c) Mint sok nyelvben, a magyarban is más szótöből való a sok alapfokú határozatlan számnév fokozása (ún. nyelvi kiegészülés, suppletivismus): a több, legtöbb (*legeslegjobb*) alakkal tartozik egy sorba.

Az analógiás *sokabb* legfőljebb különleges stíuselemként fordul elő itt-ott: *Oh többre és sokabbra vár, Mint a Halál, Öreg hívünk: — Sokabbra vár beteg szívünk* (Ady: A szenvedésnél többet).

Hasonló kiegészülés van kialakulóban a nagyon—inkább—leginkább határozószóban.

d) Nem teljesen egységes azoknak az -ú, -ű képzős összetett szávkának fokozása, amelyeknek előtagja maga is könnyen fokozható jelzője az utótagnak. Amíg ti. ezekben nem homályosult el az előtag alaki és jelentésbeli szerepe, addig inkább ezt fokozzuk, azaz szétbontjuk az összetételt: *kisszámú—kisebb számú—legkisebb számú; nagyarányú—nagyobb arányú—legnagyobb arányú*. Mikor aztán az összetett szó egységes jellege megerősödik az állandó használat, illetőleg a jelentés megváltozása során, akkor rendszeren egységként fokozzuk: *bőkezű—bőkezőbb—legbőkezőbb; sokoldalú—sokoldalúbb* (vagy még: *több oldalú*)—*legsokoldalúbb* (esetleg még: *legtöbb oldalú*); *szabadelvű—szabadelvűbb—legsabadelvűbb*.

A határozós összetételeket is gyakran egészükben fokozzuk, még akkor is, ha az előtag szintén fokozható volna: *jórávaló—jórávalóbb; nagyarányú—legnagyobbarányú; alárendelt—alárendeltebb* (pl.: beosztásban; más ez: az alább rendelt áru fajták); *alávaló—alávalóbb* (értsd: 'aljasabb'; de: mi sem vagyunk alább valók náluk). Ellenben olykor az alapfokban kéttagú kifejezéseket a fokozás egységbe fűzi: *figyelemre méltó—legfigyelemreméltóbb; szívre hatóan—legszívrehatóbban*; stb.

Az alapfokú alak egybe- vagy különírása tehát e ponton nem mindig irányadó a fokozott alakok írásmódjára; itt ui. sokszor az fontosabb, hogy az előtagot, az utótagot vagy az egész kéttagú szerkezetet fokozzuk-e. Az előtagon toldalékolt jelzős összetételek tehát általában szétbomlanak: *nagyméretű—(leg)nagyobb méretű; rosszakarátú—(leg)rosszabb akaratú*. Az egységként fokozottakat ellenben egybeírjuk: *(leg)sokszínűbb, (leg)széleskörűbb*. — A határozós igei és ige-névi összetételeket fokozott alakban általában különírjuk, ha az előtag kapja a fokjelet: *előretör—előbbre tör, földob—följebb dob; kiálló (szög)—kijebb álló (szög)*. Az egészben toldalékolt — alapfokban is egybeírt — ige- és névszó-összetételeket a fokozásban is egybeírjuk: *életrevaló—életrevalóbb; nagyarányú—(leg)nagyobbarányú*.

A különírt szerkezeteket fokozva is különírjuk, ha csupán a második elem kapja a fokjeleket: *a kitüntetésre (leg)méltóbb*; vagy ha csak az első elemet fokozzuk: *jól szabott - (leg)jobban szabott*; az egységként fokozott kifejezéseket ellenben egybeírjuk: *figyelemre méltó—(leg)figyelemreméltóbb*; *számbavehető—(leg)számbavehetőbb*; *szívhez szóló—(leg)szívhezszólóbb*.

e) Egy-két más szavunk fokozásában *kisebb hangtani* stb. *eltéréseket* találunk. A *szép* melléknév középfoka pl. nem *szépebb*, hanem *szebb*; felsőfoka is: *legszebb*. — A *jó* közép- és felsőfoka rövid tőhangzós: *jobb, legjobb*. — A *nagy* középfokában a testesebb fokjel mély magánhangzója kivételesen nem *a*, hanem *o*: *nagy-obb* (de: *magas-abb* stb.). — A *ki* fokozása: *kijjebb, legkijjebb*. A *kint, kinn* alakjaiul vagy szintén ezeket használjuk, vagy — ritkábban — a *kintebb* szóalakot: *ők meg arra laknak kintebb a vályugödrök felé* (Szabó P.: Nyugtalan é. I, 42). A *be* közép- és felsőfoka: *beljebb, legbeljebb*; a *benn, bent*-é vagy ugyanez, vagy — elvétve — ez: *bentebb, legbentebb*. A *fel, föl* fokozott alakjai: *feljebb* vagy *följebb, legfeljebb* vagy *legföljebb*. A *fenn* vagy *fönn, fent* vagy *fönt* alakjaiul ugyanezek járnak, de irodalmi nyelvünkben a *föntebb, fentebb* is elő-előtűnik. A *le* alakjai: *lejjebb, leglejjebb*; a *lenn, lent* alakjai többnyire szintén ezek, de újabban a *lentebb* is terjed: *e művel lentebb... kívánok foglalkozni* (A magy. tud. tíz éve 53). — Az *ide* középfokául *idebb* mellett előfordul a kevésbé irodalmias *idübb* is; az *oda* középfokául a mély hangrendű *odübb* mellett a vegyes hangrendű *od'übb* is járja. — A *hamar* középfokául a *hamarabb* mellett a *hamarébb* is él; a *hamarébb* inkább beszélt nyelvi alak.

Itt említjük meg, hogy a középfok jele határozószókbán néha (elhomályosult ragos) relatív tőhöz is kapcsolódik: *(korán—)korá-bb-an*; *(örömet—)örömet-ebb*. — Rendesen azonban a középfok jeléhez járulnak a különféle más jelek és ragok: *kövr-ebb-jé-ből, piros-abb-ak-nak...* Képző csak elvétve járul hozzá: *jo-bb-ít, nagy-obb-ít, súlyos-b-odik, kis-ebb-ecske*.

5. K ö r ü l í r t f o k o z á s. Az igék jelentéstartalmának fokozott mértékét (intenzitását) általában a *(nagyon—) inkább—leginkább* fokhatározóval fejezzük ki: *(nagyon) megfelel*; *(nagyon) igyekszik*; stb. — *inkább megfelel*; *inkább igyekszik*; stb. — *leginkább megfelel*; *leginkább igyekszik*; stb. Ennek mintájára a melléknévi igeneveket, amelyek tudvalevőleg részben igei természetűek, szintén hajlandók vagyunk néha így — azaz körülírva — fokozni, a szokásos toldalékolás helyett: *(nagyon) megfelelő—inkább megfelelő—leginkább megfelelő*; *(nagyon) igyekrő—inkább igyekrő—leginkább igyekrő* stb. Ez a fokozás egyéb melléknevekre stb. is át-atterjed: *(nagyon) alkalmas, szorgalmas—inkább alkalmas, szorgalmas—leginkább alkalmas, szorgalmas*; stb. Főként akkor használjuk, ha a toldalékos fokozást szokatlanul éreznénk: *Jaj nekem, de neked, anyám, Teneked még inkább jaj ám!* (Petőfi: Panyó Panni).

Az effajta körülírt fokozás pl. az orosz nyelvben igen közkeletű: *memkuŭ* — *более memkuŭ* — *самуŭ memkuŭ*. Szóról szóra: pontos — inkább pontos (azaz: pontosabb) — leginkább pontos (azaz: legpontosabb). A magyarban e körülírásnak szintén sok régi nyoma van, nem is idegen hatásra keletkezett; ma mégis nagyon ritkán alkalmazzuk: *Nőm . . . halálom után adja kezét Rideghváry Bencének, ki nyomdokomba lépni leginkább érdemes* (Jókai XIX, 10); [A pusztai cselédek társadalma] *nem egy vonásában inkább hasonlítható a gyári munkásság külön összetartozásához, mintsem a falvakéhoz* (Illyés: Puszták n.⁷ 7). — Az *inkább olcsó*, mint jó szerkezetbeli *inkább olcsó* szókapcsolat típusa csak távolabbi összefüggésben van a fokozás jelenségével.

Ugyancsak körülírással fejezzük ki az ún. negatív fokozást: a tulajdonságnak (határozói körülménynek) mind kisebb mértékét. Erre a középfokban a *kevésbé*, felsőfokban a *legkevésbé* fokhatározót alkalmazzuk: *Az erdővel borított hegyek kevésbé meredek aljából keletkezhetnek a szántóföldek* (Mikszáth: Noszty³ I, 68); *A gazdatiszt házánál valamivel kevésbé díszes az ispán lakása. Ennél is kevésbé díszes a főgépészé* (Illyés: Puszták n.⁷ 5); *annál kevésbé bizalomgerjesztők a 6—7 méter hosszúságú óriáskigyók* (Természet és Társadalom 1955, 731); *a legkevésbé termékeny mód az* (Nyelvtudományi Közl. LIV, 12).

Az alapfok mind a szokásosabb (pozitív) értelemben vett fokozásnak, mind a most érintett negatív fokozásnak egyaránt kiindulópontja, alapja. Logikai szempontból a két rendszer szervesen összetartozik, kiegészíti egymást:

Negatív fokozás:			Pozitív fokozás:	
Felsőfok:	Középfok:	Alapfok:	Középfok:	Felsőfok:
<i>legkevésbé jó</i>	<i>kevésbé jó</i>	<i>jó</i>	<i>jobb</i>	<i>legjobb</i>
» <i>megfelelő</i>	» <i>megfelelő</i>	<i>megfelelő</i>	<i>megfelelőbb</i>	<i>legmegfelelőbb</i>
» <i>alkalmazható</i>	» <i>alkalmazható</i>	<i>alkalmazható</i>	<i>inkább alkalmazható</i>	<i>leginkább alkalmazható</i>

Tagadó és tiltó szerkezetekben többnyire helyesebb a *kevésbé*, mint az *inkább nem* kifejezés: *Nincs igaza: annál inkább nem, mert...* (Értsd: *Nincs igaza: annál kevésbé mert...*).

A legfontosabb irodalom: ALBERT JÁNOS: Nyr. XX, 508—509. BINDER JENŐ: Nyr. XVIII, 193—199, 241—249, 289—299 és 337—341; BRÜLL EMÁNUEL: Nyr. LXXIV, 385; FARKAS VILMOS: Nyr. LXXVIII, 179—184; FINÁLY HENRIK: Hogy is mondják ezt magyarul? 135—139; JOANNOVICS GYÖRGY: Nyr. XXVI, 515; MELICH JÁNOS: MNy. XIII, 114—115; PROHÁSZKA JÁNOS: Nyr. XLII, 372—374; XLIV, 328—329; LIV, 152—153; LXXIX, 68 és 424—425; SIMONYI—BALSSA: TMNy. 562—567.

HOZZÁSZÓLÁSOK

TAMÁS LAJOS

A felvetett kérdésekkel nem foglalkoznék bővebben, inkább csak egy-két gondolatot, kérdést vetnék fel. A vitaindító referátum többek között megemlíti, hogy nem tisztázódott még eléggé szakirodalmunkban, vajon a *ty* s a *gy* hangnak az affrikáták, vagy pedig a zárhangok közt van-e a legmegfelelőbb helye, ezért TOMPA JÓZSERÉK javasolják, hogy a *ty* s a *gy* a zárhangok közt szerepeljenek. Ebben az esetben — nézetem szerint — álproblémáról van szó. Mintha azon töprengenénk, hogy az öszvért lónak vagy inkább számárnak nevezzük-e. Hiszen ezek a hangok tulajdonképpen „affrikoplozívák”, s bár vannak nyelvek, ahol *cs*, *dzs* és *t*, *d* mellett a *ty*, *gy* nem önálló típus, a mi nyelvünkben nem ez a helyzet. Helyes tehát, ha megfelelő terminus technikust keresünk a *ty*, *gy* számára, s nem soroljuk ezt a két hangot sem az affrikátákhoz, sem pedig a zárhangokhoz. Önálló hang- és fonémátípusok lévén, külön nevet érdemelnek. Az öszvérnek is van külön neve.

Ezek után áttérnék egy terminológiai kérdésre, melyet egyébként már a III. Orsz. Magyar Nyelvészkonferencián eléggé határozott formában szóvá tettem (vö. Általános nyelvészet, stilisztika, nyelvjárástörténet. Budapest, 1956. 46—47). Azt hiszem, hogy a „grammatika” szónak az az értelmezése, mely az 1953-ban megjelent tervezetben érvényesül (vö. MNy. XLIX, 266; Grammatika = szóragozás és jelezés, teljes mondatban) nem utolsósorban Sztálin nyelvtudományi cikkeinek hatására került előtérbe. E cikkek tételei — egyéb közgazdasági és politikai tételektől eltérően, melyeket az SzKP XX. kongresszusa bíralt — általában helytállóak, de a grammatika említett értelmezését még mindig aggályosnak tartom. Gondoljunk pl. csak arra, hogy a szóképzés, mely ilyenformán kiszorul a grammatikából, szinte az egész grammatikát anticipálja.

Megkérdezném itt, hogy a készülő nyelvtanban mennyiben jut szóhoz az ún. „affektív mondatban”, amellyel CH. BALLY foglalkozott először érdemlegesen. Gondolok — persze minden helyszíni célzás nélkül — pl. az ilyen mondatokra: „Hé maga! Igen-igen, ott a hátsó sorban...” A beszélt mindennapi nyelvben az ilyen mondatok rendkívül gyakran fordulnak elő.

Végül — s ezzel be is fejezem — rendkívül fontosnak tartanám annak a vitaindító referátumban egészen szerényen érintett törekvésnek a megvalósítását, hogy a szófajok kérdésében, sőt ezen túlmenően, az Értelmező Szótár és a Leíró Nyelvtan között a lehető legteljesebb felfogásbeli egység mutakozzék meg. Ez egyben művelődési forradalmunk, nemzeti nyelvünk ügye is.

TEMESI MIHÁLY

Az elhangzott rendkívül érdekes és alapos előadás oly gazdag bőségben tárja fel leíró nyelvtanunk vitatott és még vitatható problémáit, hogy a hozzászólóknak szinte kimeríthetetlen lehetőséget biztosít gyakorlati és elméleti megoldásokra vonatkozó véleményeik rögzítéséhez. A vitatott és vitatható

nézetek között válogatva, engedtessek meg nekem, hogy hozzászólásomban az előadás anyagán túlmenően saját kutatási területemről vessek fel néhány, még elvi tisztázást igénylő kérdést.

A) Jelentéstani anyagomban abból kiindulva, hogy a gondolkodásban kialakuló fogalmak kifejezője és az általánosítás eszköze a nyelvben a *s z ó*, — rámutattam arra, hogy a szó mint hang-, illetve írásjel egy vagy több tapasztalati, illetve gondolatban megalkotott fogalom jele. A szó mint jel közszói fogalom esetén rendszerint nem vonatkozik közvetlenül magára a jelölt dologra, jelenségre, hanem elsősorban a róla alkotott fogalomra, s csak ezen keresztül a tárgyra, jelenségre. Aki azt mondja: „ház”, nemcsak a szemlélt valóságos házra utal, hanem a ház fogalmát is kifejezi, vagyis minden szó a dolog-jelentéssel együtt megpendíti és jelenti a fogalom-jelentést is. A köznevek ezt sokkal határozottabban és felismerhetőbben teszik, mint a tulajdonnevek, mert pl. a *kő* anyagnév minden szilárd ásvány vagy kőzet, illetve az emberi és állati test üregeiben, azok váladékából kicsapódott sókból álló kemény képződmény megnevezője és egyúttal e dolgok fogalmának kifejezője is. A *Kő* tulajdonnév földrajzi névként a megnevezett községre vonatkozva inkább rámutató (identifikáló) jellegű dolog-megjelölést tükröz, s fogalomutalást alig érzünk benne. A cselekvés-, történés-, állapot-, tulajdonság- és mennyiség-fogalmak kifejezői ugyancsak egyúttal a különböző észlelt és gondolkodásban megalkotott jelenségek, változás-mozzanatok megnevezői is, mint pl. a *rakás* főnév nemcsak a „rak” igével megjelölt cselekvésnek, illetve az egymásra hányt vagy rakott tárgyak halmazának megnevezője, hanem a cselekvés és eredménye fogalmának kifejezője is. A szó jelentéstartalma tehát az egy csoportba tartozó tárgyak és jelenségek közös ismertetőjegyeit magába foglaló gondolategység megjelölésében elvonásnak és a megfelelő osztályokba tartozó, egyes tárgyakat jellemző egyéni tulajdonságok mellőzésének eredményeként alakult ki. A fogalmaknak megvannak a nyelvi megnevezései, de nem tehetünk egyenlőségi jelet a fogalmak és az azokat kifejező szavak közé. A dolgok és jelenségek szójelei általában (kivéve a hangutánzó szavakat) nem függenek a dolgok és jelenségek természetétől, sajátságaitól, vagyis konvencionális megjelölések. A név (hangkomplexum) és az általa jelölt dolog, jelenség között a kapcsolat gondolati jellegű, ezért nevezhetünk egy és ugyanazon szóval egymástól teljesen különböző természetű dolgokat, jelenségeket, pl. a *fűz* (ige) és a *fűz* (főnév) esetében, ti. ez esetben a poliszémia szétágazó jelentésfejlődéssel homonimiába csap át (SzófSz.).

E kérdésekkel foglalkozva, a jelentéstani vizsgálódások csak úgy juthatnak általános, a szókészlet egészét érintő vagy figyelembe vevő törvényszerűségekhez (vö. MARTINKÓ ANDRÁS: I. Oszt. Közl. VI, 152), — ha egyértelműen rögzíthetjük a jelentéstani alapfogalmait. Sajnos, a legújabb jelentéstani munkák is (vö. ULLMANN, S., *The Principles of Semantics*. Glasgow University Publications LXXXVIII. 1951.; — WEISGERBER, L., *Das Gesetz der Sprache*. 1951.; — KRONASSER, H., *Handbuch der Semasiologie*. Heidelberg, 1952.; — Булаховский, Л. А., *Введение в языкознание*. Часть II. Москва, 1953. stb.) jórészt a jelentéstani terminológia egységének hiánya miatt ellentmondásosan tárgyalják a jelentéstani alapfogalmait. Noha a készülő leíró nyelvtannak a jelentéstanban is már a legtisztultabb nézeteket kell tartalmaznia, mindmáig problematikus a jelentéstani alapfogalmak közül a jelentéstartalom (jelentés), a jelentésfunkció és az értelem összefüggés, valamint általában a többjelentés és a többértelműség kapcsolata. A jelentéstanban a

legtöbb zavart a jelentéstartalom vagy szójelentés fogalmának meghatározásában a fogalomnak a képzettől való azonosítása okozta, pedig már SCHWIETE és ACHEHBACH kísérletileg igazolták a szójelentésnek a képzettől független létét (vö. SCHWIETE, Über die psychologische Repräsentation der Begriffe. Archiv f. d. ges. Psych. 1910. XIX, 475—544.; ACHENBACH, Experimentalstudien über Abstraktion und Begriffsbildung. Archiv f. d. ges. Psych. 1916. XXV, 409—568.), PAVLOV pedig felhívta a figyelmet arra, hogy a fogalom abban különbözik a képzettől, hogy általánosabb, elvontabb és nem szemléletes jellegű. A képzet (emlékkép vagy képzeleti kép) a tárgy képe, ahogyan egyéni alkotásként létrejött; a fogalom a tárgyról való gondolat, ahogyan a nyelvi jeltől elválaszthatatlanul a második jelzésrendszerben kialakult. A fogalom mindig valamilyen nyelvi jellel függ össze, és gondolkodásunkban a nyelvi jel jelentéstartalmaként jelenik meg, s még ha egyes tárgyakra vonatkozik is, bizonyos általános jellege van (vö. PAVLOV, Összes művei [oroszul] III, 490; IV, 337 stb.). Eszerint tehát a szó jelentéstartalma vagy jelentése a nyelvi jelhez, névhez kapcsolódó fogalommal azonos, s e fogalomban a tárgyak és jelenségek általános és lényeges jegyei úgy tükröződnek, ahogyan azok a társadalomtörténeti fejlődés eredményeként kialakultak. A szó tehát mint jelentéstartalmat hordozó jel a tárgyi valóságra utal. Megvizsgálva a név és a jelölt dolog vagy jelenség között levő gondolati kapcsolatot, megállapíthatjuk: a hangsornak az a funkciója, hogy a jelentéstartalmat felidézi, illetve a szó jelentéstartalmának az a tulajdonsága, hogy a névhez kapcsolódik, teszi lehetővé, hogy szilárd összefüggést létesítsünk a hangsor (név) és a dolog, illetve jelenség között, amit jelent. A nyelvtudományban a név (hangsor, betűsor) és a jelölt, jelentett dolog, jelenség között levő kapcsolatot, illetve kapcsolat teremtését a szó jelentésfunkciója műszóval jelölik (vö. e kérdésre még: GOMBOCZ, Jelentéstan. 32 kk.; SZMIRNYICKIJ: NyLK. 1955. VI, 281—2.; KURLOVICZ: NyLK. 1955. VI, 290.; MARTINKÓ A.: Ált. nyelv., stilisztika, nyelvjárástört. Bp., 1956. 206 kk. stb.). Jelentésfunkcióról tehát csak akkor beszélhetünk, ha olyan neveket hallunk vagy olvasunk, amelyekhez bennünk valamely dolog vagy jelenség fogalma kapcsolódik, illetve a tárgyhöz vagy jelenséghez meghatározott jelentést reveláló nevet kapcsolhatunk. Hiába halljuk tehát a „galalit” hangsort, ha e névhez nem kapcsolódik a beszélőben és hallgatóban a kazein feldolgozásából nyert szarumenű anyag fogalma, még ha a jelölt dolog előttünk van is, a jelentésfunkció híján e név számunkra nem jelent semmit, noha szótározott szóként nyelvünkben is megvan, s mint szó a név és a jelentéstartalom társadalmi érvényű tartós asszociatív kapcsolatának eredménye.

Elfogadva azt, hogy a fogalom, mint jelentéstartalom, mindig valamilyen nyelvi jellel (névvel) függ össze, meg kell vizsgálnunk a szavak állandó vagy szokásos (= általános, szótári) jelentésének és az ún. alkalmi (= különleges) jelentésnek összefüggését is. A szó jelentésének állandó (= általános) és alkalmi (= különleges) jelentésvonatkozása dialektikus egységben van, minthogy az alkalmi jelentés csak a szó általánosító (tehát állandó) jelentése alapján lehetséges. Érthető ez, hiszen a nyelvi kifejezésben a felhalmozott ismeretek megőrzése a második jelzőrendszerben általánosított (= állandó) formában történhetik csak, s ha ez a nyelvi közlésben a különleges (= alkalmi) jelentést realizálja, a nyelvi érintkezés folyamán a szót egyéni jegyekkel felruházott konkrét tárgyak jelölésére, az adott nemhez tartozó tárgyak egyikének jelölésére használhatjuk. Az egymástól elszigetelt egyes szavak, mint

hang-, illetve írásjelek egy vagy több tapasztalati vagy gondolatban megalkotott fogalom jelei a szókészlet (= lexika) tagjaiként lexikális jellegű általánosítást jelentenek. Ilyen értelemben a beszédösszefüggésből kiemelt, már említett *kő* szavunk állandó szótári jelentései pontosan meghatározhatók. Az újabb értelmező szótárak azonban a „kő” szónak nemcsak a beszédösszefüggéstől független állandó jelentéseit rögzítik, hanem egyes közkeletű nyelvi szerkezetekben kialakult vagy kialakuló, vagyis a beszédösszefüggéstől is függő alkalmi jelentéseit is, pl. „Nagy *kő* esett le a szívről” összefüggésben a „kő” szó alkalmi (különleges) jelentése: „teher, gond, baj” stb. Természetesen előfordul az is, hogy a kialakuló alkalmi jelentés a szókapcsolat állandósulásával állandó jelentéssé válik (vö. a jelentésváltozások jelentős részét). Ily módon alakul a mai mozgalmi zsargonból kiindulva az „oldal irányban kiterjedt” jelentésű *széles* szavunknak a „széles tömegek” stb.-féle kapcsolatok hatására az általában „nagy, hatalmas” stb. állandó mellékjelentése. E jelentésfejlődés most folyik, és támogatva a szemléletességre törekvéstől, minden bizonnyal teljessé válik. Az eddigiekben a nyelvi jelekhez kapcsolódó fogalmakról mint jelentéstartalmakról szoltunk, — lényeges különbség van azonban egy-egy beszédösszefüggésből kiemelt szó állandó jelentése vagy az alkalmi használatától függő alkalmi jelentése és a szó értelme között; pl. a következő mondatban: „És peng a fű között a tücsök, Az est *cimbalomja*” (Gábor A.: Az én hazám), a *cimbalom* szón mást értetek, mint amit jelent. A beszédösszefüggésből kiemelt *cimbalom* szó állandó jelentése: „húros hangszer”, — ezzel szemben csak ebben az alkalmi egyéni (tehát nem közkeletű) használatban a *cimbalom* szó értelme: „tücsök”. Ezek szerint tehát a szó jelentése közösségi, szociális jellegű nyelvi (langue) tény, — a szó értelme pedig alkalmi egyéni jellegű beszéd (parole) tény. Éppen ezért a jelentéstanban helyesen csak többjelentésről és nem többértelműségről, rokon jelentésű és nem rokon értelmű szavakról beszélünk elsősorban; — a stilsztikában viszont főként a szavak értelmének alkalmi egyéni jellegű beszéd tény vonatkozásait részletezzük pl. a szóképekről stb. szólva (vö. Ált. nyelv., stilsztika, nyelvjárástört. Bp., 1956. BALÁZS JÁNOS, A stílus kérdései. 139 kk.).

B) A dolgok és jelenségek nyelvi megnevezéseinek, a szavaknak a bennük kifejezett objektív gondolati tartalom és a velük kifejezhető nyelvtani viszonyoknak megfelelően alkotott kategóriái a szófajok. A szófaj ugyan elsősorban jelentéskategória, ezért a szófaj pl. a magyarban nem határozza meg minden esetben alapvetően a szó alaki viselkedését, viszont az összefüggő beszédben és a beszédösszefüggésből elvonva, a szófajok a szókészlet egészében sajátos kapcsolatokat létesítenek a különböző jelentést hordozó toldalékokkal, s így végeredményben az egyes szavak (szófajok) nemcsak jelentés, hanem alaki vonatkozásban is meghatározottak. A szófaji csoportok megállapításában erre a szempontra utal már PANINI, a híres óindiai nyelvteníró (vö. WACKER-NAGEL, Altindische Grammatik. LXVII. lap) és később APOLLONIOS DYSKOLOS is (vö. KRONASSER, Handbuch der Semasiologie. 28; — SCHOEMANN, Die Lehre von den Redeteilen. 1861. 94—127). A szófaj a szavaknak jelentés és alaki vonatkozásokkal meghatározott mondatbeli szerep szerint alkotott nyelvtani kategóriája, csoportja, — vagyis az egyes szavak szófaji értékét a szó jelentése, alaktani jellegzetességei és más szavakhoz való kapcsolásmódjai határozzák meg. Minthogy a szófajok mivolta, létrejötte, fejlődése, alakulása kétféle természetű, de egymással összefüggésben fellépő jelentés és alak

vonatkozások összehatásának függvénye, vagyis a szófaji csoportok nemcsak szójelentéstani, hanem egyúttal szóalakítási kategóriák is, — ezért a szófajok, illetve a szófaji alosztályok vizsgálatában nehézséget okoz, ha a vizsgált szóban a szófajok lényegét meghatározó valamelyik kritérium nincs meg vagy alig határozható meg pontosan. TOMPA JÓZSEF is utalt arra, hogy a határozószók tótani vonatkozásban a névszók kategóriájába sorolhatók, viszont jelentés, mondatbeli szerep és egyéb alaki sajátosságok tekintetében elkülönülnek a névszóktól. A szófaji kategorizálásban több nehézséget okoz azonban a kettős, sőt hármas szófaji értékű szavaknak az átmeneti szófaji kategóriájú szavaktól és a szófaji átcsapásoktól történő elhatárolása, — ti. a szófajok nem áthághatatlan fallal elkülönített csoportok, hanem fokozatosan kialakuló, változó, sokszor még ma sem lezárt kategóriák, s közöttük gyakori és természetes az egybeolvadás, az átcsapás. A hagyományos szófaji csoportokba való besorolás még viszonylag könnyen megoldható a kettős (hármas) szófaji értékű szavaknál, mert ha egyes szavak jelentése és alaki vonatkozásai egyaránt megengedik a főnévi és a melléknévi besorolást, a nyelvtudat a szófaji kritériumok alapján minden esetben eldöntheti a szó szófaji értékét. Az egész jelentéscsoportokra kiterjedő kettős szófaji értékű szavainkon kívül ugyancsak közismert nyelvi tény, hogy minden szófaj szerepelhet alkalmi használatban a másik szófaj helyén, — ez azonban elsősorban stilisztikai és nem nyelvtani kérdés. Nyelvtani vonatkozásban éles különbséget kell tennünk az egyéni, az alkalmi szófaji átcsapások és a társadalmilag már bizonyos mértékig állandósult szófaji eltolódások között. A szófaji kritériumok, vagyis a szó jelentése, alaktani jellegzetességei és más szavakhoz való kapcsolásmódjai alapján több-kevesebb határozottsággal eldönthető a szófaji átcsapások esetén a szavak szófaji kategorizálása, pl. az azonos képzésmódú „napos” és „csillagos” származékok szófaji különbségét megvizsgálva egyetérthetünk KELEMEN JÓZSEFFEL (I. Oszt. Közl. VI, 163—5), hogy a „napos” vitathatatlanul már kettős szófaji értékű szó, illetve két külön szófaj, ti. ebben az esetben a többjelentésű szó szétágazó jelentésfejlődéssel a szófaji elkülönüléstől is segítve azonos alakú szóvá vált. Ezzel szemben a „csillagos” szavunk ma még vitathatatlanul melléknév, s csupán alkalmi szófaji átcsapással szerepelhet főnévként az „Itt örökké *csillagos* van” (Arany : *Itthon*) példában. A szófaji eltolódások között általánosan ismert „szabad” melléknév már egyúttal ige is a szó jelentése, alaktani jellegzetességei és más szavakhoz való kapcsolásmódjai alapján, pl. *Szabad* nép él *szabad* hazában, de : El! míg lehet s *szabad!* (Arany : V. László); *szabadjon*, *szabadna* stb. Az ugyanazon hangalakban és szófaji értékben élő állandó jellegű szófaji eltolódásokat tehát el kell különítenünk az alkalmi szófaji átcsapásoktól, vagyis pl. a *nefelejcs*, a *borissza*, a *fogd meg*, a *haddel-hadd* stb. főnév, de : a *félsz*, lesz *kapsz* még nem. Különbséget kell tehát tennünk nyelvtani vonatkozásban a szófaji kritériumok alapján világosan kettős, hármas szófaji értékű szavak, az állandó jellegű szófaji eltolódások (ezek lehetnek kettős szófaji érték kialakítói is) és az alkalmi szófaji átcsapások között. A szófaji átcsapások tárgyalása nem tartozik a nyelvtanba.

Mindezekkel kapcsolatban meg kell még említenem az átmeneti szófaji kategóriák kérdését, minthogy egyes esetekben a szavak szófaji értékének meghatározását elősegítő kritériumok egyike-másika nem világítható meg egészen egyértelműen. TOMPA JÓZSEF is rámutatott arra, hogy pl. az *igenév* szófaji sajátságait tekintve problematikus minden szófaji kategorizálásban,

de e tekintetben nemcsak a határozói igenévnek a többi igenévtől való elkülönítése okoz nehézséget, hanem az egyes igeneveknek szófaji alosztályokként történő besorolása is. Az igéből képzett többi névszótól, illetve határozószótól lényeges tulajdonságaiban különbözik az igenév, ti. az igéből képzett főnevek, melléknevek, illetve határozószók csak névszói, vagyis főnévi, melléknévi, illetve határozószói tulajdonságokkal rendelkeznek. Az igenév névszói, illetve határozószói tulajdonsága mellett sok vonatkozásban megőrzi igei sajátosságát is, s ezért tárgya és határozója lehet éppen úgy, mint az igei állítmánynak, — sőt a cselekvés, történés minőségének kifejezésén kívül a főigétől függően idővonatkozása is. Az igenevek ragozástani vonatkozásait vizsgálva is sajátos elkülönüléseket figyelhetünk meg pl. a főnévi igenévnél, s e tekintetben eltér a többi igéből alkotott főnévtől. Az igenevek bármelyik igéből képezhetők ugyanazzal a végződéssel, s ezért egyes nyelvtanok az igenevet az igealakok egyikének veszik. Az igenevek tehát szófaji kritériumok alapján nem sorolhatók be teljesen egyértelműen egyik szófaji csoportba sem, és átmeneti szófaji kategória jellegük nyilvánvaló, — viszont ugyanakkor az eltérésekben adódó egyneműség nem látszik elegendőnek arra, hogy a többi szófaji kategóriától teljesen elkülönítve tárgyaljuk. Minthogy a szófaji kritériumok közül főként a más szavakhoz való kapcsolásmódjai az igeneveknek a névszók, illetve a határozószók között történő tárgyalását javallják, az egyéb indítékokat is figyelembe véve, az igeneveket a szófajtani anyagban nem kezeljük külön kategóriaként, de hangsúlyozzuk átmeneti szófaji kategória jellegüket.

C) A kihagyásos szerkezetek határozói, valamint az összetett állítmány névszói és igei tagja közti szintaktikai viszony kérdésében megújult vitában a névszói állítmányú mondat szerkezet eredetibb voltának feltevését (vö. KLEMM : Pais-Eml. 224 kk.) ma már nem kellene nyelvtörténeti tényként kezelni, hiszen a felhozott bizonyítékok nem mindenben meggyőzőek (vö. GYÖRKÉ, Die Wortbildungslehre des Uralischen. Tartu, 1935. 68 kk.), ti.:

1. A névszónak és vele a névszói állítmánynak eredetibb voltát nem bizonyíthatja az, hogy ma is gyakori a finnugor nyelvek legtöbbjében a névszói állítmány, hiszen ugyanúgy gyakori az igei állítmány is. Ez csupán arra mutat, hogy a finnugor korban is volt névszói jellegű állítmány (vö. KLEMM : Pais-Eml. 224 kk.; — a fgr., valamint a régi nyelvi bizonyító anyagomat itt és alább is mellőzöm, vö. erre még : KLEMM : MNy. XXXIII, 328 kk.; Tört. mondt. 40—55.; NyK. XLVI, 398—401.; LŐCSEI : NyK. XLVII, 343—344 stb.).

2. A finnugor nyelvekben oly gyakori igenévi szerkezetek nem bizonyíthatják a névszói állítmányú mondat elsőbbségét, hiszen az igenevek kettős (igei és névszói) természete történetileg inkább e szófaj differenciálatlan jellegére utal. A finnugor kori igenevek (deverb. nomenek) is a különböző jelentésű szótövekből, valamint általában a mondatkapcsolat révén nyertek más-más jelentésárnyalatot és funkciót. Leíró vonatkozásban ezt támogatja az a körülmény is, hogy a cselekvés-értelmű igeszókkal alkotott igenévi szerkezetek inkább adverbális szintagmákként foghatók fel az igenév átmeneti szófaji jellegének megfelelően. Tiszta adnominális igenévi szintagmát felmutatni aligha lehet (vö. erre még : TOMPA : MNyTK. 83. sz. 202—203; de : SZABÓ DÉNES, A mai magyar nyelv. Egyet. jegyz. Bp., 1955. II, 320.).

3. A kettős funkciójú képzők denominális szerepének és jelentésének finnugor kori általánosabb voltát feltétlen érvennyel igazolni lehetetlen,

hiszen ezek is csak a különböző jelentésű szótövekből és a mondatkapcsolatból történő ráértéssel keletkezettek. Az igenevek átmeneti szófaji jellegével együtt ez is a differenciálatlan szófaji kategóriára utal (vö. KLEMM : MNy. XXIII, 329 ; Tört. mondt. 41 ; de : GYÖRKE : i. m. 70 kk.).

4. Az a tény, hogy a finnugor nyelvek igeragozási rendszerében számos ún. névszói eredetű alak van — a külön magyar fejleményként keletkezett *nincs(en)*, *sincs(en)* alakokkal együtt —, csak azt igazolja, hogy a cselekvés-értelmű igeszókkal együtt ezek sem lehettek tiszta névszói sajátosságuk, s ezért váltak alkalmassá igealak szerepre mondatbeli funkciójuk alapján (vö. PAIS : MNy. XLVI, 306—7 ; GYÖRKE, i. m. 73 kk.). — Hasonlóképpen a *van (vagyon)* és a *vannak (vagnak)* megléte vagy hiánya sem bizonyíthat a névszói állítmány elsőbbsége mellett, mert ha ezek névszók voltak (KLEMM : MNy. XIII, 268 ; XXIII, 329 kk. ; Pais-Eml. 228 stb.), lehettek névszói állítmányok már a finnugor korban is, ha pedig differenciálatlan jellegű szófajok voltak, ugyancsak szerepelhettek névszói és igei sajátosságuknak megfelelően bármilyen mondatrészként.

5. A névszói-igei állítmány névszói tagja és a mellette levő létige eredeti és mai viszonyát vizsgálva (vö. KLEMM : Pais-Eml. 227—8), az a megállapítás, hogy a jelzett szóként szereplő létigenévi állítmány jelzője volt az összetett állítmány névszói része, — ellene mond annak, hogy a névszói állítmányú szerkezetbe utólag került bele a létige. Valószínűbbnek látszik az az elgondolás, hogy a létige, illetve a létigenév önmagában vagy más névszóval együtt halmozott állítmányi szerkezetben szerepelhetett a finnugor nyelvekben, s az ugyanazon alanyra vonatkozó halmozott állítmányok tartalmi kapcsolatából keletkezett a mai használatú összetett állítmány. Minthogy pedig a nyelvtani állítmányul szereplő létezés-fogalom előfeltétele annak, hogy bármi a nyelvtani állítmány szerkezetszerű kifejtésében tovább állítható legyen, a létige lefokozott szerepű, kiegészítő jellegű állítmányi részzé alakult a tartalmasabb névszói rész mellett. A névszói-igei állítmány névszói tagjának számbeli egyeztetésére vonatkozólag pedig elegendő magyarázatul szolgál az a tény, hogy a finnugor nyelvekben a névszói állítmány is néha egyes számban van többes számú alanyra vonatkoztatva, — ha pedig a névszói-igei állítmány halmozott állítmányi szerkezetből formálódott, felesleges hivatkoznunk a számbeli egyeztetés kérdésében a jelző alaki változatlanságára.

6. KLEMM szerint a „Markunkban a kard” (Petőfi : A csonka torony) -féle szerkezetek létigés állítmányú mondatok voltak, majd ezekből később a létigét elhagyták. Noha KLEMM is rámutat legutóbbi tanulmányában arra, hogy a ragos és névutós névszók stb. és a létigében kifejezett vagy kifejezhető történés közötti tartalmi viszony határozói, mégis azon az alapon, hogy „az egész határozós szószerkezet (*Nyakunkon van*) állítmányi funkciós viszonyban van a *török hada* alannyal”, s továbbra is ragaszkodik ahhoz az elgondolásához, hogy „a *nyakunkon* helyhatározónak névszói állítmányi szerepe van”. (Vö. KLEMM : Pais-Eml. 229—230.) Legutóbb rámutattam, hogy nem a predikatív viszonyítás problémája, hanem a mondatszerkesztés alaki kérdése, vajon a hangsúlytalan vagy hangsúlyos *van*, *vannak* stb. igékkel vagy enélkül alkotjuk-e ezeket a predikatív funkciós viszony tekintetében állítmányi, tartalmi viszony szempontjából pedig határozói szerkezeteket (vö. Pais-Eml. 242 kk.), — vagyis KLEMM némiképpen módosított véleménye ellenére sem kell talán a kihagyásos szerkezetek határozóira vonatkozó fel fogásomat megváltoztatnom.

JUHÁSZ JÓZSEF

A szószerkezetek problémaköréből szeretnék kiragadni néhány olyan kérdést, amelyet már most időszerű — ha csak általánosságban is — megvizsgálni.

Amint az előadásból is tudjuk, a szószerkezetek rendszerének pontosabb feldolgozásmódjáról még nem alakult ki határozott elképzelés a szerzői munkaközösségben. Az alapvető kérdés: a szószerkezetek tana, mint a mondattan szerves része is a még le nem zárt kérdések közé tartozik. Annyi azonban világos — és ez az előadásból is kitűnt —, hogy a munkaközösség nagy fontosságot tulajdonít a szószerkezetek megfelelő tárgyalásának. Ez örömdetes tény, mert aligha járnánk el helyesen, ha a mondattant a mondat fogalma, a mondatfajok, az egyszerű mondat, a mondatrészek és az összetett mondat tárgyalására korlátoznánk. Ha ugyanis a szintaktikai kutatásnak egyedül a mondat a tárgya, akkor a nyelvtanból kimarad számos olyan kérdés, amely a szavak egybeszerkesztésének módjával, szabályaival kapcsolatos. A magyar nyelvtanírás eddigi gyakorlata nem hozott elég tapasztalatot a szószerkezetek tárgyalása tekintetében, ezért nemcsak hogy nem mellékes, hanem egyenesen elengedhetetlen számunkra, hogy a legjobb külföldi eredményeket megismerjük és céljainknak megfelelően hasznosítsuk.

A szovjet nyelvtudomány figyelemre méltó példával szolgált ebben a kérdésben az Akadémiai Orosz Nyelvtan második kötetében. (Грамматика русского языка, том II, Синтаксис, часть первая. Изд. АН СССР, М., 1954.) A kötet előszavában részletesen ki vannak fejtve a szószerkezetekkel kapcsolatos elvi kérdések, majd a szintaxis első nagy fejezeteként 240 lapnyi terjedelemben kerül sor a szószerkezetek strukturális típusainak és ezek funkcióinak tárgyalására. Úgy vélem, hogy mind az elvi megalapozás, mind pedig a részletes leíró tárgyalás igen tanulságos lehet számunkra. Ez persze nem jelenti azt, hogy mindent átvehetünk változtatás nélkül. Annál is inkább, mivel egyrészt — amint a szovjet kritika is rámutatott (NyIK. VI/3—4., 388—395) — nem egészen kifogástalan az említett nyelvtanban a szószerkezetek tanának elvi megalapozása, másrészt a tárgyalás módjával kapcsolatosan is merülnek fel problémák.

A szovjet tudomány megismerésének és felhasználásának az igénye nem most születik nálunk. Legtöbbünkben évek óta megvan. A múltban azonban ez az egészséges igény nem mindig, illetve nem mindenkiben egyformán párosult kellő kritikával. Engedjék meg, hogy némi kitérével emlékeztessem az értekezlet résztvevőit arra a nyilvános vitára, amely három évvel ezelőtt folyt le a nyelvtan tárgyáról és felosztásáról (MNY. L, 1—17). Ezen a vitán egyesek Sztálin emlékezetes cikkeire hivatkozva feltétlenül követendőnek, sőt tulajdonképpen egyedül helyesnek, egyedül marxistának ítélték a nyelvtan felosztásának azt a módját, amely az Akadémiai Orosz Nyelvtanban érvényesül. Nem vették vagy nem vették eléggé figyelembe nyelvünknek az oroszról való lényeges eltérését, nyelvtanírásunk kialakult hagyományának értékeit, sem tervbe vett nyelvtanunk célkitűzéseit. Amellett nem voltak tekintettel arra sem, hogy az orosz nyelvtan a Sztálin-cikkből kivehető szűkszavú „utasítástól” eltérőleg szintén egy bizonyos kialakult hagyományt követ, meg hogy az Akadémiai Orosz Nyelvtan felosztásában is talált a kritika kifogásolni valót (Советская книга 1952/11, 112—113; Русский язык в школе 1953/1, 70 stb.). (Ismeretes, hogy a szovjet nyelvtudományban az

alaktnak egy szűkebb és egy tágabb értelmezésével találkozunk. A szűkebb értelmezés szerint a szóalkotástan nem tartozik bele az alaktanba, a tágabb értelmezés szerint az is beletartozik.) Nekem személy szerint az a véleményem, hogy a nyelvtan felosztásának az Akadémiai Orosz Nyelvtanban követett módja is szolgál pozitív tanulságokkal, ha gondosan tanulmányozzuk. S ha már a tanulságokról van szó, megjegyezhetjük, hogy még a negatív tanulságok is hasznosak. A tanulságokról kellett volna vitázni, azokat és csak azokat kellett volna a vita során érvekként felsorakoztatni. Mivel azonban a valódi érvek tekintélyérvekkel párosultak, a vita kezdett vitatkozássá válni és végül is nem oldotta meg a „fő kérdést” (MNy. I, 17). Megjegyzendő, hogy az említett vita félresiklása miatt a későbbiekben számos fontos kérdés, például a normatív jelleg, a történeti háttér kérdése stb. nem került széleskörű megvitátásra. Holott nyilvánvaló, hogy a nyelvtan felosztásának problémája csak egy a sok tisztázandó elvi kérdés közül. Azt hiszem, mindannyian egyetértünk abban, hogy a szovjet tudomány tapasztalatait éppúgy, mint bármely egyéb tudományos eredményt megfelelő kritikával kell fogadnunk és alkotó módon kell felhasználnunk. Munkaközösségünk is erre törekszik az utóbbi időben. Így például a leíró jelleg értelmezésével kapcsolatosan felhasználtuk az Akadémiai Orosz Nyelvtan nyújtotta tapasztalatokat. Nem állíthatom, hogy minden kérdésben egyformán használtuk a szovjet eredményeket, de igyekeztünk és igyekszünk tekintettel lenni minden figyelemre méltó mozzanatra.

Ez után a talán nem felesleges kitérő után visszatérek a szószerkezetek problémáihoz. Az Akadémiai Nyelvtan mondattani részének alapelveiről, ezek között a szószerkezetek jellemzéséről és tárgyalásának elvi vonatkozásairól magyar nyelven is olvashatunk V. V. Vinogradov akadémikusnak egy ismertető cikkéből (NyIK. VI/1, 7—19), ezért én itt nagyon rövidre fogom a kérdés ismertetését. Az új orosz szintaxis arra vállalkozik, hogy tisztázza a mai orosz nyelvre vonatkozólag mind a szószerkezetek, mind a mondatok belső nyelvtani természetét. A különféle szófajokhoz tartozó szavak nem egyformán kapcsolódnak egymáshoz, ebből az a következtetés, hogy a szintaxis nem térhet ki a szószerkezetek strukturális típusainak vizsgálata elől. A Nyelvtan különös nyomatékkal hangsúlyozza a mondat és a szószerkezet közötti különbséget. A szószerkezeteknek predikatív és nem predikatív szószerkezetekre való felosztását elveti abból a meggondolásból, hogy a predikatív viszony mindig közlő hanglejtéssel párosul. Az utóbbi nem jellemző a nem predikatív szószerkezetekre. A szószerkezetek — amint az Akadémiai Nyelvtanban olvashatjuk — olyan nyelvtani egységek, amelyek csak a mondatban és a mondat által kerülnek bele a nyelv kommunikatív eszközeinek rendszerébe. Mondaton kívül — mert bár mondatban keletkeznek, de a mondatból kiválaszthatók — a nyelv nominatív eszközei közé sorolhatók, akár a szavak. A szószerkezetek és a szavak szoros kapcsolatára mutat az Akadémiai Nyelvtan szerint nemcsak funkciójuk hasonlósága, hanem az a tény is, hogy a szószerkezetnek is van alakrendszere (amely azonos az alaptag alakrendszerével). A szószerkezetek tipizálásának fő szempontja az alaptag szófaji hovatartozása. Megkülönböztetnek névszói, igei és határozószói alaptagú szószerkezeteket. A szófaji osztályozással párhuzamosan, illetve azt keresztezve halad a jelentéstani tipizálás.

Az lesz a feladatunk, hogy a szóban forgó nagy orosz nyelvtanban gondosan tanulmányozzuk a szószerkezetek feldolgozásának elvi megalapo-

zását és tárgyalásmódját. Mivel még nem végeztük el ezt a munkát, most mindössze egynéhány megjegyzést fűzhetek a kérdéshez.

A szószerkezet fogalmának bekerülése a mondatbanba — ez feltétlen egy lépés előre az eddigihez képest. A szovjet kritika is elismerőleg méltatta a szószerkezettannak a szintaxisba való felvételét (Вопросы Языкознания 1955/3, 111). A szószerkezetek fogalmának meghatározása azonban vitatható. A predikatív szintagmák kirekesztése a szószerkezetek közül számomra és még sokak számára nem lezárt kérdés. A predikatív szintagma ugyanis — úgy vélem — önmagában még nem mondat, csak megvan a képessége, hogy mondat legyen. Ha ugyanis egy bővített mondatban szószerkezetként izoláljuk az alanyt és az állítmányt, ennek a szerkezetnek önmagában nincs közlő hanglejtése, tehát önmagában nem mondat, csak az ott levő bővítményekkel együtt. Ugyanakkor nem közömbös, hogy másrészt a nem predikatív szószerkezetek is mondatná válhatnak, ha kommunikatív hanglejtést kapnak. A kétféle szószerkezet közötti súlyos minőségi különbség feltevése vezet, amint látom, egyrészt a szószerkezet és a mondat éles szembeállításához, másrészt a szószerkezetek és a lexikális egységek közötti hasonlóság észrevehető eltúlozásához. Tagadhatatlan, hogy a szószerkezetek funkciójuk tekintetében is és alakrendszerük tekintetében is emlékeztetnek a szavakra és a frazeológiai egységekre, de meg lehet kockáztatnunk azt a megjegyzést, hogy nem a mondatról függetlenül jönnek létre, hanem a mondatban és kérdéses, hogy létrejötteknek valóban a szavak közötti kapcsolódási készség-e a legfontosabb előfeltétele, amint az Akadémiai Nyelvtanban kifejezésre jut. Úgy gondolom, hogy a reális kifejezésbeli szükség sem mellékes, az pedig beszéd közben, a mondatban szokott jelentkezni. A szószerkezetek „előre gyártott mondatelemekként” való kezelését az is igen megnehezíti, hogy egy-egy szó a mondatban egyszerre több szószerkezetnek is alkotó része lehet. A szószerkezetek tehát egymásba épülnek, összefonódnak. Ezért a mondat oldaláról kiindulva legalább olyan indokolt az az álláspont, hogy a szószerkezetek a mondatból elemezhetők ki, mint a másik, amely szerint eleve adva vannak. Persze vannak kialakult, megmerevedett szókapcsolatok (frazeológiai egységek), ezek azonban lényegesen különböznek a szószerkezetektől. A frazeológiai egységek, éppúgy mint a szavak, szótározhatók, a szószerkezetek viszont a mondatokhoz hasonlóan dinamikus kapcsolódási formák, amelyeknek a reális tartalma esetenként változó (sőt maga a forma sem egyszer s mindenkorra adott). A szószerkezeteknek a főtag (alaptag) szófaja szerinti osztályozása elvben nem kifogásolható. De más szempontok is lehetségesek, ezért annál is inkább meg kell keresnünk az egyéb, mégpedig kifejezetten nyelvtani természetű tipizálási lehetőségeket, mivel a szófajok szerinti osztályozás, különösen ha fő szemponttá tesszük, egyoldalúan szójelentéstani színezetet ad a mondatnannak. A szószerkezetek alaktani jellemzéséhez V. P. Сухотинnal (В. П. Сухотин, К изучению словосочетаний в школе. Русский язык в школе 1956/2, 56) egyetértésben hozzáfűzhetjük, hogy az alaptag alakrendszerén kívül fontos a szókapcsolaton belüli viszonyok alaki kifejezése is. Az alaptag ugyanis többnyire a szószerkezetnek más szószerkezetekkel, illetve a mondatallal való kapcsolatát fejezi ki alakrendszerével. Végül megjegyzendő az is, hogy az Akadémiai Nyelvtanban nem írták le, milyen módon, milyen szabályok szerint illeszkednek bele a szószerkezetek a mondatba.

Fenti megjegyzéseim nagyobb részt a szovjet kritikákban is megtalálhatók. Természetes azonban, hogy a mi szükségleteinknek megfelelően még

számos ponton kérdésessé tehetnénk az Akadémiai Orosz Nyelvtan szószerkeztani fejezeteinek egyes tételeit. Ezekre most nem kerülhet sor. Még egy ponton érinteném azonban a szószerkezeteket — nem elvi, fogalmi szempontból, hanem a tárgyalásmód szempontjából nézve. Úgy látom, hogy az Akadémiai Nyelvtanban nem minden tekintetben kielégítő az összehangoltság a szószerkezeteket tárgyaló fejezet és a mondatot, illetve az egyes mondatrészeket bemutató fejezetek között. A szószerkezet-típusok funkcióinak leírása általában elébe vág a mondatrészek funkcióiról mondandóknak. Ez elkerülhetetlenül ismétlődésekhez vezet. Az ismétlődések csökkentésére a mondatrészekről némely helyen meglehetősen szűkszavúan számol be az illető fejezet. Ez a megoldási forma azonban bizonyos aránytalanságot idéz elő a szószerkeztan és a mondattan között. Nem tartanám szerencsés megoldásnak, ha készülő nyelvtanunkban hasonló módon járnánk el. Azt hiszem, már csak nyelvtanunk jóval kisebb terjedelme miatt sem vállalkozhatunk a szószerkezeteknek annyira kimerítő, apró részletekbe menő szerkezeti osztályozására, típusaik olyan mértékű elaprózására. Ennek megfelelően a funkcióikról is summásabban számolhatunk be. Ez valószínűleg megkönnyíti a szószerkeztan és a mondatrészek tana helyes arányának megtalálását és kellő összehangolását. Az utóbbi annál fontosabb, mivel mi a mondatrészek tárgyalásában általában erőteljesebben érvényesítjük a funkciók meghatározásának és leírásának követelményét, mint az orosz mondattanban teszik.

Természetesen még számos egyéb kérdés is felvetődhet. Az elmondottakkal azt akartam érzékeltetni, hogy a szovjet nyelvtanírás tapasztalatainak birtokában könnyebben megbírkózunk az előttünk álló nehézségekkel.

SZABÓ DÉNES

A nyelvtanírónak — úgy gondolom — ma már nemcsak az a feladata, hogy a nyelvi tényeket bonyolult rendszerükben bemutassa, vagyis hogy csupán leírja az egyes nyelvi jelenségeket, megállapítsa pontos rendszertani helyüket és a köztük levő s a rendszerből folyó összefüggéseket, hanem arra is kell törekednie, hogy a gondolkodás és a nyelv szoros kapcsolatának a figyelembevételével megláttassa azt is, hogy hogyan használjuk fel ezt a szerteágazó rendszert gondolataink kifejezésére, a nyelvi építkezésre, hogyan kapcsoljuk össze célirányosan és ugyanakkor okszerűen a sajátos szerepkörrel bíró nyelvi jeleket a valóság tükrözéseképpen keletkezett belső tartalmainknak másokkal való közlésére; azaz a rendszer ismertetésén túl törekednünk kell arra, hogy a rendszert mozgásában, működésében is megfigyeljük, és megmutassuk, milyen a gondolatok kifejezésére és közlésére szolgáló nyelvi szerkesztés folyamata. Új szempont ez, de nálunk már nem gyökértelen, hiszen a tanítónktól, GOMBOCZ ZOLTÁNTÓL meghirdetett funkcionális szemlélet ehhez megadja a szilárd alapot. A funkcionális szemléletnek ma már nálunk igen sok híve van, ezt valljuk talán már szinte mindnyájan, akik a leíró nyelvtan kérdéseivel foglalkozunk. Legfeljebb abban van köztünk eltérés, hogy szempontunkat különböző mértékben tudjuk megvalósítani, különböző fokban tudjuk alkalmazni a nyelvi tények új értékelése terén, nem egyformán tudjuk továbbfejleszteni.

Egy új szempont érvényesítésének ugyanis mindig megvan az a veszélye, hogy nem alkalmazzuk vagy nem alkalmazzák következetesen. A sok közül

hadd utaljak most csak egy kérdésre. Nyelvtanirodalmunkban már SIMONYI ZSIGMOND elfogadta a tipikus mondat dualizmusának a tételét: „A legtöbb mondat cselekvést fejez ki és két részre, vagy inkább félre oszlik, egyik a cselekvő alany, a másik a cselekvést kifejező állítmány. Erre a két részre oszthatjuk a mondatot, akárhány szóból áll is; pl. (állítmány) *Hullatja levelét* — (alany) *az idő vén fája*.” (A magyar nyelv.² 447.) SZINNYEI JÓZSEF ugyanígy tanítja: „A legtöbb mondat két főrészből áll: állítmányból és alanyból... pl. *Jó rendben van || a szénája*.” (Rendszeres magyar nyelvtan.¹⁷ 74.) A következtetéseket azonban, amelyek ebből a tételből folynak, nem vonták le. Állítmánynak és alannak lényegében továbbra is a korábbi nyelvtani állítmányt és alanyt tekintették, továbbra is fenntartották, hogy a mondat lényegét megadó alany—állítmányi viszony tulajdonképpen e két fő mondatrész között áll fenn, és a többi mondatrész ezt a nyelvtani állítmányt és alanyt bővíti ki. Annak az ellensúlyozására, hogy a bővített mondat alanyának és állítmányának együtt rendszerint nincs teljes értelme — sőt néha értelmetlen —, bevezették a „puszta” alany és a „puszta” állítmány fogalmát, de fenntartották, hogy az alany—állítmányi viszony ilyenkor is a puszta alany és a puszta állítmány között van meg. Többen közvetítő megoldást választottak, és állítmányi részből és alanyi részből beszéltek, s ezen azt értették, hogy a mondatban megvan ugyan a dualizmus, de a két főrész egyikében van benne az igazi alany, a puszta alany, s másikában az igazi állítmány, a puszta állítmány. Ma is általános ez a felfogás az iskolákban is, de közöttünk is.

Ha nem akarjuk elszakítani a nyelvet a gondolkodástól, a nyelvi formát a gondolati tartalomtól, be kell látnunk, hogy a mondat dualizmusának tételét még nem ragadtuk meg teljes mélységében, s megelégedtünk a tétel eléggé deklaratív hangoztatásával. Nyilvánvaló, hogy GOMBOCZ, KLEMM és PAPP mondatsemlélete nagy haladást jelent a mondatbeli viszonyok boncoltságának a megértése felé, de úgy hiszem, még egy lépéssel tovább kell mennünk.

Bármely tipikus mondatban könnyű felismernünk, hogy a mondat lényegét megadó nyilvánító (predikatív) viszony a mondat két funkcionális része, az alany és az állítmány között (azaz az ún. alanyi rész és az állítmányi rész között) áll fenn, s nem annak csupán pl. két szava között. Csak arra kell vigyázni, hogy a mondat szerkezeti vizsgálatakor a gondolati tartalmat mindig szem előtt tartsuk. Hogy egy példát említsek: „*Legmagasabb hely a pusztán e gém vége*, Azért ült föl a sas ennek tetejébe.” (Petőfi: A csárda romjai.) Lehetetlen volna elképzelni is, hogy a költő lelkében az első tagmondat úgy alakult volna ki, hogy csupán a *hely* és a *vége* szavak között hozott volna létre nyilvánító (predikatív) viszonyt, s ezt bővítette volna ki más mondatrészekkel teljes mondattá. Nyilván nem is elemezheti így senki, aki a gondolatot nem szakítja el a nyelvi alaktól. Világos: a nyilvánító viszony a mondat két fele között van meg: *Legmagasabb hely a pusztán* (állítmány) → *e gém vége* (alany), s elemzéskor a kifejtő, bővítő részek elhagyása nem következhetik be a mondat értelmének csorbitása vagy megváltoztatása nélkül. A mondat szerkesztés lényegét csak akkor érthetjük meg, ha a valóságot tükröző gondolati tartalom épségben tartásával figyeljük a funkcionális nyelvi elemek ok- és célszerű kapcsolódását.

A nyilvánító (predikatív) viszony jellegének és a vele esetleg együttjáró szintagmatikus viszony jellegének a vizsgálatát a mondat két fő részének

szerkezeti elemzése követi. Itt a szintagmatikus viszonyok összeszővődésének a feltárása a feladat:

GOMBOCZ ZOLTÁN 1932-ben tartott mondattani egyetemi előadásán fejtegette, még emlékszem, hogy a hagyományos, formális iskolai elemzés szerint a mondat felépítése lineáris: fel kell ismerni az egyes mondatrészeket, és ezek egymásutánjából alakul a mondat szerkezete, tehát az előbbi példa-mondat esetében:

Legmagasabb + hely + a pusztán + e + gém + vége.
jelző — állítmány — határozó — jelző — jelző — alany

Az iskolákban különböző színű ceruzákkal vagy más módon szokták az „azonos funkciójú” mondatrészeket aláhúzni. GOMBOCZ rámutatott ennek az elemzési módnak mechanikus jellegére, és azt fejtegette, hogy az ő funkcionális szemlélete alapján a mondat szerkezeti felépítése a szintagmák tagjai között levő logikai viszonyoknak megfelelően már nem lineáris, hanem kb. családfa alakú. Alapját a predikatív szintagma teszi és ehhez kapcsolódnak a szintagmatikus függés szerint a determinánsok. Tehát:

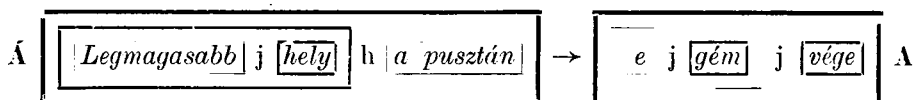
legmagasabb jelző	a pusztán határozó	e jelző
		 gém jelző
		 hely állítmány
	—	vége alany

Effajta elemzési móddal a külföldi irodalomban is találkozunk (pl. SCSEBÁNÁL).

GOMBOCZ szemléletmódja nagy lépést jelent előre, mégis hibája, hogy a predikatív viszonyt csupán egyfajta — bár legfontosabb — szintagmatikus viszonynak véve, az alanyt és az állítmányt továbbra is csak egy-egy szóból álló szintagmatagnak tekinti. GOMBOCZ szintaxisában hangsúlyozza, hogy a mondatnak csak két mondatrésze van, az alany és az állítmány; minden más „mondatrész” a megfelelő szintagma determinánsa. Gombocz rendszerében nem tudott — vagy nem akart — elszakadni a grammatikai alany — állítmány szemlélettől, és ezért is volt kénytelen a mondatot egyfajta szintagmának tekinteni, és a mondattant a szintaxisnak alárendelni.

Ila a mondat dualizmusának SIMONYITÓL és SZINNYEITŐL is vallott tételéből indulunk ki, a mondatbeli szintagmatikus viszonyokat is más megvilágításban kell látnunk. A Gombocz-féle szintagmatikus szemlélet kiteljesül, tovább fejlődik. A mondat lényegét megadó nyilvánító (predikatív) viszony a mondat két fele között lévén, a mondat két fő része egy-egy nagy szintagmatikus szerkezeti egységként jelentkezik. A szintagmák semmi esetre sem mint „előregyártott” mondatelemek szerepelnek bennük, hanem szerves egységet alkotnak megszületésük pillanatától kezdve. A tárgy, a határozó és a jelző funkciófogalmak lévén nemcsak egy-egy szó determinatív szerepkörét jelölik meg, hanem nem ritkán egészen nagy szócsoporthoz, amelyeken belül

ismét lehetnek nagyobb ilyen egységek. A szintagmák szövevényében mind a determinánsok, mind az alaptagok lehetnek maguk is szintagmák, s ez a mondat szerkezetének a szemléletmódját GOMBÓCZ ZOLTÁNÉHOZ képest megváltoztatja. A mondat sémája most már egymásba ölelkező és egymásba foglalt láncszemek alakját fogja öltetni. Tehát :

A mondatsemát persze a lehető mellérendelés (a „mondatrészek” halmozása) vagy a bokorszerű szerkesztés még bonyolíthatja.

Itt nem csupán grafikus ábrázolás kérdéseiről van szó — ez végeredményben mellékes —, de igenis, az összefüggések más meglátásáról. Az összefüggéseknek ez a szemlélete szükségszerű következménye annak, hogy a gondolati tartalom és a nyelvi alak összefüggését nem tévesztjük szem elől. Elemzőskor így nem támadhatnak értelmetlen szókapcsolatok, nem szakíthatjuk el a nyelvet a gondolkodástól. Tudom, ez az elemzési mód sokszor igen finom megkülönböztetéseket kíván, nem egyszer még stilisztikai szempontokra is ügyelnünk kell, de hát ez a nyelv, amely mindig a maga összetettségében és számtalan összefüggésében szolgál a valóságot tükröző belső tartalmaink kifejezésére és közlésére!

Érdekes, hogy SZINNYEINél az elemzésnek ez a lehetősége már felcsillan pl. a jelzők tárgyalásával kapcsolatban. A *Minden régi kedves helyet bejár* példamondathoz ui. ezt fűzi: „Itt *kedves* a *helynek*, *régi* a *kedves helynek*, *minden* pedig a *régi kedves helynek* a jelzője” (i. m. 97). Arra nem gondolt azonban, hogy a többi „mondatrész” is elvszerűen elemezhető ilyenformán.

Még egy rövid megjegyzésem volna. A szintagmáknak csak a leegyszerűbb formája a két tagból álló szintagma: legalább két szóra szükség van, hogy logikai-grammatikai viszony keletkezzék közöttük. A szintagmák tanában, amely a szoros értelemben vett mondatant rendszerint megelőzi, ezeket a kéttagú, ún. egyszerű szintagmákat tárgyaljuk, hogy lássuk, milyen szintagmatikus viszonyok keletkezhetnek két szó között, és összeszerkesztésüknek milyen alaki tulajdonságai vannak. A mondat fő részei szintagmatikus szerkesztés révén épülnek fel, de bonyolult szerkezetű alanyt vagy állítmányt nem helyes csupán az egyszerű szintagmák felismertetésével elemezni, mert akkor a mondat tartalma csorbát szenved. — Egyébként a szintagmák a nyelvi szerkesztés eszközei, tehát formák, s ezért nem lehetnek „előregyártottak”. Ami bennük ilyennek tűnik fel, az az anyagukat tevő szókapcsolatok természetéből folyik. A szintagma ugyanis szerkezetani (mondatnyi) fogalom, a szókapcsolat pedig lexikológiai.

DEME LÁSZLÓ

Tulajdonképpen három kérdésről szeretnék itt beszélni, de ez a három szorosan egymáshoz kapcsolódik, sőt egymásból folyik.

1. Elsőnek azt venném, amit TOMPA JÓZSEF is érintett referátumában: a hangtan felépítésének és szerkezetének kérdését. Nyelvtanunknak az a feladata, hogy a mai nyelvrendszer a legelőrehaladottabb mai

kutatások eredményeinek megfelelően tükrözze, de tárgyalásmódjában ne keressen minden áron új utakat, hanem a lehetőség szerint folytassa az eddigi hagyományt. A hangtan felépítését e két feladat szabja meg, mégpedig a kettő eléggé egybehangzóan.

A másodikkal kezdeném. Nyelvtanírásunknak — amióta csak van, s egészen mostanáig — az a hagyománya, hogy a hangtant egységnek veszi, egyben tárgyalja. Most visszatérnék az elsőre: újabb tudományos kutatásaink viszont a hangtant egy idő óta a gyakorlatban két külön stúdiumra osztották, egyrészt fonetikára, másrészt meg fonológiára. A hagyomány és a fejlődés itt látszólag ellentmond egymásnak, s így nyelvtanunknak választania kellene közöttük. Ám amikor megpróbáljuk azt eldönteni, hogy a kettő közül melyik felel meg jobban a valóságnak, nyelvünk rendszerének, az a meglepetés ér bennünket, hogy egyik sem, illetőleg a kettő együtt.

Iladd magyarázzam meg ezt a paradoxont! A fonetika a hangok képzésével, fiziológiai, akusztikai sajátásaikkal stb., azaz a hangok alaki kérdéseivel foglalkozik; a fonológia pedig a hangok rendszerbeli helyét és a szavak megalkotásában betöltött szerepét vizsgálja, azaz strukturális és funkcionális kérdéseiket. Mit vizsgáltak az eddigi nyelvtanok hangtani részükben, ha nem lényegében ugyanezt — persze mindig koruk korlátai között?! Végeredményben, amikor a hangok képzésével, fiziológiai sajátásaival stb. foglalkoztak, akkor fonetikát közöltek. De nem mondhatók pusztán és egyoldalúan fonetikai beállítottságúaknak, hiszen rendszerint azon hangok fiziológiai sajátásaival foglalkoztak, amelyek a magyarban a hangrendszer önálló tagjai, a szóalkotásnak önálló eszközei, azaz fonémák; s nemcsak pusztán sajátásaikra mutattak rá, hanem asszociatív, sőt korrelatív kapcsolataikra is.

A fonetika és a fonológia tehát leíró nyelvtanunk számára két külön s z e m p o n t, de nem feltétlenül külön s t ú d i u m. Ha nyelvünk hangrendszerének helyes bemutatására törekszünk, mindkét szempontot alkalmaznunk kell; de nem feltétlenül külön-külön, hanem bízvást együtt a hangtan egységes fejezetén belül. Iladd mutassak rá csak vázlatosan ennek néhány szempontjára az eddigi hagyománynak némi kiegészítésével és átrendezésével. — Szerintem a következő eljárás lehet célravezető: Úgy kell tárgyalnunk a hangtulajdonságokat (szín, időtartam, erő, magasság), hogy fiziológiai sajátosságaik mellett fonológiai felhasználásuk is megvilágítást nyerjen. Be kell építenünk tárgyalásunkba — legalább rövid említésként — a legfontosabb változatokat, hogy a fő típusok fonéma jellege annál jobban kiemelkedjék (ez fonológiai szempont); de ezzel együtt a hangról a szokásosnál valamivel több fiziológiai sajátást mutassunk be (ez fonetikai szempont). Jobban meg kell tárgyalnunk a hangképzés egyes sajátságait, hogy ezzel a hangokat a szokásosnál több oldalukról mutassuk be (ez fonetikai szempont); de ugyanakkor a közös sajátságok hangsúlyozásával fokozottabban felhívjuk a figyelmet a hangok közti korrelatív kapcsolatokra is (ez fonológiai szempont). Kell beszélnünk a hangoknak a szavak megalkotásában betöltött szerepéről, hogy a funkció erősen kidomborodjék (ez fonológiai szempont), s ugyanakkor jobban kitűnjék a képzési sajátságok megkülönböztető fontossága is (ez fonetikai szempont). El kell mélyítenünk a hangok egymásra hatásának eredményeként létrejövő asszociatív változások tárgyalását (ez fonetikai szempont), hogy ezzel egyben elmélyüljön a funkcionálisan jelenlevő hang fontosságának szemlélete is (ez fonológiai szempont).

Ez nem olyasfélért jelentene, hogy a hangtan régi sémáin belül állandó

alfejezeti kettősséget hozunk létre, hanem ellenkezőleg, hogy pl. az időtartamról beszélve, fiziológiai jellemzői mellett mindjárt fonológiai szerepét is megtárgyaljuk, azaz a két stúdiumot amennyire lehet egyébe olvasztjuk össze.

2. Hogy ez az egyesítés hogyan dönt el olyan kérdéseket, amelyeket sem a fonetika, sem a fonológia egymagában nem tud megoldani, arra legyen a példa a *ty* és a *gy* rendszertani besorolása, ami egyben a következő megtárgyalandó kérdés.

A pusztán fiziológiai fonetikai vizsgálat a *ty* és a *gy* kérdését aligha tudja megnyugtatóan megoldani. Fiziológiai szerkezetében ugyanis a *ty* és a *gy* úgy jellemezhető, mint egy praepalatalis posterior képzésű zárhangnak és egy praepalatalis posterior résszerű mozzanatként egy rövid mássalhangzó értékűvé összezsírozódott összege. Ennek alapján látszólag tökéletesen beleillik az affrikáták sorába, amely másutt adott meghatározásom szerint „az explozívának és az azonhelyi réshangnak egyetlen rövid mássalhangzó értékűvé összezsírozódott változata, melynek hosszú ejtésekor az időtartam-növekedést az első, a zárhangú rész viseli” (MNyj. 73; qtt irodalom is).

A nehézség azonban az, hogy nemcsak ide illik, hanem a palatalizált mássalhangzók sorába is. LAZICZIUS szerint „a palatalizált hangok képzése úgy történik, hogy mialatt a képző szervek elvégzik a megfelelő nem palatalizált hang képzéséhez szükséges munkát, a nyelvhat középső része feldomborodik a palatum felé” (Fonetika 69). Ezt a meghatározást azonban ketté, sőt háromfelé kell bontanunk. Más ugyanis a palatalizált labiálisok képzése (tehát a *b'*, *m'* stb.), némileg más a palatalizált lingválisok közül a réshangoké (pl. *s'*, *z'* stb.), s ismét más a palatalizált lingvális explozíváké (pl. *g'*, *t'* stb.). A lingvális réshangok palatalizált képzése valóban úgy megy végbe, ahogyan LAZICZIUS meghatározza: a hang képzése közben a nyelv háta a szokásos mozzanatokot végzi, de jóval szélesebb nyelvháttal, s ez a szélesedés a praepalatalis posterior terület felé irányul, tehát pl. az alveolárisoknál hátra, a mediopalatalisoknál előre. — A palatalizált labiálisoknál nem ez történik. Ott az ajkak zavartalanul és változtatlanul látják el szokásos munkájukat; s közben a nyelv — mely ejtésükkor egyébként nyugalmi állapotban, közömbös állásban lenne — már a hang képzésének tartama alatt a praepalatalis posterior terület felé emelkedik, s onnan nem azonnal távozik el az alaphang ejtésének befejezésekor, hanem némi résszerű utózörejrel. E résszerű utózörejnek az itteninél is nagyobb a jelentősége a harmadik típusnál, a palatalizált lingvális explozíváknál, ahol a hang palatalizált jellegét tulajdonképpen ez a felpattanás utáni résszerű utómozzanat mutatja.

Az affrikáták képlete tehát: zármozzanat + azonhelyi résmozzanat; a palatalizált lingvális explozíváké pedig: zármozzanat + praepalatalis posterior résszerű utózörej; s ezekben a második rész természetesen aszerint zöngés vagy zöngétlen, hogy az alaphang milyen. Mármint nehéz pusztán fiziológiai alapon eldönteni ebből, hogy egy praepalatalis posterior zármozzanat + praepalatalis posterior résszerű utózörej a két sor közül melyikbe tartozik. Beletartozhat akármelyikbe, mert a kettő éppen itt metszi egymást. Fiziológiai és akusztikai kutatásaink vizsgálhatják a *ty* és *gy* hangot az affrikáták között is, meg a palatalizált lingvális explozívák között is: eredményeik egyformán helyesek.

Nézzük meg tehát a kérdést most fonológiai oldaláról, keresve azt, hogy a korábban leírt fiziológiai mozzanatokból melyek a releváns, s melyek az irreleváns sajátságok. Itt a következőket látjuk: A résszerű azonhelyi

utómozzanat az affrikátáknál releváns sajáttság, s ezért nincsen olyan helyzet, amelyben közömbösödhetne, elmaradhatna. A *tánc* szó *c*-jének résszerű utómozzanata minden helyzetben megvan; az ezt megelőző zármozzanat nem mehet át közvetlenül *n* hangba pharyngo-velaris, sem pl. közvetlenül *l* hangba lateralis explosióval: a résmozzanat s az ehhez szükséges zár-felpattanás a *táncnak* és a *tánc-lépés* alakokban éppúgy megvan, mint a puszta *tánc* forma végén. Nem gyengül a résmozzanat az igen nyílt *á* előtt sem, pl. a *táncát* alakban. — A *ty* és *gy* résszerű utómozzanata viszont az említett helyzetekben közömbösödik. Az *ny* előtt pharyngo-velaris, az *ly* előtt lateralis explosióval oldódik fel a hang, résmozzanat nélkül: *ronggynyaláb*, *pontynyak*; *nagylyány* (ha *ly* hanggal ejtenők!); az igen nyílt *á* előtt pedig szinte teljesen elmarad a résszerű utómozzanat a hirtelen nyílás miatt. Sőt közömbösödik ez a mozzanat néha az alveolárisok előtt is: az *agydagánat*, *agylékelés*, *agynak* összetételek, illetőleg szóalakok ejtésében gyakran résmozzanat nélkül tolódik át a nyelv az új feladat ellátására.

A fonológiai vizsgálat tehát azt látszik mutatni, hogy a résszerű utómozzanat a *ty* és *gy* hangnak fiziológiailag valóságos, de fonológiaiilag irreleváns sajáttsága; hiszen az említett szavakban és szóalakokban, ahol ez elmarad, a *ty* és *gy* hangot teljes értékűnek érezzük, — ahogyan a *c*, *dz* stb. affrikátát hasonló esetekben nem éreznénk annak. Még az is kérdéses, hogy ez a mozzanat értékelhető-e egyáltalán akár palatalizációnak is — noha annak közömbösödéséről máshonnan is tudunk —, ha ennyire nélkülözhető. Mert a *ty* és *gy* hangnak tulajdonképpen releváns és ezért sohasem közömbösödhető tulajdonsága nem ez, hanem a széles nyelvhátú praepalatalis posterior zárképzés és annak (akár lingvális, akár pharyngo-velaris, akár lateralis) felpattanása. (A zárképzés helyére l. BÁRCZI: Fonetika 23.) LAZICZIUS figyelmeztet: a palatális ejtés képzési hely, a palatalizált ejtés képzésmód kérdése (Fonetika 69). A magyar *ty* és *gy* — úgy látszik az eddigiekből — általában palatális is, palatalizált is; de palatális ejtése releváns, palatalizált jellege viszont irreleváns sajáttság.

Nézzük meg e hangokat még rendszertani oldalukról is! A *ty* és *gy* hangnak a *cs* és *dzs* hanggal letagadhatatlanul megvannak a magyar nyelvben az összefüggései: ámde ezek egyrészt rég lezártan történetiek (vö. pl. *dzsizs-nau* > *gyisznó*), másrészt peremnyelvjárásiak (vö. felsőőri és csángó *kucsá*, *ádzs* stb.). Ma nem e hangokkal áll összefüggésben, hanem egyrészt a többi palatális (pontosabban: praepalatalis posterior) képzésűvel: *ny*, *ly*, melyekre aligha mondaná valaki, hogy affrikáták, vagy akárcsak hogy palatalizáltak; másrészt a *t*, illetőleg *d* hanggal, amelyekkel nem az explozív-affrikáta viszonyban áll (hiszen ilyen viszonyban a *c*, illetőleg *dz* áll velük), hanem a közönséges képzési hely szerinti különbség viszonyában. Az alveoláris *n*, *l*, *d* bokor-nak a praepalatalis posterior területen *ny*, *ly*, *gy* bokor felel meg; ezt mutatják a palatalizációnak nevezett mozzanatok is. Azt el kell ismernünk LAZICZIUS figyelmeztetésére, hogy e műszó a magyarban nem palatalizálttá válást jelent, hanem palatálissá válást (pl. *adnyi*, *emelyi*, *kegyi*, *ütyi* a palócban); viszont furcsa lenne föltennünk, hogy e jelenségeknek első ketteje (*n* > *ny* és *l* > *ly*) palatalizáció, második ketteje (*d* > *gy* és *t* > *ty*) affrikáció; vagyis hogy ez az egységes sík tulajdonképpen kettős lenne, s közös lényege ne lenne összefoglalható ebben: az *i* előtti alveoláris hang képzési helyének eltolódása széles nyelvhátú praepalatalis posteriorra.

A már említett *ty*, *gy* ~ *cs*, *dzs* mellett még a *j* ~ *gy* megfelelést vehet-

nénk ide, mint ami e mostani magyarázatokkal szemben áll. De szerintem ez is csak látszat. Mert egyrészt a *j ~ gy* nemcsak a *z ~ dz* mintájára magyarázható, azaz nemcsak réshang ~ affrikáta megfelelésnek, hanem a *z ~ d* mintájára, azaz réshang ~ zárhang megfelelésnek is (vö. *íz ~ édes*, *bűz ~ büdös*); másrészt magát a *j ~ gy* megfelelést nemrég nem is közvetlenül hangtani úton, hanem egész más módon keletkezettnek sikerült bemutatnom (MNy. L, 23). De persze nem ejtene kétségbe sem az, ha ez mégis affrikációnak bizonyulna, sem pedig az, ha a *cs ~ ty*, illetőleg *dzs ~ gy* megfelelésben nem látnánk mást, mint affrikáták képzéshelyi váltakozását. A *ty* és *gy* hangnak az affrikátákéhoz erősen hasonlító szerkezetét nem akarom letagadni; s hogy ebből a résszerű mozzanat irreleváns, azt is csak a mai köznyelvi hangrendszerre nézve kívánom bebizonyítani. S ez szerintem nem zárja ki azt, hogy e hangnak más korban vagy más nyelvi (nyelvjárási) rendszerben más sajátosságai domborodnak ki relevánsként, s ennek megfelelően más korrelációs lehetőségei valósulnak meg.

A mai köznyelv hangállományában tehát a *ty* és *gy* hangot praepalatalis *e x p l o z í v á n a k* sorolnám be; — persze rámutatva ezen felül észlelhető fiziológiai sajátosságaira is. Tehát nem azért, mintha nem lenne résszerű utómozanata, hanem azért, mert ez állandó, de mégsem releváns sajátossága.

3. Mindezzel — hadd mutassak rá harmadik pontnak röviden módszer-tanilag is — egyben azt is szerettem volna bemutatni: hogyan próbál készülő nyelv-tanunk olyankor állást foglalni, amikor a vizsgált tények több arculatúak és több vonatkozásúak. Az ilyen esetekben a tényeket nem letagadni akarjuk — még a nekünk ellentmondókat sem —, hanem megérteni; tehát számba vesszük minden sajátosságukat és összefüggésüket; de igyekszünk kiemelni ezek közül azt, amelyik az adott rendszerben a legfontosabb, s ennek alapján végezni el besorolását, — nem hallgatva el a többi mozzanatokat sem, csak éppen az őket megillető helyen és értékben mutatva be. Az így kialakuló megoldás néha bonyolultabb az eddiginél; de ez csak a tények bonyolultságát tükrözi. Ezzel azonban szembe kell néznünk, s tudnunk kell: aki vizsgálata tárgyául a nyelvet, s vizsgálata céljául ennek egész valóságában minél teljesebb megragadását tűzte ki, az módszerül akarva-akaratlan a dialektikát választotta; vagy ha nem, akkor kitűzött célját nem tudja elérni.

Minderre talán azért érdemes rámutatnunk, mert nem is olyan régen eléggé erős, vagy legalábbis eléggé hangos volt az a felfogás, amelyik a nyelv-tan-írásban a marxista szemlélet és módszer egyedüli megnyilatkozásának azt ismerte volna el, ha munkánk felosztása az egyébként kiváló és számunkra új korszakot nyitó Sztálin-cikkeknek egy zárójelbe tett félmondatára alapul, illetőleg arra, amit azután ebből egyesek kikövetkeztettek, vagy még inkább: amit egyesek ebbe belemagyaráztak. E felfogás helyességével vagy helytelenségével most nem foglalkozom, mert TAMÁS LAJOS is, JUHÁSZ JÓZSEF is elég egyértelműen állást foglaltak ma vele szemben. Csak arra mutatnék rá általánosságban — módszerünk dialektikus voltát már az előbbieken leszögezve —, hogy a tudományban a tények és helyesen felismert összefüggéseik tisztelete többet ér a leglelkesebb dogmatiszteletnél is. Ezt éppen azoktól tanultuk, akikből néha dogmát próbálnak csinálni. Ők maguk mutattak rá számtalanszor, elveikben és gyakorlatukban egyaránt: tanításaik nem arra valók, hogy idézgessek őket, s esetleg beléjük magyarázzuk azt, amit mi gondolunk; — hanem arra, hogy szemléletüket és módszerüket alkotóan alkalmazzuk munkánkban a valóság vizsgálatakor.

KÁROLY SÁNDOR

Leíró nyelvtan szerkesztése közben igen sok gondot okoz a nyelvi tények rendszerezése, nyelvtani kategóriákba való besorolása. Ennek egyik oka az, hogy a nyelvi tények sokszor egyik meglevő kategóriába sem sorolhatók be megnyugtatóan. A tudomány fejlődése nem könnyít, hanem inkább nehezíti a helyzetet: újabb és újabb finom különbségeket, illetőleg azonosságokat fedezünk fel, újabb átmeneteket ott, ahol eddig merev határokat húztak. Sokszor nehéz eldönteni, mi lehet a helyesebb eljárás: külön kategóriát létesíteni, vagy az átmeneti jellegű jelenségeket az egyik már meglevő kategória olyan alfajaként tárgyalni, amelyet a másik meglevő kategóriához közel esőként határozzunk meg. Új nyelvtani kategória megalkotása — főleg gyakorlati szempontból — nem mindig látszik célszerűnek. A nyelvtani rendszerezés nehézségeinek másik oka, hogy nem egyszer többféle szemléletmód lehetséges, s ezek mindegyikében van valami igazság, anélkül, hogy valamelyik sokkal előnyösebbnek vagy értékesebbnek mutatkoznék a másikinál. A nyelvtanírónak valahogyan döntenie kell, állásfoglalása ilyenkor azonban nem jelent örökérvényűséget, s nem jelenti a másfajta vélemény tarthatatlanságát sem. A nyelvtanírás titkaiban kevésbé járatosak minden teketóriázás nélkül teszik fel a kérdést: vagy — vagy. A nyelvtanírót a nyelvi valóság gazdagsága sokkal nagyobb óvatosságra készíteti, s ámbár mindent elkövet, hogy kikristályosítsa a legmegfelelőbb nézetet, önmaga előtt — legalábbis amíg tárgyilagos tud maradni — a mellőzött felfogás előnyeit sem tudja elhallgatni. — A vázolt nehézségek nyelvtanunknak úgyszólván összes területein jelentkeznek, annál is inkább, mivel nem egy kérdés tulajdonképpen az általános nyelvészet körébe tartozik, s megoldására mi most — menet közben — nem vállalkozhatunk. Én most csak két ilyen problémával terhes pontra mutatok rá: az értelmezőre és a szótővekre.

Az értelmezős szerkezet tipikus átmeneti kategória a mellérendelő és alárendelő szószerkezetek között: formailag inkább mellérendelő, tartalmilag inkább alárendelő. RIES „Wortgruppenlehre” című munkájában sokat foglalkozik az értelmezős szerkezetekkel. A mellérendelő és az alárendelő szerkezetek között külön osztályt vesz fel az értelmezős szerkezetek számára. RIES helyesen látja az értelmező helyét a nyelvtani rendszerben. A külön kategória felvételét azonban nem tartjuk feltétlenül szükségesnek, hanem megmaradunk a régi, hagyományos eljárás mellett: az értelmezőt a jelző alfajaként tárgyaljuk, hangsúlyozva azonban azokat a tulajdonságait, amelyek a halmazott mondatrészek tulajdonságaival egyeznek meg. SZABÓ DÉNES egyetemi leíró nyelvtani jegyzetében az értelmezőt a mellérendelő szószerkezetek között tárgyalja. Eljárását nemcsak hogy nem tartom helytelennek, hanem sok tekintetben jogosnak érzem. A jelzőknél való tárgyalást mégis a következőkkel támogatnám meg: a) Az értelmezőt — különösen a minőségjelzői és a mennyiségjelzői értelmezőt a nyelvrész egy kategóriába tartozónak érzi a közönséges jelzővel, a *Vettem neki csizmát, pirosat* mondat értelmezőjét a *Vettem neki piros csizmát* mondat jelzőjével. Ezt a felfogást mutatja általában a hazai nyelvtanírás régi és mai gyakorlata is. A külföldi nyelvtanok az úgynevezett sajátos értelmezőt (= appositíót) is a jelzőknél szokták tárgyalni. b) A közönséges jelző és az értelmező között történetileg gyakran egymásba való átfejlődés tapasztalható (*ez, az ember* > *ez az ember: senkit mást* > *senki mást* stb.). c) Az értelmezős szerkezet tagjai ugyanazt a szófaji kötöttséget

mutatják, mint a jelzős szerkezet tagjai. *d)* Az értelmező több fajtája úgy fogható fel, mint a közönséges jelzőnek olyan változata, amelyet sajátos (lélektani, logikai, stilisztikai, ritmikai) okok következtében használunk, s amelynek sajátos szerepe éppen a közönséges jelzővel való párhuzamba állításkor tűnik ki. *e)* Az értelmezőnek nagyjából ugyanazok a típusai vannak, mint a közönséges jelzőnek: minőség- és mennyiségjelző; főnévi, melléknévi, igenévi, számnévi és névmási jelző. Ezért együttes tárgyalásuk kézenfekvőnek látszik, úgyannyira, hogy a jelzőknek egyrészt közönséges jelzőre és értelmezőre, másrészt minőség- és mennyiségjelzőre, harmadsorban főnévi, melléknévi stb. jelzőre való felosztását úgy foghatjuk fel, mint a jelzői kategóriának három egymást keresztező szempont szerint való alfajokra osztását. *f)* Az értelmezős szerkezet tagjai közti tartalmi viszony a minőségjelzői és a mennyiségjelzői értelmezőnél kétségtelenül alárendelő: az értelmező a jelzett szó értelmét megszorítja. A sajátos értelmezős szerkezet tagjai közti tartalmi viszony úgy határozható meg, mint azonossági viszony (*Budapest, Magyarország fővárosa* *fővárosa* szerkezetben *Budapest = Magyarország fővárosa*). De ilyen tartalmi viszony áll fenn a predikatív szerkezet egyik típusában is, a főnévi állítmányos mondatok egy fajtájában (*Budapest Magyarország fővárosa*). Ha mármost a predikatív szerkezetet nem is tekintjük olyan értelemben alárendelő szerkezetnek, mint a jelzős, tárgyas és határozós szerkezetet, mégis kétségtelen, hogy a predikatív szerkezet közelebb áll az alárendelő szerkezetekhez, mint a halmozott mondatrészekhez. Így tehát a sajátos értelmezős szerkezetet is a tagjai közt levő tartalmi (azonossági) viszony alapján közelebb állónak tarthatjuk az alárendelő szerkezetekhez, mint a halmozott mondatrészekhez. Az értelmezős szerkezet tagjainak formai egybeszerkesztése nagyjából a halmozott mondatrészek szerkesztésének a sajátosságait mutatja ugyan, de a mondatban elsősorban a szerkezet tagjai közti tartalmi viszonyt kell figyelembe venni. Ez vonatkozik a magyarázó kötőszóval kapcsolt értelmező szerkezetére is. A kötőszó megléte vagy hiánya önmagában nem elég alap ahhoz, hogy egyébként teljesen egyforma tartalmi viszonyt kifejező szerkezeteket (*Pista, a barátom ~ Pista, vagyis a barátom*) élesen elkülönítsünk egymástól.

Ami a tőtan problematikáját illeti, a tőtípusok elnevezésére vonatkozólag megnyugtatóan elfogadhatjuk azt az elvet, hogy történeti síkon változások, leíró síkon pedig váltakozások vannak. Az eredeti tövéghangzó mai felfogásában és elnevezésében megmutatkozó vélemények között a leghelyesebbet kiválasztani már sokkal nehezebb. A nehézség amiatt van, hogy maguk a szótövek — mint a többi morfémák is — végeredményben absztrakció eredményei. A beszédben csak *fa*, *fát*, *fák* szóalakokat használunk, *fá-* szótő önmagában éppen úgy nem fordul elő, mint a *madar-* vagy *madara-* szótő. Mármost hogy a *madarat*, *madarak*, *házat*, *házas* szóalakokat hogyan bontom szerkezeti elemekre, ez a szemléletmódtól függ. Ha a *ház-* és a *házak* szóalak egymáshoz való viszonyát minden más szóalaktól elvonatkoztatva, önmagában nézem, akkor valószínűleg arra az eredményre jutok, hogy a *ház* tőhöz *-ak* toldalék kapcsolódik. Ha ellenben a két szóalak közti viszonyt annak az összefüggésnek a szempontjából vizsgálom, amely a *ház* szó összes toldalékos alakja között fennáll, akkor két ilyen sort kapok: *háztól*, *házban*, *házig*, *házért* stb. és *házat*, *házak*, *házas*, *házam*, *házacska* stb. Az első sorban a toldalékos alakok közös eleme a *ház*, a második sorban a *háza*, s az utóbbi *a* hangját nem a *-t*, *-k*, *-s* stb. toldalékhoz tartozó elemnek érezzük, hanem olyan-

nak, amely a szótó testének állandó eleme. Ez nem a történeti szemléletmód ráérőszakolása a mai nyelvre, hiszen a *házat*, *házak* stb. szóalaknak sem történeti, hanem mai elemzés szerint van közös elemük: a *háza*-. Az persze csak előnye az ilyen szemléletmódnak, hogy nem jut ellentétbe a történeti szemponttal, sőt azzal szoros kapcsolatban van, hiszen mai törendszerünk jellegét alapjaiban az a régi törendszer szabta meg, amelyik még az alapalak végén is felmutatta a tövégi magánhangzót. A toldalékok előtti tőalak magánhangzójának megléte vagy hiánya és megléte esetén minősége sok tőtípusban szoros összefüggést mutat a tőalakváltozattal: a magánhangzó például a *madár* ~ *madarat* és a *ló* ~ *lovat* tőtípus esetében a rövid váltóhangú, illetőleg a *v*-s tőalakhoz járul, mégpedig nyílt hangzó alakjában, a *bokor* ~ *bokrot* tőtípus esetében pedig a hangzóhiányos tőalakhoz, zárt hangzóként. Egymással összefüggő dolgokat választunk tehát szét, amikor pl. a *madarat* szóalak *a* hangját nem a rövid váltóhangú tőhöz, hanem a *-t* tárgyraghoz kapcsoljuk. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy GYÖRKE JÓZSEF is, aki a tótan kiváló szakértője volt, *álmo*- és *madara*- tőalakokról beszélt. A *házak*, *madarak* szóalakokban a *háza*-, *madara*- tőalak felvétele nem zárja ki azt, hogy egy-két olyan esetben, amikor az eredeti tövéghangzó a toldalékra jellemző nyíltsági fokúvá vált, ezt a hangot ne számíthassuk a toldalékhoz. Az *-nk* birtokos-személyrag és az *-n* locativusrag előtti *-u*, *-ü*, illetőleg *-o*, *-ë*, *-ö* hangot (*házunk*, *házon*), amely eltér a töre általában jellemző, toldalékelőtti hangtól (*háza*-), többek között a kötőhangzós felfogású SIMONYI is inkább a toldalékhoz számította, s GYÖRKE is *-n* (*-on*) locativusragról beszél, aki pedig a *-k*, *-t*, *-s* stb. toldalékelőtti hangot a tőhöz számítja. A toldalékok és a tövek egymáshoz való viszonyítása számomra ilyen szemléletmód mellett látszik a legcélszerűbbnek. Nincs azonban itt most idő tovább fontolgatni az érveket, vagy rámutatni a kötőhangzós vagy előhangzós felfogás előnyeire, annál kevésbé, mivel például a legutóbbinak kiváló apológiáját ELEKRITÓL már ismerjük. Az akadémiai leíró nyelvtan munkaközössége — nem kis mértékben a nyelvtan szerkesztőjének, TOMPA JÓZSEFnek gondos előkészítő munkája és lelkiismeretes irányító tevékenységéből fakadó javaslata következtében — úgy látta legcélszerűbbnek a tótan kidolgozását, hogy a kötőhangzó elnevezést használja, de előhangzós értelemben. Egy pillanatra sem kétséges számomra, hogy ilyen tótani szemlélet mellett is jó tótant lehet írni. A szótári alapalaknak kiindulópontul való elfogadása mellett azonban hangsúlyoznunk kell, hogy itt bizony a nézetek közötti gólarány majdnem döntetlen, s ha nem is az, inkább 5 : 4, mint 7 : 1 vagy 6 : 3. S ha ezt kifelé nem is hangsúlyozzuk, jó, ha további munkánk szempontjából állandóan szem előtt tartjuk.

BÁRCZI GÉZA

Tisztelt Akadémia! Csak három, általános jellegű kérdéshez szeretnék egészen röviden hozzászólni. Íme az első. Azt hiszem, senki sem kifogásolhatja, ha az új nyelvtan helyenként nem elégszik meg az eddigi tudományos irodalom jól megrostált eredményeinek összefoglalásával, esetleg kisebb méretű továbbfejlesztésével és a nyelvtan egységébe való beillesztésével, hanem olykor el is tér a kialakult közfelfogástól és teljesen újat is ad. Egyes pontokon ezt egy kissé talán el is várjuk tőle. Ebben az esetben azonban kíváncsok, hogy valaki, elsősorban talán az a kartárs, aki a munkaközösségben az új elgondolást föl-

vetette és a leghatározottabban képviseli, írja meg véleményét cikk vagy tanulmány alakjában, hogy ne csak az állítás, hanem az új bizonyítása és a régi cáfolása is szerepeljen tudományos irodalmunkban, mert hiszen a megfelelő bizonyító anyag és gondolatmenet magában a leíró nyelvtanban nem juthat helyhez. Ezért helyes például, hogy DEME LÁSZLÓ hozzászólásában mintát is adott erre az eljárásra. A *ty* és a *gy* hangok meghatározása, a magyar hangrendszerben való elhelyezkedésük kérdése itt olyan tárgyalásban részesült, amelyhez — miután nyomtatásban is meg fog jelenni — hozzá lehet majd szólni, mert bizonyító anyaga és következtetései rendelkezésre fognak állni, módot fognak adni a dolgok tüzetes vizsgálatára és a nyilván jelentkező ellenvéleménynek ugyancsak részletes kifejtésére. Ez, véleményem szerint, kívánatos a nyelvtan minden olyan újításában, mely az eddigi eredményektől vagy legalábbis az uralkodó tudományos felfogástól eltér.

A második pont, melyet érinteni akarok, a terminológiával kapcsolatos. Itt csatlakozom KÁROLY SÁNDOR felfogásához, hogy tudniillik, bár leíró nyelvtant írunk, ebben is csak akkor függetlenítsük magunkat a történeti tényektől, ha erre komoly, nyomós ok van. Ugyanis a terminológia, bár KNIEZSA akadémikus tömör és nem éppen hibáztatható meghatározása szerint száraz pecázás, mégsem minden fontosság nélkül való, főleg ilyen természetű munkában, s ezért némiképpen ezzel is kell foglalkoznunk. (A szakember könnyen eligazodik a terminológia esetleges ellentmondásain, hibás szemléletén, de a nagyközönséget ezek félrevezethetik.) Az eszményi az volna, ha a nyelvtörténeti és a leíró nyelvtani műszókészlet — érintkező pontjaikon — teljesen azonos lehetne. Ez azonban nem mindig valósulhat meg. Arról ugyan szó sem lehet, hogy a leíró nyelvtan terminológiája *ellentmondjon* a történeti tényeknek, ez föltétlenül hibás volna (pl. hangzórövidítőknek nevezni olyan töveket, amelyekben a rövid hangzó az eredeti és a hosszú a másodlagos), de megeshetik, hogy a leíró nyelvtan műszava, más szempontból nyúlva a nyelvi jelenséghez, függetleníti magát a történeti folyamattól, anélkül, hogy e folyamat tagadását vagy éppen meghamisítását foglalná magában. Erre az útra azonban csak akkor szabad térni, ha valóban súlyos ok javallja. Azt hiszem, hogy a kötőhangnak, mint tartalmatlan nyelvi elemnek a tudományos igényű leíró nyelvtanban való meghonosítása teljesen fölösleges. A kötőhang történetileg tövéghangzó (vagy annak analógiájára keletkezett), s a mai nyelvszemléletben is a legcsekélyebb nehézség nélkül ilyennek fogható föl. A kötőhangzó minősítés állítólag a nyelvérzéken alapul, de olyan nyelvérzéken, melyet, nagyrészt, hibás felfogású középiskolai nyelvtankönyvek alakítottak ki. A kötőhang beiktatása a nyelvi elemek közé még csak egyszerűsítést, könnyebbiséget sem jelent a leíró nyelvtan számára, csupán mindazt a bonyolultságot, mely a tövéghangzó minősége körül mutatkozik, átviszi egy más nyelvi elemre, mely ennél fogva ugyanolyan tarka változatosságot mutat, anélkül, hogy ezzel magát a tövéghangzó kiiktatná, vagy akár lényegesen egyszerűsítsen. Ha ugyanis a kötőhangzó segítségével a magyar szótövek többalakúságát ki lehetne küszöbölni a leíró nyelvtanból, s egyszerűen a $\emptyset$ ragú alakváltozatot tekinteni tőnek, akkor esetleg megfontolandó volna, ne éljünk-e ezzel a lehetőséggel, bár elvileg helyeselni akkor sem lehetne. Ámde arról szó sincs, hogy a tövek többalakúságát ezzel ki tudjuk kerülni, tehát fölösleges, sőt káros azt a hibás nyelvtani szemléletet meggyökeresíteni, hogy a szavak töve egyenlő „alanyesetükkel”, illetőleg igékben a jelentő mód, jelen idő, egyes szám 3. személyű, iktelen alanyi ragozású

alakkal. Ha abból indulunk ki, hogy a legtöbb magyar szónak több tőváltozata van, s ezek közül csak az egyik azonos a $\emptyset$ ragú szóval, az iskolás gyermek számára is világossá és egyszerűvé válik a kérdés alapja. Nem tudom ennél fogva helyeselni a dolgok bonyolítását egy új nyelvi elemnek, a nem létező kötőhangnak erőszakolásával. Mintha csak mesterségesen igyekeznénk bebizonyítani MÜLLER MISHA állítását a „rossz mozaik”-ról.

A harmadik dolog, amelyről szólni akarok, az, hogy eltérő nézetek esetében, amelyekkel kapcsolatban a tudományos köztudat nem állapodott még meg, ha a munkaközösség kikötött egy megoldás mellett (aminthogy választania kell), akkor valahogyan az ellenkező véleményekre is utalni kell vagy jegyzetben, vagy — ez talán még jobb volna — egy tipográfiailag elkülönített, mondjuk apró betűs vagy kisebb tükörszélességű bekezdésben, amely a nyelvtan megfelelő fejezetét követné, hozzá csatlakozna. Persze lehetséges, hogy ez a maga teljességében mindig nem valósítható meg, mert megeshetik, hogy a nyelvtanétól eltérő felfogás a nyelvtan egyik egészen nagy szakaszának gyökeres átrendezését vonná maga után. De ebben az esetben is legalább rövid utalással kellene valahogyan megértetni az ellenkező felfogást és e felfogás következményeit a nyelvtani rendszer szempontjából. Ha pedig ilyen megoldás sem volna lehetséges, akkor esetleg egy oly rövid megjegyzéssel kellene megelégedni, hogy ezt a kérdést a szakirodalomnak nem jelentéktelen részé másképpen fogja föl.

Összefoglalva: első kérésem az, hogy ha a közfelfogástól eltérő új dolgokat hoznak — amit helyesnek tartok —, azt előbb fejtsek ki valamelyik szakfolyóiratban; második kérésem az, hogy ha nem szükséges, ne vigyenek bele a nyelvtanba olyan terminológiát vagy olyan felfogást, amely függetleníti magát a történeti tényektől; a harmadik pedig az, hogy ha több tudományos felfogás él és a munkaközösség közülük természetesen csak egyet választ, akkor, legalább röviden, a többről is emlékezzenek meg.

KNIEZSA ISTVÁN

Csak egy mondatot szeretnék mondani, illetőleg egy kérdést feltenni. Egy kicsit megütötte a fületem az előadónak és TEMESI kollégának az a megjegyzése, hogy a „Zavarva lelkem” tulajdonképpen kihagyásos mondat, mert a „Zavarva van a lelkem” változata. Vajon az is kihagyásos mondat volna, amelyben *van* nélküli *m e l l é k n é v* az állítmány?!

GÁLDI LÁSZLÓ

I. Az előbb elhangzott fonetikai vonatkozású megjegyzések után is szükségesnek tartom megkérdezni: vajon a nyelvtani munkaközösségnek volt-e és van-e állandó kapcsolata a ma Magyarországon folyó eszközfonetikai kutatásokkal. Még pontosabban: szeretném tudni, milyen együttműködés alakult ki a Nyelvtudományi Intézet fonetikai osztálya és a nyelvtani munkaközösség közt? Egyelőre számomra nem egészen világos, vajon a *ty*, *gy* hangnak zárhangként való tárgyalása mennyiben alapul új eszközfonetikai kutatásokon; a referátumban jelzett vélemény valószínű, de azért elgondol-

koztató, hogy pl. az orosz *t'*, *d'* hang az oroszok vallomása szerint bennük merőben más akusztikai benyomást kelt, mint a mi hasonló hangjaink. Valószínűleg a palatalizáltság fokaiban van az eltérés; ennek kimutatásához azonban palatogramok, oscillogramok, röntgenfelvételek stb. szükségesek. Nagyon fontosnak tartanám — amint az Intézetnek egy osztályértékeztetésén már jeleztem — az eszközfonetika vallomását olyan bonyolult kérdésekről is, aminő pl. a köznyelvi mássalhangzó-asszimiláció (a *gyöngysor*-t nem mindenki ejti kötelezően *gyöngysor*-nak!). Minden tekintetben megnyugtató együttesük önértékelése van tehát szükség az eszközfonetika képviselői és a nyelvten szerkesztői közt.

2. Ugyancsak meg kell említenem a tudományos szolidaritásnak egy másik fontos formáját is. Semmi esetre sem hanyagolhatók el azok a tapasztalatok, amelyek más finnugor nyelvek leírása közben jegecesedtek ki. Nem vonom kétségbe, hogy a nyelvtenírás hagyományainak tiszteletéhez hozzátartozik a magyar hagyományokon kívül az indoeurópai nyelvek nyelvteninak gyakorlata, beleértve ebbe — amint már JUHÁSZ JÓZSEF kartársam jelezte — például a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának nyelvtenát; emellett azonban kétségtelenül szóhoz kell jutnia a finnugor nyelvtenai hagyománynak is. Ez gyakorlati szempontból azt jelenti, hogy bizonyos együttműködés lenne kívánatos a nyelvtenai munkaközösség és a Nyelvtenományi Intézet finnugor osztálya közt.

3. Ami a nominális állítmányú mondatot illeti, a nyelvtenai munkaközösség figyelmébe ajánlom NÉMETHNÉ SEBESTYÉN IRÉNNEL rövidesen megvitatásra kerülő doktori disszertációját: ennek első fejezetéből világosan kitűnik, milyen jelentősége van *uráli szempontból* is a nominális állítmányú mondatnak. Ez természetesen jelentős érv emellett, hogy a nominális mondat problémájának semmi esetre sem szabad a készülő nyelvtenban háttérbe szorulnia.

4. Egy másik megjegyzésem a következő. A magam részéről is szeretném támogatni azt a ma több ízben elhangzott véleményt, hogy a nyelvtenban feltétlenül jelezni kell a nyelvten szerzőinek felfogásával ellentétes lényeges nézeteket is, mégpedig pontos bibliográfiai, tudománytörténeti utalásokkal. Nem elegendő az egyes fejezetek végéhez globális bibliográfiát csatolni, hanem mindazon pontoknál, ahol lényegesek a véleménykülönbségek, a különböző vélekedések lelőhelyét pontosan jelezni kell.

5. Szeretném megjegyezni azt is, hogy a vita során mindeddig semmit sem hallottunk a legfontosabb nyelvtenai definíciók kérdéséről. Tudom, hogy TOMPA JÓZSEF kartársam e kérdés tárgyalását mintegy kirekesztette a mai vita anyagából, de azért — úgy vélem —, ha nem is ezen alkalommal, de máskor, egy másik összejövetel alkalmával mégis érdemes lenne közelebbről megvizsgálni, mit is vall a nyelvtenai munkaközösség többek közt a szó, a névmás, a mondat definíciójáról. E téren távolról sem teljes az összhang az egyetértés; mindaz, ami már itt a mondat dualizmusáról elhangzott, nem áll tökéletes harmóniában például azokkal a bölcs megállapításokkal, amelyeket PAIS DEZSŐ akadémikus a Magyar Nyelvben közölt nemrég a mondatra vonatkozó legfőbb kérdésekről.

6. Végül az én mindennapi munkakörömmel kapcsolatosan is volna még megjegyzésem: ezt azért kell megtennem, mert véleményem szerint nagyon kívánatos, hogy a nyelvten minden részlete világos és nem nyelvészek számára is teljesen közérthető legyen.

Valahányszor a nyelvtani rendszerezésben példaként teljesen elavult vagy többé-kevésbé régies alakok szerepelnek, feltétlen idézni kell a pusztá szó mellé mondatpéldát is, hogy az idézett szó jelentése, hangulata minél kézzelfoghatóbb legyen. A nyelvtan csak akkor töltheti be egyik fontos hivatását, anyanyelvi ismereteink elmélyítését, gazdagítását, ha minden sora, minden megállapítása kétséget kizáróan egyértelmű. A mintául megküldött fejezet anyagában (A fokozás) itt-ott még akadnak olyan alakok, amelyek mellé bizony odakíváncskodnék a jó mondatpélda. A táblázatban szerepel például a *másabb* közép fok, de azután többé nem hallunk róla. Pedig ez a közép fokú alak nem egészen egyértelmű. 1906-ban az adavidéki nyelvjárásból Bacsó Gyula ezt a példát közölte a Nagyszótárral: „Bizon nálunk sokkal *másabbak* [= egészen mások] a lányok”. Ritka ez az alak az irodalmi nyelvben is; Bartók Lajos egyik, 1885-ben megjelent verskötetéből idézhetem a következő két sort: „Más éjjel ébred és eseng a holdhoz... Még *másabb* tóra száll”. Itt már a közép foknak egészen más, sőt „*másabb*” a jelentése! Nem magyarázza meg a nyelvtan mintafejezete a *legottan-legitten* érdekes kettősségét sem: az utóbbinak értelme azonban nyilván nem a. m. 'legottan', hanem 'itt, ezen a szent helyen; ebben a szempillantásban', hiszen például Czuczor ezt írta: „Add vissza vagy kacér szemed Legitten béhunyd”. Aranynál 1881-ben szinte archaizmusnak számít a *legitt* változat: „[vizpárak] *legitt* földre csapódnak alá”.

Érdemes figyelembe vennünk a *nyilvábban, idejébben* alakoknak erősen avult voltát is; az előbbire csak a múlt század húszas, harmincas éveiből vannak nagyszótári adataink (felsőfokban is, pl.: „mind ezen határozások a legnyilvábban, legdurvábban sértettek meg”. Helmezy, Jelenkor I, 292), *idejébben*-re viszont 1817 után egyelőre nincsenek adataink. Ilyen esetekben a nyelvtannak nem szabad szűkszavúnak lennie: ne tartalmazzon egyetlen olyan magyarázat nélküli alakot sem, amelyen a nem nyelvész olvasó szeme joggal megakad.

Mindent összevéve, úgy vélem, hogy a nyelvtan végleges kidolgozása közben helyesebb lesz egyes, hosszú magyarázatot kívánó részleteket mellőzni, mintsem olyan kérdéseket és példákat felvenni, amelyek magyarázat nélkül nem eléggé világosak. Ha viszont ilyen, nem egészen közérthető példák mégis szerepelnek, akkor kíváncsatos azokat minden esetben szépirodalmi idézettel is illusztrálni.

KELEMEN JÓZSEF

Az elhangzott előadásban kiemelt kérdések közül öthöz kívánok hozzászólni: a szintagmák tárgyalásának kérdéséhez, a *nyakunkon a török*-féle mondatok elemzésének, a jelzős szerkezetek rendszerezésének, a szófajok rendszerezésének és a fokozás tárgyalásának kérdéséhez.

A) A szintagmákat tárgyaló fejezeteknek a nyelvtan rendszerében való elhelyezéséről az a véleményem, hogy jobb az a tárgyalásmód, amely a szintagmákat rendszeresen tárgyalja annál, amely az egyes mondatrészek részletező tárgyalásával akarja pótolni a szintagmák rendszeres tárgyalását. A mondattípusok jelentéstani, szerkezeti, alaki vizsgálat, nyelvlélektani megfontolások, az anyanyelv és idegen nyelv tanításának pedagógiai szempontjai alapján a szintagmák rendszeres tárgyalását kell célszerűbbnek tartanunk a mondatrészek szerinti tárgyalással szemben.

1. A mondat típustól jelentésviszonyainak elemzéséből azt a tanulságot szűrhetjük le, hogy a mondat jelentését nemcsak a mondatot alkotó szavak saját jelentése és az egyes szavaknak a mondat egészéhez való jelentéstani viszonya határozza meg, hanem fontos szerepe van a mondatban szereplő szintagmatikus viszonyoknak is. Mivel részletes kifejtésre nincs időm egy rövid hozzászólás keretében, azért csak egy-két példára utalok. Már a tőmondatokban is megfigyelhető a predikatív szerkezet sajátos jelentése és a mondat jelentése közti különbség: Az *Anyám | sír.* ~ *Anyám sír* (= nem más). ~ *Anyám | sír?* ~ *Anyám sír?* [= nem más?] ~ *Sír anyám?* mondatok mindegyike más-más mondat, más-más összefüggésre utal, de mindegyikben közös a predikatív viszonynak az a jelentéstartalma, hogy a) *anyám* a cselekvő személy (ebben a példában a síró személy) vagy ilyenként említett személy, azaz a valóságos vagy feltételezett (kérdésben szereplő) cselekvés alanya, b) *sír* az anyámmal kapcsolatban közölt vagy kérdezett cselekvés, azaz a „cselekvő” alanyhoz tartozó „cselekvés”-állítmány. — Ebben a mondatban: *Egész nyáron piros muskátli nyílik falun élő anyámnak minden ablakában* a mondat legközelebbi mondatjelentéstani egységei nem az egyes szavak, hanem az *egész nyáron*, a *piros muskátli*, a *falun élő anyámnak minden ablakában* szókapcsolatok és a *nyílik* szó; — a mondatjelentéstani és elsődleges szintaktikai viszonyok: *egész nyáron nyílik*; *piros muskátli nyílik*; *falun élő anyámnak minden ablakában nyílik* szókapcsolatokkal fejezhetők ki. Az *egész nyáron* szókapcsolat tagjainak jelentéstani viszonyát már nem a mondat egészének jelentése, hanem a szókapcsolat tagjainak saját jelentése és a köztük levő kapcsolat határozza meg. A *piros muskátli* szókapcsolat jelentése is a *piros* szó, a *muskátli* szó jelentésétől és a köztük levő viszonytól függ. [Alanyi szerepe azonban nem ezektől a tényezőktől, hanem a szókapcsolatnak ill. a szókapcsolat vezér tagjának a mondat egészében elfoglalt helyzetétől, azaz az állítmányhoz, ill. állítmányi részhez való viszonyától függ.] A *falun élő anyámnak minden ablakában* tag maga is többféle szintagmára bontható s ezek sajátos jelentéstartalom kifejezői, pl. *falun élő*; *falun élő anyám* — ; *anyámnak ablaka* — ; *minden ablak* —. [E példákat felszólalásban azért nem mondtam el, mert kevés idő állt rendelkezésemre.]

2. A mondat szerkezeti elemzése is azzal a tanulsággal jár, hogy a szintagmáknak egységként való tárgyalása helyesebb a mondatrészenként haladó tárgyalásnál. Ha az alanyt, állítmányt a mondat főrészeinek, a tárgyat, határozót és a jelzőt a fő mondatrészek bővítményeinek tartjuk, akkor a bővítmények bővítményeit és azok további bővítményeit a maguk legtermészetesebb összefüggésében és nem az öt mondatrész valamelyikével való azonosítás szemszögéből kell néznünk, hogy a mondat lényegét megközelíthessük. Az összevont mondatokban, a párhuzamos szerkezetű összetett mondatokban, a mondatátszövődés eseteiben, sőt még a monorém (nem kettős tagolású) nyilatkozat, ill. mondat bizonyos típusaiban is olyan jelenségeket találunk, amelyek a szintagmák jelentőségét állítják az érdeklődés középpontjába a mondatrészekkel szemben. Hogy a sok közül csak egy példát ragadjak ki: a kerítésen vagy kiskapun elhelyezett táblán olvasható *Harapós kutya* figyelmeztetés mondatnyi elemzése vitatható, a figyelmeztetést alkotó szavak szintagmatikus viszonya azonban egyértelműen meghatározható.

3. A mondat alaki sajátosságainak vizsgálata is arra mutat, hogy a szintagmák szerinti tagolódás hasznos szempontokat ad a hangmenet, ill. hangjelzés, a hangsúlyviszonyok, a szünetek elemzéséhez. Úgy látszik, az egyez-

tetésben is vannak olyan mozzanatok, amelyeknek magyarázatában figyelemmel kell lennünk a szintagmatikus viszonyokra.

4. A nyelvlélektani vizsgálatok eredményei arra figyelmeztetnek, hogy a mondatalkotás néha kisebb nyelvi egységek szerint halad előre, akad el vagy vesz más irányt, s ezekben a kisebb egységekben legtöbbször szintagmatikus rész-lezárttságot találunk. A megértés folyamatában szintén vannak hasonló mozzanatok.

5. Az anyanyelv és az idegen nyelv sajátos szerkezetei közül is több jellemző típus a szintagmák más-más szerkesztésében mutatkozik. Elég itt a birtokos szerkezetek nyelvenkénti eltéréseire utalni.

A szintagmáknak mai nyelvünkbeli rendszerezésében azonban nem tartanám kielégítőnek a Gombocz-féle adnominális és adverbális szintagmák szerinti csoportosítást, mert az igenevek és bizonyos igei származékok bővítmény-viszonyait, továbbá — ha a határozószókat nem foglaljuk bele a névszók fogalmkörébe — a határozószók bővítmény-viszonyait nem lehet megnyugtatóan elhelyezni benne. Gombocz nyilván „eredeti” szintagma-viszonyokra vonatkozólag s glottogónikus meggondolásból fogadta el a számba vehető osztályozások közül a nominális és verbális fő tagon alapulót, de az „eredeti” állapot a nyelv története folyamán módosult, s a mai nyelv szintagmatikus elemzésében ezt a módosult és mai nyelvünkben érvényesülő viszony-szövedéket kell alapul vennünk. Annak fejtegetésébe most nem mehetek bele, hogy ezt az „eredeti” állapotot meg kellett előznie egy még „eredetibb” állapotnak, amikor még nem volt meg a szintagmáknak adnominális-adverbális rendszere, hanem differenciálatlanabb „rendszer”-nek kellett lennie. Ez a kérdés azonban már nem tartozik készülő leíró nyelvtanunk problematikájába.

B) A *Nyakunkon a török hada* típusú mondatok elemzésében nem a hiányos mondattal való magyarázatot tartom természetesebbnek, hanem azt, amely a határozói alakú vagy határozószóval kifejezett mondatrészben „határozó—állítmányt” lát. Az idézett mondatot pl. úgy elemezhetjük, hogy *nyakunkon* szava látja el a mondatban az állítmány funkcióját, *nyakunkon van* értelemben, de ellátja a *nyakunkon* szó azt a viszonyítást is, amelyet a *nyakunkon van* szókapcsolatban tölt be. Ez a „határozó” azonban nem a ki nem tett igei állítmányhoz tartozó, hanem kettős természetű mondatrész: az alanyhoz tartozó állítmány fogalmának tömör nyelvi kifejezője, tehát a közlés dualisztikus tagolásában a *török hada* alannyal szemben álló másik főtag; a határozókban kifejeződő valóságbeli viszonyok kifejezése vagy ezek képszerű nyelvi felhasználása szempontjából pedig határozó. — Hasonlóan elemzem pl. a következő mondatok „határozó—állítmány” funkciójú szavát, szókapcsolatát is: *Itt az idő* [= elkövetkezett (s itt van) az (alkalmas, a legmegfelelőbb) idő]. *Itt az ideje*, (hogy aludni menjetek). *Benn a bárány, kinn a farkas*. „Lélek az ajtón *se be, se ki!*...” (Arany: Tetemre hívás). — Alanytalan mondatokban: „*Ide a legjobbik borát...* (Petőfi: Falu végén kurta kocsmá)”, „*Ide az erszénnyel*” (Petőfi: Zöld Marci) stb.

Ebben az elemzésben arra az elvi álláspontra támaszkodom, hogy a „mondatrészek” közt éppen úgy vannak átmeneti vagy vegyes, ill. nem eléggé tiszta típusú (az öt típus valamelyikévé csiszolódott) képződmények, mint a szófajok közt.

Ilyen átmeneti jellegű mondatrész pl. a *Sokan elesetek az ütközetben a törökök közül* -féle mondatok -an, -en végződésű számneve vagy számnévi

névmása, amely határozó → alany típusú átmeneti mondatrészt. Átmeneti típusként foghatjuk fel a határozóragos, névutós névszók, határozószók, határozó igenevek jelzői értékű használatát, pl. „A világgal ismeretlenségben nőnek fel” Beöthy : Széppróza II, 6. | „Ezt [hogy Izabella királyné Gyulafehérvárra érkezett] barát szolgálai nagy sokan megérték, Az királfi ellen hamisságát érték” RMKT. III, 29. 1553/1881. Tinódi : Erdéli hist. 697—8. | „Költői érdekeket az alkotásnak nemcsak az elbeszéléstől idegen, mythologiai vagy történeti epizódok, úgy a *hogy beillesztése*, hanem (péld. Murányban) az által is igyekezett adni [Gyöngyösi], hogy hőse kedvéért mozgásba teszi az Olymp isteneit”. 1863/79. Arany : Prózai Dolg. 267. Gyöngyösi István. | „Meghalna, ha egyszer lerogynánk Az a *Tavas. ott lent a parton*” Ady : Havasok és Riviéra. „...ez a gyerek *nyitva szemmel* fekszik, mint nappal” Nyr. XXXIII, 253. — A fokozó jelző és a fokhatározó közt is van átmenet (vö. *gyönyörű szép ~ szörnyű szép: szörnyen szép*). — A határozó és a tárgy közt szintén van átmenet, pl. *jót v. nagyot neveltünk, egy kicsit (= „kissé”) elszundított*. — A példák szaporítása nélkül is látható, hogy a mondatrészek közt vannak átmenetek, ill. vannak olyan mondatrészek, amelyek nem sorolhatók be megnyugtatóan az öt mondatrész egyikébe sem. Ilyen átmeneti jellegű mondatrészeket helyesebb kettős névvel nevezni ; vagy ha valamelyik típusba sorolásuk mellett több érv szól, mint a másikba sorolás mellett, célszerűbb úgy besorolni, hogy a másik típushoz közelítő mozzanatra is hívjuk fel a figyelmet.

C) A jelzős szerkezetek tervezett tárgyalásmódjára vonatkozólag TOMPA JÓZSEF előadásából azt következtetem, hogy a birtokos jelzőn kívül csak a minőség- és mennyiségjelzőket tárgyalná külön típusként a készülő leíró nyelvtan, s a „kijelölő jelző”-ket a minőség- és mennyiségjelzők fejezeteibe elosztva részletezné. Erre vonatkozólag azt jegyzem meg, a Magyar Nyelvtudományi Társaságban 1954 novemberében tartott előadásomban arra az eredményre jutottam, hogy a „kijelölő jelző” néven számon tartott jelzőknek nem minden típusa helyezhető el a minőség- és mennyiségjelzők csoportjában. Olyan jelzős kapcsolatok, mint *ez a ház, ebben a házban, azon esetben*, nem a jelzett minőségét vagy mennyiségét emelik ki, hanem egyedi mivoltát, s ezt a beszédhelyzetre vagy a szövegösszefüggésre támaszkodva, rendszerint a jelzettel kifejezett dolog térbeli vagy időbeli körülményeire utalva határozzák meg. Idézett előadásomban az *alsó sorban, (alulról) a második sorban*-féle kapcsolatok jelzőjét is megkülönböztettem a minőségjelzőktől, s helyzetjelzőnek neveztem. Felhívtam még a figyelmet a mutató, a határozatlanságot kifejező, az egyénítő, az általánosító, a hasonlító, a fokozó, a nevező, az idézet-természetű, a hangulati jelzőkre. Az ún. értelmező jelzőkkel kapcsolatban utaltam arra, hogy ezeknek csak egy része igazi (sajátos) értelmező, más része alakilag, a kifejezés és megértés lélektani folyamatai szempontjából értelmező-szerű, a jelző és a jelzett jelentéstani viszonya szempontjából minőségjelző, helyzetjelző, mennyiségjelző stb. Ezeknek a típusoknak jellemzésével és rendszerezésével foglalkozó idézett előadásomnak bővített változata remélhetőleg még ebben az évben nyomtatásban is megjelenik, s a munkaközösség szükség szerint kiegészítheti a jelzőkről szóló fejezetet. Hogy az említett típusok közül melyik kerüljön bele a leíró nyelvtanba és milyen összefüggésben, azt a munkaközösségnek kell majd eldöntenie.

D) A szófajok kérdésével kapcsolatban az idő rövidsége miatt csak az indulatszó kategóriájához teszek egy-két megjegyzést. Az indulatszót a képzéshez való viszony tekintetében a névszói természetű alapszavak közt

említette TOMPA JÓZSEF. Úgy látom, az indulatszó szóképzés tekintetében közelebb áll a névszói=igei tövek típusához vagy az igetövekhez, mint más olyan szófaj, amely bizonyos származékokban a névszói alapszavakhoz hasonló alapszóként viselkedik. A *jajgat*, *(fel)jajdul*, *jajong*, *óhajt*, *áhít*-féle származékokban is, de még inkább a „hangutánzó indulatszók” *csatlog*, *csattan*, *kopog*, *koppan*, *pufog*, *puffan*, *ropog*, *roppan*-féle származékaiban az indulatszó és a „hangutánzó indulatszó” hasonló „névszói=igei”, ill. „igei=névszói” vagy igei alapszónak látszik, mint a *hallgat*, *lyuggat* (< *lyuk-gat*): a *fájdul*, *mozdul*; a *bolyong*, *tolong*; a régies *hullajt*; a *merít*, *szopít*; a *mozog*, *moccan* (vö. *mozzan-at*), *billeg*, *billen*, *villog*, *villan*, *fogan*-féle származékok alapszava. [Ezt a részt a hozzászólásban kevesebb példán szemléltettem.]

[Kiegészítő megjegyzések a szófajok kérdéséhez, melyeket az idő rövidsége miatt előszóban nem mondtam el:

1. Nem értek egyet TEMESI MIHÁLYNAK azzal a véleményével, hogy az alkalmi szófaji átcsapásokat ki kell rekeszteni a készülő leíró nyelvtanból. Két évvel ezelőtt magam emeltem ki nyomatékosan az állandósult két- vagy több szófaji érték és az alkalmi szófaji átcsapás lényeges különbségét. Akkor a szótárírás szempontjából azt hangsúlyoztam, hogy a szótárba csak az állandósult szófaji értékek tartoznak bele, az alkalmi szófaji átcsapások nem: „A szótárírótól helytelen lenne elvárni, hogy feleletet adjon minden olyan lehetséges szófaji átcsapás kérdésében, amely valamikor, valahol megtörténhetett, ill. megtörténhetik a jövőben, de a szótár készülése idejének társadalmi tudatától idegen” (I. OK. VI, 164.). A leíró nyelvtan szemszögéből azonban némileg másként kell felfognunk az állandósult és az alkalmi szófaji érték viszonyát. A kettőt itt is meg kell különböztetni, s az állandósult szófaji értékek rendszerét kell elsősorban kifejteni, de nem célszerű kirekeszteni az alkalmi szófaji átcsapásokat sem. Egyrészt azért nem, mert ezeken mérhető fel a szófaji kategóriák rugalmassága egy-egy korszakban, s a kategóriának „merev” vagy „rugalmas” volta hozzátartozik a nyelvi tudathoz. De nem hagyhatók figyelmen kívül a leíró nyelvtanban az alkalmi szófaji átcsapások azért sem, mert ezek csak az egyes szavak szempontjából teljesen alkalmiak, az átcsapások iránya, típusjellege szempontjából különféle fokban társadalmiak. A melléknév főnevesülésének a legritkább esetei pl. csak a melléknévi természetű szavak egyedei szempontjából foghatók fel alkalmi szófaji átcsapásoknak, de ezek az alkalmi átcsapások azt a társadalmi érvényű törvényszerűséget foglalják magukban, hogy a melléknév főnevesülése ma is elevenen él nyelvünkben. Ezt a társadalmi érvényű törvényszerűséget a nyelvtanban meg kell állapítani, de egyéni, alkalmi eseteit az egyes szavakkal kapcsolatban nem érdemes szótározni. Ez is azok közé a kérdések közé tartozik, amelyeknek más a szótári, más a nyelvtani szemlélete és értékelése, de a nyelv rendszerének megismeréséhez mind a két szemlélet hozzá tartozik.

2. Egyetértek TEMESI MIHÁLY hozzászólásának azzal a részével, amely azt hangsúlyozta, hogy a szófaji érték megállapításának többféle kritériuma van, s ezek nem minden esetben jelentkeznek együtt az egyes szavakon, szócsoportokon. Ez a gondolat többször felmerült már a szakirodalomban, s kétségtelenül helyes, de részletes kifejtését még senki sem írta meg. S nem is mindig vonják le ebből a gondolatból azt a természetes tanulságot, hogy a többféle kritérium más-más fokú jelentkezése következtében a szófajiságnak is többféle fokozata van, s az egyes fokozatokat nem lehet ugyanazzal a mértékkel mérni. Ha elfogadjuk azt a tételt, hogy a szófajoknak mondattani, jelentés-

tani és alaktani kritériumai vannak (amelyekhez hozzá venném még a használat mértékét is), akkor azt is el kell fogadnunk, hogy pl. a főnév melléknévesülése vagy a főnév kategóriájába tartozó szavak melléknévi értéke más fokban jelentkezik olyan nyelvekben, amelyekben sajátos ragozása van a melléknévnek és a főnévnek, mint olyanokban, amelyekben csak a főnévnek van sajátos ragozása, a melléknév — főnévesült használatától eltekintve — ragozatlan.

3. További kiegészítő megjegyzésem a szófaji kritériumok következményeihez az, hogy lehetnek a nyelvben egymást ki nem záró, mondjuk: „keresztvezető” szófaji értékek. Ilyeneknek tartom pl. a magyarban a „főnévi” vagy „melléknévi” vagy „határozószói” értékek sorozata mellett a „számnévi”, a „névmási”, az „igenévi” értékek sorozatát, vagy „a határozószói” és a „kötőszói”, a „névmási” és a „kötőszói” értéket. Ez azt jelenti, hogy egyes szavakon, szócsoportokon mondattani vagy alaktani különbség nélkül egyszerre jelentkezhettek a keresztvezető szófaji értékek. Ez az elvi alapja a „főnévi névmási”, a „melléknévi igenévi”, a „határozó igenévi”-nek nevezett „igenévi (predetű) határozószói”-féle szófaji típusoknak vagy altípusoknak. De ugyanilyen alapon beszélhetünk „határozószói-kötőszói”-ről vagy „határozószói kötőszói”-ről, „vonatkozó (névmási) kötőszói”-ről, ill. „vonatkozó (határozószói) kötőszói”-ről is, amelyek különböznek az igazi kötőszóktól. Hogy a keresztvezető szófaji értékek közül melyik a fontosabb az érintett szóban, szócsoportban, s hogy melyik a kevésbé fontos, de azért még figyelemre méltó kísérő szófaji érték, azt az egyes szavakra, szócsoportokra külön-külön vizsgálattal kell megállapítani.]

E) A fokozásról szóló mintafejezet beosztását, szempontjait általában helyesnek tartom, néhány részletre vonatkozólag azonban nekem is hasonló a véleményem, mint GÁLDI LÁSZLÓNAK, hogy a stiláris megjegyzéseknek nagyobb teret kellene biztosítani.

A fokozás paradigmájáról érdemesnek tartom megjegyezni, hogy a *fehér—fehérebb—legfehérebb* (— *legeslegfehérebb*) három- (a túlzófokkal együtt négy-) tagú paradigma mellett van egy két- (a túlzófokkal együtt három-) tagú paradigma-típus is, az *alul—legalul* (— *legeslegalul*), *széle—legszéle* (— *legeslegszéle?*) típus. Ez a két típus bizonyos fokig másként jelentkezik a számbajövő szófajokon. A három- (ill. négy-) tagú típus elsősorban a melléknévekre jellemző, de megvan a határozószók csoportjában, és a melléknévi értelmű főnevek közt is. A két- (ill. három-) tagú, középfokot nem tartalmazó típus jellemző a főneveknek egy kisebb csoportjára (nem melléknévi értelemben is), pl. vminek a *széle—legszéle*, *közepe—legközepe*, *teteje—legteteje*; a határozószóknak egy csoportjára, pl. *alul—legalul*, *felül—legfelül*, *elül—legelül*, *hátról—leghátról* (ezek középfoka helyett a „hová?” kérdésre felelő határozószói középfoka használatos: pl. *alább* v. *lejjebb*, *feljebb* ~ *följebb*, *előrébb* v. *előbbre*, *hátrább*); a melléknévek közt csak bizonyos szavakon fordul elő, pl. *középső—legközepű*, *hátról—leghátról*. Azt hiszem, efféle szempontok alkalmazása is közelebb viszi a nyelvtan használatát nyelvünk rendszerének, rendszerező eljárásának jobb megismeréséhez.

[F] Élőszóban el nem mondott megjegyzés a *jelentés* és *értelem* műszói használatáról: TEMESI MIHÁLYNAK azzal a műszó-javaslatával, hogy a szó állandósult jelentését nevezzük *jelentés*nek, alkalmi jelentését *értelem*nek, nem értek egyet, mert ennek a műszóhasználatnak sem elegendő szaknyelvi, sem köznyelvi megalapozottságát nem látom. A köznyelvben általában a

szó vagy kifejezés *értelmén* nem alkalmi, hanem állandósult jelentést szoktunk érteni, vö. *ennek az az értelme... ~ ez azt jelenti*; a *szavak többértelműségén* is többféle állandósult jelentést szoktunk érteni; a *rokonértelmű szavaknak* rokon jelentése rendszerint állandósult jelentés. Még talán a *kétértelmű kifejezés* egyik értelme áll legközelebb az alkalmi jelentéshez, de „másik” értelme annak is állandósult jelentés: a kétértelműséget éppen az idézi elő, hogy egy állandósult jelentés szinte minden esetben társul tudatunkban a kifejezéshez vagy annak egyik szavához, s ez szemben áll egy másik állandósult jelentéssel vagy alkalmi, de a szövegösszefüggéstől vagy a beszédhelyzettől sugalmazott jelentéssel. — Magam inkább más különbség érzékeltetésére használnám a két műszót: a szó vagy kifejezés *jelentésén* az intellektuális és affektív jelentésmozzanatok mindegyikét értem (tehát a szó vagy kifejezés „értelmét” és „hangulatát” egyaránt), a szó vagy kifejezés *értelmén* azt az intellektuális tartalmat, amelyet állandósult vagy alkalmi jelentésmozzanatként hozzá kapcsolunk, ahogyan e jelentésmozzanatot (érzelmileg nem színezett) gondolati tartalomként beszélés, írás közben felhasználjuk vagy halláskor, olvasáskor felfogjuk. Ha így teszünk különbséget *jelentés* és *értelem* közt, akkor az eddiginél szabatosabb tartalommal tölthetjük meg az *azonos értelműség* és *rokon értelműség* műszavakat és a hozzájuk kapcsolódó szinonimikai kérdéseket.

A *jelentés* mint gondolati tartalom és a *jelentés* mint nyelvi funkció közt pedig vagy körülírással vagy *jelentéstartalom* és *jelentés-funkció* műszókkal tennék különbséget.]

BENKŐ LÁSZLÓ

1. A bevezető referátum nyomdokán haladva, a készülő nyelvtan fontos feladatának vélem, hogy rendet, mégpedig megnyugtató rendet teremtsen végre a *létige*s (pontosabban: a *van, volt*) állítmá ny kérdésében. Ezt a feladatot pedig lehetőleg határozott, jól megkülönböztethető és gondosan megválasztott, gazdag példaanyaggal illusztrált csoportosításban kell megadni a tudományos rendszerezés és a gyakorlati felhasználás számára egyaránt alkalmas módon; valahogy ilyenformán:

a) Állítmány a létige azokban a mondatokban, melyekben a létezés (rendszerint hangsúlyozottan) fejezzük ki vele: *Van egy ország ott túl a tengeren...* Tehát ilyenkor a létige jelentése: 'létezik'.

b) Állítmány a létige azokban a mondatokban, melyekben birtoklást fejez ki, tehát amelyekben a határozói szintagma determinánsa dativus possessivus (ill. részeshatározó): *Van nekem egy kis biciklém.* (Vagy hogy egyben önkritikát is gyakoroljak, vö. Nyr. LXXVIII, 42): *Pistának piros arca van. Mindenkinek van valami baja.* Ilyenkor tehát a létige jelentése: 'valakihez, valamihez tartozik, van neki'.

c) Az összetett állítmány igei része: (mint az alany személyének, a cselekvés idejének vagy módjának jelölője): *Jó vagyok, jó vagy* (ő = Jóska jó), illetőleg: *Jóska jó volt. Jó volna* boldog lenni.

d) Olyan határozós szintagmájú mondatokban, melyekben a létige mint alaptag el is maradhat; illetőleg olyan elliptikus mondat jellegű határozós szerkezetekben, melyekbe a létige beilleszthető: *Nyitva van az ajtó — Nyitva az ajtó; Ott van a kulcs — Ott a kulcs*; illetőleg: *Nyakunkon a török — Nyakunkon van a török; Oda a reménység — Oda van a reménység.*

2. A referátum a mondatnyi kérdésekkel általában elég szűkmarkúan bánik. Megnyugtató ez, ha annak a következménye, hogy ott kevesebb a problematikus kérdés. Megemlíti a referátum a hasonlító, ill. következményes mondatokat. Nem szól azonban a magyarázó (következtető) és okhatározói mondatok elhatárolásáról, ill. összefüggéséről. Úgy gondolom, itt sem ártana a tisztázás. Tehát, hogy egy „klasszikus” példa segítségével világosan beszéljek, tisztáznunk kell, mikor mondjuk: *Sár van, mert esett az eső*, ill.: *Sár van, ti. esett az eső*.

Másutt (Mondattan, III. Főisk. jegyz. 1956) — nem egészen töretlen úton haladva — úgy próbáltam meg a rendszerezést, hogy az okhatározó mellékmondat inkább a közvetlen, az objektív okra rámutatás esetében szerepel, míg a magyarázó mondat az előtagban kifejezett állítás érvényességét jelöli meg, illetőleg fejti ki, magyarázza meg. (Úgy is mondhatnám, hogy a kettő közt nem annyira grammatikai, mint inkább stilisztikai különbség van.) — A közelmúlt napokban Veres Péter Számadását böngészgetve, az első kiadás következő mondatára bukkantam: *Mivel a leckét tudtam, a tanító sokszor elküldött a házához* (régi IV. kiad. 26). Az új kiadásban ezt a mondatot így változtatta meg a szerző: *Ugyanis a leckét előre tudtam...* (26).

Mi történt itt? Az író — akár grammatikai tudatossága alapján, akár (s ez a valószínűbb) ösztönösen — de mindenképpen fejlett nyelvérzékével rátapintott arra, hogy a kérdéses mondatban nem az objektív okot akarja kifejezni, hanem kifejti, megmagyarázza annak az állításnak az érvényét, hogy a tanító sokszor elküldte. Tehát a korábbi okhatározó mellékmondatos szerkezetet — helyesen — átalakította magyarázó mondatná. Azt hiszem, egy ilyen, ritka véletlenként adódó példa alátámasztja a magyarázó és okhatározó mondatokkal kapcsolatos, iménti tételt.

3. Még egy-két apróság:

a) A rag, jel, képző kérdésével kapcsolatban kétségtelen, hogy a *jelet* lehetne egyszerűen átmenetnek tekinteni a rag és a képző között, s ezzel talán egyszerűbbé és egységesebbé válna rendszerezésünk. (Hiszen számtalan más vonatkozásban sem nevezzük meg külön névvel az átmeneti kategóriákat). Mégis, ha a jelről mint önálló kategóriáról lemondunk (és pl. az *emberé*-féle alak *é* toldalékát ragnak tekintenénk), akkor egyszersmind le kellene mondanunk arról az aligha lényegtelen alapelvről is, hogy a raghoz nem illeszthető újabb toldalék.

b) A „magánhangzó időtartamát váltakoztató” tőtípus elnevezése, amilyen precíz, olyan nehézkes. Talán elég volna a megjelöléshez ennyi is: „*időtartam váltakoztató*” tő.

c) Egy kis ellentmondást látok — de nem annyira a lényegben, inkább csak a fogalmazásban — ott, ahol a referátum szerint: „Az *állani*, *állott* szóalakban az ige-tövet egyformán *áll* alakúnak tekintjük, a többit tehát a toldalékhoz számítjuk”. Egy sorral lejjebb mégis: „ezt (ti. az *a* hangzót) a hagyományos szóval »kötőhangzónak« nevezzük”. Ha egyszer a toldalékhoz számítjuk az *a* hangot, miért kell neki külön elnevezést adni? Ez a kis szépség-hiba rögtön eltűnik, csak „a többit tehát a toldalékhoz számítjuk” mondatot kell kihagyni.

d) Kíváncsún tartanám, hogy a példaanyag ne a költői nyelvből, helyesebben ne csak abból kerüljön ki. Hiszen a költői nyelvben számtalan ritmikai, stilisztikai vagy egyéb, nem szorosan vett grammatikai tényező járul hozzá a szavak mondatba rendeződéséhez. A költői példák éppen ezért

legtöbbször nem tekinthetők tipikusnak, követendő vagy eligazító nyelvi mintának. Tehát szükséges, hogy legalábbis a szépprózához, de az értekező prózához is folyamodjunk a nyelvtan példaanyagában, s ha nem tartjuk is perdöntő értékűnek, azért a népnyelvi példákat se mellőzzük teljesen. (A TAMÁS akadémikus által említett, affektív jellegű mondatok rendszerezése — úgy gondolom — inkább majd egy, a nyelvtan után vagy vele párhuzamosan sorra kerülő stilisztika feladata lesz.)

e) Nem lehet célunk, hogy a nyelvtannal kapcsolatos problematikát bővítsük, és új kérdéseket vessünk fel akkor, amikor egyelőre a meglevőket is elég lesz megoldani. Éppen ezért csupán megpendítem ezt a kérdést, vajon helyes-e, hogy a mondattal — mint legmagasabb rendű grammatikai egységgel — lezárjuk nyelvtani rendszerezésünket; holott az élő nyelvhasználat egyre inkább nagyobb gondolati és grammatikai egységek (nevezzük őket összetett mondatnak vagy szakasznak) felé tolódik el. Talán érdemes volna erre nagyobb gondot fordítani, és megvizsgálni, nincs-e ennek az eltolódásnak visszaható ereje eddigi nyelvtani rendszerezésünkre — főleg a szintagmák, az egyszerű mondatok és a mondatrészek egymáshoz való viszonyának alakulásában.

B. LŐRINCZY ÉVA

TOMPA JÓZSEF előadásában foglalkozott a mellékmondatoknak talán legbonyolultabb fajtáival, ti. a hasonlítást, következményt és megengedést kifejező mellékmondatokkal, és ismertette a velük kapcsolatban kialakult legújabb nézeteket. — Nem lenne azonban teljes e problémakör a feltételes mellékmondatok említése nélkül, amelyek — mint a hasonlító mondatokról szóló cikkem végén is jeleztem (MNy. I., 60) — az előbbiekéhez hasonló típusú vizsgálatot igényelnének. Bár ezt a vizsgálatot mind ez ideig még nem volt módomban teljes alapossággal elvégezni, talán nem követek el hibát, ha a leíró nyelvtan munkálatai során velük kapcsolatban szerzett tapasztalataimról — éppen a fenti problémakör kiegészítése céljából — röviden itt számolok be.

A fő kérdés itt is pontosan ugyanaz, mint a másik három mondatfajta esetében: stilisztikai-szemantikai tulajdonsága-e csupán ezeknek a mondatoknak a feltétel kifejezése vagy pedig szintaktikai jellegüket is befolyásolja. — S a mellékkérdések, amelyek e fő kérdés köré csoportosulnak, ugyancsak hasonlóak: hol a feltételes mellékmondatok helye a szintakszisban, és milyen mondatrész felel meg nekik az egyszerű mondatban.

A szakirodalomban (a vizsgálódásban SIMONYI, SZINNYEI, KLEMM és SZABÓ DÉNES munkáit véve alapul) régebben az volt a gyakorlat, hogy külön beszéltek *ha* kötőszós időhatározó mondatokról, amelyekben elsősorban a cselekvés, létezés, történés idejének a kifejezését keresték, a feltétel kifejeződését pedig vagy csak másodlagos fontosságúnak ítélték (SIMONYI, MKöt. IV, 104; KLEMM, TörtMondt. 595), vagy megsemmisítették (SZINNYEI, RMNyelvt. 17, 114); majd az állapothatározó mellékmondatok között ismét külön beszéltek feltételes mondatokról, amelyek azt a feltételt foglalják magukba, amelytől a főmondatbeli cselekvés függ (SIMONYI, i. m. 106; SZINNYEI, i. m. 116); a kétféle feltételes jellegű mondat kapcsolatairól azonban nem szóltak, és — SIMONYI (i. m. 99) megállapítását kivéve, mely szerint a föltételező és megengedő mellékmondatokat állapothatározóknak tekinthetjük” (NB. ezt a

nézetét az egyszerű mondatrészek körében ő sem viszi át a gyakorlatba!) — nem beszéltek a feltételes mellékmondatoknak megfelelő egyszerű mondatrészről sem. — Legújabbán SZABÓ DÉNES már változtatott ezen a helyzeten. Bár a *ha* kötőszós időhatározó mellékmondatok feltételes jellegére — szerintem sajnálatos módon — ő sem mutat rá, a tulajdonképpeni állapothatározó mellékmondatokon belül (i. m. 376—7) megkülönböztet hasonlító, feltételes és megengedő állapothatározó mondatokat, ami arra mutat, hogy a feltétel kifejezését éppenúgy a mondat stilisztikai-szemantikai sajátságának tartja, mint a hasonlítást vagy a megengedést. Az egyszerű mondatrész területén szintén továbblép SZABÓ, amikor — SIMONYI fent említett megállapítását megvalósítva — feltételes állapothatározó viszonyról (i. m. 314, 327) beszél, s ilyen példákat hoz fel: *jó idő esetén kirándulunk, megbízatása esetén* (vagy: *esetében*) *elvállalja*.

Az idevonatkozó leíró nyelvtani gyűjtősemákat SZABÓ DÉNES felfogása szerint készítettem el. Az összegyűlt anyag azonban olyan tanulságokkal járt, amely esetleg e felfogásmód módosítására ösztönözhet bennünket. — Az első, amire fel kellett figyelniünk, a *ha* kötőszós időhatározó mondatoknak eddig nagyon is háttérbe szorított feltételes jellege, amely — bátran mondhatjuk — semmiben sem marad el az állapothatározó mellékmondatok körében tárgyalt feltételes mondatoké mögött. Mert mi lehet a bizonyítéka annak, hogy egy *ha* kötőszós mondat időhatározó vagy állapothatározó mondat-e? — SIMONYI (i. m. 104) ezt írja: „A magyarban *mikor* és *midőn* mindig elfoglalhatják az időhatározó *ha* helyét, és éppen ez bizonyítja — amit némelyek kétségbe vonnak —, hogy a *ha* efféle mondatokban elsősorban időhatározó, s csak másodsorban föltételező kötőszó.” — A *ha* kötőszónak *mikor*, *midőn* kötőszavakkal való felcserélése valóban jó segítség az időhatározói vagy állapothatározói jelleg eldöntésére. A hiba csak ott van, hogy az egyik, tudniillik a feltétel kifejezése, nem zárja ki a másikat, tudniillik az időhatározói jelleget. Például Dérynek ebben a mondatában (Felelet I, 95): *Ha majd a százados úr emberségesen beszél velem, — mondta a munkás — akkor emberségesen fogok felelni*, a *ha* helyettesíthető *mikor*-ral, tehát időhatározó mellékmondattal van dolgunk, ugyanakkor azonban a főmondat cselekvése nagyon is függ a mellékmondatban kifejezett feltételtől. — A példák tanulságai alapján azonban még tovább is megyek, s nemcsak azt mondom, hogy a *ha* kötőszós időhatározó mondatnak éppen úgy van feltételes jellege, mint a *ha* kötőszós állapothatározó mondatnak, hanem azt is, hogy a feltétel kifejezése mindkét fajta határozó mondatnak elsődleges feladata. Arra, hogy e mondatokra feltételes jellegük mennyire jellemző, nemcsak az a bizonyíték, hogy olykor szinte lehetetlen eldönteni, hogy egy-egy mondat szintaktikailag melyik csoportba tartozik [pl. . . . a tennivalókat . . . még akkor sem lehet elmulasztani, ha mennybéli csoda esik (Illyés, Puszták Népe 112) mondat idő- és állapothatározó mondat egyaránt lehetne], hanem például az is, hogy a gyűjtés során tizenöt esetben ugyanaz a mondat a *ha* kötőszós idő- és állapothatározó mellékmondatok közé is bekerült, mégpedig nem a cédlázó hanyagsága vagy helytelen ítélete, hanem a mondatok meghatározhatatlansága miatt. — Az anyaggyűjtés azonban nemcsak a mellékmondatokra, hanem az egyszerű mondatrészre vonatkozólag is szolgált tanulságokkal. A feltételes jellegű állapothatározókra, amelyeknek kifejező eszközeként SZABÓ DÉNES is csak az *esetén*, *esetében* névutószerű ragos határozókat jelölte meg, s magam sem tudok másokat említeni, alig egy-két példa érkezett be, s amikor a szép számmal

összegyűlt feltételes mondatok egyszerű mondattá alakításával kísérleteztem, legtöbbször csak nyakatekert körülírásokkal vagy még így sem sikerült a mellékmondatot egyetlen mondatrészbe sűrítennem. Bele kell törődnünk abba, mint ahogy a megengedő mellékmondatoknál is hasonló volt a helyzet, hogy nyelvünknek a feltétel kifejezésére mellékmondatokra van szüksége, s e mellékmondatok nem mindig felelnek meg annak a nagyjából általános szabályszerűségnek, hogy valamilyen egyszerű mondatrész mondat alakjában való kifejezése. Ha tehát beszélhetünk is feltételes jellegű idő- vagy állapothatározóról, jeleznünk kell, hogy ez a határozóknak — mind kifejezőeszközeit, mind előfordulásait tekintve — igen vérszegény csoportja, amely korántsem áll arányban a feltételes mondatok gazdag és változatos rendszerével.

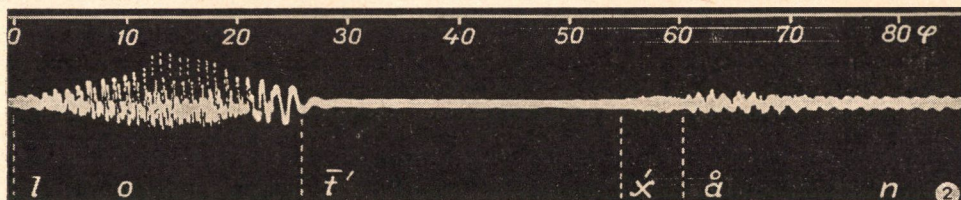
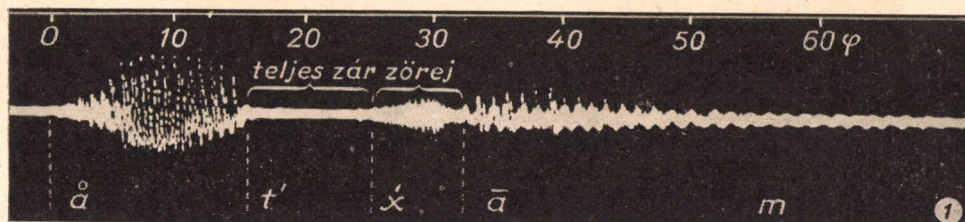
Ami már most a feltételes mellékmondatoknak a mondattanban való helyét jelenti, számolnunk kell e mondatkategória átmeneti jellegével. A szigorú beskatulyázás, pontos osztályozás ebben az esetben éppen úgy nem, vagy talán még annyira sem lehetséges, mint például az egyszerű mondatrészek között az állapot-, mód- stb. határozók körében. Mint ahogy ott is jobbnak látszik — még az oktatásban ebből támadó veszedelmekkel is számolva — a merev döntés helyett egy-egy konkrét esetben őszintén feltárni, hogy az illető határozó nemcsak állapothatározónak, hanem eredmény-, máskor eredet- vagy módhatározónak is felfogható, itt is az igazsághoz közelebb állónak tűnik ez a megoldás. — Jelenleg tehát úgy látom, hogy a mellékmondatok rendszerében beszélni kell feltételes jellegű idő- és állapothatározó mellékmondatokról. — (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy talán érdemes lenne egyszer megvizsgálni e feltételes jellegű határozó mondatoknak a feltételes jellegű alanyi, tárgyi, és esetleg még más mondatrészt kifejező mondatokhoz, tehát a *Jó volna, ha elmennél* vagy *Szeretném, ha szeretnének* stb. félékhez való viszonyát esetleges kapcsolataik vagy éppen ellentmondásaik felderítése céljából. Első pillanatban ugyanis önkéntelenül felvetődik a gondolat, hogy vajon e *ha* kötőszós mellékmondatoknak nem éppen olyan közös tartalmi tulajdonsága-e a feltétel kifejezése, mint a hasonló jellegű határozói, jelzői és állítmányi mellékmondatoknak a hasonlítás, vagy a következményes jellegűeknek a következmény. Ennek a lemeréséhez azonban — ismétlem — alapos vizsgálat szükséges, amelynek bármiféle előzetes észrevétellel elébe-vágni semmiképpen sem lenne helyes.) — Bár a lehetőség szerint e két mondat-típus példáit szét kell válogatni egymástól, már az időhatározó mondatok körében ki kell fejteni és példával igazolni e mondatok átmeneti jellegét, majd az állapothatározó mondatok fejezetében visszautalni rá. — Mivel — legalábbis szerintem — az *esetén, esetében* névutós szerkezetekről szintén nehezen dönthető el, hogy idő- vagy állapot-, vagy éppen körülményhatározók-e inkább, leghelyesebb lenne talán — mint gyéren jelentkező és különben is átmeneti jellegű csoportról első ízben az időhatározók függelékében megemlékezni, rámutatva a feltételt hordozó tartalmukra, továbbá az állapothatározókkal való kapcsolataikra. Ezt a függeléket természetesen az állapothatározók fejezetének a végén megfelelő visszautalás követné.

Szerettem volna még a határozók köréből a képes helyhatározóval és a helyhatározóragok más képes használatával (ti. az eredetileg helyet jelölő mód-, állapot-, ok-, célhatározó ragokkal) kapcsolatos problémákat, az eddigi szakirodalomnak e ponton meglevő ellentmondásait is a jelenlegi vita résztevői elé tárni, feloldásukra javaslatot tenni és segítséget kérni. Mivel azonban

a hallgatóság idejét és türelmét már így is túlságosan igénybe vettem, erre legfeljebb máskor és más helyen kerülhet majd sor.

HEGEDŰS LAJOS

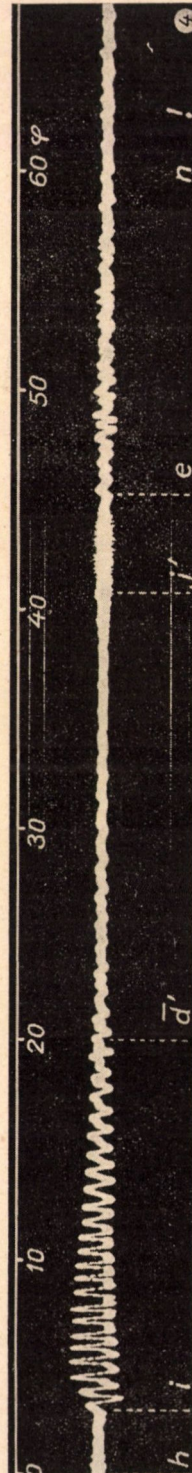
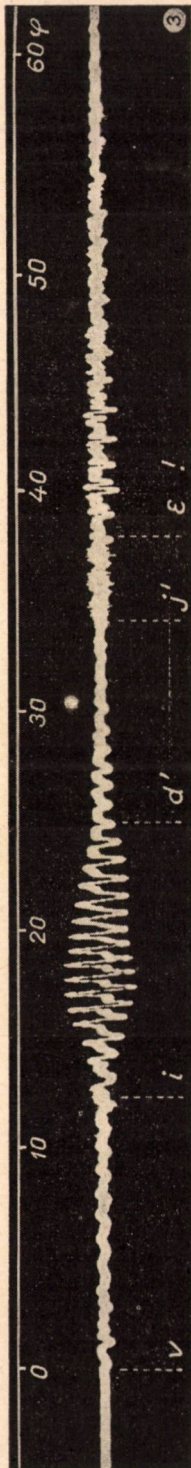
TOMPA JÓZSEF kandidátus referátumának hangtani részével kapcsolatban egy rövid megjegyzést szeretnék tenni. Az előadásból úgy értesültünk, hogy a készülő nyelvtan munkatársai a hangtanban csupán egy pontot éreznek vitatónak: a *ty* és *gy* hangok rendszerbeli helyét. A szakirodalomban ugyanis

hol az *affrikáták*, hol pedig a *zárhangok* közé sorolják őket. Újabban számos munka a zárhangok között jelöli meg helyüket. Ezt a felfogást érvényesíti pl. A. SZ. CSIKOBÁVA (*Vvedenyije v jazükoznanyije*. I, Moszkva, 1952. 158), R. M. S. HEFFNER (*General Phonetics*. Madison, 1952. 133) és legutóbb O. VON ESSEN (*Allgemeine und angewandte Phonetik*. Berlin, 1953. 66, 70) is. Úgy látszik, hogy ezt a felfogást tette magáévá a munkaközösség is DEME LÁSZLÓ javaslatára.

Nézetem szerint a csoportozók ingadozása onnan származik, hogy objektíve nem vizsgálták meg kellően az említett hangok artikulációs mozzanatait és nem hasonlították azokat egymással össze. Éppen ezért a közelmúltban beható elemzés alá vettem a magyar affrikátákat és palatalizált zárhangokat. *a)* Először artikulációjuk lefolyásának egyes mozzanatait palatogramokon, kimogrammokon, oscillogrammokon, automatikus hangmagasságjelzővel készült képeken és nyomásfelvételeken tanulmányoztam. *b)* Azután akusztikai felépítésüket oktávszűrővel elemeztem, majd magnetofonfelvételek rendes és visszafelé történő, azaz fordított lejátszásával vizsgálat tárgyává tettem a hallgatókra tett akusztikai benyomást. Végül pedig *c)* igyekeztem meghatározni fonémaértékeket. Ezeknek a kísérleteknek ered-

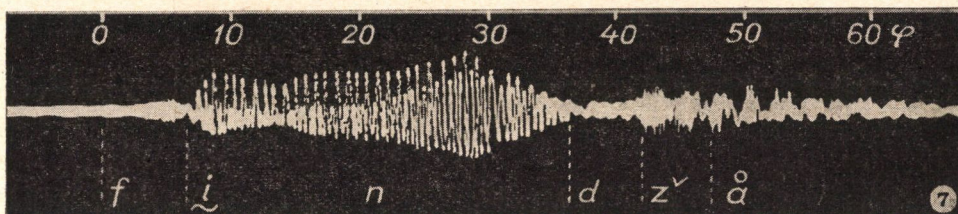
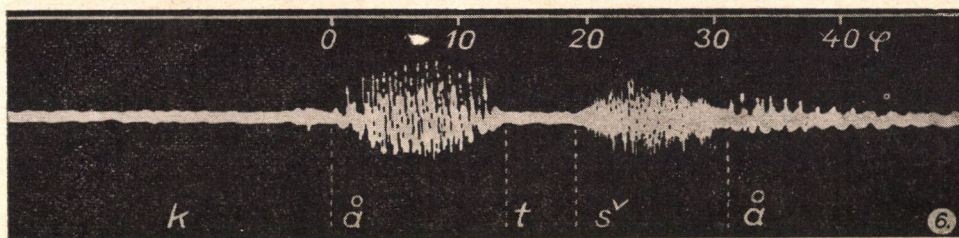
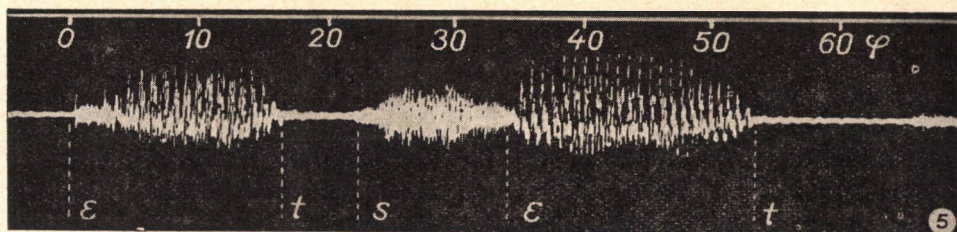

ményeit nem óhajtom most részletezni, — az anyagot közlésre rövidesen átadom valamelyik szakfolyóiratunknak — és csupán az említett két hangnak : a *gy* és a *ty* hangnak a képzésére vonatkozó néhány megfigyelésemet ismertetem.

A nagy sebességgel készült oszcillogrammok azt mutatták, hogy a *ty* és *gy* hang képzése nem egységes, azaz nem olyan, amilyen általában egy-egy mássalhangzó csoportnak (pl. a zárhangoknak vagy a réshangoknak) az arti-

kulációja. Mind a zárhangok, mind pedig a réshangok jellegzetes mozzanata megtalálható bennük, réselemük azonban redukált. A kétmozzanatúságon kívül egy másik igen fontos tényt is megmutatnak oszcillografikus elemzéseink : a zár- és résmozzanatok egymástól elhatárolhatók és időben követik egymást, a két mozzanat tehát nem egyidejűleg képződik (1. kép : *atyám*, 2. kép : *lottyán*, 3. kép : *vigye!*, 4. kép : *higgyen!*), — amint azt nálunk is sokan feltették. De hogyan is lehetne pl. a *hattyú* szóban a *t* elemet és a *z* zörejelemet egyidejűleg képezni, amikor a zörej időbelileg csak a zár felpattanása után, a nagy érintkezési felület feloldása közben keletkezhet? Lényegileg tehát a *ty* és *gy* képzése közben éppen olyan *zár + elem* + *homorogán réselem* kapcsolatot figyelhetünk meg, akárcsak a többi affrikátánál (5. kép : *ecet*, 6. kép : *kacsá*, 7. kép : *findzsa*). Az affrikáták és palatalizált

zárhangok képzésmozzanatai tehát teljesen hasonlóak, a képzés lefolyásának tekintetében az affrikáció és palatalizáció ez esetben fedi egymást. Éppen ezért sorolhatók e hangok ide is, oda is. Csupán a zárelemhez kapcsolódó súrló zörejek minősége más a dolog természeténél fogva. A *c*, *cs*, *dz* és *dzs* homorgán réseleme igen magas frekvenciájú zörejt, mert a kemény anyagú csontos fogazat között keletkezik, a *ty* és *gy* homorgán frikativája viszont a nyálkás palatum felület és a lágy húsz nyelvhat szűrő hatása folytán lágyabb színezetű.

DEME LÁSZLÓ csoportozása tehát helytelennek semmiképpen sem mondható, hiszen e hangok (*ty* és *gy*) valóban zárhangok is, mivel zárképzéssel kezdődnek. Azonban azt is figyelembe kell vennünk, hogy réselemmel végződnek, és mivel a zárelem + homorgán réselem kapcsolata a ffrikátának nevezzük, nyugodtan vehetjük e hangokat továbbra is az affrikáták közé, — amint azt GOMBOCZ ZOLTÁN, BÁRCZI GÉZA és sokan mások is tették.

ELEKFI LÁSZLÓ

Az előadásnak több pontjához szeretnék hozzászólni, némelyikhez kissé bővebben, némelyikhez csak röviden, hogy éppen leadjam szavazatomat az egyik vagy a másik felfogás mellett.

1. Igen öröndetes jelenségnek tartom, hogy a nyelvten felosztásának évek óta lezáratlan vitája ellenére is nagymértékben és tervszerűen haladt előre a magyar leíró nyelvten megírása. A hangtan és a szójelentéstan hovatarozásában mutatkozó, kibékíthetetlenül ellentétesnek látszó felfogások közt sikerült Tompának megtalálnia azt az utat, mely mindkét állásponttal kompromisszumot köt s így mind a kétféle felfogást bizonyos mértékig szerephez juttatja azzal, hogy a nyelvtenon belül megkülönböztet egy szűkebb értelemben vett grammatikát (MNY. XLIX, 264—266). Azt gondolom, általában az a dialektikus fejlődés útja a nyelvtudományban, hogy az ellentétes felfogások a fogalmak pontosabb tisztázására és ezen keresztül a műszóhasználat differenciálódására vezetnek.

2. A részletkérdések közül először is egy műszóhasználati kérdést szeretnék felvetni. Van-e szükség a *jelezés*-re, mint terminus technicusra? Nem tartozom azok közé, akik a rag és a képző mellett fölöslegesnek tartják a jel kategóriáját. De egyrészről ez a „jel”-kategória, úgy látszik, ma is vitatott; bizonyos toldalékokat egyesek a jelek, mások a ragok közé sorolnak, pl. SZABÓ DÉNES birtokos személyjelekről beszél. (Ebben egyébként nem értek vele egyet, a TOMPA által is említett okok miatt.) Másrészről félig-meddig laikus emberek is megkülönböztetnek a jelek közt képzőszerű és ragszerű jeleket, pl. NEMES ZOLTÁN, akinek egymillió szótagnyi szöveg alapján készült hatalmas ragstatisztikai munkáját alkalmam volt kéziratban áttanulmányozni. Tehát ha beszélünk is külön ragról, jelről és képzőről, ennek alapján fölöslegesnek látom külön „ragozás”-ról, „jelezés”-ről és „képzés”-ről beszélni. A ragozásba belefoglalható a szavaknak ragokkal és jelekkel való ellátása. Talán a fokozás az egyetlen terület, amely nem sorolható igazán sem a ragozás, sem a képzés körébe. (NEMES a fokjeleket a képzőszerű jelek közt tárgyalja.) De pl. a ház szó ragozásába éppúgy beletartozik a házat tárgyalak, mint a házak többes szám.

3. Az előadó többször is rámutatott a predikatív viszony bonyolult voltára és az ezzel kapcsolatos elemzési vitákra, nehézségekre. Én már régóta foglalkozom e legfontosabb mondatbeli viszony kutatásával, és ma még inkább állíthatom, mint ezelőtt: addig nem fogunk ebben a kérdésben lényegesen előbbre jutni, amíg gyökeresen revízió alá nem vesszük az *alany* és az *állítmány* műszók körüli fogalmakat, át nem vizsgáljuk az ezzel kapcsolatos összes nézeteket, azok filozófiai-logikai és egyben lélektani, sőt mondatfonetikai vonatkozásait, a probléma történeti kibontakozásával együtt. A kérdésnek bizonyos logikai vonatkozásával foglalkozó dolgozatomat mostanában rendezem sajtó alá, de ezzel még nem látom a predikatív viszony kérdését sem elméletileg, sem gyakorlatilag megoldottnak. Annyit máris tisztán látok, hogy az *állítmány* műszónak legalább ötféle értelmezésével kell számolnunk, ha figyelembe vesszük e fogalom történetét is. Ebben a mondatban: *Ő tanár volt* — az egyik felfogás szerint a *volt*, egy másik felfogás szerint *tanár*, egy harmadik felfogás szerint *tanár volt* az állítmány, ebben pedig: *Ő volt tanár*, más-más felfogások szerint állítmány lehet a következő: 1. *volt*, 2. *tanár*, 3. *tanár volt*, 4. *ő*, 5. *ő volt*. Mind az ötféle elemzés (bonyolultabb mondatokban többféle elemzés is) helyes lehet, de helyessége attól függ, hogy hogyan határozzuk meg az állítmány fogalmát. Ha egyszer találtunk olyan meghatározást, mely az öt fogalom közül egyre pontosan ráillik, akkor a másik négyet okvetlen különböztessük meg ettől, ne nevezzük egyszerűen állítmánynak, akkor se, ha világos, hogy mindegyikben van valami állítmányszerű. Nem elég, ha a nyelvtani állítmánnytól megkülönböztetjük az ún. lélektani és a homályos értelmű „logikai” állítmánnyt, amikor nem három, hanem legalább öt különböző állítmányfogalomról van szó. Az öt fogalom pontos meghatározása és elnevezése után sok fölösleges vita meg fog szűnni.

Ezeknek a fogalomváltozatoknak a világos szétválasztásához persze még sok kutató és elemző munka szükséges. Én nem, de talán más sem fog arra vállalkozni, hogy ezt a munkát a leíró nyelvtan számára idejében elvégez. Erre most nincs is szükség, mert akkor szinte új nyelvtant kellene írni (talán azon az úton, melyet SZABÓ DÉNES hozzászólásából sejtettünk meg), vagy legalábbis több új műszót bevezetni, mint amit ez az összefoglalásnak szánt nyelvtan elbír. TOMPA JÓZSEF az *állítmány* műszót más értelemben használja, mint amilyenben — egyéb megfontolások alapján — én használok idevágó dolgozataimban, más értelemben, mint sokan mások a szaktársaink közül. A saját értelmezéséhez azonban szinte kivétel nélkül hű marad. Arra szeretném kérni, tartson ki ezen a téren egyértelmű álláspontja mellett, ne engedjen se nekem, se mások csábításainak, mert egy következetesen végigvitt felfogáson, — ha nem értünk is egyet vele vagy teljesen elhibázottnak tartjuk is —, még mindig könnyebb eligazodni, mint egy nem elvszerűen megalapozott, nem kellően átgondolt, csupán csak a „békesség kedvéért” mások javára félig-meddig tett kompromisszumon.

A magam szempontjából — de KELEMEN kartárs hozzászólásához kapcsolódva is, — nem találok megnyugtatónak TOMPA álláspontját az olyan mondatokban, mint *Fejében a kalap; Nálam a levél*. A predikatív viszony szerinti elemzés annyira más, mint az ige és határozók szerinti elemzés, hogy annak a kérdésnek a feltevése, hogy a *Fejében a kalap* mondatban a *fejében* helyhatározó-e vagy állítmány, majdnem olyan, mint ha azt kérdeznénk: *a ház kapuja* szerkezetben a *ház főnév-e* vagy jelző? Nyilván ez is, az is, csakhogymás-más szempontból nézve. — Mindez persze csak ízelítő egy más-

fajta — szerintem a valóságot jobban megközelítő — mondatszemléletből, de TOMPA kartárs, ha önmagához következetes akar maradni, inkább ne vegye tekintetbe.

Visszatérve az *Ő tanár volt* mondatra, meg kell állapítanunk, hogy ebben is három mondatrészt van, melyek közül kettő-kettő egymással szintagmát alkot: *ő tanár, ő volt, tanár volt*, de mivel ezek elemzése még nincs elméletileg kellően megalapozva, gyakorlatilag megokolható TOMPA kartárs felfogása, mely a *tanár volt* szókapcsolatot együtt tekinti állítmánynak és nem elemzi tovább e kapcsolat belső szerkezetét.

4. Nem egészen értek egyet azzal, hogy az értelmező a jelzőnek egy fajta. Az értelmezős szerkezet nem tartozik sem a jelzős, sem a predikatív, sem a mellérendelő szerkezetek közé, hanem mindegyikkel több-kevesebb rokonságot mutató, de mindegyiktől különböző jelenség, mely talán mégis a jelzős szerkezethez áll legközelebb, a jelzős szerkezet után, ahhoz kapcsolva tárgyalható, de nem azon belül. Ezt tanúsítja az *-é* birtokjeles névszó is, melyről tehát azt kell mondanunk, hogy jelző nem szokott lenni, csak értelmező.

5. Nem tudom, a készülő nyelvtan a feltételes mellékmondat egy változatának tekinti-e a megengedő mellékmondatot vagy attól független, de vele rokon külön típusnak, annyit hozzátehetek, hogy ebbe a csoportba tartozik egy páros mellékmondattípus is: *Akár esik, akár nem, mi elmegyünk*. Az *akár* kötőszókkal bevezetett tagmondatok egymással mellérendelő viszonyban állnak, de közösen alá vannak rendelve egy főmondatnak. Ezeket *választó mellékmondatok* néven a megengedő mellékmondatok után, esetleg azok alfajaként lehetne tárgyalni.

6. Kissé furcsa a *bennem* típusú személyragos határozószónak TOMPA említette körülírása: „a személynévmás ragos alakjául használt határozószó”. Egyértelműbb lenne így: „a személynévmás ragos alakja helyett használt határozószó”. Ez világosabban feltüntetné, hogy paradigmátikus kiegészülésről van szó.

7. A szótövek rendszerezésének és elnevezésének kérdéséhez TOMPA egy régebbi nagygyűlési előadásával kapcsolatban már hozzászóltam (I. Oszt. Közl. IV, 89—93). Örülök, hogy akkor kifejtett álláspontját lényegében megtartotta. Azt alapjában véve most is helyesnek tartom. A nyelvi rendszer leíró szemléletének megfelel, ha bizonyos toldalékok kötőhangzós alakváltozatairól beszélünk és megemlítjük, hogy a kötőhangzót egyesek előhangzónak nevezik. Itt talán jó lenne még nagyobb mértékben tekintetbe venni SZABÓ DÉNES alakrendszer-felosztását (A mai magyar nyelv. Sokszorosított kézirat. 1955. 192—4).

8. A jelzők osztályozásában nem kellene annyira háttérbe szorítani a kijelölő jelzőt. Persze minősítő jelző is szolgálhat kijelölésre — s erre a tényre is rá kellene mutatni —, de határozottan a kijelölő jelzők közé kellene sorolni minden olyat, mely nem fejez ki minőséget, hanem csak egyeditést, azonosítást, vagy helyzetet. Megszívlelendő lenne KELEMEN JÓZSEF elgondolása a jelzős szerkezetek rendszeréről, melynek körvonalait a Magyar Nyelvtudományi Társaság egyik régebbi felolvasó ülésén ismertette (1954. november). Nyelvünk mai rendszerében az a ház szerintem is kijelölő jelzős szerkezet, nem pedig értelmezős.

9. Lenne még néhány észrevételem a fokozásról közreadott mutatónyelvezetchez. Túlzott elaprózásnak találom, hogy a melléknév fokozása mellett a táblázatban külön szerepel a melléknévi igenév és a számnév

fokozása is. A *fölháborító*, *elhízázott*, *kelendő* szavainak csak származásukat, képzésük módját tekintve igenevek, jelentésükre nézve éppoly melléknévek, mint a *jó* vagy az *erős*. Mint melléknévi igenevek nem is volnának fokozhatók. Éppen fokozásuk mutatja, hogy teljesen melléknévekké váltak. Ugyanígy a *kevés*, *sok* is inkább mennyiséget jelentő melléknévnnek tekinthető, mint számnévnnek. Azt azonban helyesnek és a nyelvtan nemzetközi kapcsolatait előmozdító mozzanatnak vélem, hogy egyes nyelvtani alapfogalmak latin neve is szerepel a nyelvtanban. Ami más rendszerű nyelvekkel közös, arra lehetőleg találjunk közös elnevezést is, és ilyen utalásokkal is mutassuk meg a sajátosan nemzetiben az egyetemest.

GERHAUSER ALBERT

Bocsánatot kérek az értekezlettől, hogy a nyelvtudománynak szinte a perifériáján működő tanárként hozzászólók egy kérdéshez. Tudomásom van arról, hogy a Színművészeti Főiskolán készül a magyar Siebs; az új nyelvtan munkaközösségében pedig — úgy tudom — nincs ott a magyar színművészetnek egyetlen reprezentánsa sem, aki egyben közreműködne a magyar Siebs megalkotásában is. Természetes, hogy a magyar Siebsnek egészen más a feladata, mint a leíró nyelvtannak, de ha a két munkaközösség nem működik együtt, akkor színművészeti téren is olyan bolondgombák születhetnek, mint Németországban a „hitleráj” idejében. Ott akkor elkészítettek és rákenyszerítettek a színészekre egy valósággal burleszkeket tartalmazó fonetikát. Ezért ajánlom a munkaközösségnek a kooperáció megteremtését.

RÁCZ ENDRE

Tekintettel az idő előrehaladott voltára, a beszámolóknak csak egy pontjához szeretnék hozzászólni: az értelmezős szerkezet kérdéséhez.

A hazai szakirodalomban — mint KÁROLY SÁNDOR is említette — SZABÓ DÉNES vallja teljes határozottsággal és következetességgel azt a fel fogást, hogy az értelmezős szerkezet nem alárendelő (jelzős), hanem mellérendelő (magyarázó) szintagma, pontosabban a magyarázó szintagmának egyik alfaja.

Való, hogy az értelmezős szerkezetek között több olyat találunk, amely mellérendelő természetű, s SZABÓ DÉNESnek nagy érdeme, hogy erre nyomatékosan felhívta a figyelmet. De TOMPA JÓZSEFFEL és KÁROLY SÁNDORRAL együtt én is úgy vélem, hogy az értelmezős szerkezetek bizonyos típusainak alárendelő jellegéhez alig férhet kétség. A KÁROLY által felhozott érveket az összetett mondatok oldaláról szeretném megtoldani.

SZABÓ DÉNES is elismeri, hogy a jelzős — tehát alárendelő — szerkezetre nagyon emlékeztetnek azok az értelmezős szintagmák, melyeknek „második tagja tulajdonságot vagy mennyiséget jelentő szó”, továbbá azok, melyekben „az első tag főnévi használatú névmás” (A mai magyar nyelv. Bp., 1955. 284). SZABÓ ennek ellenére — hivatkozva funkciójukra és alakjukra — mellérendelőnek tekinti az említett szerkezeteket is.

Nézzük meg előbb a másodiknak megnevezett típust, azt, amelyben az előtag főnévi névmás.

A főnévi névmások közül legtöbbször a személyes névmás fordul elő értelmezett szóként: *én, a tanár; te, a diák* stb. Elég gyakori az a mondat-típus is, amelyben a főnévi névmást nem egyszerű mondatrészszel, hanem mellékmondatral értelmezzük: „*Én könyörgök, nézz rám, én, aki gyűlöllek*” (Gyulai: Pókainé). „*Óh mennyire szeretlek téged, ki szóra bírtad egyaránt a szív legmélyebb üregeiben cseleit szövő, fondor magányt s a mindenséget*” (József A.: Óda). Az efféle mondatok alárendelő jellegét persze SZABÓ sem vitatja, de hasonló példamondataiban az alárendelt tagot értelmező jellegű alanyi, illetve tárgyi mellékmondatnak nevezi. Értelmező jellegű alanyi alárendelést lát például a következő mondatban: „*Én, aki annyit dohányoztam, most nem dohányozhatom*” (i. m. 366). Én sokkal inkább az alanyra vonatkozó jelzői mellékmondatot keresnék benne, ahogy az alanyra vonatkozó jelzői mellékmondatral van dolgunk ebben az összetételben is: „*Magát becsüli meg az a nemzet, mely elhunyt jeleseit megbecsüli*”. SZABÓ szerint (i. h.) az utóbb idézett mondatban olyan alanyi mellékmondat van, amely értelmező jellegű és jelzői értékű. Úgy vélem, nincs szükség erre a túlságos bonyolultságra. Nézetem szerint mindkét mondatban jelzői alárendeléssel állunk szemben. A különbség köztük az, hogy az első, a személyes névmásra vonatkozó mellékmondat csak értelmezőként olvasható be a főmondatba („*Én, az annyit dohányzó most nem dohányozhatom*”), tehát értelmező jelzői mellékmondat; az utóbbi pedig a jelzett szót megelőző minősítő jelzőként („*Magát becsüli meg az elhunyt jeleseit megbecsülő nemzet*”), tehát minősítő jelzői mellékmondat.

Az értelmezett szóként álló főnévi névmások közül a főnévi mutató névmásra is felhívnam a figyelmet. A főnévi mutató névmást is lehet mellékmondatral értelmezni, sőt többnyire csak azzal. (TOMPÁVAL és ELEKFIVEL egyetértésben ugyanis az *ez a ház*-féle jelzős szerkezeteket én sem tekinteném értelmezős szerkezetnek; az *ez, a ház*-féle kéthangsúlyos szerkezetek pedig nagyon ritkák.) Nemrégiben KÁROLY SÁNDOR állította szembe — KLEMM nyomán — az állítmányi mellékmondatral azokat az értelmező mellékmondatokat, amelyek a főmondatban levő, az előzményekre visszamutató *ez* névmásra vonatkoznak: „*S ez az igaz költő, ki a nép ajkára Hullatja keblének mennyei mannáját*” (Petőfi: Arany Jánoshoz). „*Ez hát a jutalma száz meg száz életnek, Hogy a megmentőnek alamizsnát vetnek*” (Arany: Toldi). (MNy. XLVIII, 109—110). — Az ilyen mellékmondatos szerkesztésmód is a főnévi névmás értelmezőjének alárendelt jellegét bizonyíthatja.

Nem nyújtanám hozzászólásomat azoknak az értelmező mellékmondatoknak elemzésével, amelyek melléknévi vagy számnévi jellegűek, tehát azokra az értelmezős szerkezetekre emlékeztetnek, melyeknek második tagja — SZABÓ DÉNES szavaival — „tulajdonságot vagy mennyiséget jelentő szó”. Csak utalnék rá, hogy ilyenek is vannak. Főmondatukban az utaló szerepet az értelmezett szó után vetett melléknévi vagy számnévi mutató névmás tölti be: „*Tizenhat fillérbe került egy korsó sör, olyan, hogy bódító gyönyörűség volt inni*” (Nagy Lajos: A tanítvány² 28). „*Sok pénz költött itatra és nőkre, annyit, hogy a hazulról kapott havi néhány száz koronát időnként uzsorakölcsönökkel kellett megtoldania*” (uo. 3).

Végezetül a teljesebb igazság kedvéért azt is meg kell említenem, hogy vannak olyan értelmező mellékmondatok is, amelyek értelmezett szavukkal kétségtelenül mellérendelt viszonyban állnak. Ilyenkor a főmondatban levő értelmezett szó és a mellékmondatban kifejtett értelmező egyaránt a főmondat

állításának van alávetve, úgy viszonyulnak tehát egymáshoz, mint a halmozott mondatrészek: „*Vérben, a hogy volt*, nap-nap után Hever egyszerű ravatalán” (Arany: Tetemre hívás). (A *vérben* a főmondat állítmányát determináló állapothatározó, az *ahogy volt* szintén a főmondat állítmányát determináló állapothatározói mellékmondat, az utóbbi az előbbit értelmezi.)

Azt hiszem, hogy az eddig oly kevés figyelemben részesített értelmező mellékmondatok tüzetesebb vizsgálata is igazolná a beszámolóinak azt a megállapítását, hogy az értelmezős szerkezetek között alárendelő és mellérendelő jellegűek egyaránt találhatók.

SZENDE ALADÁR

Az iskolai gyakorlat szempontjából különösen hasznosaknak ígérkeznek az egyes fejezeteknek olyan — a próbafejezetben betétként szereplő — részletei, amelyek túlmutatnak a közvetlenül tárgyalt jelenségeken, és arra utalnak, hogy ugyanazt a tartalmat, viszonyt milyen egyéb eszközökkel fejezhetjük ki. A fokozás esetében: hogyan fejezhetjük ki a tulajdonság különböző fokát, mértékét a fokozástól függetlenül, nem rendszerszerű eszközökkel. Ez a részlet hangsúlyozza, hogy ezek az egyéb módok „nem összehasonlításban tapasztalt különbség jelölésére” szolgálnak.

Az ilyenféle „kitekintések” több szempontból támogatják a magasabb színvonalú nyelvi (nyelvtani, sőt stilisztikai) nevelést.

1. A nyelvtani alapvetéssel együtt fogalmazási, stilisztikai gyakorlás alapjául szolgálhatnak. Ilyenkor tudatosíthatjuk nyelvünk kifejező eszközeinek gazdagságát, a pontos kifejezés fontosságát, sőt a gondolkodás változatosságát s az ennek megfelelő grammatikai lehetőségeknek sokféleségét, egyben azonban bizonyos esetekre szabott korlátozottságát is. Az ilyen részletek összekötik a grammatikát a valóságot minél pontosabban, hűségesebben kifejezni kívánó szándékkal. Az iskolában a nyelvtan sem lehet öncélú oktatás tárgya, hanem eszköz arra, hogy a tanulók erőfeszítéseit mozgósítsuk a valóság összefüggéseinek felfogására, sőt kifejezésére, így tehát a tartalom és nyelvi forma adekvát megfelelésének kutatására és alkalmazására is. Ezt szolgálja egyébként a bemutatott fejezet azzal is, hogy egyes tények stilisztikai értékére is rámutat (pl. a szokatlan fokozás esetei). Az egyes fejezetek ezekkel az utalásokkal és anyagokkal egy magas színvonalú, tudományos alapú nyelvművelő munkát támogatnak, hiszen a nyelvérvék fejlesztésével törődő tanár számára valóságos kincsesbányát tárnak fel.

2. A szóban forgó részletekkel a készülő nyelvtan abban is támogathatja a tanárt, hogy a tárgyalt grammatikai kategóriákat élesebben elhatárolja egymástól, és ezzel hozzásegíti a tanulókat azok mélyebb felfogásához. Ezzel szolgálhatja a nyelvtan a növendékek differenciáló képességének fejlesztését, azaz a logikus gondolkodásra való nevelést. Jó anyagot kapunk tehát ahhoz, hogy a grammatikai formáknak kategoriális értékét úgy tudatosíthassuk, hogy azok egymástól való elhatároltságát sokjelentésű voltukkal együtt tárgyaljuk. Ez a dialektikus szemléletmód meggyökereztetésének, egyben pedig a nyelv természete érzékeltetésének egyik igen fontos alkalma. Ez pedig ugyancsak nem közömbös a tanulók filozófiai műveltségének elősegítése szempontjából, ha itt rendszeres filozófiáról természetesen nincsen is szó. De szó van arról, hogy egy olyan tudatforma felfogásához, törvényeinek megértéséhez

segítsük hozzá a tanulót, amellyel akarva-akaratlanul a mindennapi gyakorlatban találkozunk, sőt amelyet maga is formál.

A készülő nyelvtan tehát segíti a nevelőt abban, hogy a nyelvtani foglalkozást filozófiailag elmélyültebbé, gyakorlatibbá, érdekessé és változatossá tehesse. Igenis tartalmazzanak az egyes fejezetek minél több „kitekin-tést” más kifejezési lehetőségek felé is.

*

Oktatásmódszertani szempontból még két biztató mozzanatra szeretném felhívni a szerzők figyelmét. Nem tudom, hogy mennyiben szándékozzák tervszerűen alkalmazni a további fejezetekben, de kíváncsún tartom a táblázatos megoldásokat, valamint a példaanyagban klasszikusaink minél bővebb idézését.

A táblázat az oktatásban az összefoglalásnak egyik igen kedvelt eljárása, hiszen a jelenségeknek összefüggését, egybetartozását szemléletessé tudja tenni. A készülő nyelvtan közrebocsátott fejezetében bizonyára ez az összefoglaló szándék tette bele a szerzővel a táblázatokat a megfelelő helyre. A tanárt azzal támogatja tehát a nyelvtan, hogy a rendszerezés szempontjait technikailag is világossá teszi, s ezzel a tanulók eligazodását segíti elő.

Íróink és költőink nyelvének minél bővebb kiaknázását a példatárban pedig azért tartja helyesnek a nevelő, mert ezzel is szolgálhatja a szorosabb kapcsolatot az irodalom tanításával, s a grammatikai jelenség művészi alkalmazásának eseteit mutathatja be. Találja meg a nevelő, s vezetése nyomán a tanuló a készülő nyelvtanban klasszikusainknak nemcsak formában, hanem tartalomban is örökértékű nyilatkozatait.

DEME LÁSZLÓ

Elnézést kérek ezért a második megnyilatkozásomért ; de a hozzászólások közül többen is érintették a hangtani részt, sőt az általam tárgyalt részletkérdést is, s ezekre szeretnék néhány megjegyzést tenni.

1. TAMÁS LAJOS nem tartja döntő kérdésnek a *ty* és *gy* rendszerbeli besorolását. A maga részéről el tudná fogadni akár az affrikátákhoz, akár az explozívákhoz való beosztásukat, akár pedig önálló típusba való felvételüket valami olyan néven, amely kettős arcukat tükrözi. — A kérdés szerintem sem döntő éppen ; de nem is tartanám ennyire tetszőlegesnek, s főleg nem megoldhatatlannak. Persze ő még az én hozzászólásom előtt tette e megjegyzéseket, csak az eddigi érveket ismervé, az általam felhozott újabbakat nem.

2. GÁLDI LÁSZLÓ nyomatékosan megkérdezte, hogy milyen a kapcsolat a hangtani rész kidolgozója s a Nyelvtudományi Intézet fonetikai osztálya között. Különösebb nyomaték nélkül a következőkről számolhatok be :

a) A fonetikai osztály vezetőjének és munkatársának nyomtatásban már közzétett eredményeit gondosan tanulmányozzuk, mégpedig nemcsak az eredményeket, hanem magát a dokumentációs anyagot is. Ez azért fontos, mert olykor ugyanazon mérésekből más tanulságok is levonhatók, mint amelyekre a szerző következtet belőlük.

b) A fonetikai osztály vezetőjének és munkatársának születőben levő eredményeit és folyó vizsgálatait időnként lefolyó személyes megbeszélések

során ismerjük meg; sőt gyakran kísérleti alanyokként is közreműködünk az ilyen vizsgálatokban. Osztályunknak egyik fiatal külső munkatársa rendszeresen dolgozik a fonetikai osztályon, s igen sok segítséget kap vezetőjétől.

c) Bizonyos esetekben magunk kérjük a fonetikai osztály vezetőjét és munkatársát bizonyos irányú vizsgálatok elvégzésére, vagy sürgetjük a folyó munkák minél előbbi befejezését. Így van ez a beszédsszünetek, s így volt a hangzósság kérdésében.

d) A hangtani fejezet elkészültekor szándékunkban áll megkérni a fonetikai osztály vezetőjét — aki annakidején hosszas és súlyos betegsége miatt e rész kidolgozójaként sajnos nem is jöhetett volna számba —, hogy gondosan tanulmányozza át a fejezetet, s lektori tanácsaival is segítse munkánkat. Eddigi együttműködésünk s erre vonatkozó megbeszéléseink arra mutatnak, hogy ezt a segítséget meg is kapjuk tőle.

3. HEGEDŰS LAJOS hozzászólása — melynek lényegét már korábban ismertem, mivel a kísérletekben közreműködtem, az általa leszűrt eredményről pedig volt már előzetesen is szóbeli vitánk — igen jól illusztrálja fent említett viszonyunkat. A mérésekért s az itt bemutatott rezgéseképekért hálásak vagyunk neki, mert szemmel láthatóvá teszik azt a spirantikus utóözejt, amelyet a *ty* és *gy* hang végén eddig csak tapasztalatból, magunk és mások megfigyeléséből, meg a fonetikai irodalomból következtethettünk ki. Készséggel elfogadjuk azt a megállapítást, hogy lingvális zár és lingvális rés nem képezhető egyidejűleg, — bár ennek lehetőségére nem gondoltunk eddig sem. — A mérés-eredményeknek igen örülünk tehát, s kritikailag megvizsgáljuk a belőlük levont tanulságokat is. De hogy e kritikai vizsgálatra szükség van, az látszik abból is, hogy magam ugyanezen — bár csak megfigyelések útján megállapított — tényekből egészen más következtetést vonnék le.

HEGEDŰS az affrikáták (szerinte: alveoláris affrikáták) és a palatalizált praepalatalis posterior explozívák (szerinte: praepalatalis posterior affrikáták) résszerű mozzanata közt csak akusztikai szerkezetükben lát különbséget: az előbbieket erősen sűrűlódó, az utóbbiakat puhább kihangzású zörejükkel jellemzi. De mérései még mást is mutatnak, amire szerintem fel kell figyelniünk. Az affrikáták szerkezete ugyanis eltér a palatalizáltakétól a két részmozzanat időtartamviszonyában is. A *c* két elemének időtartamviszonya nagyjából 6 : 12 φ , a *cs* két eleméé 5 : 12 φ , a *dzs* két eleméé 5 : 5 φ . Ebből az affrikáta szerkezete így következne: r ö v i d z á r e l e m (a rövidekben, mert a hosszúakban a zárelem viseli a nyúlás súlyát; vö. a tőlem előző hozzászólásomban idézett, s HEGEDŰSTŐL most igazolt definíciót) + j ó v a l h o s z s z a b b (szinte kétakkora, s csak határesetben vele egyenlő hosszúságú) r é s e l e m. De mit mutatnak a palatalizált explozívák képei? Ezek szerint a megmért *ty* két elemének időtartamviszonya 10 : 7 φ , a *gy* két eleméé pedig 18 : 7 φ . Ebből a palatalizált explozívák szerkezete így következne: n o r m á l i s h o s s z ú s á g ú (az egyszerű mássalhangzók hosszúságára tájékoztatásul l. HEGEDŰSnek léptékekkel is ellátott nyomásgörbéit A Magyar Nyelvatlasz munkamódszere c. kötetünkben 241—301. lap, továbbá az időtartamról uo. 304—309. lap) z á r e l e m + i g e n r ö v i d (átlagban kb. feleakkora) r é s e l e m.

Persze ezek csak mennyiségi különbségek. De az általam már korábban elmondottak mégis felvetik a kérdést: nem ez-e az az eset (persze nem az egyedüli), amikor a mennyiségi különbség minőségi különbségbe csap át, illetőleg annak megnyilvánulási formájaként jelentkezik.

4. GERHAUSER ALBERT figyelmeztet bennünket a színészörökben folyó ortoépiái munkára, s kérdi: megtaláltuk-e már a kapcsolatot velük. Nem, nem is tudtunk eddig róluk, illetőleg arról, hogy ezek már jelentősebb előrehaladást tettek volna. Hálás vagyok a figyelmeztetésért, s azt hiszem, valóban helyes lenne módot keresnünk a velük való együttműködésre, — ha már ők nem kerestek eddig.

TOMPA JÓZSEF válasza

A hozzászólások nagy száma és magvas volta lehetetlenné teszi, hogy egészen elmélyülten foglalkozzam valamennyi részletükkel. Hálásan köszönöm mindenekelőtt a vitának komoly, szakszerű hangnemét; a dogmatizmustól mentes, tudományos vita annyi értékes elvi és részletbeli eredményt tartalmazott, hogy — úgy gondolom — későbbi szakirodalmunk nem ritkán fog hivatkozni egyes itt elhangzott megállapításokra, s mi is sok-sok jó anyagot értékesíthetünk majd mindebből nyelvtanunkban. — Vitaülésről lévén szó, szeretném persze a magam felfogása szempontjából is megnézni a szerintem vitatható részleteket. Egy-két ponton — attól tartok — némileg szándéktalanul is félreértették egyesek a túlságosan is tömör referátumot; kérem, ha most talán én értettem félre valamelyik hozzászólást, ezt se tulajdonítsák másnak, mint az emberi figyelem érthető ingadozásának.

Általában csak egy-két kisebb kérdésben volna megjegyezni valóm. Először is úgy látom, többen nem tartották elég meggyőzőnek előadásom egyes kijelentéseit, s a bennük foglaltakat maguk is követelményként hangsúlyozták, velem szemben is. Ilyen pl. az intézeti osztályközi együttműködés, amit az én bevezetőméhez hasonló súllyal nemigen hirdettek még eddig a nyilvánosság előtt tervmunkáink felelősei. Mindenesetre igyekszünk majd még jobban megvalósítani ezt a helyes kívánságot. — A másik nehéz pont az, hogy egyes részlet-követelmények a mi adott kereteink között aligha valósíthatók meg komolyan; márpedig nem hinném, hogy ezek csak deklaratív jelleggel hangzottak volna el. Ezzel függ össze az is, hogy — részben mások nagyobb igényére számítva — már a fokozási részt majdnem aránytalanul részletesen és terjedelmesen dolgoztuk ki; mégis egyetlen megjegyzés sem sokallta anyagunkat — ellenben kiegészítését több-kevesebb súllyal nem egy kartárs ajánlotta. — Ezek után egyenként válaszolnék.¹

1. TAMÁS LAJOSnak első megjegyzése egész természetesen adódott: a *ty* és a *gy* besorolása szerintem sem sarkkérdés. (Inkább csak a nézőponttól függ.) Mégis hasznos lesz szerintem megismernünk DEME L. elvi szempontjait és HEGEDŰS L. konkrét méréseit, s ez alapon utóbb talán a legjobb megoldást tudjuk majd érvényesíteni.

Másik kérdése arra vonatkozott, hogy fönn kell-e tartanunk a *nyelvtan* és a *grammatika* megkülönböztetését stb. Szerintem nem. Mikor a néhány éve meglehetősen dogmatikusan fölvetett

¹ Megjegyzem, hogy ahol nemcsak átsimítottam a valóságban elmondott szavaimat, hanem esetleg kivételesen utólagos példával vagy további szemponttal is kiegészítettem, ott mindezt elkülönítve: lapalji jegyzetben igyekeztem közölni.

vitakérdéseknek kissé meddő forgatása közben hivatalból közvetítő gyakorlati megoldást kellett javasolnom, akkor — saját előző állásfoglalásomtól függetlenül — én is ezt a mentőövet kaptam el, hogy végre a teljes, szükséges anyagban dolgozhassunk. A NyIK.-ben most megjelent (már idézett) tartalomjegyzékből ezt a megkülönböztetést már el is hagytam. Meg kell azonban jegyezni, hogy különben annyira a közölt rendszerben (és fejezet-egymásutánban) dolgoztuk föl vagy készítettük elő eddig az anyagot, hogy a sorrend nagyobb átalakítását többlet-munka és többlet-idő nélkül nem tudnám elképzelni; azért ennek a kérdésnek esetleges további megvitatása előtt időbeli kalkulációt is kellene végezni.

Affektív szin taxist — kivált a teljesség igényével — most nem készülünk adni e „kisebb” nyelvtanban. Erre sem szakemberünk, sem időnk, sem terjedelmünk nincs. De hogy a logikailag párhuzamos értékű kifejezések közti affektív, ill. stilisztikai különbségeket alkalmilag mi is tudatosítanánk, arra előadásomnak a „Nyakunkon a török hada” — „Nyakunkon van a török hada” mondatpárral foglalkozó része is utalt.

2. TEMESI MIHÁLY terjedelmesebb és igen súlyos tartalmú hozzászólását nehéz volna egyszeri hallás alapján minden részletében feldolgoznom most. Annál is inkább, mivel először a jelentéstannak bizonyos elvi részleteiről beszélt, s ehhez az illető szakterületek művelői vitaülésünkön nem szóltak hozzá. Abban teljességgel igaza van, hogy a nem egységes és a pontatlan terminológia igen nagy veszély. A nyelvtanban azonban nekünk csak az egyéb részek arányában és összefüggésében lehet feldolgoznunk a jelentéstant; így ha már pl. a szónak „szokásos és alkalmi jelentését” (mint műszót) szükségesnek látta tisztázni, nem tartom ott mulhatatlanul szükségesnek, hogy még a szó „értelmét” is műszói jelleggel megkülönböztessük (mint amit a szón egyszer, egyéni módon ért valaki).¹

A szófaji besorolás három fő szempontja, ill. a szófaji átmenetek és a kettős-hármas szófaji értékű szók tekintetében általában egyetértek a hozzászólással; úgy hiszem, a szófaji rész kidolgozását is valamennyien bizalommal várjuk TEMESI barátomtól.

Az elemzési kérdésekben: ti. hogy a „Nyakunkon a török hada” mondatban névszói állítmány van-e, ill. a *tanár vagyok* összetett állítmány tagjai közt határozói viszony van-e, egyetértünk; a nyelvtörténeti háttér vitájában azonban most sem vennék részt.

3. JUHÁSZ JÓZSEFnek elsősorban megnyugtató és előbbre segítő általános gondolatait és a nyelvtan felosztásáról folytatott vitánk magasabb szempontú, a XX. kongresszus szellemét kifejező bíráló szavait köszönöm meg. Meg vagyok róla győződve, hogy e szellemben helyesebben és gyümölcsözőbben fogjuk értékesíteni mind általában a marxista elmélet, mind konkrétan a szovjet szakirodalom gazdag tanulságait.

A szintagmák feldolgozásának kérdésében általában értékesnek tartom a felszólalásban kifejtett elveket; minderről alább még szólok, de a nyelvtani munkaközösségben való alaposabb megvitatás előtt természetesen ma határozott álláspontot nem is jelölhetek ki. Érdekes kérdése volt az, hogy

¹ Mindenesetre igyekszem utólag egy-két budapesti szakértő kartárs véleményét megtudakolni és eljuttatni hozzá; de az általános nyelvészeti és a terminológiai ingadozás — attól tartok — itt még belföldön sem szűnt meg teljesen, s így épp a fölvetett kérdésben nem tudom, egybehangzóak lesznek-e a nézetek.

a szófaji szempont jogos-e a szintagmákban. Azt hiszem, bizonyos fokig az; de hogy minden szintagmán belül egész részletesen kidolgozhassuk egyrészt a szófaj, másrészt a rag, névutó (esetleg: jel?) szerinti altípusokat, arra aligha gondolhatunk. Az adverbális—adnominalis (esetleg, inkább az adverbálisakkal kapcsolatban: az adverbominalis) típusok elkülönítése azonban okvetlenül hasznos lehet.

4. SZABÓ DÉNES felszólalásában ugyanaz az elmélyült rendszerező szempont emelkedett ki, amely miatt már egyetemi nyelvtana is mindannyiunknak sok tanulsággal szolgált. Föltétlenül igaza van abban, hogy leíró nyelvtanainknak a nyelvi rendszert mozgásában, működésében, a gondolat kifejezésének szerepkörében kell bemutatniuk. — Nem tudom azonban, hogy ehhez valóban mindig az kell-e, amit ő kíván.

A tipikus mondat lényegét tevő predikatív szerkezet funkcionális szemlélete az ő egyik próbaköve: ha ezt nem a teljes állítmányi és a teljes alanyi rész (ez nem az ő műszava) viszonyában láttatjuk meg, akkor — úgy érzi — elsikkad a mondat gondolatkifejező lényege. Ezért nem elégszik meg a lineáris (iskolás) elemzésen túl GOMBOCZnak „családfás” elemzésmódjával sem. — De hiszen azt a GOMBOCZ-féle eljárás szerintem nem sikkasztja el, hogy az állítmányhoz és az alanyhoz determináns bővítmények is tartozhatnak, s hogy a két nagy rész így: egészében függ össze! S a mellékmondatok szerinti bizonyos szintaktikai determináns szerepű tagok lévén, a szövevényesebb mondatban — azt hiszem — SZABÓ elemző rendszere sem teszi áttekinthetőbbé az alap-összefüggést, kivált a nem nyelvész szakembernek nem. Vegyen bárki egy körmondatot vagy még inkább egy kevésbé szabályos, sokszorosan összetett mondatot, és látni fogja, hogy a „családfa”-elemzés megfelelő fogalmazásban gyakorlatilag — és nem kevésbé elvszerűen — megláttatja a predikatív viszony egészét is.¹

A másik sarkpont a mondatban — úgy látszik — a szintagmáknak bevezetése, rendszeres feldolgozása. Ezt én — ismétlem — rövidebb formában ugyan, de szintén fontosnak tartom; csak azt nem helyeslem, hogy itt esetleg minden lehetséges szintaktikai fő és alviszonyt egész részletesen feldolgozzunk előre funkció szerint, külön az ún. alaptag pontos szófaja s ezen túl külön a determináns tag szófaja és alakja szerinti csoportosításban, majd esetleg a szintagmabokrok és egyéb alakulások teljes áttekintésével. Ezután ti. már a tulajdonképpeni mondatban alig lehetne más, mint némi ismétlés; s az olvasónak mint lényeges tanulság a mondat rendszere helyett inkább csak a mon-

¹ Utólag toldok itt bele válaszómba egy nem is kirívó példát. A Szigeti Veszedelem első mondatáról én a GOMBOCZ módszerével ezt mondanám: „A predikatív szerkezet tagjai benne az *én* alany és az *éneklek* állítmány; persze mindkettőhöz még egy sor további determináns tag (»bővítmény«) is tartozik”. — SZABÓ DÉNES pedig szerintem (végtelenen alkalmazva az előző elveket!) így valahogy beszélhetne: „A nyilvánító (predikatív) viszony két tagja — a mondat két »része« — itt az »Én az ki azelőtt ifjú elmével — Játsoztam szerelemnek édes versével, — Küzködtem Viola kegyetlenségével« alany és a »Mastan immár Marsnak hangassabb versével — Fegyvert s vitézt éneklek, török hatalmát —, Ki meg merte várni Szulimán haragját, — Ama nagy Szulimánnak hatalmas karját, — Az kinek Európa rettegte szablyáját« állítmány.” — S ehhez még hozzá kell tennem: az állítmány és az alany egyezése (congruentiájára) neki is csak azt az *én — éneklek* szintagmát lehet kiemelnie, ami a másik mód szerint eleve szóba került. (Elnézést kérek a túlzásért: ő bizonyára szintén nem akarna ilyen bonyolult megoldást választani.)

datnak kisebb: szerkezetszerű elemei maradnának meg. (Erre a mondattan többi részéhez képest eluralkodó szerkezet-rendszerre vonatkoztattam az előregyártott épületelemek rendszere képet; nem a tartalmi mozzanatokra.) De ha valóban ez volna az egyetlen igazán tudományos fölépítés, akkor szerintem a mellékmondati determinansok helyét is itt valahol kellene megtalálni. Ezzel azonban a szisztematizálás föléje kerekedhetne az anyag egyszerű és áttekinthető bemutatásának; ezért a mi kis terjedelmű kötetünkben, mely elsősorban nem az általános nyelvészeti elvek megújítására kíván próbát adni, hanem a felgyülemlett konkrét nyelvtani ismeretanyag összefoglalására, kevésbé látok jónak-szükségesnek egy szélsőségesen analitikus tárgyalásmódot. (S itt nem SZABÓ jegyzetére, hanem más javaslatokra gondolok.)

De hiszen erről még nincs is szó; s SZABÓ tanulságos fejtegetéseit mindenestre mérlegelni fogjuk pontos terveink összeállításakor.

5. DEME LÁSZLÓ először is a hangtannak legfőbb szerkezeti kérdéséről: a fonetikai és a fonológiai részek és szempontok elszakíthatatlan összefüggéséről beszél. Ebben teljesen egyetérték vele; de hogy közös nézetünk objektíve is helyes, arról — azt hiszem — véglegesen csak a kézirat megfelelő kidolgozása által győzhetjük majd meg a tárgyilagos szakértőket.

A *ty* és a *gy* hangnak legalkalmasabb besorolását illetőleg szerintem sikerült igazolnia, hogy igenis jól ismerte és mérlegelte HEGEDŰS LAJOS eszközfonetikusunk értékes méréseit; s ha ő mégis más eredményre juthatott, annak az az oka, hogy ezen fölül fontos rendszertani szempontokat is érvényesített. Vitánk egyik leghasznosabb mozzanatát éppen abban látom, hogy HEGEDŰS közölte legfőbb ide vágó méréseit, DEME pedig felfogásának elméleti alapját. Az anyag közzététele nyilván mindenkinek lehetővé teszi majd a világosabb állásfoglalást.

Mint hogy magam nem foglalkozom hangtani kutatással, érdemben nem is szólok a vitás kérdéshez; csak hangsúlyozom: az korántsem az eszközfonetika vagy bármilyen más kutatás lenézése, mellőzése, ha a nyelvtan írója egy ponton még további szempontokat is figyelembe vesz, maga is gondolkodik, önálló véleményt formál. Az volna baj, ha nem tenné meg mindannyiszor, amikor szükségét látja. (Azt, hogy ez a külön véleménye okvetlen helyes is, persze nem mondtam. Ezt másoknak is meg kell majd vitatniuk.)

6. KÁROLY SÁNDORNak magvas bevezető gondolatával bizonyosan mindnyájan egyetértünk: ilyen jellegű nyelvtani vitáinkban rendszeresen nem az abszolút helyes és a merőben helytelen nézetek állnak szemközt, hanem két arculatú vagy fejlődő stb. nyelvtani elemeknek eltérő szempontú, de önmagukban egyaránt érthető értékelései; s a tőlünk választott gyakorlati megoldás ilyenkor nem jelenti a másik elgondolásnak okvetlen „rosszallását” vagy „döntő megcáfolását”. Különösen jó példa erre az értelmező; erre csoportosított világos érvei most is nagyon tanulságosak; nekem is, noha én már ismertem KÁROLY barátom elgondolását.

Jórészt még a tőt a nről mondott nézetét is elfogadom: én sem tartom kevésbé tudományosnak vagy tiszteltetre méltónak a teljesebb és a csonkább tövekre építő mai leíró rendszerezést; mégis előnyben részesíteném a tőlünk javasoltat. A nyelvi jelenségnek történeti fejlődésünkben való szemléletékor ti. a régieknél nagyobb súllyal mérem a mai fokot (s a várható további utat). S ennyiben a terminológiai választást is fontosnak tartom. Hadd mondjak egy példát. A *-szerű* elem képzővé alakuló utótag,

vagy már képző. A minőségi változás napját éles határ nem jelezheti, tehát az elnevezés látszólag nem lényeges kérdés. És mégis az. Szerintem igaza volt SZINNYEI iskolai nyelvtanainak: ő ti. nyilván azt gondolta: zömében már végbement a képzővé válás, ezért *képző*nek is nevezte. 1954-i (10. kiadású) helyesírási szabályzatunk is — nem az én javaslatomra! — így láthatta a dolgot, mert az *ésszerű* írást a toldaléknak való minősítéshez illőbb *ésszerű*-re változtatta. Ezt is helyesnek tartom. Csakhogy a szabályzati rész szövegében mégsem „képző”, hanem „képzőszerű utótag” néven említi a *-szerű*-t (pl. 189. p.). De ha nem *képző* (még csak *nem* is „utótagszerű képző”!), akkor az *ésszerű* írás sem volna „ésszerű”. (Pedig szerintem az: a *-beli* is, a *-szerű* is régen átlépte a képzővé válás Rubiconját, noha bizonyos nyomait még őrzi a múltbeli önállóbb szerepnek. S visszafejlődési tendencia — amilyen egy-két régebbi nem valódi összetételünk szétválásában akadt — itt szintén nem várható.) S most havonta kétszer közönségszolgálatunknak is szegezük ez ellentmondást a szabályzat olvasói.¹

A „teljesebb” és „csonkább” tövek szemlélete és terminológiája egyébként nem is régi: SIMONYI, aki igazában elkezdte, hamarosan visszavonta a leíró nyelvtanban való érvényesítést (sőt a történetiben is jórészt!); s csak GOMBOCZ történeti alaktanából lett némileg hagyományossá.

Én tehát úgy hiszem, hogy a *ház-ak* tagolásra a mai nyelvi rendszerben már valamivel több okunk-jogunk van, mint a *háza-k* fönttartására; s a fejlődés iránya szerintem szintén azt tanácsolja.²

Azt hiszem, az sem véletlen, hogy e nehéz kérdésben (mint egyes más pontokon is) a leíró rendszerezés során pontosan vagy lényegében oda jutottam el, ahová tőlem függetlenül (s korábban is) SZABÓ DÉNES. Bizonyosan lesz ebben valami tárgyi ok is!

7. BÁRCZI GÉZÁNAK három kívánságát a tudomány érdekében állónak, méltányosnak, találónak tartom. Csak a részletek tisztázása végett térek ki rájuk egyenként.

a) A nyelvtanunkban tervezett újítások tervének és teljes bizonyító anyaguknak szakirodalmunkban való közzétételére eddig is szívesen vállalkoztunk. A *ty—gy* problémát is ezért hoztuk ide. A megengedő mondatokról ezért adott le egy nagyobb leíró tanulmányt B. LŐRINCZY ÉVA

¹ Szintén jogosnak tartom ezt a szempontot (én PAIS DEZSŐTől hallottam először): a *bennem*, *tőlem* stb. nem „birtokos személyragos határozórag”, mint régebben sokan mondtuk; ezt a terminológiát sem a történeti, sem a mai igazság nem támogatja.

² Hadd fűzzek mindehhez egy-két olyan utólagos szempontot, amely még kevésbé kapcsolódik éppen KÁROLY barátomnak szép fejtegetéseihez, mint előző gondolatom. Az ún. „kötőhangzó”-nak szórványos szófaj-, sőt szóegyed-megkülönböztető értékéről bevezető előadásomban is szóltam. Írásrendszerünk azonban általában azt emeli ki, hogy a kötőhangzó nem vesz részt a tömorféma jelentésének hordozásában. Nemcsak az idézett szabályzati pontokban, hanem teljes egészében; megvan nem utolsósorban a nyelvészek egyéni szövegeiben is. Csak magamnak egy régebbi — tankönyvi kép [lapp sátor] alá készült — kéziratos mondatát idézem: „Ilyen *»háza-akban* lakhattak egykor a mi őseink is”. Azt hiszem, a rendes vagy a felidézőjelnek ilyen használatát mindannyian ismerjük és helyesnek tartjuk; csak a jelentőségéről nem beszélünk. — Sokkal kevésbé egyértelmű, de lényegében azért fontos körülmény az is, hogy a halmozásban ugyanilyen értelemben vált szokássá a nyelvújításkor a toldalék elhagyása; vö. 1822: „megnyomoz minden *szug-’s nyilatot*” (Aurora 177). S ma is írunk így; vö. 1956-ból: „*Brondal, Hjelmeslev, Noreen stb.-ek* munkássága... ismeretes volt” (Nyr. LXXX, 297); „*szőlész és gyümölcsészemnek* nevet keres-tem” (uo. 202); stb.

másfél éve a NyK.-ba. (Persze a „teljes” bizonyító anyag közzétételéről ott sem lehetett szó.) Nem rajta s nem a szerkesztőségen múlt, hogy ez még nem jelent meg. A tótani problémáról a harmadévi és a mai vitához képest is közlök további szempontokat a MNy. következő (LII. évfolyambeli 2.) füzetében, ha nem is e nyelvtanunk tervéhez kapcsolódva. Stb. Sőt: a Pais-Eml.-ben egy csak elgondolható, de szerintem most bizvást elkerülhető nyelvtani újítással is foglalkoztam.

Mindamellett BÁRCZI GÉZA maga is okvetlenül tudja: minden érthető újítást a teljes bizonyító anyaggal — egyszerre és a kurta határidőn belül! — egy minimális létszámú munkacsoport akkor sem tudna most közzétenni (vállalva a további vitát is), ha folyóirataink sűrűbben és még nagyobb terjedelemben jelenének meg. Ám ha kapunk rá lehetőséget, vállaljuk.

b) A történeti igazságtól s a történetiséggel kapcsolatos műszóktól nem húzódozunk mi sem (vö. I. Oszt. Közl. IV, 39 kk.). Csak — mint épp az imént is jeleztem — a mai fejlődési fokot különösen figyelve, sőt még a mai tendenciák irányát is erősen mérlegelve; mert a leíró nyelvtanban szerintem ez is a történetiség próbaköve, nemcsak a régibb korokra való figyelés.¹

c) Abban is egyetértek vele, hogy ha az eddigtiől nagyon eltérő felfogást érvényesítünk, a lehetséges más nyelvtani nézeteket sem hallgathatjuk el. Hiszen így mondtam referátumomban is. Persze mindannyian jól tudjuk, hogy ez kötött terjedelemben teljesen ismét nem valósítható meg. Nagyon-nagyon sok olyan nyelvtani részlet van, melyben nemcsak hogy nem egy, de még csak nem is két vagy három elmélet ismeretes mai irodalmunkban. De BÁRCZI akadémikus biztonnyal itt sem a megvalósíthatatlan mértékre gondolt javaslatában; mint ahogy az én tervem sem erre célzott.

8. KNEZSA ISTVÁN azt kérdezte, miért mondjuk „kihagyásos”-nak a „Zavarva lelkem” mondattípust. Két szempontból is kérdezhetette; hadd válaszoljak tehát kétfelől. Történetileg: mivel a nyelvújítás kora előtt csak a „Zavarva van a lelkem” teljesebb változat dívott (a *rakva* stb. kivételével); vö. Ált. nyelvészet, stilisztika, nyelvjárástörténet 235—241. Leíró szempontból: mert a mai nyelvéllapot szerint állt a lábba, mi is ezzel a mondatformával fejezzük ki megállapításunkat: „A cikkem be *van* fejezve.” A „Cikkem befejezve!” csak ennek különlegesen „zsugorított”, affektív változata.

A magyar nominális mondat ősi fajtáival nem foglalkoztam. Ma azonban még az iskolai elemzésnek is örök buktatója az, hogy a „Cikkem befejezve!” mondatban sokan éppúgy névszó-i állítmányt tanítanak, mint a „Cikkem jó” mondatban (noha esetleg a határozószót nem is sorolják a névszók közé); múlt időben ellenben a „Cikkem be *volt* fejezve” mondatban csak a *volt* igét tekintik (ígei) állítmánynak (a *befejezve* ennek állapothatározója!); a „Cikkem *jó volt*” mondatban meg az egész *jó volt* kifejezést (összetett: névszó-i-igei) állítmánynak mondják.

9. GÁLDI LÁSZLÓ kartárs a figyelmünkbe ajánlja intézetünk fonetikai osztályának méréseit, s általában a más osztályokkal

¹ Utólag látom, hogy nem tértem ki egy pontra: hogy tervünk nem hoz egyszerűsítést a tótani rendszerbe, mert a többalakú tövek nálunk is csak meglesznek. Való igaz: a töalak-váltakozással így is számolnunk kell. De a teljesebb és csonkább tövek szerinti feldolgozás pedig nem tüntette el a „tövégi” hangzó sokféleségét: *háza-k, házo-n, házu-nk* stb.: annak ott volt hasonló gyöngye pontja.

való erősebb együttműködésre serkent bennünket. Teljességgel igaza van; helyesebben volna, ha ezt maguktól nem tettük vagy nem hangsúlyoztuk volna megfelelően. Azt nyilván ő sem tartja ez együttműködés tagadásának, hogy valamiben, amit nekünk kell vállalnunk, önálló véleményünk van. Csak az a kérdés, hogy ez helyes-e.

Azzal, hogy a „*Nyakunkon a török hada*” mai mondatban nem látnék „névszói állítmányt”, korántsem tagadtam az ősi (verbo-?) nominális mondatot, se a más jellegű mai főnévi, melléknévi, számnévi, névmási állítmányoknak teljes értékű, nem kihagyásos jellegét. — A kéttagú mondatot én sem értelmezném kizárólagos típusként; erről egy népszerűsítő cikkben nemrég épp PAIS DEZSŐRE hivatkozva írtam (Anyany. az isk. I, 66).

A próbafejezet aprólékos bírálataért hálás köszönetet mondok neki. Elismerem, hogy a *másabb* alak ritkább, mint én gondoltam (a Nyr. XIV, 331 föltett kérdésre sem érkezett válasz). A nem fokozásos *legottan*, *legitten* alak kirekesztéséhez azonban most is szófecsérlésnek látnám a példaközlést; majd ott adunk példamondatot, ahol tárgyaljuk. Ugyanezt vallom a régiesnek jellemzett *bizvástab* stb. határozószónak mondatban való bemutatásáról. Mi a magunk 35—38 ívéen nem közölhetünk mondatbeli példát minden — a kategóriából, ill. a mai használatból kierekesztett — apró változatra. De ez már nem is elvi kérdés.

10. KELEMEN JÓZSEF kedves kartársamnak rendkívül tartalmas és tömörre fogott hozzászólására vajmi nehéz hirtelenjében méltóképpen válaszolnom.

A) A szintagmák legfontosabb kérdéseinek bevezető tárgyalásáról nem akarom ismételni, amit SZABÓ DÉNES felszólalásával kapcsolatban az imént mondtam.¹ — A szerkezetek láncszerű összefüggésének szerintem akkor sem kellene elsikkadnia a nyelvtanban, ha a szintagmák bevezető mondatnyi fejezete nem volna túlzottan nagy; s ha a mondat „elemzésekor” nem kész szerkezeteket keresnénk; ez ti. inkább csak a jelzős szerkezetek esetén olyan egyszerű. — Azt, hogy pl. néha szintagmák szerint vizsgálhatjuk a hangmenetet, hangsúlyt stb., készségesen elismerem: de azért mindezt alighanem úgysem az egyes szintagmák bevezető tárgyalásakor (decentralizálva) tennénk meg. — A megértés lélektani folyamatában ugyan a kisebb egységeknek valóban lehet szerepük (s erre szerintem is kitérhetünk); ellenben a mondatnak egészében való megértése és vizsgálata lélektanilag mégiscsak fontosabb. — Idegen nyelv tanításában én az egész mondatban való tanítást, gyakorlást az egyes részletek alaki-szórendi megfelelésének rövid tudatosításán túlmenően szintén nem szorítanám háttérbe. — A GOMBOCZ szintagma-rendszerének kiegészítéséről tőle mondottak az ígért kifejtéstől, a fontossági sorrendtől és az igényelt lapterjedelemtől függően bizonyosan sok hasznosat hoznak a mi nyelvtanírói munkacsoporthozunknak is.

B) A „*Nyakunkon a török hada*” példatípus elemzésében hálásan köszönöm tanulságos szempontjait. Először is úgy látom, hogy (bár nem mondja ki!) a „névszói állítmány” lehetőségét SZABÓ DÉNESSSEL és velem együtt

¹ E szempontból utólag sem világos előttem, hogy konkrétan mire is konkludál a nyelvtan fölépítésében KELEMEN barátom az *Anyám sír* kezdetű mondatssorral. — A szintagmatikus összefüggéseket (a másik e pontbeli példa tanulságát) magam is elismerném.

ő is kizárja. Abban is egyetértünk némileg, hogy a *nyakunkon* határozónak predikatív mellékfunkcióját így vagy úgy elismerjük; azonban itt már el is térünk egymástól. Én csak bizonyos fokú, másodlagos állítmányi szerepet látok; ő teljes, kettős értékű mondatrészt¹ — s még t á r g y a s j e l l e g ű szerkezetekben sem beszél „kihagyásos” típusról („*Ide a legjobbik borát!*”). Szentül hiszem, hogy itt már ismét a lélektani állítmány zavarja a tiszta nyelvtani elemzést; s ha „*A legjobbik borát ide!*” változatban kellene elemeznie a mondatot, akkor ugyanannyi joggal mondhatná „tárgy—állítmánynak” a hiányzó állítmány másik kiemelt bővítményét is. — Többi „kettős funkciójú” példatípusának elemzésében jóval inkább egyetértek vele; de ezeket nem is vitattam most.

C) A jelzős szerkezetekről elmondott sok szempontú anyagából bizonyosan még több mindent fogunk tudni értékesíteni; noha mi persze nem dolgozhatunk az ő részletes érdeklődésének arányában. Főként a kijelölés típusának (típusainak) megfelelő feldolgozására okvetlenül törekszünk; s remélem, a megfelelő próbakidolgozás — a mi terjedelmi lehetőségünk arányában — hamarosan bíráló szeme elé is elkerül.

D) Igen értékes adaléknak tekintem az indulatszói tövek nominoverbalis jellegére utaló megfigyeléseket: *jaj-gat*, *-dul* stb. Leíró és köznyelvi vonatkozásban mindamellett már kevésbé érvényesül ez a hagyomány: ma a *hajrá*-ból is a *hajrá-z* (mint: *iga: igá-z*), a *tiktak*-ból a *tiktak-ol* (mint: *tár: tár-ol*), *tiktak-os* (mint: *nap: nap-os*) a tipikusabb; vö. még: *hó-rukk-ol*, *hahó-zik* stb.²

E) A fokozás fejezetéhez kapcsolt tanulságos megjegyzéseket köszönöm. Persze ha meggondolom, hogy e rész így is eléggé kinő a 35—38 ív terjedeleme arányából, akkor nem ígérhetem, hogy sok stílusos megjegyzést sikerül még beszorítanunk. Az is bizonyos, hogy a középfok nélküli *belül—legbelül*, *teteje—legteteje* típusra csak egy rövid — tehát szegényesebb — megjegyzésünk van; de ismét nem tudom, teljes egészükben bele tudjuk-e tenni KELEMEN barátom hasznos adalékait. (Részben bizonyosan.) Egyébként itt is meg kell köszönnöm, hogy ő, GÁLDI meg JUHÁSZ kartárs (és persze a magyar osztály tagjai) szívesek voltak e fejezet első változatát lektorálni.

II. BENKŐ LÁSZLÓ kartárs a létigés mondatok áttekintésére idézett néhány típust. Köszönjük; természetesen ez anyagközlés értékeit is gondosan igyekszünk hasznosítani. — Érdekes, hogy ő a fölvetett mondattani kérdések számát kevesli; HEGEDŰS LAJOS ugyanezt a hangtaniakéről írta; én magam pedig arányosan igekeztem foglalkozni minden fejezettel. A következő és a magyarázó mellérendelés meg az okhatározó alárendelés viszonyáról — BENKŐRE is hivatkozva — nemrég írtam (Anyany. az isk. III, 46—9); sokkal mást most sem mondhattam volna. (Azt nem mondanám, hogy a két szerkezet közt inkább csak „stilisztikai” különbség volna; e kérdésekről kéziratban FARKAS VILMOSnak okos megjegyzéseit olvastam nemrég.)

A jel elnevezésről én más okokból nem mondanék le, mint ő; hiszen

¹ Persze ez a „kettős érték” szerintem ugyanannak az emfatikus tömörítésnek másféle elismerése, amit én a sajátos „kihagyásos változat” kifejezéssel jeleztem főtebb.

² Az utólag — főként TEMESI MIHÁLY hozzászólásához — írásban tett szófaji és jelentéstani megjegyzésekre már csak a hosszadalmasság elkerülése végett sem térek ki most; sajnálom persze, hogy ezekre — nem is tudván róluk — maga TEMESI itt nem válaszolhatott.

raghoz (= személyraghoz) is illeszthető további toldalék: *apá-m-ék-at*, *ökl-öm-nyi-t* stb. — A toldalék részének tekintett rövid magánhangzót szerintem valahogy csak meg kell neveznünk, hisz a toldaléknak más változataiban nincs meg: *hajó-k*, de: *ház-ak*. Ha a gyerek megvan, nevet is kell adnunk neki. Ha pedig nem tekintjük a toldalék részének, akkor egész önálló morfémanak kell mondanunk és értelmeznünk. (Még a teljesebb tövekkel dolgozó felfogás is külön néven emlegeti a „tővégi rövid magánhangzó”-t.)

Teljesen igaza van hasznos bíráló megjegyzéseiben: csak költői példaanyag keveset bizonyítana a nyelvтанban. De van-e valahol csak ilyen?! S a nyelvi-esztétikai neveléshez a sok szép verses példa mégis jobban kell, mint — teszem — a sok újságnyelvi vagy a pongyolább, beszélt nyelvi adat. A folklór t mi is értékesíteni akarjuk némileg a példatárban; de a közmondást is ide számítva! — A teljes mondatok egymásutánjának nyelvtani feldolgozása nem egészen jogosulatlan óhaj, de most mi sem tudjuk jelentősebben megvalósítani.

12. B. LŐRINCZY ÉVA a tőlem érintett mellékmondati kategória-kérdések sorát egy további, érdekes problémával szerezte meg: a mai föltételes és föltételes időhatározó mellékmondatoknak átmeneti, ill. eddig talán nem eléggé tisztázott jellegére vonatkozó konkrét megfigyeléseiről adva számot; s egyúttal megvizsgálta az egyszerű mondatrészszel való helyettesítés stb. kérdését is. Öröndetes dolog, hogy e nehéz pontok tisztázása előrehalad; de a konkrét anyagrészleteket persze most nem tudtam ily futólagos megismerés alapján teljesen megítélni. Remélem, hogy a felszólaló és más kartársak továbbra is közreműködnek a határozók leíró osztályozásának bonyolult kérdésszövevényének kibogozásában.

13. HEGEDŰS LAJOS értékes írásbeli hozzászólása mindenekelőtt kevesli, hogy a hangtanból csak egy vitás kérdést pendítettem meg. (Én magam ugyan háromról beszéltem.) Hát még ha hallotta volna, hogy TAMÁS LAJOS ezt az egyet sem tartotta valóságos problémának!

A *ty* és *gy* hang természetére vonatkozó méréseinek közzétételét nagy örömmel látom. DEME kartárs ugyan ezeket eddig is ismerte, de a nyilvánosság csak most tudja őket igazán számba venni, s összevetni a DEME előadta rendszerező szempontokkal. Ez pedig együtt a szakirodalomnak nagy nyeresége lesz.

Kérem, engedje meg ezentúl is, hogy tanulmányozzuk még nem publikált eszközfonetikai vizsgálati anyagát. (Persze a további értékelésben esetleg a jövőben is előfordulhat, hogy más szempontokkal is egyeztetnünk kell az ő értékes eredményeit; de ez — ha ti. tudományos módszerrel folyik — szerintem nem ronthatja a két osztály együttműködését.)

14. ELEKFI LÁSZLÓ barátom megjegyzései közül általában csak azokra válaszolnék, amelyekben erősebben eltér a nézetünk.

A nyelvтан felosztásában a *nyelvtan* és a *grammatika* szó, ill. fogalom megkülönböztetését én nem tartom szükségesnek s a nemzetközi irodalomban könnyen elfogadhatónak; csak azért éltem vele (i. h.), hogy a nálunk lefolyó vita elhúzódása ne gátolja a munkát. A magam egyéni (más) nézetét a vita során eléggé világosan kifejtettem (vö. MNy. L, 1 kk.). Egyébként az ELEKFI kartárstól most dicsért tervezetben a tőtan és a szóképzéstan is a grammatikán kívül kapott helyet — ti. a sztálini szavaknak (szerintem helytelen) szó szerinti, kritikátlan követéseként; nem hiszem, hogy ezzel ELEKFI LÁSZLÓ egyetértene.

A *jelezés* műszóra szerintem se több, se kevesebb szükség nincsen, mint a *jel* terminusra.

A *Fejében a kalap* mondat elemzésében én nem egészen azt a kérdést tettem fel, hogy a *fejében* „helyhatározó-e vagy állítmány”; hanem inkább azt, hogy lehet-e a „névszói állítmány” gyűjtő kategóriába sorolnunk, s elsősorban határozói jellegét megtagadnunk.

Az *Akár esik, akár nem, mi elmegyünk* típusbeli *akár* kötőszós megengedő mondatokról B. LŐRINCZY ÉVA kartárs régóta sajtó alatt levő, említett cikkében ugyanazt a felfogást képviseli, amit most a felszólaló; ezzel én is egyetértek.

Bár a stílus részletekkel itt aligha érdemes foglalkoznunk, én a „személynévmás ragos alakjául használt” raghasználatot jónak tartom.

A fokozásban a *kevés, sok* szerintem határozatlan számnévi jelentésben marad; vagy általában tagadnunk kellene e szófaji kategória létét. — Az igenevekre vonatkozólag részben igaza lehet bírálatának, de szerintem néha már általános használatban az igenév is fokozható.

15. GERHAUSER ALBERT kartársam szíves tájékoztatását — mint DEME LÁSZLÓ — én is köszönettel nyugtázom; igyekszünk majd a két munkálatot a lehetőségig összehangolni.

16. RÁCZ ENDRE közölt megfigyelését igen gondolatébresztőnek tartom; ti. azt, hogy az értelmező mondatok mellékmondat volta egyúttal az értelmezőnek alárendelt (jelzői) szemléletét ajánlja. Köszönettel nyugtázom egyéb — konkrét nyelvtani — megállapításait is; persze első hallásra nem tudnám őket minden vonatkozásban teljesen megítélni. (A „Vérben, ahogy volt...” mellékmondatot pl. így hirtelenjében jellegzetesen nem értelmezőnek, hanem állapothatározónak számítanám; de részben a hozzászóló maga is így minősítette.)

17. SZENDE ALADÁR kartárs a fokozás fejezetének módszerével foglalkozott, mégpedig didaktikai szempontból. Megvallom, örülök, hogy szó esett erről. Nem iskolai tankönyvet írunk, de egyéb céljaink mellett oktatni is szeretnénk könyvünkkel: csiszolni a gondolkodást, elmélyíteni a magyar nyelv kifejező eszközeinek rendszeres ismeretét, megértetni a helyes gondolat kifejezésnek sok csínját-bínját, nagy íróink példájával nevelni stb. Remélem, lesz látszata annak, hogy minde munkának módszertani kérdéseivel is foglalkoztunk; persze e részben is a bírálók további segítségére lesz szükségünk.

18. A DEME LÁSZLÓnak második felszólalásában mondottakra — részletekben — már válaszoltam; köszönöm e megjegyzéseit is.

PAIS DEZSŐ elnök

Nem tudnék elnöki összefoglalót mondani, mert az előadás és a hozzászólások a maguk tömörségük ellenére is olyan sokáig tartottak, hogy nem volna célszerű összefoglalás címén együttlétünk idejét kelletlenül tovább kiterjeszteni. De nincs is szükség összefoglalásra, mivel a fölvetett és fölvetődött kérdésekben ezúttal nem akarunk, nem is tudunk határozatilag döntéseket hozni. Tessék megengedni azonban, hogy néhány mozzanathoz mégis röviden hozzászóljak.

1. A mostani tárgyalásnak nem volt lényeges része, de a megbeszélések

során ismételten szóba került a nyelvtan tagolásának kérdése, mint amelyet majd újra elő kell venni. Szó volt annak idején egy közvetítő megoldásról. Nem tartanám szerencsésnek egy olyan felfogásnak az érvényesítését, amely részben a SULÁN BÉLÁTÓL képviselt — SZTÁLINBÓL levezetett — nézetekhez igazodik, részben pedig az úgynevezett RIES—GOMBOCZ—PAIS-féle szempontokat veszi számba. Egy ilyen keverékből — gondolom — nem sok jó sülné ki a munka szerkezetére vagy szervezetére nézve.

2. Nagyon érdekel, hogy a jelentéstannal mire lehet jutni leíró szempontból, de azt hiszem, hogy ezt más alkalommal kell majd megtárgyalnunk.

3. Sokszor emlegették itt a „létigé”-t. Nem rövid idő óta nem tartom szabatos műszónak ezt a *van—volt* igére vonatkoztatva. A *lesz* külön jelentésű ige, és sok tekintetben másképpen is szerepel, mint a *van*. Én a *van—volt* igét több ízben, egyetemi előadásaimban és szemináriumi tárgyalásaimban „*volt-igé*”-nek szoktam nevezni. Természetesen nem akarom a műszóreformot erőltetni, csak éppen felvetem, hogy esetleg bizonyos félreértések kiküszöbölhetők volnának, ha a műszóhasználatban erről az oldalról rendet teremtenénk.

4. Imént elég gyakran szóba került a kihagyásos mondat kérdése, vagy szerintem: általában a kihagyásosság kérdése. TOMPA JÓZSEF azt mondta, hogy ez a kérdés bonyolult. Ebben egy véleményen vagyok vele. — A *rózsa virág*-féle névszói állítmányú mondatok esetében ma már nem beszélünk kihagyásosságról. Nem hiszem, hogy azoknak a bizonyos határozós állítmányoknak vagy határozóragos állítmányoknak a kérdése gyökerében más volna, mint a névszói állítmányoké. Tehát a *Fejében a kalap* mondatbeli *Fejében* elemét én állítmánynak tekintem, azaz olyan valaminek, aminek nemcsak határozói, hanem állítmányi funkciója is van. Vagyis valahogy hasonlóan látom a dolgot, mint ahogy KELEMEN egy elemnek több funkciójáról beszélt. Az efféle alakulatok kérdését határozottabban megvilágítani, illetőleg magyarázni alighanem úgy lehetne, ha számolnánk azzal, hogy a mondatnak ugyanaz az eleme több irányú mondatrészi funkciónak a teljesítője is lehet. — A kihagyás mozzanatának a felvételével csínján kell bánnunk. Például itt van ez: *Kezében a gyermeknek álmai*. Nem valószínű, hogy Vörösmartynak ez a sora kihagyás következtében alakult volna így. Különben mi is maradt volna itt ki? *A vannak?* Vagy valami más ige kíváncsoznék ide, hogy „szabályos”-sá alakuljon a mondat? — de mi volna ez az ige? — Amint a költő nem kihagyásokkal alkot itt és másutt, hasonlóan mi sem a kihagyásosság elve szerint alakítjuk beszédünket. — Ha a történeti nyelvtanban vállalkozunk, hogy egy *-ben, -ban* ragos szó partitivusi értelmű alany lehet, a leíró nyelvtanban is belenyugodhatunk határozóragos szónak állítmányul való felfogásába. — Egyébként még pedagógiaiilag is aligha járna kedvező következményekkel, hogy amikor *A rózsza virág* esetében nem elemeztetünk kihagyás felvételével, a *Fejében a kalap* esetét kissé formalista alapon kihagyásosnak ítéljük.

5. Azt hiszem, még majd kellene beszélünk — esetleg szűkebb körben — arról, hogy közelebbi világításban miképpen láthatnók a nyelvtörténet és a leíró nyelvtan viszonyát. Magától értetődik, hogy a leíró nyelvtannak nemcsak a címében, de a felfogásában is annak kell lennie, — és ugyancsak fordítva is.

Annak idején szó volt arról, hogy bizonyos történeti előzmények beiktatásának kérdései majd később előkerülnek. Mai megbeszélésünkön nem szerepelt, hogy a jelennek és a múltnak az összevetése hogyan is érvényesülhetne.

TOMPA JÓZSEF: Elnézést kérek, hogy e félig kérdésre itt válaszolok. Én is említettem pl., hogy tótani tervezetünkben világosan utalnánk rá: a

kötőhangzó régi szavainkban — még mint tövéghangzó — egykor szerves része volt a tőnek, s újabb szavainkban is főként ennek analógiájára keletkezett. A történeti fejlődést tehát mindig megemlítenénk, ha megvilágítja a mai nyelvi rendszer zűreit (vagy a tudományos nézeteltérést).

PAIS DEZSŐ: Nekem nem volna kifogásom — történeti szempontból sem — a kötőhangzó vagy az előhangzó műszó alkalmazása ellen. Tudniillik szerintem érvényesíthető egy olyan szempont, hogy ami például 1156-ban még tövéghangzónak minősült, az 1956-ban, egy nyolcszáz évvel későbbi nyelvallapotban kötőhangzónak determinálható, mivel valóban lettek esetek, amelyekben kiejtéskönnyítő indítékok miatt léptek vagy lépnek fel hangok, amelyeknek etimológiai szempontból nincs keresni valójuk ott.

Hangsúlyozom azt a BÁRCZIVAL érintkező nézetemet, hogy a történeti és a leíró szempont nem függetleníthető egymástól, azonban magától értetődően hibának tartanám a kettőnek az összekeverését. Így például kifogásolnám, ha egy leíró nyelvtenban olyan fogalmazással találkoznom, hogy a *bennem* birtokos személyragozott helyhatározórag, mert hiszen ez ellentétben áll a nyelvtörténet tényével. Azért említem éppen ezt, mivel a legutóbbi helyesírási szabályzat (205.) az *énbennem*, *tenálad*, *őtőle* stb. alakulatokkal kapcsolatban „személyragos határozóragok”-ról beszél. Ezt a nyelvtörténetbe ütköző definíciót annak idején helytelenítettem, és mást ajánlottam. Azonban mégis megmaradt, mint ami állítólag népszerűbb és közérthetőbb. Megjegyzem, hogy egy másik helyen (131.) *tőled*, *vele* az *írántatok*, *miattuk* társaságában személyragos határozószóként szerepel.

El tudom képzelni, hogy a nyelvtörténeti vonatkozású tájékoztatásokat petittel vegyük fel (a hangtant nem!).

6. Szerencsés lesz a „váltakozás” fogalmának, illetőleg műszavának alkalmazása. Ezt a műszót a szinkronia rendszerén belüli elemek viszonyával kapcsolatban én ismételten alkalmaztam. Az a véleményem, hogy ily módon sokkal jobban lehet érvényesíteni a leíró szempontot, mint ahogy eddig a „változó”-ról beszéltünk, mert hiszen ugyanazon nyelvallapoton belül például nem változó, hanem váltakozó vagy ezt és ezt váltakoztató tövekről van szó.

7. Helyeslem a jelzők osztályozásában tervbe vett egyszerűsítést. Bevallom, amikor magyaráznom vagy vizsgák alkalmával kérdezniem kellett, hogy mi a kijelölő jelző, a tudományom többnyire meglehetősen csődöt mondott. Ez a fogalom nem volt tisztázva, illetőleg nem volt kellő rendszerességgel indokolva a felvétele.

8. A kidolgozandó nyelvtenban érvényesülő felfogástól eltérő véleményekre való utalást — természetesen tömören és megfelelő beállításban — BÁRCZIVAL együtt én is javasolnám.

9. Most valamit a könyv terjedelméről. TOMPA barátom utalt arra, hogy nem lehetett fenntartani a korábban nagyon csekélyre szabott terjedelmet, annál kevésbé, mert az előírányozotthoz hasonló, sőt annál nagyobb méretű feldolgozások jelentek meg már. A könyvnek tehát feltétlenül lényegesen terjedelmesebbnek kell lennie, mert a dolgokkal alaposan, az eddigi kiadványoknál alaposabban kell foglalkoznia. De hogy ez a nagyobb terjedelem ívekben mit jelentsen, több tényező határozza meg. Azt nem képzelhetjük, hogy kétszeres terjedelmű legyen a kiadvány. Bizonyos közönséggel kell számolnunk a könyvvel kapcsolatban, és ennek a közönségnek részben a szellemi, részben az anyagi teherbíró képességét is figyelembe kell vennünk.

Nem akarok többet mondani, mert nem akarom az időt húzni. Esetleg majd utána TOMPA barátommal vagy másokkal együtt még folytathatjuk a megbeszélést.

*

A következő néhány mondat legyen az elnöki zárszó.

Ami TOMPA kollégám előadását illeti, az olyan volt, amilyent tőle megszoktunk. Nagyon kitűnő volt az előadás is a maga rövidségében, s éppen olyan jó volt a hozzászólásokra adott válasza.

A hozzászólások általában megfeleltek annak a követelménynek, amelyre felhívtam a figyelmet, amikor azt mondtam, hogy TAMÁS kollégám felszólalását tekintsék mintaszerűnek: amellet ugyanis, hogy többségükben kis terjedelműek voltak, a lényeget jól tömörítették. Nagy erényük volt, hogy valóban szerves kapcsolatban voltak az előadással, és nem párhuzamos előadásokat hallottunk, úgy, ahogy hasonló rendezvényeken igen gyakran megtörténik.

Mai együttlétünk — gondolom, nemcsak az én, hanem a jelenlevők véleménye szerint is — igen hasznos volt, s megfelelt annak a célnak, amelyért megrendeztük. Ezzel az üléssel nem valami közönség-sikerre pályáztunk. Ellenben azt hiszem, nem tévedek, amikor ezt mondom: ami itt elhangzott, az igen jelentékeny mértékben elő fogja mozdítani, hogy azok a szakemberek, akik a megtárgyalt munkán dolgoznak, vele kapcsolatos feladataikat minél sikeresebben teljesíthessék.

Újra megköszönöm TOMPA barátom igen értékes, kiváló előadását, megköszönöm a hozzászólásokat, és az ülést bezárom.

SZIKLAY LÁSZLÓ :

GÁSPÁR IMRE CÍMŰ KANDIDÁTUSI DISSZERTÁCIÓJÁNAK VITÁJA

A Tudományos Minősítő Bizottság 1954. június 29-én tartotta meg Sziklay László kandidátusi disszertációjának vitáját. A bírálóbizottság elnöke Turóczy-Trostler József, titkára Nagy Péter volt, a bizottság tagjai Kniezsa István, Baróti Dezső, Komlós Aladár és Király István, a disszertáció opponensei pedig Barta János, az irodalomtudomány kandidátusa és Kovács Endre, a történettudomány kandidátusa voltak.

Az opponensek méltatták Sziklay László disszertációjának érdemeit és rámutattak annak hiányosságaira.

BARTA JÁNOS

A XIX. század végének magyar irodalmával polgári irodalomtörténet-írásunk igen keveset foglalkozott, mert e korszak irodalmi problémáit azzal a szemlélettel nem lehetett megoldani. A marxista irodalomtörténetírás is csak az utóbbi években fordított nagyobb figyelmet e korszak feltárására. Sziklay László rendkívül nehéz feladatra vállalkozott : a feltáratlan századvégben Gáspár Imre életműve annyira ismeretlen, hogy előbb az anyagot kellett összegyűjtenie, hogy legyen mit rendeznie és rendszereznie. Sziklay művének tehát egyaránt megvan az anyaggyűjtő és szintetizáló jelentősége. A disszertáció bemutatja Gáspár Imre gyermekkorát, középiskolai tanulmányait, fiatalkori barátságát Reviczkyvel, Komjáthyval és Koroda Pállal, továbbá a szlovák irodalommal való kapcsolatát és annak magyar nyelvű népszerűsítésében betöltött szerepét. A disszertáció megismertet Gáspárnak a magyar munkásmozgalommal való kapcsolatával, és nyomron kíséri monográfiája hősének további életpályáját. Az opponens e tények ellenére néhány lényeges ponton nem értett egyet azzal a módszerrel, amellyel Sziklay László Gáspár Imrének meglepetésekben és megtorpanásokban, sőt megalkuvásokban is bővelkedő életpályáját megfejteni és megmagyarázni próbálja. Két egymással szorosan összefüggő hibát látott Sziklay módszerében. Az egyik hiba az, hogy a disszertáció szerzője Gáspár jellemének és életpályájának kialakulásában, pontosabban e pálya lehanyatlásában és kudarcában a valószínűleg nagyobb szerepet juttat a társadalmi viszonyoknak, és kevésbé veszi figyelembe Gáspár egyéniségét. A másik hiba pedig az, hogy Gáspár egyéniségét és magatartását kelletlenül keményebbnek, tudatosabbnak, harciasabbnak tünteti fel. Észrevételeinek alátámasztására az opponens utalt Reviczkynek és Korodának Gáspár magatartására vonatkozó egykorú megjegyzéseire,

és Gáspár önmagáról szóló vallomásaira is. Mindezek arra mutatnak, hogy nemcsak a társadalmi viszonyok játszottak szerepet Gáspár Imre írói és emberi süllyedésében, hanem egyéniségének és jellemének enyhe dekadenciája is. Emellett fontosnak tartotta a bíráló, hogy a disszertáció szerzője fejtse ki pontosabban, mi az, amit Gáspár politikai és irodalmi elveiben és gyakorlatában polgárinak nevez. A feudalizmus uralma hazánkban igen hosszú volt, az antifeudális harcok nálunk sajátos színezettel jelentkeztek, ezért az a veszély fenyeget, hogy minden jelenségre, amely a feudális rendszerrel és annak kulturális felépítményével ellentétesnek látszik, ráütik a „polgári” jelzőt. Az opponens eddig felsorolt észrevételeivel azt hangsúlyozta, hogy Sziklay László disszertációja nem viszonyítja Gáspárt sem kortársaihoz, sem előzőihez, túlságosan elszigeteli és önmagában vizsgálja.

Az elszigetelt elemzés megmutatkozik Gáspár lírájának és verses epikájának elemzésében is. A disszertáció bemutatja azt a pontot, ahol az eredetileg összetartozó Reviczky és Gáspár útjai elválnak, de nem mutatja be Reviczky és Gáspár korai költészetének hasonlóságait és eltéréseit. A fiatal Gáspár költészetének vannak olyan vonásai, amelyek Reviczky akkori versei fölé emelik. Ezért kár, hogy Sziklay Gáspár lírájának belső fejlődése mellett nem mutatja be azt is, hogy mit jelent Gáspár költészete a kortársak együttesében. Hasonlóan a viszonyítás, az összehasonlítás hiányzik Gáspár szépprózai alkotásainak bemutatásakor. Sziklay maga utal arra, hogy Gáspár Imre apróbb műveiben itt-ott mikszáthi alakok és problémák jelennek meg, még Mikszáth előtt. Tehát sejteni lehet, hogy a magyar regény néhány későbbi nagy szereplőjét Gáspár hozta be az epikába. Éppen ezért itt is szélesebb körre kellett volna a szemlélődést kiterjesztenie: hol, miben bizonyítható be Gáspár elsősege, mennyi az, amit benne realizmusnak tekinthetünk és milyen helyet foglal el azok sorában, akik a hetvenes évek elejétől próbálják a kiegyezési kor társadalmát epikus formában kifejezni.

Az opponens véleménye szerint a disszertáció kissé túlértékeli Gáspár Imre irodalomszervező és nevelő tevékenységét, irodalmi társaság szervezésével összefüggő terveit, fiatalkori műveinek publikálásával kapcsolatos kudarcait. Nagyon messzire vezetőnek tekintette Sziklay Lászlónak azokat a megállapításait, amelyek a Gáspár—Reviczky—Komjáthy—Koroda-kört „korai ellenzéki szervezkedésnek” tekinti. Tudatos ellenzéki megnyilvánulásról nem igen lehet szó, vagy ha igen, a disszertációnak behatóan kellene fejtegetnie, hogy azokon a szenvedélyes kifakadásokon kívül, amelyeket az Akadémia ellen intéztek, mi volt e tábor ellenzékiiségének irodalmi és esztétikai tartalma, mennyit léptek előre Zilahy Károly és a köré csoportosultakhoz képest és miben voltak mások, mint azok a költők, akik néhány év múlva a Petőfi-Társaságot megalapították.

KOVÁCS ENDRE

Sziklay László disszertációja a múlt század egyik elfelejtett írójának és újságírójának életét eleveníti meg. A szerző széleskörű anyaggyűjtéssel tárta fel mindazt az anyagot, amely a Széchényi Könyvtár kéziratárában, az egykorú sajtóban és emlékezésekben Gáspárról található. A monográfia Gáspár életét nemcsak évről-évre, de helyenként hónapról-hónapra követi nyomon és így Sziklay gondos, figyelmes anyaggyűjtése alapján pontosan

feltárulnak Gáspár Imre életének egyes szakaszai. Így a század második felének kétségkívül egyik igen érdekes emberi sorsát ismerjük meg. Gáspár Imre életrajzának részletes bemutatásán kívül Sziklay behatóan ismerteti az író kapcsolatait a kortársakkal, a fiatal költőkkel és írókkal. De ezeknek a kapcsolatoknak bemutatása ellenére az opponens hiányolta, hogy a disszertáció szerzője nem próbálta meg összefüggően megrajzolni azt a kort, amelyben Gáspár pályáját megkezdte, nem próbálja meg, még vázlatosan sem, bemutatni a kiegyezés utáni idők magyar politikai életét és ezzel kapcsolatban a hetvenes–nyolcvanas évek irodalmi viszonyait. Nem tárgyalja megfelelő elmélyültséggel a disszertáció azt sem, hogy lényegében mit jelentett az a nemzedéki szervezkedés, amelynek részeseként ismerjük meg az ifjú Gáspárt is, és mennyiben jelentett ez a szervezkedés haladást az akkor uralkodó irodalmi közszellemmel szemben. A disszertáció nem határozza meg pontosan, hogy mi a tartalma annak az irodalmi realizmusnak, amelyet Gáspár és társai hirdettek. Az opponensnek ezekkel az észrevételeivel függött össze következő ellenvetése is, tudniillik az, hogy nem ért egyet a disszertáció szerzőjének azokkal a megállapításaival, hogy Gáspár Imre életútjának hanyatlását és lefelécsúszását csak a kor általános viszonyaiból próbálja megmagyarázni. Egyezően Barta János opponensi véleményével Kovács Endre is annak a véleménynek adott kifejezést, hogy magának Gáspár Imrének jellemében is lehetett számos olyan vonás, amelynek következtében megtorpant és következetlenségekbe esett, sőt ezenkívül tehetségének hiányáról is beszélhetünk.

Gáspár Imrének a szlováksággal való kapcsolatát irodalomtudományunk és történettudományunk eddig is számontartotta, de Sziklay disszertációjának érdeme, hogy ezt a magyar–szlovák irodalmi kapcsolatot tanulmányában teljes egészében feltárta. Részletesen bemutatta Gáspárt, a szlovák irodalom népszerűsítőjét és kimutatta Gáspár szlovák irodalmat népszerűsítő tevékenységének mélyebb gyökereit is: a szlovák irodalom és kultúra iránt való érdeklődését és az elnyomás alatt élő nép tömegeivel való együttérzését. De a disszertációnak ezekben a fejezeteiben is Sziklay László túlzott érdemeket tulajdonított Gáspár Imrének. Realisabb lett volna, ha Gáspárnak a szlováksághoz való kapcsolata bemutatását párhuzamba állította volna Mocsáry Lajos állásfoglalásával és kitérő, következetes harcával. Sort kellett volna kerítenie még Gáspár Imrének a szlovák népről írott könyve alapos bírálatára is. — Gáspárnak a szláv irodalmak iránt való érdeklődésének egyik érdekes és értékes dokumentuma Miczkiewicz-fordítása. Az opponens kifogásolta, hogy a disszertáció szerzője igen szűkszavúan tárgyalja ezeket az átköltéseket. Érdekes lett volna megtudni, hogy Gáspárnak honnan eredt a választása, milyen nyelvből és milyen sikerrel fordította Miczkiewicz Krími Szonettjeit és végül milyen kritikai visszhang fogadta az első magyar nyelvű Miczkiewicz-kötetet. — Gáspár Imre életének másik magaslátát, a magyar munkásmozgalommal való kapcsolatának mozzanatait a disszertáció részletesen bemutatta, de nem tájékoztatott arról, hogyan került Gáspár kapcsolatba a munkásosztállyal.

Az opponensi bírálat a tanulmánynak több, a társadalmi helyzetre vonatkozó megállapításával is vitába szállt. A korszak nemzetiiségi helyzetéről szólva Sziklay egyhelyütt arról írt, hogy „Gáspár megsejtette az egymás mellett élő népek modus vivendijének a nyitját” és ehhez még hozzáfűzte, hogy Gáspár szakított a politikai nemzet törvénybe iktatott fogalmával. Az opponens ezt túlzásnak tekintette, mert Gáspár csak a nemzeti irodalmak

önállóságát hirdette, s azt a régen elismert tényt hangsúlyozta, hogy Magyarország sok nyelvű ország. — A dzsentri züllési folyamatáról írva, Sziklay úgy gondolja, hogy már 1874-ben „a hanyatlásának utolsó periódusára jutott nemesi osztály” kritikájáról van szó, holott a hanyatlás folyamata éppen ebben az időben kezdődött csak meg. BARTA JÁNossal egyetértésben részletesebb magyarázatot kívánt az opponens a disszertáció szerzőjétől arra vonatkozóan, hogy mit ért a fiatalabb generáció „polgári” felfogásán, és különösen Gáspár Imre szemléletében mikor és hogyan nyilvánkozik meg ez a polgári felfogás.

SZIKLAY LÁSZLÓ válasza

Köszönettel fogadta, hogy opponensei behatóan foglalkoztak disszertációjával, magukévá tették célkitűzését, és ugyanakkor figyelmeztették műve fogyatékoságaira is.

A mindkét opponenstől hiányolt jellemrajzról megjegyezte, hogy a családi környezet bemutatásakor, a fiatal kor felidézésekor és disszertációja több más részében sem hallgatta el Gáspár Imre jellemének gyengeségeit. Véleménye szerint Gáspár jellemének alakulása azonban szorosan összefügg az őt körülvevő társadalmi környezettel. Barta Jánosnak Gáspár „harcosságá”-ra vonatkozó ellenvetéseire válaszolva kifejtette, hogy természetesen különbség van harcosság és harcosság között. Másként harcol az, akit egy eszme fűt és másként az, akit csak személyes indulatai visznek a harcba. Gáspár Imrét és nemzedéktársait ellenzéki magatartásba a családi, anyagi, erkölcsi és végső fokon társadalmi helyzetük miatt érzett elkeseredésük hajtotta. És mert olyan eszközökkel kezdtek az áhított érvényesülés kiharcolásába, amelyek az adott társadalmi-gazdasági viszonyok között érvényesülésre nem voltak alkalmasak, kísérleteik eleve bukásra voltak ítélve. De a nemzedék tagjainak harci modorában különbség van: Komjáthy és Reviczky ellenállása inkább a magatartásban, az egyéni élet alapelveiben nyilvánul meg. Gáspárban ebből a szempontból sokkal több ellenszenves vonást, extravaganciát találhatunk, ugyanakkor viszont a harc gyakorlati tennivalóinak, politikai perspektívájának a kijelölésében ő jutott messzebbre.

Barta Jánosnak a Gáspár személyéhez kapcsolt ellenzéki szervezkedésről tett megjegyzéseire válaszolva elismerte, hogy sok még ezekben a 18—20 éves fiatalembereknek a szervezkedésében a gyerekesség, az illúzió-kergetés, mégis jellemző a korra az a fogadtatás, amelyben őket részesítették. Gáspár és nemzedéktársai útjának szétválásáról és Gáspárnak a Petőfi-Társaságból való kihagyásának okairól szólva, megemlítette, hogy nagyon valószínű azért szakítottak társai vele, mert Gáspár ezekben az években közeledett a munkásmozgalomhoz. Eszakítás után, a nyolevanas években kezdődik Gáspár pályájának lefelé süllyedése, de azért későbbi éveiben is vannak vitathatatlan pozitívumai. Igaz, hogy Gáspár bérért elszegődött kormánypárti, klerikális lapokhoz is, de azt a karriert, amelyet a Petőfi-Társaságba tömörült nemzedéktársai a XIX. század végére, századunk elejére befutottak, s ami az uralkodó osztály érdekeivel való azonosulást jelentette, Gáspár sohasem érte el.

Barta János is, Kovács Endre is e nemzedék magatartásában és irodalmi nézeteiben jelentkező polgári vonások pontosabb meghatározását

kívánta. Az opponensek kérdésére válaszolva, a szerző kifejtette, hogy Gáspár és nemzedékének polgári jellege abban nyilvánul meg, hogy a dzsentri életmódtól eltért. Újat, nemesebbet akartak hozni. Kétségtelen, hogy kezdeti szembeszállásuk a régivel az egyéni érdeket szolgálta, de éppen ennek az érdekeknek az érvényesülése vezette őket a felvidéki kisvárosok német eredetű polgárságához. Ebből az élményforrásból jutott el magatartásuk elvi síkra: követelték a magasabb színvonalú, városi irodalmat, a közízlés megtisztítását a parlagiasságtól. Magatartásuk azonban ellentmondásos: így pl. amikor polgári irányban akarnak valami újat hozni, akkor a tőlük joggal gyűlölt saját társadalmi osztályukkal szövetségben burzsoáziát éppen e miatt a szövetezés miatt talán még jobban utálják.

Gáspár Imre írói pályájának a kortárs irodalomba való mélyebb beleszállását kérte a szerzőtől mindkét opponense. Sziklay László megemlítette, hogy a korszak irodalmi élete még nagyrészt feltáratlan, de azért Vajda János, Csiky Gergely és Mikszáth Kálmán bizonyos műveivel össze lehet vetni Gáspár alkotásait és kölcsönhatásokat lehet kimutatni.

Kovács Endre ellenvetéseire válaszolva a szerző kifejtette, hogy a dzsentri hanyatlása fokozatos folyamat, arról, hogy 1874-ben a dzsentri ennek a hanyatlásnak az elején vagy a végén tart, lehet vitázni, de az tény, hogy fokozatosan feladja a nemzet szabadságára és függetlenségére irányuló törekvéseit. Ami Gáspár Imrének „Hazánk tót népe. A tót nép, a tót költészet” című könyvének részletesebb bírálatát illeti, ezt azért nem végezte el, mert tanulmányában kifejtette, hogy Gáspárnak ez a könyve nem egyéb, mint korábbi, a könyv megjelenéséig megírt szlovák tárgyú cikkeinek könyvalakban való kiadása, és e cikkekre vonatkozóan a maguk helyén már megtette a maga megjegyzéseit. Végezetül a szerző Kovács Endre kérdésére válaszolva, részletesebben foglalkozott Gáspár Miczkiewicz-fordításaival. Válaszában elmondotta, hogy csak hipotézisekkel élhet az opponens feltette kérdésekkel kapcsolatban. Gáspár valószínűleg a Stúr-iskolához tartozó írókkal való személyes kapcsolata révén ismerkedett meg a lengyel költő műveivel, fordítása feltehetően német nyelvű, esetleg a Reclam-féle Universal-Bibliothek kiadásában megjelenő Miczkiewicz-kötetkből készülhetett. A fordítások művészi értékéről már a disszertációban kifejtette véleményét. Ami pedig a fordítások fogadtatását illeti, az azt mutatja, hogy bizonyos sikere lehetett a Gáspár tolmácsolásában megjelenő első magyar nyelvű Miczkiewicz-fordításnak.

*

A disszertáció vitájához kiegészítésekkel és részletadatok megemlítésével hozzászólt Kemény G. Gábor, Németh G. Béla, Szalatnai Rezső, Harsányi Zoltán és Angyal Endre.

A vita végén a bírálóbizottság az alábbi határozatot hozta: a bírálóbizottság „Sziklay László Gáspár Imre c. tanulmánya érdemének tudja be, hogy egy kevésbé feltárt kor egyik kisjelentőségű, de jellegzetes írójának és irodalomszervezőjének életére és munkásságára vonatkozó anyagot nagy szorgalommal feltárta. Külön érdeme, hogy a magyar-szlovák kulturális kapcsolatokat egyik korai korszakára irányította a figyelmet. Ugyanakkor a dolgozat — nem kismértékben a témaválasztás szűkkörű volta következtében — nem tudja kielégítően ábrázolni a tárgyalt kort és annak irodalmi életét.

Ernek hatására tárgyát valóságos jelentőségén túlnöveszti, s ezt még kirívóbbá teszi ítéleteinek nem egyszer feltűnő határozatlansága a kor és különösen a nacionalista mozgalmak marxista megítélésében. A tanulmány, sajnálatos módon, a téma történeti tárgyalására összpontosítja figyelmét, s így nem érvényesíti eléggé a marxista esztétika szempontjait Gáspár Imre írói működésének ismertetésében és megítélésében. A munka forrásgazdagsága, a gazdag anyag rendszerezésére való törekvése és ama körülmény alapján, hogy e munka az első kísérlet egy ilyen típusú író életpályájának és működésének bemutatására, a bírálóbizottság javasolja a Tudományos Minősítő Bizottságnak, hogy e tanulmányt kandidátusi dolgozatként fogadja el, de a jelölt kötelességévé teszi, hogy az opponensek által kimutatott lényeges hiányokat kéziratában kiküszöbölje.”

A vitát összefoglalta :

Rejtő István

KLANICZAY TIBOR

„ZRÍNYI MIKLÓS” CÍMŰ DOKTORI DISSZERTÁCIÓJÁNAK VITÁJA

1954. július 7-én rendezte a Tudományos Minősítő Bizottság Klaniczay Tibor „Zrínyi Miklós” című doktori disszertációjának nyilvános vitáját. Az értekezés opponensei: Kardos Tibor, az MTA levelező tagja, Tolnai Gábor, az MTA levelező tagja és Elekes Lajos, a történettudományok doktora. Az azóta Kossuth-díjjal kiüntetett mű körül kialakult vitában részt vett még Pais Dezső akadémikus és Bán Imre egyetemi docens is.

Az opponensek Klaniczay Tibor művét egészében valamennyien elfogadták, csupán egyes részleteivel szemben voltak ellenvetéseik. A három opponens véleményét témák szerint csoportosítva együtt ismertetjük.

Jelentése elején mindhárom opponens igyekezett lemérni azt, hogy Klaniczay Tibor műve mivel gyarapította a magyar marxista irodalomtörténetírást. Egységesen megállapították, hogy Klaniczay előtt hatalmas feladat állt: Zrínyi óriási fontosságú irodalmi, politikai és katonai tevékenységének helyes arányokban való ábrázolása, a hatalmas életmű számos tisztázatlan pontjának felderítése új kutatások segítségével, s a nagy mennyiségű polgári Zrínyi-irodalom kritikai feldolgozása. E feladatokat az opponensek szerint Klaniczay legnagyobbbrészt jól oldotta meg.

Valamennyien kiemelték a szerző elmélyült anyagismeretét, a mű szilárd marxista—leninista eszmei megalapozottságát. Elismeréssel illették azokat az új részletkutatásokat, amelyeket a Zrínyi-kérdés számos területén végzett Klaniczay, valamint a polgári tudomány eredményeinek mindenütt példás kritikai feldolgozását.

Részletezve az eredményeket, mindhárom opponens első helyen emelte ki azt, hogy Klaniczaynak sikerült először teljes mélységében feltárnia Zrínyi kapcsolatait a korábbi magyar irodalmi hagyománnyal, így Balassi költői iskolájával, a XVI. századi magyar epikával, Magyari Istvánnal s rajta keresztül a reformáció eszmevilágával stb. A szerző az opponensek szerint ezáltal feloldotta azt az elszigeteltséget, amelybe Zrínyit a polgári irodalomtörténetírás helyezte, és kijelölte pontos helyét a magyar irodalom fejlődésének egészében.

Az egyes Zrínyi-műveket elemző fejezetek közül mindhárom opponens első helyen emelte ki a Vitéz Hadnaggal foglalkozót, mint a helyes marxista forráskutatás iskolapéldáját.

Egyhangú dicséretben részesítették s a könyv egyik legnagyobb értékének nyilvánították a Szigeti Veszedelem művészi elemzését. Kardos Tibor és Tolnai Gábor itt külön is megdicsérte azt a műelemzést, amelyet Klaniczay az eposz X. énekéről nyújtott.

A fentiekén kívül Kardos Tibor nagyra értékelte a Török Áfiummal, a Mátyás-tanulmánnyal s a Zrínyi-hagyomány továbbélésével foglalkozó részeket. Az egyes művek forrásainak elemzése kapcsán Kardos rámutatott arra, hogy Klaniczay meg tudta találni a módját annak, hogy a forráskutatás segítségével feltárja és értékelje Zrínyi munkamódszerét is. Ugyancsak Kardos Tibor méltatta azt a tényt, hogy Klaniczay felveti Zrínyi népiességeinek kérdését, valamint foglalkozik Zrínyi és a jobbágyság viszonyával.

— Elekes Lajossal egybehangzóan megállapította, hogy Klaniczay nagy vonásaiban helyesen ábrázolja Zrínyi emberi és művészi fejlődésének útját.

Elekes Lajos Klaniczay történeti elemzéseit vizsgálva igen figyelemreméltónak, történetírásunkra is serkentőnek minősítette a Habsburg-udvar magatartására, a hatvanas évek hadjárataira és Zrínyi politikai koncepciójának továbbélésére vonatkozó megállapításokat.

A mű érdemeinek méltatásán kívül bőven foglalkoztak az opponensek a vitatható részekkel is.

Tolnai Gábor beszélt a disszertáció keletkezési körülményeiről s megállapította, hogy az a kilenc év, amely alatt Klaniczay könyvén dolgozott, egybeesik a magyar marxista irodalomtörténetírás kialakulásával. Irodalomtörténetírásunk a helyes utat természetesen nem tudta egy csapásra megtalálni, s a kezdeti idők gyermekbetegségeiből nem egy óhatatlanul befolyással volt Klaniczay művére is. A disszertáció műfaját vizsgálva az opponensek általában helyesnek találták, hogy Klaniczay a történelmi életrajz formáját választotta. A műfajból adódó nehézségeket azonban a bírálók véleménye szerint nem mindenütt sikerült legyőznie. Kardos és Tolnai szerint a történelmi és irodalomtörténeti módszerrel megírt részek váltakozása zavarja a mű egységét. Kardos az analitikus és szintetikus módszer alkalmazásának arányát sem találta szerencsésnek. Az ilyen összefoglaló jellegű monográfiában szerint a szintézisnek kellene túlsúlyban lennie, a részletelemzéseket pedig jó lett volna Klaniczaynak külön cikkekben publikálnia. Elekes Lajos ugyancsak a műfaji problémákból kiindulva megállapította, hogy Klaniczay igen helyesen Zrínyi munkásságát egységnek fogva fel, sokoldalúságában és történeti összefüggéseiben igyekezett azt ismertetni. A helyes arányokat Elekes szerint mégsem sikerült mindig megtalálnia. A kor ábrázolása — mondotta — némileg háttérbe szorul a hős tevékenysége mellett, az utóbbiban pedig a költő lényegesen nagyobb teret kap, mint a hadvezér és politikus. Ebből következik Elekes szerint a könyv legnagyobb hiányossága is, ti. az, hogy a kor, a társadalmi összefüggések rajza nem eléggé mély, némileg elnagyolt. A szerző ugyan behatóan foglalkozik egyes történelmi helyzetek, események ismertetésével, jobbra olyanokéval, amelyek Zrínyi személyére, illetve a tőle irányított harcoknak menetére közvetlenül hatottak. Kevesebbet foglalkozik az ilyen események mögött húzódó, bennük kifejeződő társadalmi problémákkal, még kevesebbet a kor alapvető problémáival. Hiányolta Elekes az áruterelés, az osztályharc és a függetlenségi harc részletesebb önálló elemzését, a hazai központosító törekvések társadalmi bázisának ismertetését. Kétségtelen — mondotta Elekes Lajos —, hogy az irodalomtörténésznek joga témájából kiemelni és behatóbban tárgyalni a szorosabban irodalmi

vonatkozásokat, de ha Klaniczay ezt akarta tenni, akkor eljárását egy rövid előszóban jeleznie kellett volna.

A könyv egészét érintő sőt egész irodalomtörténetírásunkra jellemző hibának minősítette Tolnai Gábor az európai távlatok hiányát. Klaniczay szerint a XVII. századi Európa szellemi életét csak annyiban vázolta, amennyiben Zrínyi közvetlen kapcsolatait az egyes jelenségekkel kimutathatók. Tolnai Gábor szerint ez kevés. Hogy az olvasó helyesen érzékelhesse Zrínyi szellemi környezetét, legalábbis utalni kellett volna számos nagy kortársára. A provincializmus veszélyével Kardos Tibor is foglalkozott. Ő ezt különösen Zrínyi olasz kapcsolatainak elrajzoltságában látta.

Ezzel hozható kapcsolatba a disszertációnak az a Tolnai által is említett hiányossága, hogy Klaniczay nem értékeli kellőképpen Zrínyi ifjúkori itáliai tanulmányútját. Kardos Tibor szerint ezenfelül hiba még az idegen megszállás ellen küzdő olasz irodalom Zrínyire gyakorolt hatásának elhanyagolása. Zrínyi velencei kapcsolataival sem foglalkozik Klaniczay eleget. A Szigeti Veszedelem forrásait tárgyalva az olasz barokk epikának, különösen Marinónak hatását is alábecsüli. Kardos szerint Klaniczay csak motívumátvételtől beszél ott, ahol Zrínyi ennél sokkal többet, barokk stíluseszmenyt is átvett. Ehhez a kérdéskomplexumhoz kapcsolódik Kardosnak az a véleménye, hogy a Vitéz Hadnaggyal foglalkozó tézisekben Klaniczay helytelenül értékeli Machiavellit, belső ellentmondásait elhanyagolva, és a tacitistákat, amikor irányzatukat egységesen reakciónak minősíti.

Nemcsak a nyugat-európai népekkel való kapcsolatok ábrázolását illeték bírálattal az opponensek, hanem Elekes Lajos azt is kifogásolta, hogy Klaniczay nem foglalkozott eléggé behatóan Zrínyinek a horvát történelemben betöltött szerepével.

A polgári szakirodalom kritikai felhasználásával — mint már említettük — az opponensek meg voltak elégedve, Tolnai Gábor és Elekes Lajos azonban nehezményezte az összefoglaló kritikai fejezet hiányát.

A mű egészét érintő bírálatok után azokat a kifogásokat ismertetjük, amelyek csak egyes részletkérdésekre vonatkoznak.

Így Kardos Tibor a „Harc a nemzeti abszolutizmusért” c. téziscsoportban a „nemzeti abszolutizmus” terminus használatát nem tartja szerencsésnek Zrínyivel kapcsolatban. Nem értett egyet ugyanitt Klaniczaynak azzal a megállapításával sem, hogy a katonai kérdések kívül estek a magyar puritánok látókörén.

Elekes Lajos és Kardos Tibor is bírálta a horvát parasztfelkelés és Zrínyi viszonyáról szóló részeket. A tézisek fogalmazása itt Kardos szerint lényegesen jobb, mint a kéziraté, amely, mint azt Elekes részletesen kifejtette, Zrínyi magatartását kissé szépíti, elkendőzve azt, hogy Zrínyi minden emberségsége ellenére megmaradt a feudalizmus keretein belül. Zrínyi politikai magatartását ábrázolva Kardos és Elekes véleménye szerint még néhány kisebb hibát követett el Klaniczay azáltal, hogy nem vette eléggé figyelembe a történelmi valóságot. Így a fiatal Zrínyit hol fejletlenebbnek ábrázolta, mint amilyen volt, hol pedig olyannak állította be, amilyen csak érettebb korában lett.

Elnagyoltnak találta Kardos Zrínyi és főúri környezete viszonyának ábrázolását is, aminek következtében elsikkad szerinte például az a tény, hogy Zrínyi a Szigeti Veszedelemet Magyarország főúri családjai számára írta, s általában Zrínyi és nemesi olvasóközönsége viszonyának ábrázolása

nem kielégítő. Ide tartozik Elekesnek az a megjegyzése, hogy Klaniczay elhanyagolja az északkeleti megyék köznemességének szerepét a Habsburg-ellenes függetlenségi mozgalmakban, s ugyanakkor a század közepén létrejövő ellenzéki főúri csoportosulást túlbecsüli.

Úttörő munkát végzett a szerző a bírálók szerint Zrínyi népiességének feltárása terén, de minden kérdést megnyugtatóan itt sem tudott megoldani. Kardos szerint Zrínyi népiességének döntő kritériumát, azt, hogy műveiben össznépi érdekekért küzdött, Klaniczay nem tudta megfogalmazni. — Elekes szerint a Szigeti Veszedelemben tükröződő népi szemléletre helyesen hívja fel Klaniczay a figyelmet, de túloz, amikor a szigetvári hősokeket egyértelműen népi hősokeknek minősíti, s adós marad annak magyarázatával, hogy milyen áttételeken keresztül, hogyan kerültek be a főúr Zrínyi gondolatvilágába a népi szemlélet elemei.

Zrínyi gondolkodásának polgári elemeiről szólva Elekes helytelenítette a felvilágosodás ideológiájára való utalást Klaniczaynál. Szerinte Zrínyi inkább a reneszánsz gondolkodókra emlékeztet. Ugyancsak Elekes hiányolta annak pontosabb meghatározását, hogy hogyan értelmezi Zrínyi a népfélség elvét és a „közjó” fogalmát.

Tolnai Gábor felvetette azt a kérdést, hogy érdemes lenne megvizsgálni Zrínyi kapcsolatát a vallási türelem eszméjének XVII. századi magyar polgári képviselőivel. E kérdéssel kapcsolatban Elekes a Zrínyinél található deista elemek alaposabb vizsgálatát hiányolta.

A Szigeti Veszedelem egészében igen kiváló elemzésében is megjelöltek a bírálók néhány problematikus részt. A külföldi példaképek kérdését az európai távlatlalt kapcsolatban már említettük, az eposz népiességének vitás problémáit szintén. Az egész elemzés hibájának azt tartotta Kardos Tibor, hogy módszere túlságosan logikai és didaktikus, s így nem érzékelteti eléggé a költői alkotás létrejöttének spontán folyamatát, és a tudatos publicisztikai elemeket nem választja el elég határozottan a művésziektől. — Ugyancsak Kardos Tibor szerint a Szigeti Veszedelem realista jellegét helyesen állapítja meg Klaniczay, de nem mutatja meg azt, hogy típusai hogyan születnek meg a heroikus eszményekből és a költő egyéni élményeiből. Nem hangsúlyozza, hogy a Szigeti Veszedelem a világirodalom egyetlen olyan nagy eposza, amelyet hős katona írt. Általában a históriás ének hagyományát túlságosan hangsúlyozva, nem magyarázza meg Klaniczay a Szigeti Veszedelemet mint eposzt, — mondotta Kardos.

Az egyes részletkérdéseket vizsgálva ugyanő túlszigorúnak minősítette Klaniczay azon megállapítását, hogy Zrínyi korában Szigetvár ostroma volt az egyetlen alkalmas téma egy nagy nemzeti eposz számára. Szerinte ugyanilyen jó epikus téma lett volna Eger védelme is, a szigeti ostromra főleg a családi hagyományok irányították Zrínyi figyelmét.

Feleslegesnek nyilvánította Kardos Tibor a Szigeti Veszedelem vallásos tónusának magyarázatását a disszertációban. Az eposzt elejétől végéig mélységes vallásos-morális szellem hatja át, s ez a XVII. században természetes. E vallásos elemeket „keresztény gépezetnek” nyilvánítani s csak mint az eposz formai elemét kezelni nem lehet, hiszen, mint azt Klaniczay is helyesen megállapította, a törökök és a keresztény civilizáció ellentéte a Szigeti Veszedelem alapvető eszmei mondanivalója. Borbála és Kumilla alakjában is a keresztény és pogány civilizáció ellentétét látja Kardos, nem pedig a népi erkölcs szembenállását a kizsákmányolók erkölcstelen világával.

Zrínyi prózai műveivel foglalkozva tagadta Kardos Tibor Klaniczay-nak azt a megállapítását, hogy Zrínyi a magyar világi tudományos próza megteremtője, s utalt néhány államelmélettel foglalkozó XVI. századi erdélyi szerzőre, akiket Klaniczay elmulaszt megemlíteni. Zrínyi latin kifejezésekkel tarkított prózai nyelvvel kapcsolatosan pedig hiányolta e nyelv társadalmi környezetének ismertetését.

Tolnai Gábor a Zrínyi levélírói tevékenységével foglalkozó részt találta igen szűkre szabottnak, holott szerinte a misszilis leveleknek általában s Zrínyi leveleinek különösen, igen nagy a nyelv- és stílustörténeti jelentőségük.

Tolnai Gábor és Elekes Lajos az opponensi vélemény befejező részében bírálta a disszertáció stílusát. Tolnai szerint Klaniczay stílusa nyugodt, tárgyilagos, de hiányzik belőle a művészi megjelenítő erő, s akadnak benne itt-ott pongyolaságok is. Elekes néhány pontatlan szóhasználatra hívta fel a figyelmet, valamint arra, hogy a könyv nem eléggé olvasmányos; különösen a sok idegen idézet az, ami fárasztóvá teszi.

*

Az opponensi vélemények elhangzása után a bírálóbizottság elnöke, Bóka László, Klaniczay Tibornak adta meg a szót, aki válaszában először is köszönetet mondott opponenseinek az alapos bírálatért, melyet egyes kérdésekben elfogadott, más kérdésekben viszont, fenntartva előbbi álláspontját, cáfolni igyekezett.

Opponensei véleményét kérdéscsoportok szerint rendezve, először is azokkal a megjegyzésekkel foglalkozott, amelyek műve keletkezésének objektív körülményeire és az ebből származó egyenetlenségekre vonatkoztak. Hét évi anyaggyűjtés és részletkutatások után 1952 elején fogott a Zrínyi-monográfia megírásához, s 1953 tavaszára készült el vele. A könyv írása közben volt az SzKP XIX. kongresszusa, melynek nyomán az irodalomtudományban is jelentős eredmények születtek, amelyeket disszertációjába csak utólagos javításokkal tudott részben beledolgozni.

A másik fő nehézség Klaniczay szerint a mű tárgyából fakadt. Zrínyi sokoldalú egyénisége szükségessé tette, hogy az irodalomtörténeti monográfia és a történelmi életrajz módszereivel egyszerre közeledjék a témához. Ez az eljárás Kardos és Tolnai szerint zavarta a disszertáció műfaji egységét, Elekes szerint pedig a Zrínyi-életmű arányainak helyes ábrázolását veszélyeztette.

Az opponensek bírálatát cáfolva Klaniczay a továbbiakban kifejtette, hogy nem műfaji egységre, hanem a Zrínyi-kép egységére kellett törekednie. Ha Zrínyi életműve nem fér be a műfaji keretekbe, akkor a kereteket kell átlépni, nem pedig Zrínyit megcsónkítani. Egységes Zrínyi-képet igyekezett alkotni és hőse tevékenységének egyes területeit jelentőségük arányában ábrázolta. Az író Zrínyi azért kapott nagyobb helyet a disszertációban, mert objektív jelentősége is nagyobb a katonáénál s a politikusénál, bár Zrínyi katonai és politikai érdemeit sem hanyagolta el (pl. az 1663-i őszi hadjárat méltatása). A disszertáció irodalomtörténeti jellege természetesen magával hozta, hogy önálló részletkutatásokat csak irodalmi téren folytatott, a történelem területén egyedül a horvát parasztfelkeléssel kapcsolatban vált elkerülhetetlenül új források felkutatása. — A könyv műfajával kapcsolatban még vitába szállt Kardos Tibornak azzal a megjegyzésével, amely az analitikus és szintetikus módszer együttes alkalmazását kifogásolta.

A továbbiakban Klaniczay Tibor elismerte, hogy néhány fontos kérdés hiányzik művéből. Ezek: Zrínyi velencei kapcsolatainak részletes feltárása, annak a szerepnek megvizsgálása, amelyet Zrínyi a horvát nép történetében játszott, és a Zrínyire vonatkozó szakirodalom összefoglaló értékelése s bírálata. E hiányosságokat a következőkkel mentette és magyarázta: A velencei kapcsolatok feltárásához alapos levéltári kutatás szükséges Velencében, erre pedig nem volt módja. Ugyancsak a forrásanyag elérhetetlensége miatt nem tanulmányozhatta részletesebben Zrínyi horvát történeti szerepét. Munkáját itt az is nehezítette, hogy a horvát nyelvet nem ismeri. — A Zrínyi-irodalmat összefoglaló fejezetben foglalkoznia kellett volna a polgári irodalomtörténetírás valamennyi irányzatával és jelentősebb képviselőivel; ez olyan hatalmas munka, hogy szétfeszítette volna a jelen disszertáció kereteit, rövidebbre pedig nem lehetne fogni, mert az érintendő tudománytörténeti problémák jórésze még tisztázatlan.

Válaszának ezután következő második részében Klaniczay az opponensek néhány olyan észrevételével foglalkozott, amelyek könyve egészét, annak tárgyalásmódját s részben koncepcióját érintették.

Kardos Tibornak és Tolnai Gábornak válaszolva elismerte, hogy az európai háttér ábrázolása valóban nem kielégítő könyvében, mert nem jelölte meg világosan a Szigeti Veszedelem helyét az eposzirodalom fejlődésében; más összefüggésekben is legfeljebb annyit mutatott meg a korabeli Európából, amennyi Zrínyivel közvetlenül kapcsolatba hozható.

Részletesen foglalkozott ezután Klaniczay Zrínyi olasz tanulmányútjának kérdésével. Azt elismerte, hogy a beadott kéziratban az olasz tanulmányutat, éppúgy, mint Zrínyi grazi neveltetését, nem értékelte kellő mértékben; a mű nyomtatásban megjelent változatában azonban, éppen Kardos Tibor lektori jelentése alapján, már módosította ezeket a fejezeteket, és ott kifejtett véleményének megváltoztatását most nem tartja szükségesnek. Azoknak a motívumoknak száma Zrínyi műveiben, amelyek olasz tanulmányútjának emlékeit tükrözik, igen kicsiny, s legnagyobb részüknek eredete bizonytalan. (Pl. a pisai Campo Santo freskójához hasonlólt itthon is láthatott; a lehajló kereszt motívumát a hazai jezsuita iskolákban előadott Gualbertus komédiából is vehette stb.) Az itáliai hatásokat Zrínyi valószínűleg nem tizenhat éves korában, hanem később szerezte velencei útjain és ismerősein keresztül. Az olasz kultúra számos elemével megismerkedhetett Zrínyi itthon is, mint azt nem egy kortársánál látjuk. Kardos Tibor véleményével szemben utalt itt Klaniczay könyvének több helyére, ahol a spanyolelles olasz irodalomnak Zrínyire gyakorolt hatásával foglalkozott, de hangsúlyozta, hogy arra nincsenek bizonyítékok, hogy e könyveket Zrínyi ifjúkori tanulmányútján szerezte be, ezért mindig akkor beszélt róluk, amikor hatásuk Zrínyi műveiben kimutatható. — Itt szólt Klaniczay a francia politikai irodalom hatásáról Zrínyire — melyre ő hívta fel először kellő nyomtatékkal a figyelmet —, ennek elemzése némiképpen pótolhatja a másutt esetleg elnagyolt európai távlatot.

Ezután a műve kortörténeti részét ért bírálatokkal vitatkozott. Kifejtette, hogy az Elekes által hiányolt gazdaság- és társadalomtörténeti problémák tárgyalására olyan jellegű életrajz, mint az övé, nem alkalmas. Az irodalomtörténésztlől Klaniczay szerint összefoglaló történeti értékelést nem lehet kívánni, különösen olyan korrall kapcsolatban, ahol a történészek még az előmunkálatokat is alig végezték el. Ilyen esetben az irodalomtörténeti, illetőleg

életrajzi monográfia szerzőjétől csak az kívánható, hogy az ábrázolt személyiség vagy irodalmi jelenség értékelése helyes legyen, s a Zrínyi-értékelés ellen Elekesnek sem voltak lényeges kifogásai. — Vitatkozott továbbá Elekes Lajosnak azokkal a megjegyzéseivel, amelyek a disszertációnak néhány történelmi részletmegállapítására vonatkoztak, részben a horvát parasztfelkeléssel, részben pedig a XVII. század közepének a Habsburgokkal szemben ellenzéki főúri csoportjával kapcsolatban. Klaniczay megállapításai tartalmát itt is fenntartotta, de ugyanakkor elismerte, hogy megfogalmazásuk esetleg félreérthető. — Cáfolta Elekesnek azt a megállapítását is, mely szerint helyenként forrásának befolyása alá került. Zrínyi szemléletének korlátaira mindenütt, ahol szükséges volt, igyekezett felhívni a figyelmet.

Ezután vitába szállt Kardos Tibornak azzal a bíráló megjegyzésével, hogy a monográfia Zrínyi-képe több ponton nem veszi eléggé figyelembe a történelmi valóságot. Ezzel kapcsolatban megvizsgálva Kardos egyes részletmegjegyzéseit, különösen sokat foglalkozott Zrínyi és nemesi-főúri környezete viszonyának kérdésével. Elutasította azokat a bíráló megjegyzéseket, melyek Zrínyi és osztálya politikai kapcsolatai értékelésére vonatkoztak, de azt a megállapítást elfogadta, hogy Zrínyinek és olvasóközönségének viszonyát nem tisztázta eléggé. A Szigeti Veszedelem hatása a maga korában Klaniczay szerint igen csekély volt; ennek okát a disszertáció nem tárja fel, és ez hiba. E hibát azonban csak a XVII. századi nemesség irodalmi ízlésének alapos ismeretében lehet majd kiküszöbölni, ami Klaniczay szerint az egykorú kéziratos költészet beható tanulmányozása útján érhető el. E munka elvégzése még a következő évek feladata. Ugyanezek a kutatások fogják majd lehetővé tenni Zrínyi népiességének pontosabb megismerését is.

Részben jogosnak érzi Klaniczay azt a bírálatot is, amely a Vitéz Hadnagy nyelve társadalmi környezetének meghatározását érte.

Zrínyi osztályhelyzetének meghatározása a disszertációban, Kardos Tibor állításával szemben, véleménye szerint világos.

Összefoglalva válaszában második részét, Klaniczay végül a következőket mondta: „... bár opponenseimnek a történelmi értékelésre vonatkozó számos észrevételének indokoltságát elismerem és köszönettel fogadom, egészében nem tudom elfogadni azt a megállapítást, hogy könyvem lényeges, vagy egyenesen fő hibájaként kellene megjelölni a történelmi valóság hibás ábrázolását.”

Válasza harmadik részében Klaniczay azokkal az ellenvetésekkel foglalkozott, amelyek Zrínyi műveinek, illetve a bennük levő eszméknek értékelésével kapcsolatosak.

Kardos Tiborral vitázva indokolta azt, hogy miért tárgyalja más módszerrel a Szigeti Veszedelem hazai és külföldi forrásait. A külföldi forrásoknál azt igyekezett bemutatni, hogyan veszi birtokba Zrínyi az egész európai eposzi hagyományt, a magyar forrásoknál pedig azt, hogy milyen úton jutottak el a katolikus Zrínyihez a XVI. századi reformáció hazafias és szociális gondolatai. A magyar reformáció gondolatait egyedül Magyar István közvetítette Zrínyihez, az eposzi hagyomány közvetítésében viszont szerinte sem Marinónak, sem másnak nem volt ilyen egyedüli szerepe.

Magyar vonatkozásban bizonyítani kellett azt is, hogy Zrínyi idejére irodalmunkban létrejöttek egy eposz megírásának feltételei, ugyanennek bizonyítása a külföldi irodalmakkal kapcsolatban nem egy Zrínyi-monográfia feladata. Kardos ellenvetését csak annyiban hajlandó Klaniczay elfogadni,

hogy a Szigeti Veszedelem világirodalmi helyének pontosabb kijelölését elmulasztotta, s e feladat megoldásához valóban szükség lett volna az európai eposzirodalom fejlődésének felvázolására, de nem a Szigeti Veszedelem genezisével, hanem végső értékelésével kapcsolatban.

Zrínyi műve barokk jellegével azért foglalkozott oly keveset, mert az irodalmi barokk fogalmát a marxista tudomány még nem tisztázta. Emellett elismerte, hogy pl. Sík Sándor barokk-konceptiójának alaposabb bírálata nem ártott volna a disszertációban.

Ugyancsak Kardos Tiborral vitázva védelmezi a továbbiakban Klaniczay azt az állítását, hogy Zrínyi korában Szigetvár ostroma volt az egyetlen alkalmas eposzi téma, s nem véletlen, hogy Eger ostromának témájából regény született és nem eposz.

Azt a kritikai megjegyzést, hogy nem magyarázta meg a Szigeti Veszedelmet mint eposzt, elutasítja, ugyanakkor elismeri, hogy az eposz létrejöttének szubjektív folyamatával keveset foglalkozott, de hivatkozik arra, hogy ezt az eljárást könyvében is megokolta (63–64. l.). A szubjektív folyamat rekonstruálása az említett hely szerint szinte lehetetlen, ugyanakkor, amikor az objektív logikai elemzés igen szép eredményekkel kecsegtet.

A Szigeti Veszedelem művészi és publicisztikai elemeinek arányáról szólva utal az eposzról írott rész zárófejezetére, ahol külön is összegezte, hogy mi volt tudatos a költőben s mi nem.

Kumilla és Borbála alakjának Kardos kifogásolta értelmezésével kapcsolatban elismerte, hogy itt Zrínyi valóban elsősorban a keresztény és mohamedán civilizáció ellentétét akarta bemutatni; ragaszkodik azonban Klaniczay ahhoz a megállapításához, hogy a két nőalakot Zrínyi a nép erkölcsi szemléletmódja szerint ábrázolja. A félreértés eloszlátása érdekében hangoztatja, hogy nem Delimán és Kumilla szerelmét, hanem Kumilla életmódját tartja a nép erkölcsi eszményeivel ellentétesnek.

Egyetért Elekes Lajosnak azzal a megállapításával, hogy a Szigeti Veszedelem népi jellege spontán jelenség; e népi jelleget azonban nemcsak abban látja, amiben Kardos Tibor, hogy ti. Zrínyi műveit össznépi érdekek szolgálatába állította, hanem olyan spontán elemekre is figyelmeztet Zrínyi műveiben, amelyek kizárólag a nép vágyait tükrözik, s határozottan szemben állnak a feudális osztály szemléletével.

A Szigeti Veszedelem nyelvével kapcsolatban hangoztatta, hogy még sok a megoldatlan feladat, és további kutatások szükségesek.

A Szigeti Veszedelem vallásos jellegével kapcsolatban igyekszik eloszlátani azt a félreértést, amely közte és Kardos Tibor között fennállt. Teljesen egyetért Kardos Tiborral abban, hogy Zrínyi az eposz megírásakor szinte teljesen és kizárólag a keresztény vallás talaján állt. Nem Zrínyi világnézete, hanem az eposzi machina az, ami a keresztény és pogány elemeknek művészi igények szerint kialakult eklektikus gyűjteménye, bár a keresztény elem itt is túlsúlyban van.

Ezután a prózaművekkel kapcsolatos kérdésekre tért át Klaniczay. Kardos Machiavelli-értékelésével egyetért, s könyve megfelelő helyén Machiavellit a maga ellentmondásaival ábrázolta; a tézisekben természetesen nem volt mód a kérdést sokoldalúan jellemezni. A tacitista irodalmat alapjaiban reakciónak tekinti változatlanul, ami azonban nem jelenti azt, hogy az irányzat minden képviselőjének munkássága mindenestől reakciós volna.

A Kardos kifogásolta „nemzeti abszolutizmus” kifejezést azért hasz-

nálta, mert a történészek is azt használják. Egyébként az abszolutizmus dialektikus értékelésében egyetért Kardossal, könyvében sem mondott mást.

A Vitéz Hadnaggyal kapcsolatban utal a disszertációra, amelynek megfelelő fejezetében bizonyította, hogy a hasonló kompozíciójú művek a kor elméleti irodalmában az egyik általánosan elfogadott műfajt képviselik, s ezért mint egységes művet kell ezt tárgyalni.

A Vitéz Hadnagy előzményei között Szikszai Kovács Balázs vagy Baranyai Decsi János művét azért nem említette, mert ezeket Zrínyi a jelek szerint nem ismerte. Zrínyit, a publicistát — mondja a továbbiakban Klaniczay — így sem tette a disszertáció elszigeteltté, hiszen utalt a Bethlen Gábor-kori államelméleti irodalomra, a Mátyással foglalkozó humanistákra stb., mindazokra az ilyen természetű művekre, amelyeket Zrínyi ismert. Abban igazat ad Klaniczay Kardos Tibornak, hogy a Vitéz Hadnagyot az első magyar politikai elméleti műnek minősíteni elszórt dolog.

Tolnai Gábor megjegyzésére válaszolva feltétlenül megvizsgálandónak tartja, hogy volt-e Zrínyinek kapcsolata a vallási türelem gondolatának korabeli polgári képviselőivel, bár a közvetlen kapcsolatot nem tartja nagyon valószínűnek.

Igazat ad Elekes Lajosnak abban, hogy Zrínyivel kapcsolatban polgári műveltségről nem beszélhetünk, csak ennek csíráiról, egyes elemeiről. Így már a disszertáció megállapítja, hogy a deizmus Zrínyinél csak csírájában jelentkezik, s lehet, hogy csak egyszerű irodalmi hatás.

A népfelség elvének Zrínyi-féle értelmezése, sajnos, hiányzik a könyvből — állapítja meg Klaniczay — ; ez a kérdés így további vizsgálatot érdemel. A közjó fogalmával kapcsolatosan felvetett kérdésre viszont azt válaszolja, hogy ezt Zrínyi a Machiavellitől átvett értelemben használja, s ezt könyvében pontosan meg is jelöli.

Utolsóelőtti kérdésként Tolnai Gábornak azzal a megjegyzésével foglalkozva, amely a levélíró Zrínyi bővebb méltatását hiányolta, Klaniczay kijelentette, hogy Zrínyinek, a levélírónak jelentőségét nem tartja olyan nagynak, mint Tolnai, azért, mert Zrínyi legfontosabb leveleit latinul írta. A kérdést ennek ellenére nem tartja elhanyagolandónak ; egyébként úgy érzi, az első lépéseket sikerült megtennie Zrínyi leveleinek vizsgálata terén, de a további kutatásokat még szükségesnek tartja.

Végül elismerte a könyve stílusát illető kritikák jogosságát, majd ismét megköszönve a hasznos észrevételeket, befejezte opponenseinek adott válaszát.

*

Az ezután szólásra következő Pais Dezső akadémikus röviden méltatta Klaniczay érdemeit Zrínyi nyelvének vizsgálatában, majd közölte, hogy ezirányban egyik nyelvészünk is folytat kutatásokat. Ezután Zrínyi nyelvjárásáról beszélt. Véleménye szerint az, hogy göcsejinek tekinthető-e vagy sem, ma még nem dönthető el, csak annyi kétségtelen, hogy délnyugatudánántúli. — E nyelvjárás Zrínyi korában is elég elszigetelt lehetett, s így az egykorú olvasóközönségnek is valószínűleg idegenszerűnek tűnt. További vizsgálata fontos feladat. Hasonlóképpen fontos feladatnak tekint, Tolnai Gáborral egyetértve, a Zrínyi-levelezés vizsgálatát*.

Pais Dezső után Bán Imre kapott szót. Hozzászólásának ismer-

tetésétől itt eltekinthetünk, mivel azóta bizonyos bővítésekkel megjelent az ITK 1954. évf. 3. számában mint Klaniczay könyvével foglalkozó recenzió.

A hozzászólásokra adott válaszában Klaniczay Tibor Pais Dezső valamennyi megállapításával egyetértett. — Bán Imrének Zrínyi politikai tudatosodására vonatkozó kritikai megjegyzéseivel vitába szállt, fenntartva azt a véleményét, hogy a centralizáció igénye megvolt már Zrínyiben a Szigeti Veszedelem írásakor is, hiszen Machiavelli Principéjét és a humanista Mátyás-irodalmat már ismerte. Ugyanakkor elismerte Klaniczay, hogy e gondolatok végleges, kikristályosodott formájukat csak később kapták, esetleg csak a Mátyás-tanulmány írása idején. Bán Imre további megjegyzéseire reflektálva elismerte, hogy Zrínyi politikai elképzeléseiről a vasvári béke utáni időben igen keveset tudhatunk, így a román fejedelemségekkel való összefogás terve is igen bizonytalan lehetett. Azt a megjegyzést is megfontolandónak tartotta Klaniczay, mely szerint a Szigeti Veszedelem eposzi machinájának pogány elemei nem állnak ellentétben a keresztény vallással, sőt abban a középkori vallásos, babonás elképzelésben gyökereznek, amely az antik isteneknek, mint démonoknak, létét elismerte. Teljesen egyetértett Bánnak azzal a véleményével, hogy a Szigeti Veszedelemet mint az irodalmi barokk megnyilvánulását is meg kell vizsgálni, s a barokk-kérdést minél előbb rendezni kell. — Végül igen érdekesnek találta azt a feltevést, amely a Szigeti Veszedelem „vízi óriás”-képét Zrínyi olasz útiélményeiből eredezteti.

*

Klaniczay Tibor válasza után ismét az opponensek kapták meg a szót. A jelölt válaszát a maga egészében mindhárman elfogadták. Egyes részletkérdésekkel kapcsolatosan azonban mindegyikük fenntartotta korábbi nézetét. Így Tolnai Gábor ismét hangsúlyozta Zrínyi ifjúkori itáliai útjának fontosságát, a Zrínyi-levelezés jelentőségét, valamint azt a véleményt, hogy a vallási türelem kérdésében a további kutatások még konkrét eredményeket fognak hozni.

Kardos Tibor általában az olasz kapcsolatok elemzését nyilvánította még mindig kimerítetlennek, s a fiatal Zrínyi fejlődésrajzát sem érezte megnyugtatónak. Klaniczay szerint nem vizsgálta eléggé alaposan Pázmány szerepét Zrínyi neveltetésében, az olasz úton szerzett benyomásokat, a fiatal Zrínyi Habsburg-pártiságát, majd ennek megingását. Megismételte Kardos azt a kifogását, hogy Klaniczay, legalábbis a disszerteráció kéziratot változatában, tévesen antifeudálisnak minősíti Zrínyinek a horvát parasztlázadaskor tanúsított humanus, de lényegében még feudális magatartását. Ezután, részben Pais Dezsővel is vitatkozva, tagadta, hogy Zrínyi a nyelv és ízlés szempontjából elszigetelt helyzetben lett volna a kortárs nemesség között. — Különösen azzal nem ért egyet, ahogyan Klaniczay Marino és Zrínyi viszonyát megítéli. Marino szerint Zrínyi számára lényegesen fontosabb az összes többi epikus példaképénél, mert stíluseszmenyt közvetített. Ezzel kapcsolatban ismeltelen hiányolja az irodalmi barokk kérdését. Érintette még Kardos Zrínyi és a nép viszonyát, különösen a kései dalmát humanista irodalom népies műfajainak kérdését, valamint azt a problémát is, hogy mennyiben epikus téma a Szigeti Veszedelem mellett Eger ostroma.

Elekes Lajos hozzászólásában Klaniczay monográfiájának műfaját elfogadta, azzal a megjegyzéssel, hogy a vele kapcsolatos félreértések

elkerülhetők lettek volna, ha a szerző elvi bevezetésben előre ismerteti célkitűzéseit. Ezután vitába szállt Klaniczay válaszában azzal a mondatával, mely szerint az irodalomtörténésznek a történettudománytól csupán a vizsgált személyek, illetve események értékelését kell átvennie, a történelmi elemzés nem lévén az ő feladata. A gyakorlatban Klaniczay Elekes szerint sokkal több történész-munkát végzett, mint amennyit e kijelentésében megkövetel. Egyébként ha az említett követelés megvalósulna, az igen veszélyes volna, mert elszakítaná az irodalmi anyagot az azt létrehozó társadalmi talajtól.

Mivel az elnök felszólítására — az idő előrehaladottságára való tekintettel — Klaniczay elállt az újabb választól, Elekes Lajos hozzászólásával a vita lezárult.

A vita alapján a bírálóbizottság Klaniczay Tibort egyhangúlag a doktori fokozatra javasolta.

A vitát összefoglalta:

Pirnáti Antal

RÓNA ÉVA

„PIERS THE PLOWMAN” ÉS AZ 1381-ES PARASZTFORRADALOM
CÍMŰ KANDIDÁTUSI DISSZERTÁCIÓJÁNAK VITÁJA*

A vitára a Tudományos Minősítő Bizottság az alábbi bírálóbizottságot küldte ki: Hadrovics László lev. tag elnök, Gyóni Mátyás lev. tag titkár, Gyergyai Albert kandidátus, H. Hajdú Helga kandidátus, ifj. Horváth János doktor, Kardos László kandidátus, Koltai-Kastner Jenő kandidátus, Mezey László kandidátus. Az opponensek Révész Imre akadémikus és Lutter Tibor kandidátus voltak.

Miután a bizottság titkára ismertette a jelölt eddigi tudományos működését, Róna Éva röviden összefoglalta értekezésének lényegesebb vonatkozásait.

Piers the Plowman, a „Szántóvető Péter” szerinte is William Langland műve, a XIV. század második fele Angliája társadalmának talajából kinőtt, a kor és társadalmi problémáira értelmezett és azok megváltoztatását elősegítő alkotás. Megállapítható, bizonyítható ez annak ellenére is, hogy magának Langlandnak társadalomszemlélete még egyáltalán nem forradalmi, politikai és vallási nézetei bizonyos mértékig még konzervatívnak is mondhatók. Annak megállapításán túl ugyanis, hogy társadalomrajza merészen realisztikus, az elnyomó osztályok és a kizsákmányoltak viszonyának, az ingyenélés különféle formái ábrázolásának élesen, helyenként harcosan szatirikus voltát is meggyőzően mutatta be a jelölt. A marxista módszerrel történő vizsgálódás legfontosabb, a Piers Plowmanról szóló irodalom leglényegesebb gazdagítását azonban Róna Éva azáltal érthette el, hogy e szatirikus vonatkozások pozitív ellentétpárjait és konkrét társadalmi alapját is kike-reste, megállapította az 1381-es parasztfelkelés előzményei és célkitűzései között. Így juthatott el értekezése legjelentősebb eredményének bemutatásához és megfogalmazásához: a Piers the Plowman az 1381-es parasztfelkelés előzményei között született, magát a felkelést előkészítő, annak ideológiai indokolásában felhasznált irodalmi alkotás.

Tézisei bizonyítását sokszor szinte aprólékos, sok mindenre kiterjeszkedő komplex, történeti-filológiai módszerrel éri el. Érveinek, bizonyító anyagának nagyobbik része a történeti, társadalmi valóságból származik, de szép számmal vannak tisztán filológiai, stilisztikai (allegória, alliterációk használata stb.) és nyelvtörténeti elemzése is.

Az értekezés ismertetése után Révész Imre akadémikus olvasta fel opponensi véleményét. Az értekezés témájának megválasztását igen szerencsésnek találta, azt pedig örömdetesnek, hogy a kérdés marxista módszerű vizsgálatára éppen anglistikánk egyik művelője vállalkozott, sok-

* 1954. XI. 23-án.

oldalú tájékozódás alapján. Értekezéséből megállapítható, hogy jól ismeri a bonyolult Langland—Plowman kérdést, valamint a XIV. századi angol társadalomtörténet és a nagy parasztforrádalom irodalmát. Elfogadja Róna Éva végső következtetéseit is, hogy a Plowman satirikus társadalomrajza és az, hogy a társadalom legfontosabb és tényleg előrevivő elemének a parasztságot állítja be, a parasztforrádalom leglényegesebb mozgatója lett. „Mindez, a szerzőnek teljesen találó megállapításai szerint, döntően kiderül éppen a nagy parasztpredikátornak, a vértanú John Ballnak fennmaradt hiteles megnyilatkozásaiból, amelyek szembeszökően mutatják a langlandi képeknek és gondolatoknak reá tett ösztönző hatását.”

Az opponens, bár Róna végeredményeit elfogadja, néhány lényeges bíráló megjegyzést mégsem hallgathat el. Az értekezésben egy bizonyos perspektívatlanságot állapít meg. A szerző elmulasztotta azoknak az összefüggéseknek részben kikutatását, általában pedig tárgyalását, melyekbe illesztve a Plowman jelentősége méginkább kiemelkedik. Nem kutatja a lehetséges kapcsolatokat Wycliffe, a lollardok, Chaucer felé. Jó lett volna valamit arról is hallani, hogy a szerző mit tart a Plowman és az Ackermann von Böhmen Burdach által emlegetett kapcsolatáról? Hiányzik a továbbélés kérdésének vizsgálata. Mit tartott meg az utókor a langlandi költemény gondolataiból? Van-e, vagy lehetséges-e valamiféle közösség a bizonyos mértékben hasonló témájú és célzatú XVII. századi The Pilgrim's Progress-szel (John Bunyantól)? Nem lehet még e korban az angol nemzet kialakulásáról sem beszélni. Nem fogadható el, amit Ockham tanításának lényegéről mond (hit és tudás). Az angol városok nem igen lehettek kozmopolita jellegűek, még kevésbé maradhattak kívül koruk társadalmi küzdelmein. A ferencesek és domonkosok kezdeteit is helytelenül adja elő. Szeretné végül vita tárgyává tenni Róna Évának az allegória és szimbolizmus Langland misztikus költeményében vitt szerepéről vallott nézeteit.

E kifogások azonban az értekezés lényeges eredményeit nem érintetik, ezért azt elfogadásra ajánlja.

A második opponens, L u t t e r T i b o r kandidátus a dolgozat érdekeit általában abban látja, hogy a „Piers Plowman”-nel a középagol kor e jelentős epikai alkotásával nálunk még senki sem foglalkozott, de még az angol filológiában sem történt kísérlet marxista interpretációjára. Róna Éva nagy tárgyi tudással, széleskörű filológiai munkát végzett a kérdés újszerű megvilágítása érdekében. Erőfeszítései főként az eposz és az angol forradalom összefüggéseinek bizonyítására irányultak, azonban ezt a kapcsolatot túlságosan közvetlennek és egyszerűnek mutatja be. Az opponensnek ez a leglényegesebb kifogása Róna értekezésével szemben, amihez még egy sereg tárgyi és nem jelentéktelen mértékben stílári kérdésekre is vonatkozó ellenvetést sorol. Kifogásolja a források idézéseinek, a jegyzetek elhelyezéseinek módját és magát az értekezés szerkezeti elrendezését is. Tárgyilag nem helytállónak ítéli azt, amit Róna az angol nemzet kialakulásáról, az angol parasztság helyzetének egyes részletkérdéseiről, az angol egyháziak szerepéről, az egyházi szervezetről és műveltségéről mond. Szóvá tesz egyes terminológiai zavarokat, mint pl. a XIV. századi angol parasztság osztályöntudatának emlegetését, az általánosságokban mozgó meghatározásokat, így konkrét kérdések esetében is az „uralkodó osztályt”, „romlott főnemesség”, „romlottság” általános, vagy általánosítható fogalmait. Az opponens alapos bírálatában valóban számos hiányosságot említ, szerinte téves állításokat cáfol, de mindennek

ellenére a dolgozat szerencsésen megválasztott tárgya, célkitűzései, marxista elemzése és széleskörű tárgyi ismeretei, lényeges eredményei alapján a jelöltet a kandidátusi fokozat elnyerésére alkalmasnak tartja.

Az opponensi vélemények elhangzása után a bírálóbizottság tagjai közül elsőnek Mezey László jelentkezett szólásra. A maga részéről is a disszertáció egyik legfőbb hibájának tartja a már Révész akadémikus által is említett perspektívátlanságot, különösen ami a hasonló célzatú alkotásokkal lehetséges kapcsolat megállapítását illeti. Nem fogadhatja el azt sem, amit a jelölt Langland műveltségéről mond. Bizonyos fokú klasszikus ismeretek a klerikus művelődésnek velejárói voltak, s a *Plowman* szerzője minden jel szerint ennek a műveltségnek birtokában volt. Ezért valószínűtlen, hogy az allegória alkalmazásában a népi szimbolika után indult volna. Sokkal valószínűbb, hogy e tekintetben is a késő antikban kialakult minták után indult, melyeket a középkor iskoláiban ismertek és utánoztak. Kifogásolja, hogy lényeges kérdésekre vonatkozó értesüléseit másodkézből, feldolgozásokból veszi és nem a XIV. században már ismert forrásokból. Ugyancsak kifogásolható a latin vagy francia források angolul idézése, valamint az angol szakterminológia használata, még megfelelő magyar kifejezések esetében is. A költemény és az 1381-es forradalom kapcsolatának kérdésében az opponensekkel tart. E kifogásoktól eltekintve azonban Róna Éva eredményeit valóban elmélyedt kutatómunka gyümölcseinek tartja és ezért őt a kandidátusi fokozat elnyerésére ajánlja.

Gyergyai Albert, a bíráló bizottság tagja, mindenekelőtt háláját nyilvánítja azért, hogy Róna Éva dolgozatával az egyetemi világirodalmi oktatás segítségére is volt. Igen figyelemreméltónak tartja, hogy az allegória vagy szimbolika jelentkezését középkori művekben haladó jelenségként tárgyalja. Ajánlja, hogy a kérdéssel külön is foglalkozzék. Ami a perspektívátlanságot illeti, véleménye szerint maga az a tény, hogy Róna Éva dolgozatából kiindulva hivatkozhattak itt mások irodalmi párhuzamokra és távolabbi vonatkozásokra, az értekezést perspektívanélküliség vádjá alól bizonyos mértékig tisztázza. Stílusának ugyancsak kifogásolt pongyolaságát és ziláltságát részben azzal magyarázza, hogy a szép stílus ma általában tudományellenes ténynek minősül.

Miután a bírálóbizottság tagjai közül más hozzászóló nem volt, az elnök Gáldi Lászlónak adta meg a szót.

Hozzászólásában elsőnek a három forrás-változat szerzőségének kérdésével foglalkozik. Nem találja kielégítőnek azokat a filológiai vizsgálatokat, melyek alapján a jelölt véleményét megformálta. Szintén foglalkozik a szerző (Langland) műveltségének kérdésével. E tekintetben osztja Mezey László véleményét, de ahhoz még további konkrétumokat fűz. A szimbolikus tárgyalásmódra vonatkozó vizsgálatoknál hiányolja a folklór eredményeinek számbavételét, ha valóban az Róna véleménye, hogy a *Plowman* allegóriái népi eredetűek. Nem foglalkozott a *Roman de la Rose* egyáltalán nem valószínűtlen hatásának, valamint a szimbólumokat a néphez közvetítő misztériumjátékok kérdésével sem. Különösen ami a *Roman de la Rose*-t illeti, ennek első része a *Plowman* keletkezésének ideje előtt is már megvolt ó-angol fordításban. Feltűnő, hogy a szerző ezzel a ténnyel sem foglalkozik. Végezetül szükségesnek véli, hogy az egész allegória kérdést több kutató bevonásával próbáljuk megvizsgálni, ha lehet, tisztázni.

A hozzászólások után Róna Éva először a hozzászólásokra, majd az opponensi véleményekre válaszolt. A két választ célszerűbbnek látjuk

egybefoglalva ismertetni. Elsősorban a hatások kérdését tartja megvitatandónak. Ami a *Roman de la Rose*-t illeti, nem fogadhatja el Gáldi László véleményét, hiszen az angol szövegben csupán három rossz francia szó van. Nem kevésbé elutasítandó Mezey László állítása a klerikus szerző klasszikus ismereteire vonatkozóan. Nem állapítható meg ugyanis a költemény szerkezeti megoldásán a klasszikus eposz beosztásának hatása. Nem fogadhatja el a szimbólumok kérdésében a Bibliának Gáldi László által feltételezett hatását sem. — A Plowman-kérdés valóban annyira komplikált, hogy történésznek, filozófusnak, francia filológusnak kellett volna lennie a bírálók által nyilvánított sokféle igény kielégítése céljából. Az idegen nyelvű források angolul idézése Angliában szokás. Ami pedig az elsőrendű források használatát illeti, azokhoz úgy gondolja, lehetetlen könyvtárainkban hozzájutni. Lutter Tiborral szemben, aki bizonyos fogalmak tisztázását kívánta, arra utalt, hogy nem enciklopedikus jellegű munkát végzett, hanem egy konkrét filológiai feladat megoldásába mélyedt.

Révész Imre opponensi bírálatából sok inspirációt merített további munkásságára, de egy lényeges kérdésben, a középkori hármass társadalmi felosztás kérdésében kénytelen az értekezésben kifejtett véleményéhez ragaszkodni. E tekintetben Lutter Tiborral sem érthet egyet.

A jelölt válasza után R é v é s z I m r e akadémikus, opponens viszontválasza következett. Részletesen fejtegette a biblia és az allegória viszonyára vonatkozó álláspontját. A biblia mitikus elemekkel van át meg átszöve és hatalmas parabolisztikus képanyaga van, de éppen allegorikus eleme a későbbi egyházi-vallásos irodalomnak egészen más forrásokból ered, nem pedig a bibliából. A biblia olvasottsága az egész középkoron át igen gyenge.

L u t t e r T i b o r viszontválaszában újra hangsúlyozza oppozíciójában kifejtett véleményét, hogy a hármass társadalmi felosztás (orat, pugnat, laborat) vizsgálatában a polgári szerzők megállapításain túl kell jutni.

M e z e y L á s z l ó megismétli azt az előbb kifejtett véleményét, hogy a klerikus műveltségnek része volt a klasszikusok valaminő ismerete és ez irodalmi alkotások létrehozásánál, az allegóriák alkalmazásánál is bizonyosan hatott. A források kérdését illetően: az általa említettek minden budapesti nagy könyvtárban hozzáférhetők. Az idézetek nyelve kérdésében fenn tartja előbbi álláspontját.

R ó n a É v a Langland műveltsége kérdésében Coulton álláspontján van. Az idézeteket az eredeti forrás nyelvén fogja venni, kivéve Froissart-t, akit elvileg angol szerzőnek tart.

G á l d i L á s z l ó ismét hangsúlyozta a *Roman de la Rose* társadalmi jelentőségét és újból hiányolta e tény mellőzését. A *Roman* és az allegória kérdésében nem a közvetlen hatás vizsgálatát tartja lényegesnek, hanem a toposzok, az irodalmi allegorikus közhelyek megállapítását. Erről éppen a jelenlevő Gyóni Máttyás tudna többet mondani.

Hadrovits László elnök ezek után ki hirdette a bizottság határozatát, mely szerint a jelöltnék az angol filológia és irodalomtörténet terén szerzett régi gyakorlata, széleskörű tudományos tapasztalata megmutatkozik dolgozata biztos anyagkezelésében és filológiai alaposságában. Kiemelkedő érdeme, hogy műve az első kísérlet Langland költeményének marxista értelmezésére. Ezért a jelöltet a kandidátusi fokozat elnyerésére alkalmasnak tartja.

A vitát összefoglalta:
Mezey László

HEGEDÜS LAJOS

„ESZKÖZFONETIKAI VIZSGÁLATOK A MAGYAR NYELVJÁRÁSOK ÉS A KÖZNYELV KÖRÉBŐL” CÍMŰ KANDIDÁTUSI DISSZERTÁCIÓJÁNAK VITÁJA

A Tudományos Minősítő Bizottság 1955. március 23-án tartotta Hegedüs Lajos „Eszközfonetikai vizsgálatok a magyar nyelvjárások és a köznyelv köréből” című kandidátusi értekezésének nyilvános vitáját. A bíráló bizottság elnöke Bárczi Géza akadémikus volt; a titkári teendőket Papp István, a nyelvészeti tudományok kandidátusa látta el; tagjai voltak a bizottságnak Mészöly Gedeon, a nyelvészeti tudományok doktora, Klemm Imre, a nyelvészeti tudományok kandidátusa és Tompa József, a nyelvészeti tudományok kandidátusa. Opponensek: Benkő Loránd, a nyelvészeti tudományok kandidátusa, Gáldi László, a nyelvészeti tudományok doktora és Laziczius Gyula, a nyelvészeti tudományok kandidátusa.

Az elnöki megnyitó után a titkár ismertette Hegedüs Lajos jelölt életrajzát és tudományos munkásságának eddig elért eredményeit.

Ezután Hegedüs Lajos mutatta be értekezésének főbb gondolatait.

Az elnök bejelentette, hogy az eredetileg felkért két opponens, Benkő Loránd és Laziczius Gyula szakvéleménye eltérő volt: az egyik ajánlotta a dolgozatot vitára, a másik nem. Ezért kért fel a TMB egy harmadik opponenst is Gáldi László személyében.

Most került sor Benkő Loránd, Laziczius Gyula és Gáldi László opponensi véleményének előterjesztésére. A távollevő Laziczius Gyula opponensi véleményét a bizottság titkára olvasta fel.

Benkő Loránd kiemelte Hegedüs értekezésének konkrét eredményeit, amelyek gyakorlatilag is értékesek, mert segítséget nyújtanak a nyelvatlasz-munkálatokban, a szép magyar beszéd normájának, valamint a helyesírási központosítás szabályainak kidolgozásában. Kifogásolható, hogy 2–3 decibel nyomáskülönbség alapján állapítja meg a diftongus emelkedő vagy eső, illetőleg lebegő jellegét. A kérdés nem ilyen egyszerű. A hangerő két tényezőn: a nyomatékra és a hangzóságon alapul. Azt kell tehát vizsgálni, hogy mennyivel növelte a beszélő a hangelemek hangerejét a kérdéses hang átlagos hangzóságához képest. Hegedüs a rendelkezésére álló eszközökkel csak a teljes hangerőt tudta mérni, ami nem kielégítő a diftongusjelleg meghatározásához. Így Hegedüs a *szuoma* (Pakod) diftongusát lebegőnek jelzi azon az alapon, hogy mind az *u*, mind az *o* elem 22 decibel nyomáserejű. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy az *o* körülbelül 6 decibellel hangzósabb az *u*-nál (vö. Fónagy Iván hangzósági méréseit), nyilvánvaló, hogy a diftongus *u*-jára körülbelül 6 decibellel nagyobb nyomatékra kellett esnie ahhoz, hogy a két elem azonos nyomásértékűvé váljék. A *szuoma* diftongusa tehát nem lebegő, hanem eső. Hasznos lett volna, ha a szerző a diftongus-

vizsgálatokban figyelembe vette volna a kettőshangzó szóbeli, ill. mondatbeli helyzetét. A szó- és mondathangsúly alakulása ugyanis nagymértékben befolyásolja a kettőshangzók hangerőviszonyait. A kétszótagú diftongus tételeit legfeljebb ilyen fogalmazásban fogadhatjuk el: bizonyos nyugati diftongusok a két elemük képzése közt bekövetkező nyomásesőkkenés folytán többé-kevésbé közelednek a kétszótagúság felé, bár azt lényegében nem érik el. Jó volna a jövőben részletesebben vizsgálni a nyomaték és az időtartam összefüggéseit is, továbbá a nyomaték és a hangszín szerepének viszonyát a diftongusok, illetőleg általában a hangelemek alakításában. Módszertani tekintetben kifogásolható, hogy a szerző itt-ott elhamarkodottan általánosít. Így az *aq* (*haqnap*) és az *eē* (*eēs*) diftongusnak egy-egy szóban való megmérése alapján mondja ki végső következtetését keleti diftongusaink jellegére vonatkozólag. Figyelembe kellene venni azt is, hogy a keleti záródó jellegű diftongusok kiformalásában fontos szerepe van a megfelelő köznyelvi monoftongusok hatásának. A szerző fonetikai jelölései nem adnak tiszta képet az időtartam-típusokról. Külön jellel kellene megjelölni az ultrarövid hangokat. A beszédszünetekről szóló vizsgálatokban több, változatosabb szöveg alapján kellett volna következtetéseit levonnia. A szerző egyébként is túlságosan egységesnek látja a nyelvközösség viselkedését a beszédszünetek alkalmazásában, s nem gondol az egyéni sajátságok tarkító hatására. A köznyelvnek a beszédszünetek viszonylatában a nyelvjárással való szembeállítás sem mondható szerencsésnek. A dolgotat elfogadásra ajánlja.

Laziczius Gyula abból indult ki, hogy a kísérlet fonetikusként csak abban az esetben nyújthat segítséget a nyelvésznek, ha jártas a nyelvészetben, s a maga vizsgáló eszközeit kritikailag tudja szemlélni. Ezeknek a feltételeknek egyikét sem találja meg Hegedűsben, aki több műszót (beszédhelyzet, emfatum, variáns) nem a nyelvészetben megszokott értelemben használ. A „realizáció” szó viszont a fonológia kezdeti korából való. A beszédszünetek vizsgálatában mindjárt a kiindulópont helytelen. A szünetek ugyanis nem mindig a gondolatok és értelmi egységek elkülönítői — mint Hegedűs véli —, hanem sokszor éppen kettészakítják az értelmi egységeket. Indokolatlan az is, hogy a rövid és hosszú szünetek határát a méréseknél 75 φ -ben állapította meg a szerző. A mért anyag kicsi. Így merő általánosítás az a megállapítás, hogy a spontán beszélő kisebb szünetekkel tagolja mondani-valóját, mint a felolvasó. Alaptalan az a feltevés is, hogy a beszédszünetek tekintetében más volt a helyzet a múltban, mint ma. A diftongus kétszótagúságára vonatkozó megállapítás új és egészen elhibázott. Akikre Hegedűs hivatkozik, azok a szerzők igazában nem szólnak a diftongus kétszótagúságáról. De saját regisztrátumai is ellentmondanak ennek a tételnek. Kétszótagú diftongusnak minősít olyat is, amely az ábrán egészen kicsi bevölgyelést mutat (*sziēna*). Viszont nagy bevölgyelés látható egy-egy hangsor ábráján ott, ahol nincs is diftongus (a *zásztatuoba* első szótagjában). A *sziēp* szó felvételében pedig sokkal több a bevölgyelés, mint a szótagok száma. Mindez azt mutatja, hogy vagy a regisztrátumokkal, vagy azok értelmezésével van baj. Aztán az állítólagos kétszótagú diftongust el kellett volna határolni a hiatus néven ismert jelenségtől. A hangok időtartamával, a hanglejtéssel és a különféle artikulációs sajátságokkal foglalkozó kisebb fejezetek csak általánosságokban mozognak. A dolgozatban nem egy sajtóhiba, szövegezési pongyolaság található. Mindezek alapján az értekezést még a vita alapjául sem fogadja el.

G á l d i L á s z l ó megállapította, hogy Hegedüsnek a nyelvatlasz-felvételekkel párhuzamosan folyó kísérleti fonetikai vizsgálatai szerencsés kezdeményezést jelentenek. Módszertani szempontból azonban kifogásolható, hogy nem ad számot az adatközlők személyi adatairól. Aztán a nyelvatlaszkérdésekre kapott elszigetelt feleleteket nem határolta el a szövegösszefüggésből kiragadott példaktól. Az anyag maga egyes pontokon sovány és elégtelen következtetések levonására. A beszélő érzelmi állapotáról sem tudunk meg semmit: ilyen körülmények közt az „emfatikus” szó gyakori használata nem indokolt. A felvetett kérdések általános nyelvészeti háttérét alaposabban meg kellett volna vizsgálni. Ilyen például a szótag problémája. Menzerathnak a diftongusra vonatkozó kutatásait Hegedüs csupán említi, de nem használja fel. Meglepő, hogy Essen fonetikájából a szótagfogalomtól elvonatkoztatott diftongusmeghatározást idézi, de nem mondja meg, hogy egyébként Essen elfogadja a diftongus egyszótagúságának tételét. Érdeemes lett volna Scserba diftongusrendszerére is kitérni. Képek és szöveg közt nincs meg mindig a kellő összhangolás. Aztán községenként más-más szavak kerülnek elének, s így nincs alkalmunk az összehasonlításra. Nem egy esetben átírási és közlési ingadozások zavarják az olvasót. Hasznos lett volna, ha a diftongusmérésekkel párhuzamosan az egyszerű hangokra vonatkozó méréseket és elemzéseket is végzett volna a szerző az időtartam területén. A beszédszünetek vizsgálatában érdemes volna figyelembe venni Essen funkcionális felosztását. Hegedüs túlbecsüli az interpunkció kapcsolatát a beszédszünetekkel, pedig saját szövegeiben is számos példát lehet találni arra, hogy az élőbeszédnek szünetek segítségével történő gazdag árnyalását semmiféle interpunkció nem tükrözi eléggé. Hegedüs szünetmérései használhatóbbak volnának, ha tájékoztatna a közlő általános beszédtempójáról is. A szünetek egyébként sem egyenműek, hanem — az előadás funkcionális elemei lévén — az előadó pillanatnyi szándékához idomulnak. Már csak ezért sem lehet a rövid és hosszú szünetek kettősségére leegyszerűsíteni a kérdést. Jó lett volna kitérni a magyar vers kísérleti fonetikai elemzésére is. Itt alapul lehetne venni G. Lotenak a francia alexandrinnal kapcsolatban végzett alapvető vizsgálatait. Az értekezést elfogadásra ajánlja.

Ezután H e g e d ü s L a j o s jelölt adta elő a három opponensi véleményre készített választ.

Benkő Lorándnak adott válaszában utalt arra, hogy a hangnyomásnak és a hangmagasságnak kölcsönös viszonyát még nem tanulmányozták eléggé. Arról sincsenek megbízható adataink, hogy a különböző hangszínezeti típusok azonos nyomásérték mellett hogyan tükröződnek érzékelésünkben. A hangzósság meghatározása igen nehéz és kétesértékű. Otto von Essen és Fónagy Iván hangzóssági sorozata például nagy eltéréseket mutat egymástól. Az empirikusan felvett 3 decibelnyi sáv különben megfelel Essen adatainak. A nyomatékot nemcsak füllel tudjuk érzékelni, hanem mérni is tudjuk. Sokkal nehezebb meghatározni azt a komplex érzékelési benyomást, amit hangsúllynak szoktunk nevezni. A hangsúlyban ugyanis a nyomaték mellett melodikus, tartamtényező és izomfeszültségi mozzanatok is szerepet játszanak. A hangzóssági átlagok alapján nem lehet pontosan meghatározni a diftongusok nyomatéktobbletét, minthogy magasabb zenei hangon ejtett magánhangzó képzéséhez sokkal kisebb nyomás elegendő azonos nyomaték érzékeltetése céljából, mint mélyen ejtettéhez. Fónagy Iván hangzóssági értékei különben sem vehetők normának nyelvjárási egybevetésekhez. Az viszont két-

ségtelen, hogy a kettőshangzók hangerőviszonyait nagymértékben befolyásolja az illető szónak a mondatfelépítésben való helye. Hogy a diftongusnak nem az egyszótagúság a döntő jegye, hanem a kettős vokáliskapcsolat egyfonéma-értékűsége, arra a jelöltet elektro-akusztikai elemzései vezették. Egyébként Forchhammer is közölt hasonló megfigyeléseket. A nyomaték és időtartam összefüggéseit nagyobb anyag alapján lehet majd megnyugtató módon tisztázni. Viszont a nyomaték és a hangszín összefüggéseinek vizsgálatához hangspektrográfot kell előbb beszerezni. A szerzőnek egyébként szándékában van diftonguselemzéseit a kutatásába eddig be nem vont nyelvjárási pontokra is kiterjeszteni. A hosszúpályi elemzések során csupán arról van szó, hogy hangfelvételeiből kiragadott egy-egy példát a szemléltetésre — anélkül, hogy következtetést vont volna le ezekből. Fontos új szempontot lát abban, amit Benkő a köznyelvi monoftongusnak a nyelvjárási diftongusra tett hatásáról mondott. Hogy hány század másodpercenyi időtartam tekinthető ultrarövidnek, rövidnek vagy hosszúnak, azt nem lehet szabatosan meghatározni. A beszédszünetelemzések bonyolultak, sok munkát és időt igényelnek: ezt a körülményt is figyelembe kell venni, ha a szöveg nagyságáról ítéletet mondunk. Aztán tény, hogy ezen a területen nagyobb anyagot eddig senki sem adott a szakirodalomban. Amikor nyelvjárási és köznyelvi beszélők nyelvi nyilatkozatait tette vizsgálat tárgyává a beszédszünetek tekintetében, ezzel korántsem volt célja valami rosszértelmű szembeállítás a köznyelvnek a nyelvjárással.

Laziczius Gyula terminológiai természetű kifogásaival szemben megállapította a jelölt, hogy a „beszédhelyzet”, a „variáns” meg a „realizáció” szót más fonetikusok, illetőleg fonológusok is használják hasonló értelemben, mint ahogy ő használta disszertációjában. Igaz, az utóbbi kifejezést egyesek hibáztatják. A beszédszünetek megítélésében a szubjektív benyomás a döntő. A szünettípusok finomárnyalatú felosztásához igen sok megfigyelő szubjektív ítélete és igen sokrétű elemzett anyag szükséges. Laziczius kevésnek találja a disszertáció idevágó anyagát, holott ez az eddig közölt legnagyobb anyag ezen a téren. Aztán az is meggondolkoztató, hogy Laziczius a maga „Fonetiká”-jában egyetlenegy mondatot sem ír a beszédszünetekről. Történetileg semmiképpen sem hihető az a mozdulatlanság a beszédszünetformák tekintetében, amelyet Laziczius feltételez. Az egyszerűbb gondolatokat egyre bonyolultabbak váltották fel a fejlődés folyamán, s a finomabb árnyalatok kifejezésére a beszélők újabb és újabb hangmagassági, hanglejtési és hangerősségi formákat meg szünetféleségeket alkalmaztak. Ami a diftongusokat illeti, a hangnyomásfelvételeknek egy része kétségtelenül arról tanúskodik, hogy vannak olyan kétvokálisú, diftongusnak nevezett hangkapcsolatok, amelyek közt zöngeredukció keletkezik. Igaz, hogy a *sziéna* szó hangnyomás-görbéjén kicsi a két vokálielem közt látható bevölgyelés, de az automatikus hangmagasságjelzővel készült felvételek azt mutatják, hogy a két vokálielem közt még tetemes nagyságú melódiaminimum is felfedezhető. Márpedig érzékelésünkre éppen a hangnyomásnak + melódiának a jellegzetes menete hat döntő módon. A *zásztatuoba* hangsor első szótagjában valóban nagyobb a bevölgyelés, mint az ábra diftongusánál. Laziczius azonban figyelmen kívül hagyta, hogy a *z + á* kapcsolat nem vokáliskapcsolat, hanem egy mássalhangzó + magánhangzó kapcsolata, ami kivülesett a jelölt jelenlegi vizsgálati körén. A *sziép* szó hangnyomásában is sok a bevölgyelés, itt azonban az érzelmi aláfestés jut kifejezésre a hangnyomás hullámlásában. Az érzelmmel való színezés

hullámszó menetéről maga Laziczius is szól „Fonetiká”-jában — agyonhallgatva a jelöltnek erre vonatkozó régebbi vizsgálatait. Különben már az affrikáta-vitában kifejezést adott Laziczius annak, mennyire lebecsüli a jelölt kísérleti fonetikai munkásságát. Külföldi szakemberek ugyanakkor elismeréssel nyilatkoztak erről a munkásságról és eredményeiről. Laziczius fő fegyvere a gúny és a fölényeskedés. Pedig ha a tudományok történetében egy-egy új módszert és annak eredményeit ilyen határozottan, fölényesen és könnyen elvetettek volna minden további vizsgálat nélkül, akkor a különböző tudományágak és kutatási módszereik nem ott állanának, ahol ma állanak. A gúny és élcélődés alkalmasint igen hatásos lehet, a tudomány fejlődését azonban sohasem ez, hanem a valóság tényeinek objektív megismerése vitte előbbre.

Gáldi Lászlónak adott válaszában a jelölt emlékeztetett arra, hogy a közlők személyi adatait ő is figyelembe vette más munkáiban. Jelen disszertációjában azonban más volt a cél: a kísérleti fonetika néhány új módszerének bemutatása. Értekezésében mindenütt jelezte, izolált szó-e a diftongust tartalmazó adat, vagy pedig megadta a teljes mondatot, ahonnan az illető szót kiemelte. Persze, áttekinthetőbbé tenné az anyagot, ha ezt a kétféle kategóriát külön is csoportosította volna. Az Őriszentpéteri anyag valóban sovány, de a szerző nem is vont le belőle általános következtetést az *uo* diftongussal kapcsolatban. Az „emfatikus” szót a jelölt mindössze 8 esetben használta 148 hangnyomásfelvétel leírása közben, s igyekezett a közvetlen beszédhelyzetről is tájékoztatást nyújtani. Ez az eljárás nem nevezhető visszaélésnek a szó használatával. Menzerath még nem tudta megvizsgálni a diftongusok nyomatakát és melódiaviszonyait, minthogy megfelelő mérőeszköz nem állt rendelkezésére. Érthető tehát, hogy a jelölt nem támaszkodhatott Menzerath és más szerzők tapasztalataira ezen a téren. Essen kijelentései meggyőzőnek afelől, hogy ő valóban a fonológiai szempontot tartotta lényegesnek a diftongus meghatározásában, a fonetikai szempontú vizsgálatot ellenben másodlagosnak tekintette. A szótagkérdést a jelöltnek nem volt célja disszertációja keretében kifejteni. A kérdés szakirodalmát mindamellett ismeri. Ismeri Scserba diftongusrendszerezését is, de nem látja, hogyan lehetne ezt a rendszerezést kapcsolni a magyar nyelvjárások diftongusaihoz. Fontos, hogy a diftongusok tartamértékeit ugyanazon beszélők monofongusainak időtartamával hasonlítsuk össze. Ilyen méréseket másutt már végzett is a jelölt, de minden hangfelvételnél a munka hosszadalmassága miatt ezt eddig nem tudta megtenni. Essen fonetikájának a szünetformákról szóló felosztását azért nem idézhette, mert az a saját tanulmányának lezárása után készült el. Nem becsüli túl az interpunkció kapcsolatát a beszédszünetekkel; hiszen rámutatott értekezésében olyan esetekre, amikor a szövegben nincs interpunkció, az élő beszédben azonban van, vagy megfordítva. Kétségtelen, hogy a szünetmérésekben a közlők beszédtempóját figyelembe kell venni. Az is vitán felül áll, hogy a rövid és hosszú megkülönböztetés csupán praktikus lejegyzésekben tartható elegendőnek. Ami a verstani kérdések kísérleti fonetikai vizsgálatát illeti, a jelöltnek ezen a téren már vannak vizsgálatai és közlései. Most Gáldi bátorítása alapján ezeket a vizsgálatokat tovább fogja folytatni.

A közönség köréből mindössze D e m e L á s z l ó kandidátus jelentkezett hozzászólásra. Laziczius véleményéhez hasonlóan neki is vannak aggályai az értekezés egyes eredményeivel kapcsolatban. A mérések értékelésében és a tanulságok levonásában jelentkező szubjektív elem érthető ugyan ilyenfajta újszerű vizsgálatok esetén, azonban ezt a további munka során

fokozatosan ki lehet és ki is kell küszöbölni. Hegedüs Lajos például az *uo* kapcsolatban ± 3 decibeles tűrést vesz fel: akár felfelé, akár lefelé mutatkozik meg a 3 decibel különbség, mindenképpen lebegőnek veszi a kapcsolatot. Pedig a diftongusmérésekben az egyes hangoknak saját erejét is figyelembe kell venni. Érdemes volna véleménye szerint dallamcsúcsos vizsgálatokat is végezni a diftongus jellegének meghatározásában. Az, hogy a kérdő mondatban (*Hoztatok drótot?*) a diftongusnak melyik tagján van a dallamcsúcs (*druót*ot vagy *druót*ot), feltétlenül megmutatja, melyik a diftongus magja, magánhangzós eleme. Nem tud azonban egyetérteni a hozzászóló Laziczius bírálatának több pontjával és egyáltalában a bírálat különös módjával. Közel jár a nominalizmushoz, mikor Laziczius egy-egy műszót (pl. „realizáció”) a korábbi definíciójuk miatt üldöz, s nem gondol arra, hogy a régi szakkifejezéshez új definíciót is lehet fűzni. S ha valaki nem úgy használja a műszót, ahogy eddig használták, abból még korántsem lehet azt a következtetést levonni, hogy nem ért a nyelvtudományhoz. Aztán Laziczius véleményéből valami olyan felfogás olvasható ki, hogy csak lezárt és végleg megoldott vizsgálatoknak van tudományos értékük. Ezzel szemben természetes, hogy amikor új típusú vizsgálatokat kezd valaki, azok a vizsgálatok nem zárulhatnak le rögtön, s a szűkebb anyag alapján végzett méréseknek és következtetéseknek is megvan a maguk jelentősége a tudományban.

Hegedüs Lajos elismerte válaszában, hogy a szubjektív elemek bizonyos mértékben kiküszöbölendők. Másrészt azonban az objektív mérés eredményeit mindig a szubjektív érzékelés eredményeivel kell összevetni. Természetesen a kutató nem támaszkodhatik csupán a maga egyéni érzékelésére, hanem a nyelvközösség átlagérzékelési formáját kell megtalálni. Így van ez nemcsak a diftongusvizsgálatokban, hanem a hangszín-érzékelésben és más hangtulajdonságok érzékelésében is. Igen hasznosnak tartja és későbbi vizsgálataiban értékesíteni is fogja Demének az intonáció szerepéről elmondott véleményét. A melodikus kulminációs pontok valóban értékes felvilágosítást nyújthatnak a kulminációba eső diftongus elemeinek egymáshoz való viszonyáról.

Az elnök kérdésére Benkő Loránd opponens kijelentette, hogy a jelölt válaszát elfogadja. Gáldi László opponens bizonyos fenntartásokkal szintén elfogadta a választ. Megjegyzései a következők. Hegedüs a terminológiai vitában (beszédhelyzet, emfatikum, realizáció) rámutatott volna Laziczius felfogásának tudománytörténeti előzményeire. Ami a „beszédhelyzet” körüli véleménykülönbséget illeti, itt az a fontos, hogy Laziczius a bühleri rendszerben mozog, s nála a szituáció a mutatómezővel azonos: ezért tiltakozik annak fonetikai eszközökkel való felvehetősége ellen. Az „emfatikum” terminus használatának kérdésében ott kellett volna megkeresni Laziczius álláspontjának gyökerét, hogy van neki az emfatikumról egy régebbi cikke; márpedig Laziczius szerint csak egyféle terminológia lehetséges, s ha valaki másképpen használja a terminusokat, mint ő, akkor az tudománytalanul jár el. Végül nem lényegtelen az sem, hogy Lazicziusnak a „realizáció” terminusról vallott nézete a Travaux IV. kötetével tart igen mély genealógiai rokonságot. Különbözik ő — Gáldi — is használja a „realizáció” szót metrikai kérdésekben. Ami a szünetméréseket illeti, ismételten felhívja Hegedüs figyelmét Lote szünetméréseinek jelentőségére. Azzal kapcsolatban pedig, hogy a múltból is meg fogunk tudni valamit a szünetekről, utal arra, hogy voltak olyan zenei törekvések, amelyek a nyelvi hanglegjtés saját-

ságait próbálták zenei eszközökkel kifejezni. Nem tud viszont egyetérteni Hegedűsnek azzal a kijelentésével, hogy „régén” a formák egyszerűbbek voltak, és a nyelvfejlődés folyamán váltak bonyolultabbakká. Ilyen sommás fogalmazással nem lehet ezt a kérdést elintézni. Szóba kerültek a vita folyamán az olasz nyelv ingadozó diftongusai. Ehhez további adalékokat említ. Az olasz verstanban „sineresi-dieresi” néven ismeretes az a jelenség, hogy a költő ugyanazt az egymás mellett levő két magánhangzót funkcionális okokból vagy egy szótagba vonja, vagy nem. Dantéra vonatkozólag vannak e téren kiváló részletkutatások. A franciában Vendryès (*Phonologie du Langage Poétique*) szól a *suave* szónak ingadozó ejtismódjáról. Persze, tudni kell, hogy itt nem önkényről van szó: a költői mondanivaló szempontjából adott helyzetben csak az egyik realizáció fogadható el.

A mindvégig magas színvonalú vita ezzel lezárult. A bizottság határozathozatalra vonult vissza. Szünet után B á r c z i G é z a elnök kihirdette a bizottság határozatát: egyhangúlag javasolja a kandidátusi fokozat odaítélését Hegedűs Lajosnak. A határozat megállapítja, hogy Hegedűs Lajos disszertációja értékes kezdeményezés a kísérleti fonetikanak nyelvjárási és köznyelvi problémák megoldására való felhasználása szempontjából. A munka ugyan éppen újszerűsége miatt nem hozhatott mindenütt szilárd eredményeket, és több megállapítása nem minden szakember számára megnyugtató, azonban egyrészt gyümölcsöző indítás, másrészt mind a probléma-kitűzés, mind a még egyébként csiszolható eljárás, mind pedig a becses következtetések, eredmények jelentékeny száma a disszertációt értékes tudományos munkává avatja, és Hegedűs gazdag eddigi munkásságával együtt — de anélkül is — szerzőjét a kandidátusi fokozatra méltóvá teszi.

A vitát összefoglalta:

Papp István,

a bizottság titkára

KIRÁLY PÉTER

„A KELETSLZOVÁK NYELVJÁRÁS NYOMTATOTT EMLÉKEI” CÍMŰ KANDIDÁTUSI DISSZERTÁCIÓJÁNAK VITÁJA

A Tudományos Minősítő Bizottság 1955. március 30-án tartotta KIRÁLY PÉTER „A keletslzovák nyelvjárás nyomtatott emlékei” című kandidátusi értekezésének nyilvános vitáját. A bíráló bizottság elnöki tisztét TAMÁS LAJOS levelező tag töltötte be, titkára SULÁN BÉLA, a nyelvtudományok kandidátusa, — tagjai pedig GÁLDI LÁSZLÓ, a nyelvtudományok doktora, valamint HAJDÚ PÉTER és MOÓR ELEMÉR, a nyelvtudományok kandidátusai voltak. A disszertáció opponenseiként KNIEZSA ISTVÁN akadémikus és HADROVICS LÁSZLÓ levelező tag léptek fel.

Az elnök megnyitó szavai után a titkár ismertette KIRÁLY PÉTER jelölt életrajzát és tudományos munkásságát. Ezután a jelölt kifejtette disszertációjának főbb téziseit. Minthogy a tézisek — a szabályoknak megfelelően — már a vita előtt nyomtatásban a vita résztvevőinek rendelkezésére álltak, valamint az értekezés is már korábban könyvalakban megjelent (1. Király Péter: A keletslzovák nyelvjárás nyomtatott emlékei, Akadémiai kiadó, Bp. 1953.), itt nem térünk ki ismertetésükre.

Knieszsa István akadémikus opponensi véleményének felépítésében a disszertáció szerkezetét követi. Mindenekelőtt méltányolja azt az alapos kutatómunkát, amit a jelölt a forrásanyag feltárásával, a névtelenül megjelent öt mű szerzőjének megállapításával, a tárgyalt könyvek forrásának felderítésével elvégzett. Király Péter művének „A keletslzovák irodalom kezdetei és továbbfejlődése” című részét irodalomtörténeti szempontból értékes fejezetnek tartja. Opponensi véleményének jelentősebb részét természetesen a keletslzovák nyelvjárás nyomtatott emlékeinek nyelvét tárgyaló fejezeteknek szenteli.

Helyesli a jelöltnek azt a megállapítását, hogy a tárgyalt öt mű málcai nyelvjárásban íródott, de sajnálja, hogy a málcai nyelvjárás leírásának csupán vázlatát tette itt közzé, noha a jelölt ezt a kérdést már korábban igen alaposan kidolgozta. Az értekezésben feldolgozott keletslzovák nyelvjárású emlékek helyesírásának meglehetősen kialakultsága Knieszsa akadémikus szerint arra vall, hogy e művek szerzői már egy korábban létrejött keletslzovák nyelvjárású kálvinista írásbeliség hagyományaira támaszkodtak. Knieszsa szerint Jessenius nem lehetett ennek az irodalomnak legrégibb kezdeményezője, hiszen ő cseh származású lévén (híres cseh exuláns család sarja volt) a cseh helyesírást jól ismerhette, és így aligha tehető fel az, hogy a különböző olyan szlovák hangok (különösen az š és ž) jelölésére, amelyeket a korabeli magyar helyesírás rendszeresen nem különböztetett meg, — nem alkalmazta volna természetszerűleg a cseh írásmódot. JESSENIUS azonban következe-

tesen a magyar helyesírást használja, ami csak régibb hagyomány meglétével magyarázható.

Király Péter ama felfogását, mely szerint a magánhangzók kvantitásának e nyelvemlékekben meglevő, többé-kevésbé következetes jelölése a cseh származású Jesseniusnál cseh, illetve a Pozsony megyei eredetű Spáczaynál nyugati szlovák sajtóság lehet, minthogy a mai keleti szlovákban ez a megkülönböztetés nem létezik, — Kniezsa nem tartja elfogadhatónak és azt a nézetét szegezi szembe vele, hogy az ezekben az emlékekben hosszúnak jelölt magánhangzók az egykor kétségtelenül megvolt hosszú magánhangzók utolsó nyomait őrzik, vagyis hogy a kvantitáskülönbségnek e nyelvemlékekben található jelei a korábbi keleti szlovák nyelvjárásban még valóban megvolt kvantitáskülönbségeket jelölik; következésképp az egyes művekben e tekintetben található ingadozások azt mutatják, hogy a hosszú magánhangzók rövidülése nem egy csapásra és nem mindenütt egyszerre zajlott le, illetve azt, hogy a kvantitás a szóban forgó művek megírása idején a keletiszlovákban már ingadozott. Ezt a feltevést az is erősíti, hogy „a kvantitáskülönbségek kiveszésének kora ugyanis teljesen ismeretlen”, hogy „mivel ... a szlavisztikában a kor kérdését általában nem szokás firtatni, hallgatólagos megegyezéssel a mai állapotokat általában többszáz éveseknek szokás tekinteni.” Mindezen körülmények ellenére Kniezsa akadémikus maga is hangsúlyozta, hogy felfogása nem tart igényt arra, hogy egyedül helyesként fogadtassék el, de Király Péter magyarázata mellett ezt is olyan megoldási lehetőségnek tekinti, amely behatóbb vizsgálatot érdemelne.

Az értekezésnek a tárgyalt nyelvemlékek hangtani és alaktani jelenségeivel foglalkozó részével Kniezsa akadémikus általában egyetértett, a részleteket illetően azonban több ellenvetést tett. Ezek közül elvi-módszertani szempontból a legfontosabb az, hogy Kniezsa akadémikus helyteleníti a jelöltnek azt az eljárását, miszerint mind a hangtani, mind az alaktani részben a csehből valóknak minősíti azokat a jelenségeket, amelyek a keleti szlovákban ma ismeretlenek. Ezek nagy részéről Kniezsa akadémikus megállapítja, hogy nem cseh eredetűek (olyan értelemben, hogy nem a szerző cseh irodalmi műveltségének tanújelei), hanem egyszerű archaizmusok, amelyek e művek keletkezésekor még éltek, illetve élhettek a keleti szlovákban. mindenesetre az, hogy egy-egy jelenség *ma* az illető nyelvjárásban ismeretlen, még nem bizonyíték az idegenből való átvétel mellett, ha a jelenség nyelvtörténetileg az adott nyelvjárásban is bizonyítható, illetve bevezethető.

Kniezsa akadémikus a jelöltnek a tárgyalt nyelvemlékek szókincsének feldolgozására irányuló törekvését bátor kezdeményezésnek, illetve az értekezés kereteit meghaladó kísérletnek tartja, hiszen ezen a téren még az alapok sincsenek lerakva a szakirodalomban.

Összefoglalva: Kniezsa akadémikus Király Péter kandidátusi érkezését rendkívül alaposan végzett kutatómunka eredményének tekinti, mely véglegesen megoldotta a zempléni református szlovák írásbeliség legfontosabb részleteit és számos ezekhez kapcsolódó további részletkérdés feldolgozására ösztönöz. Mindezek alapján a jelöltet a legnagyobb mértékben alkalmasnak tartja a kandidátusi fokozat elnyerésére.

Hadrovics László levelező tag, opponens, előjáróban leszögezi, hogy a jelölt a keletiszlovák emlékek feldolgozását mind irodalomtörténeti, mind nyelvészeti szempontból „igen gondosan és kitűnő hozzáértéssel végezte

el, s ezzel a szlavisztikának igen komoly szolgálatot tett", majd ismerteti az értekezés mindkét részéhez kapcsolódó észrevételeit, bíráló megjegyzéseit.

Elismerve az első részben foglalt kétségtelen eredményeket és a jelölt széleskörű, alapos kutatómunkáját, a mű elején hiányolja a keletiszlovák nyelvjárasterület rövid ismertetését. Ugyancsak hiányolja, hogy a jelölt művének első részében nem tesz említést két hasonló jellegű XVIII. századi magyarországi szláv regionális irodalmi törekvről (a magyarországi horvát és szlovén könyvek kiadásáról). Szerinte ez az összehasonlítás „egyrészt megmutatja, hogy a keletiszlovák törekvés nem elszigetelt jelenség, de másrészt azt is mutatja, hogy a népnyelv felkarolásából, a helyi dialektusban kiadott néhány vallásos könyvből nem következethetünk valami messzemenő jellegű megmozdulásra, vagy éppenséggel — hacsak közvetve is — a Habsburgok, illetve ezek kiszolgálói ellen folytatott harcra, mint azt a szerző teszi." Leszögezi, hogy a jelöltnek ilyen irányú következtetéseit még az értekezésben olvasható igen óvatos fogalmazásban is „túlzottnak, erőltetettnek" tartja, hiszen — szerinte — az ugyanebben az időben a nyugat-magyarországi horvátoknál és vendeknél ismert hasonló irodalmi kezdeményezés éppen azt bizonyítja, hogy „az ilyenfajta könyvkiadás egymagában még nem tekinthető politikai jelentőségű törekvésnek. Más volna természetesen a helyzet, ha e könyvek között esetleg protestáns egyháztörténeti művek, polemikus munkák vagy olyan prédikációk lennének, amelyekből esetleg bizonyos politikai tendenciát is ki lehetne olvasni. Ilyenek azonban nincsenek."

Az értekezés második részéhez, a keletiszlovák nyelvemlékek nyelvészeti feldolgozásához, Hadrovics László nem fűz érdemi ellenvetéseket. Kiemeli itt is a jelölt szemmel látható alaposságát, kitűnő felkészültségét és széleskörű tájékozottságát a szlovák nyelvtörténetben és a mai szlovák nyelvjárásokban. A mű eme részének belső szerkezetére vonatkozólag azonban több bíráló megjegyzést tesz: legfőképpen azt helyteleníti, hogy a jelölt a nyelvi sajátságok leírásában és elemzésében „nem a jelenségek, hanem a könyvek szerint halad...", ami az áttekinthetőség rovására megy és a tárgyalást fölöslegesen terjengőssé teszi." Kifogásolja a jelöltnek az egyes nyelvi jelenségeken belül egy-egy forrás adatainak felsorolásában követett módszerét is, mely arra vall, hogy a „szerző lemondott mindenféle adatrendezési kísérletről s általában ahogy a források lapszámai egymás után következnek, úgy állnak egymás mellett az adatok. Emiatt megtörténik, hogy azonos szóalakok egy forrás keretén belül is szükségtelenül megismétlődnek... Másrészt összetartozó jelenségek ezáltal szétszóródnak." De befejezésül Hadrovics László hangsúlyozza, hogy mindezek a formai jellegű megjegyzései „nem teszik kétséggé a szerző munkájának lényegi érdemét. Király Péter mind a történeti adatok feltárásában, mind a nyelvi feldolgozásban olyan derekas munkát végzett, amely őt feltétlenül méltóvá teszi a kandidátusi fokozat elnyerésére.

*

Az elnök megnyitja a vitát. Az elnöknek az esetleges romániai irodalmi párhuzamokra vonatkozó kérdése után Angyal Endre és Boros Imre aspiráns tesznek fel kérdéseket a jelöltnek arról, nem tartaná-e szükségesnek a keletiszlovák nyelv történeti feldolgozását, továbbá a két évvel ezelőtt Olmützben lezajlott csehszlovák nyelvészkongresszuson a keletiszlovák

nyelvjárásról lefolyt vita figyelembevételét ; illetve arról, hogy mennyire lehettek nyomdatechnikai okai (pl. csak magyar betűtípus megléte az akkori debreceni nyomdában) annak, hogy a vizsgált keletiszlovák nyelvemlékek a magyar helyesírást használták. E kérdéseket a jelölt kielégítő módon megválaszolja.

A hozzászólások során Gáldi László felhívja a figyelmet arra, hogy a Debreceni Grammatika szövegtő részének tanúbizonysága szerint Debrecenben a XVIII. század végén tovább foglalkoztak a szlovák nyelvjárásokkal. Külön megvizsgálandónak tartja egyrészt azt, hogy a Debrecenben tanult szlovák protestánsok nem folytatták-e az értekezésben tárgyalt keletiszlovák nyelvjárási irodalmi hagyományt, másrészt azt, hogy a Debreceni Grammatika szerzői nem a debreceni szlovák református írásbeliségnek nyelvét használják-e. Angyal Endre az eddigi kutatások alapján úgy látja, „hogy vannak bizonyos szálak, amelyek a debreceni református kollégiumot összefűzik a szláv világgal, a szláv protestantizmussal, sőt talán a görögkeleti szlávssággal is”, de az e kérdésekben való biztos állásfoglaláshoz még további, Király Péter munkájához hasonló, kutatások szükségesek.

Király Péter a hozzászólásokkal egyetért, Gáldi Lászlónak a Debreceni Grammatika szövegtő részével kapcsolatos feltevésére azonban megjegyzi, lehetséges az is, hogy a Grammatika írói a szövegtő résznél valamilyen cseh szótárt használtak fel, hiszen a Debreceni Grammatika készítése idején már sok cseh szótár volt. Az opponensek véleményével általában egyetért, hangsúlyozza, hogy az opponensek, különösen Kniezsa akadémikus, több fontos és megdöbbentő szempontra hívták fel figyelmét. Teljesen újszerűnek és igen jelentősnek tartja Kniezsa akadémikusnak azt a gondolatát, hogy a disszertációban vizsgált művek egyes olyan nyelvi sajátosságai, amelyeket ő cseh hatásként fogott fel, e művek megírásakor a keleti szlovákban még éltek, illetve archaizmusként továbbéltek. Elismeri, hogy értekezése második részének Hadrovicstól kifogásolt szerkezeti felépítése valóban zavarja az anyag áttekintését, de megjegyzi, hogy ugyanakkor „nyitva hagyja az utat a további kutatások számára”. Nem tud viszont egyetérteni Hadrovics Lászlónak azzal az elvi jellegű megállapításával, hogy „a népnyelv felkarolásából a helyi dialektusban kiadott néhány vallásos könyvből” nem lehet társadalmi-politikai jellegű megmozdulásra következtetni. Alapvetően helytelen az a felfogás, mely szerint az egyházi irodalom, illetve annak nem polemikus tartalmú termékei, csupán a hitélet alapján, pusztán hitbuzgalmi céllal jönnek létre, minthogy a vallási, illetve egyházi mozgalmak mindig az adott társadalmi-politikai élet talaján keletkeznek és fő vonásaikban a gazdasági alap határozza meg őket.

Az opponensek és a jelenlevők a jelölt válaszát kielégítőnek tartották.

*

A vita lezárása után a bíráló bizottság tanácskozássra vonult vissza. Rövid szünet után az ülés a bíráló bizottság alábbi határozatának felolvasásával ért véget :

„A bíráló bizottság megállapította, hogy a jelölt a szlavisztikának egy eddig teljesen elhanyagolt területét tárta fel. A nyelvészeti feldolgozáson túlmenően a keletiszlovák protestáns könyvek kiadásának történeti és irodalomtörténeti alapjait is eredményesen világította meg. Mind a történeti

adatok feltárásában, mind a nyelvészeti feldolgozásban olyan derekas munkát végzett, mely őt feltétlenül méltóvá teszi a kandidátusi fokozat elnyerésére. E munkája óta is számos értékes adalékkal gazdagította a hazai szlavisztikát. Mindezek alapján a bíráló bizottság *egyhangúlag* javasolja a Tudományos Minősítő Bizottságnak, hogy Király Péter részére a kandidátusi fokozat odaitéltessék.”

A vitát összefoglalta:

Sulán Béla,

a bíráló bizottság titkára

SZ. KISPÁL MAGDOLNA

„A MANYSI IGENÉV MONDATTANA”

CÍMŰ KANDIDÁTUSI DISSZERTÁCIÓJÁNAK VITÁJA

A TMB 1955. április 12-én tartotta Sz. Kispál Magdolna „A manyisi igenév mondattana” című kandidátusi értekezésének nyilvános vitáját. A bíráló bizottság elnöki tisztét Lakó György lev. tag, titkári teendőit Hajdú Péter, a nyelvtud. kandidátusa látta el. A bizottság tagjai Mészöly Gedeon, a nyelvtud. doktora, N. Sebestyén Irén, a nyelvtud. kandidátusa és Korompay Bertalan, a nyelvtud. kandidátusa voltak. A dolgozat opponenseiként Fokos-Fuchs Dávid és Kálmán Béla, a nyelvtud. kandidátusai működtek közre.

A vita megnyitása után a titkár felolvasta a jelölt életrajzát, majd Kispál Magdolna ismertette disszertációjának téziseit.

Az opponensek közül elsőnek Fokos-Fuchs Dávid adta elő jelentését. Rámutatott arra, hogy a szerző módszeresen és eredményesen hajtotta végre feladatát. Noha értekezésének témája több ízben és az itteninél szélesebb összehasonlító alapon tárgyalatott már az eddigi szakirodalomban, a szerző által feldolgozott új manyisi anyag, valamint az újabb alak- és mondat-tani kutatások lehetővé tették számára, hogy új eredményeket érjen el. Ezek az új eredmények főleg a határozói szerepű igenevekre vonatkoznak. Felfogása szerint a határozói szerepű igenevek eredetileg is egyszerű, névszói bővítmények voltak (tehát nem önálló — s később bővítménnyé vált — mondatok). Kispál Magdolnának ilyen eredményei az eddigi kutatók véleményével összhangban állanak. Helytelenítette a bíráló, hogy Kispál M. néha a kelle-ténél többet épít a fordításra, s így olykor nem a manyisi szerkezetben megnyilvánuló szemléletet érzékelteti. Ezzel együtt jár a dolgozatnak egy másik gyöngéje, hogy néha nem teljesen egységes a tárgyalásmód. Kíváncsnak tartotta volna az opponens, ha Kispál M. értekezése az alaktani szempontok-nak nagyobb figyelembevételével készült volna el (helyes lett volna pl. az alakváltozatok nyelvjárásonkénti vizsgálata). A dolgozat így több új meg-állapítást tartalmazhatna. Figyelmet érdemelt volna Fokos-Fuchs Dávid szerint az igenevek ragtalan határozói használatának behatóbb megvizsgálása is. Különösen az *-imá* gerundium alakjának a magyarázatánál hiányolta annak a kérdésnek a tisztázását, hogy itt ragos vagy pedig ragtalan alakkal van-e dolgunk. Az opponensi jelentés több kisebb-nagyobb tévedést igazított helyre, s végeredményben megállapította, hogy „a disszertáció tudományos módszerrel dolgozik és a finnugor szintaxis szempontjából helyes és figyelemre méltó eredményekre jut . . .”, így „alkalmas arra, hogy megvédésével a pályázó a kandidátusi fokozatot elnyerhesse”.

Kálmán Béla ezek után következő opponensi jelentésében min denekelőtt a dolgozat leíró jellegét tette szóvá, holott a szerző Reguly szöve-

geinek és a manysi irodalmi nyelvnek a felhasználásával némi történeti perspektívát is adhatott volna dolgozatának.

Az igeneves szerkezetek keletkezésével foglalkozó fejezetnek azt a megállapítását, hogy míg az állítmány határozmányai közül az alany és a tárgy alakult ki először, addig a jelzők és a határozók már eleve bővítémenyként szerepeltek a mondatban, ellentétben állónak látja Ravila Kispál Magdolnától is idézett és elfogadott felfogásával. Ravila szerint ugyanis a predikatív viszony az uráli nyelvekben az attributívból származik.

Az elméleti fejtegetésekben — szerinte — több helyütt is ellentmondás található, és megállapításai nem következnek önként a bemutatott anyagból, nincsenek azzal szerves összefüggésben. Érvei (pl. a határozói szerepű igenevek keletkezéséről) nem mindig meggyőzőek. Az opponens véleménye szerint az a körülmény, hogy az igeneves szerkezetek ragos alakulatok, nem szólnak a szintetikus keletkezés ellen, hiszen akkor a tárgyrag is a tárgy szintetikus eredete ellen szólna. A tárgyat pedig a szerző is szintézissel magyarázza. Ezt a bizonytalanságot fokozza, hogy nem lehet tudni, megállapításait mely esetekben vonatkoztatja a szerző a praeuráli, uráli, finnugor, ugor korra, vagy éppen csak a manysi nyelvre.

Kálmán Béla arra is felhívta a szerző figyelmét, hogy Munkácsi manysi szövegeinek fordítását a szakirodalomban részben Munkácsi maga, részben mások sok helyütt korrigálták. Mondattani vizsgálatokban fontos ezeknek a megjegyzéseknek a figyelembevétele, bár az igeneves szerkezetek mondat-tanát az adott esetben nem érintik. Több apróbb megjegyzést tett még Kálmán B., amelyek azt mutatják, hogy a végső simítás hiányzik a dolgozaton mind a szerkezet, mind az adatok ellenőrzése terén. Kispál Magdolna eddigi munkásságát tekintetbe véve az opponens alkalmasnak tartja az értekezést arra, hogy kandidátusi disszertációként megvitatható legyen.

Az opponensi vélemények elhangzását követően ketten intéztek kérdést a jelölthöz. Lakó György, a bizottság elnöke, a szerzőnek az értekezésében kifejtett ama nézetére vonatkozólag, hogy a mondatrészek közül az alany és a tárgy alakult ki először, azt kérdezte, vajon a szerző szerint az uráli alapnyelv korában voltak-e már határozók. Kelemen József pedig azt a kérdést tette fel, hogy ismer-e a jelölt olyan nyelvet, amelyben az alanyi és a tárgyi viszony megvan, de a határozói viszony még nem fejlődött ki.

Kispál Magdolna Lakó György kérdésére kifejtette, hogy az elsődleges határozók kialakulását az uráli kornak egy későbbi nyelvtörténeti szakaszára helyezi. A második kérdésre tagadó választ adott.

Az elnök felszólítására a hallgatóság közül Lavotha Ödön jelentkezett hozzászólásra. Először a mondat-tani kutatások fontosságáról beszélt, és a jelölt dolgozatával szemben azt hangoztatta, hogy a mondat-tani vizsgálatok is lehetnek annyira egzaktak, mint az alaktaniak. Vitába szállt továbbá a disszertáció egyik tételével, amely szerint az *-ima* képzős igenév funkciója passzívumi. Hivatkozva ennek az igenévképzőnek aktívumot kifejező használatára, lehetségesnek tartja, hogy passzívumi értékét később kapta. A disszzerensnek egyik tételével kapcsolatban azt a gondolatát fejtette ki, hogy az 'akar', 'kell', 'kezd' vagy a 'tud' jelentésű igék és a főnévi igenév kapcsolata együttesen fejezi ki az állítmányt. Az ilyen esetekben a verbum finitum alakok mint segédigék módjelölő szerepben állanak, miképpen a magyar *írhat* alakban a *-hat* formáns is eredetileg önálló igealak volt.

Nem tartja igazolhatónak az alany és tárgy önálló mondatból —

szintetikus úton — való keletkezésének elméletét. Ez a feltevés olyan távoli időbe vezetne, amelyre a manysi nyelv alapján aligha következtethetünk vissza. Végezetül a mondat mibenlétéről fejtette ki felfogását és hangsúlyozta az ábrázolási szándék fontosságát a közlési mellett.

Miután az elnök méltatta még a dolgozat jó stílusát és gondos szerkesztését, Kis p á l M a g d o l n a válaszolt az opponenseknek és a hozzászólóknak.

Először Kálmán Béla bírálatára tette meg észrevételeit. A dolgozatának leíró jellegére vonatkozó megállapítást csak részben tartja helytállónak. Reguly szövegeit tkp. számba vette, de Munkácsi anyagába beolvastva. Elismeri, hogy nem volt helyes ez az eljárása. Ahlqvist szövegeit és az irodalmi nyelvet szándékosan nem vette figyelembe. Az előbbi nem tartja alkalmasnak mondattani vizsgálatokra. Az irodalmi nyelvet azért nem használta fel, mert az eddig főleg fordításokban jelentkezett, és használata egyébként sem nevezhető kiforrottnak.

Nem lát ellentétet Ravila nézete és a dolgozatában kifejtett felfogás között. Véleménye szerint az uráli mondat-értékű attributív szerkezetnek predikatív szerkezetté való átalakulása után keletkezett a mai értelemben vett jelzős szerkezet. Kálmán Bélának arra az észrevételére, hogy a határozói szerepű igenevek nem szintetikus keletkezésére vonatkozó érvei bizonytalanok, bővebben vázolta érvelését. Az opponensi vélemény által kifogásolt egyik bizonyítékot ő sem tartja teljesen meggyőzőnek. Továbbra is fontos érvnek tartja azonban a határozók eredeti bővítmény-volta mellett azt, hogy ezek ragos alakulatok. Nem látja helytállónak az opponensnek azt az eljárását, hogy a tárggyal állítja párhuzamba a ragos határozókat, mert a kettőt több nyelvtörténeti korszak választja el egymástól. A tárgyrag a finnugor nyelvek külön életében, későn kifejlődött elem, míg egyszerű határozóragjaink uráli eredetűek. A tárgy eredetileg jelöletlen lévén, könnyen keletkezettek két önálló mondat szintéziséből tárgyas igenévi szerkezetek. Nem lát okot annak a föltevésére, hogy a határozóknál is megelőzhette a ragos alakot a ragtalan, miként a tárgy esetében. Hiszen még a ragtalan határozók legtöbbje is ragja vesztett.

Ami következtetéseinek kronológiai vonatkozásait illeti, az a véleménye, hogy eredményei általában az uráli kort érintik, amennyiben a manysi nyelv — éppen úgy, mint több más finnugor nyelv — igen alkalmas ilyen ősi jelenségek tanulmányozására. Egyben elismerte, hogy eredményeit szorosabban kell kapcsolnia adattárának vallomásához.

Munkácsi Bernátnak a szövegeivel kapcsolatos jegyzeteit és Munkácsi fordításainak helyreigazításait azért nem idézte, mert a javítások nem érintik az igenév szerepét.

A bírálat kisebb megjegyzéseivel általában egyetért.

Fokos-Fuchs Dávid véleményével is általában egyetért. A bírálatnak ahhoz a megállapításához, hogy lényegében az előző kutatásokkal azonos eredményre jutott, azt jegyzi meg, hogy ez csak a manysi igenév mai mondattani szerepére vonatkozik, k i a l a k u l á s á r a azonban nem. Felfogása e téren eltér Klemmétől, aki szerint az igenévi szerkezetek megkövült névszói állítmányú mondatok. A jelölt kutatásai szerint pedig a határozóként és jelzőként használt igenevek nem önálló mondatból keletkeztek. A határozói szerepű melléknévi igenevek ragos vagy névutós alakulatok, amelyek nem bonthatók fel két egyszerű mondatra.

Igazat adott a bírálónak abban, hogy a kelleténél többet épített a fordításokra. Rámutatott azonban arra, hogy szándékosan járt el így, mert véleménye szerint a gyűjtők ismerhették legjobban a nyelvszokást.

Az *-imə* gerundiumot különböző megfontolások alapján továbbra is ragos alaknak tartja. Indokai a következők: a *-nə* képzős igenév csak lativusi értékben ragtalan (mert a lativusraggal azonos); az inf. alaktanilag tisztázatlan ugyan, de funkciói megegyeznek a *-nə* képzős igenév elsődleges funkcióival; a *-tal* képzős tagadó igenév ragtalanul állapothatározót fejez ki, s végső eleme ablativus-ragnak fogható fel; az *-m* képzős igenév elsősorban időhatározóul szolgál, s ilyenkor ragos vagy névutós, és csak mód- és állapot-határozói funkcióban ragtalan. Feltehetőleg az *-imə* képzős igenév is tartalmaz vagy tartalmazott valamilyen viszonyragot.

A bírálat többi megjegyzését elfogadja.

Lavotha Ödön felszólalására adott válaszában mindenekelőtt azt emelte ki Kispál Magdolna, hogy a nyelvi jelenségek közül a mondat az, amelyik a legtöbb nem materiális elemet tartalmazza; a mondat lényege a valósághoz való viszonyítás.

Az *-ime* képzős alakok aktív használatát az *-m* képzős igenevekkel való keveredés eredményének lehet tekinteni.

Az 'akar', 'kezd' stb. jelentésű igék — ahogy erre dolgozatában is rámutatott — valóban nem teljes értékű igék, hanem mintegy módbeli segédigéknek tekinthetők.

Elismeri, hogy a mondatrészek kialakulásának a menete nem bizonyítható be a maga egészében, de éppen az alany és a tárgy korai kialakulását és elsődlegességét általában nem vonják kétségbe.

Kispál Magdolna válaszát követően az opponensek tettek még egy-két megjegyzést. K á l m á n B é l a helyeslőleg említette meg, hogy a jelölt téziseinek ismertetésében kitért az igenevek irodalmi nyelvi használatára. Ez a rész a dolgozatban eredetileg nem szerepelt: szükségességére opponensi jelentésében mutatott rá. Továbbra is kétségbevonhatónak tartja, hogy egyedül a manysi nyelv mondattana alapján következtetni lehetne az uráli kor nyelvére. A bírálatra adott választ kielégítőnek találja és érdemének tekinti, hogy a szerző éppen azokra a részletekre tért ki, amelyek a dolgozatban félreérthetők vagy hiányosan kidolgozottak voltak.

F o k o s - F u c h s D á v i d úgy látja, hogy ő és Kispál Magdolna kétféleképpen értelmezik Klemm Antalnak az igenévi szerkezetek kialakulásáról vallott felfogását. Nagyon érdekesnek találja a szerzőnek azt a válaszában kifejtett nézetét, hogy az igenevek csak akkor ragtalanok, ha az eredeti képzőben már volt rag is, de nem tudja, teljesen helytálló-e. Nem tartja ősi állapotnak azt, hogy a határozók végén ragok voltak. Véleménye szerint ez a kérdés további kutatásra lenne érdemes.

K i s p á l M a g d o l n a Kálmán Béla utólagos megjegyzéseire válaszulva kifejtette, hogy a manysi nyelv jelenségeit valóban nem lehet közvetlenül visszavezetni az uráli korra, de kétségtelen, hogy az igenévképzők és a határozóragok már az uráli alapnyelvben megvoltak. Fokos-Fuchs Dávid észrevételeire pedig elismerte, hogy a ragtalan határozók kérdésével érdemes lenne foglalkozni. Ő Klemm „Magyar történeti mondattaná”-nak a ragvesz-

tett határozókról szóló véleményét fogadta el, egyébként nem foglalkozott részleteiben ezzel a kérdéssel.

Miután az elnök megállapította, hogy az opponenseket és a jelenlevőket a jelölt válasza kielégítette, a bizottság visszavonult és az alábbi határozatot hozta: „Sz. Kispál Magdolna disszertációjában tanúbizonyságát adta annak, hogy tudományágát és ezen belül most megvitatott értekezése témakörét jól ismeri és önálló tudományos kutató munkára alkalmas. Tájékozott az általános nyelvtudományi irodalomban, fokozottan figyelmet fordít a nyelv és gondolkodás viszonyára és részlet-eredményeit ennek a kérdésnek a szempontjából is igyekszik értékesíteni. A disszertáció tudományos módszerrel készült, és a szerző a finnugor mondattan szempontjából hasznos eredményekre jutott.

Úgy látja azonban a bíráló bizottság, hogy a dolgozatnak fogyatékos-sága az alaktani szempontok nem egészen kielégítő érvényesítése. A szerző egyes elméleti megállapításai nem következnek önként a tárgyalt anyagból, ezért végleges formába öntés előtt a disszertáció megfelelő átdolgozását javasoljuk.

Figyelembe vette azonban a bíráló bizottság Sz. Kispál Magdolna korábbi értékes dolgozatait, kandidátusi értekezésének már említett érdemeit és eredményes egyetemi oktató munkáját.

Mindezek alapján a bíráló bizottság szótöbbséggel (4 : 1) javasolja a Tudományos Minősítő Bizottságnak, hogy a jelöltnek a kandidátusi fokozatot adja meg.”

A vitát összefoglalta :

Hajdú Péter,

a bizottság titkára

AZ OSZTÁLY ÉLETÉBŐL

A FÖLDRAJZINÉV-ÍRÁS TOVÁBBI SZABÁLYAI

„A magyar helyesírás szabályai”-nak 10. kiadása nagy haladást jelentett a földrajzi nevek írásának szabályozása terén is: az 1950. évi 9. kiadás 6 földrajzinév-írási szabályával szemben az 1954. évi 10. kiadás már 23 szabályt tartalmazott e fontos tulajdonnév-csoport helyesírására vonatkozólag. A szabályzat gyakorlati alkalmazása során ennek ellenére számos olyan helyesírási probléma merült föl a földrajzi nevek írása terén, amelyekre nézve a szabályzat nem adott határozott útmutatást. Ez a körülmény mind a nyomdai és kiadói munkában, mind pedig a földrajztudományban és a térképírásban zavarokat okozott, ezért szükségessé vált az eddig még szabályozatlan helyesírási földrajzinév-típusok írásmódjának meghatározása. Annál is inkább dönteni kellett bizonyos kérdésekben, mert az olyan nagy jelentőségű munkálatok, mint a készülő Magyar Enciklopédia, az új iskolai atlaszok stb. erősen megkönnyítették volna a rendezés elmulasztását vagy későbbre halasztását.

Az Akadémia Helyesírási Főbizottsága — a Földrajzi Főbizottsággal való előzetes tárgyalások után — 1956. március 13-án tartott ülésén foglalkozott a földrajzinév-írás újabb szabályainak kérdésével, s a jelzett tárgyban több határozatot hozott.

Mivel a földrajzinév-írás további egységesítése érdekében hozott új szabályok nemcsak egyes szervezetek, hanem a mindennapi írásgyakorlat számára is fontosak, a Helyesírási Főbizottság úgy határozott, hogy a bizottság titkáranak megfogalmazásában közzéteszi őket.

A bizottság azonban meg kívánja jegyezni azt, hogy az itt közzétett kiegészítések nem bírnak — a jelenlegi formában nem is bírhatnak — ugyanazzal a törvényerővel, amivel az AkH. 1954. szabályai. A bizottsági döntések eme nyilvánosságra hozatalának nem annyira a kötelező érvényű szabályozás a célja, hanem inkább a tájékoztatás, tanácsadás. A mindennapi gyakorlat nehézségeit szeretné a bizottság enyhíteni azzal, hogy közreadja azokat az elveket, amelyek a bizottságnak és más illetékes szakembereknek a véleménye szerint biztosítják az eddig még nem szabályozott esetekben is a jelenleg érvényben levő szabályoknak megfelelő írásmódot.

Az eddig még meghatározatlan írásmódú földrajzinév-típusok célszerű írásmódját a Helyesírási Főbizottság említett ülése jegyzőkönyvének kivonataként közöljük. Azok az okok, amelyek alapján a bizottság az egyes szabályokat vagy szabálycsoportokat elfogadta, a „Megjegyzés”-ekben található meg.

A szabályokban például szereplő neveknek földrajztudományi szempontból való helyességét Takács József térképész kartársunk több ízben is volt szíves ellenőrizni. Értékes munkáját e helyt is köszöni a főbizottság.

Előzetes megjegyzés az A és B csoportról

A meghatározatlan írásmódú földrajzi nevek nagyobb része olyan név, amely az AkH. 1954-ben már meghatározott írásmódú földrajzi névnek valamilyen jelzővel való további bővítése révén keletkezett. Helyesírásuk megállapításakor a bizottságot az az elv vezette, hogy az AkH. 1954-ben szereplő földrajzi nevek akkor se változtassák meg írásképiüket, ha bonyolultabb földrajzi névi alakulatok részévé válnak.

A) Országnevek

M e g j e g y z é s: Az AkH. 1954. csak a köznévi elemekből alakuló országnevekkel foglalkozik a 239. pontban. Elrendeli az *ország* szónak a népnévvel való egybeírását (*Magyarország*), a *köztársaság* és a *népköztársaság* szónak a népnévtől való különírását (*Lengyel Népköztársaság*) és példákat ad más köznévi elemekből alakuló országnevek írására (*Amerikai Egyesült Államok*). A példák közül az az alapelv tűnik ki, hogy a több köznévből alakuló országnevek elemeit — az *ország* szót tartalmazókat kivéve — különírjuk egymástól, de természetesen a név minden tagját nagybetűvel kezdjük. Az országnevek írásmódja tehát a több szóból álló intézménynevek írásával egyezik meg (vö. 261. pont), nem pedig a földrajzi neveknek a 247., 248. pontban tárgyalt típusainak helyesírásával. Ez logikus is: az államalakulatok szorosan véve nem földrajzi, hanem politikai fogalmak, tehát jelentésükkel sokkal közelebb állnak az intézménynevekhez, mint a földrajzi nevekhez. Ezt a körülményt figyelembe véve az eddig még meg nem határozott írásmódú országnév-típusokban a következő formákat fogadta el a bizottság:

1. Az olyan országnévet, amely egy egyelemű földrajzi tulajdonnévből (*Guayana, Kongó* stb.) és egy ez elé járuló népnévből áll, a következőképpen írjuk: Az elől álló népnevet nagybetűvel kezdjük, a földrajzi nevet tőle külön írjuk: *Spanyol Guinea, Belga Kongó, Brit Honduras, Francia Guayana* stb. Hasonlóképpen: *Francia Egyenlítői Afrika* stb.

Az ilyen országnév -i képzős származékában a név tagjait kisbetűvel kezdjük, a különírást megtartjuk: *spanyol guineai, belga kongói, brit hondurasi, francia guayanai* stb. Hasonlóképpen: *francia egyenlítői afrikai*.

2. Az olyan országnévet, amely egy kételemű, utótagjában tulajdonnevet tartalmazó összetett földrajzi névből (vö. AkH. 1954. 247. pont: *Észak-Borneó, Nyugat-Afrika* stb.) és egy ez elé járuló népnévből áll, a következőképpen írjuk: A népnévi előtagot nagybetűvel kezdjük, a földrajzi nevet pedig a 247. pontban meghatározott formában kötőjel nélkül utána írjuk: *Francia Nyugat-Afrika: Portugál Kelet-Afrika, Brit Észak-Borneó, Szovjet Közép-Ázsia* stb.

Az ilyen országnév -i képzős származékában a név minden elemét kisbetűvel kezdjük, a különírást és a kötőjelet az alapformának megfelelően megtartjuk: *francia nyugat-afrikai, portugál kelet-afrikai* stb.

3. Az olyan országnévet, amely egy kételemű, előtagjában tulajdonnevet tartalmazó összetett földrajzi névből (vö. AkH. 1954. 248. pont: *Salamon-szigetek* stb.) és egy ez elé járuló népnévből áll, a következőképpen írjuk: A népnévi előtagot nagybetűvel kezdjük, a földrajzi nevet pedig a 248. pontban meghatározott formában kötőjel alkalmazása nélkül utána írjuk: *Brit Salamon-szigetek* stb.

Az ilyen országnév *-i* képzős származékában a tulajdonnévi tag kivételével a tagokat kisbetűvel kezdjük, a különírást és a kötőjelet az alapformának megfelelően megtartjuk: *brit Salamon-szigeteki* stb.

4. Az olyan országnevet, amely egy kételemű, utótagjában tulajdonnevet tartalmazó összetett földrajzi név *-i* képzős származékából (vö. AkH. 1954. 253. pont: *dél-afrikai*) és egy vagy több ez után álló, államalakulatot jelölő köznévből alakul, a következőképpen írjuk: Az egész név első elemét képező kételemű földrajzi névi tagban a kötőjelet megtartjuk, az előtagot nagy-, az utótagot kisbetűvel írjuk, s természetesen nagybetűvel kezdjük az országnévnek nem földrajzi névi, egymástól különírt elemeit is: *Dél-afrikai Unió*.

Az ilyen országnév *-i* képzős származékában a név minden elemét kisbetűvel kezdjük, a különírást és a kötőjelet az alapformának megfelelően megtartjuk: *dél-afrikai uniói* v. *unióbeli*.

5. Abban az esetben, ha a népnév a földrajzi névnek csak alkalmi jelzője, tehát nem a kapcsolat egésze tulajdonnév jellegű, csak a földrajzi nevet írjuk nagy kezdőbetűvel: *(a) finn Karjalában, (a) cseh Sziléziában, (a) francia Svájcban; (a) lengyel Magas-Tátrában; (a) brit Salamon-szigeteken, (az) ausztráliai Új-Guineán; stb.*

M e g j e g y z é s: Az 1–4. kiegészítések a szabályzat 239. pontjában foglalt alapelvek teljes mértékben megfelelnek.

A névnek nagybetűvel való kezdése természetes.

Mivel az olyan alakulatok tagjait, mint amilyenek ezek: *Indonéz Köztársaság, Egyesült Királyság, Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége* stb.; különírjuk egymástól és így alakul az országnév, indokolatlan lett volna kötőjelet alkalmazni az egyéb országnév-típusokban.

Az országnévben szereplő földrajzi nevek írásmódját — a szókép állandósága elvéhez ragaszkodva — meg kellett tartani, de meg általában nem is kívánta semmi sem az eredeti szókép megváltoztatását: a földrajzi név egy tömbként, az egyik egységnek kerül bele az országnévbe.

Az országnév tagjává váló földrajzi nevek írásképeiben csak a *Dél-afrikai Unió* típus esetében következik be változás: a *dél-afrikai* csupa kisbetűs formához viszonyítva a *dél* szót nagy kezdőbetűvel írjuk. Ennek magától értetődő, szükségszerű oka az, hogy ez a szó áll a tulajdonnév élén, s ezért nagybetűvel kell kezdenünk. Nem kezdhetjük viszont nagybetűvel az alakulat belsejében levő *afrikai* szót, mert szembekerülnénk az alapforma írásképeivel; azt a látszatot keltenénk e szónak nagybetűs kezdésével, mintha egy *Dél-Afrikai* formából indultunk volna ki.

Az 5. pont megalkotására az állandó, tulajdonnévi jellegű országnevek és az alkalmi, egészükben nem tulajdonnévi szókapcsolatok elhatárolása végett volt szükség.

Az *-i* képzős országnevekről az AkH. 1954. 256. pontja kimondja, hogy a többelemű országnevek minden egyes tagját kisbetűvel kezdve írjuk (jóllehet a név tagjai nincsenek kötőjellel összekapcsolva), továbbá az intézménynevek *-i* képzős formái írásának is ez a szabálya (vö. 264. pont). Logikusan döntött tehát a bizottság a fenti kis kezdőbetűs, különírt formák mellett. A *brit Salamon-szigeteki* névtípusban azonban a 235. és 254. pont rendelkezései szerint meg kellett tartani a tulajdonnévi tag nagy kezdőbetűjét az országnév *-i* képzős származékában is.

B) Természetföldrajzi elnevezések

Megjegyzés: Az AkH. 1954. földrajzinév-írási szabályaiból az tűnik ki egyik vezérelvként, hogy a két elemből álló földrajzi nevek tagjait kötőjellel kapcsoljuk egymáshoz (vö. 247., 248. pont), vagy kivételesen egybeírjuk őket. Ez az alapelv tehát azt kívánja, hogy az új elemeket is kötőjellel kapcsoljuk az alapul szolgáló földrajzi névhez. Figyelembe véve ezt az irányító elvet, az alábbi szabályokat fogadta el a bizottság:

6. Az olyan földrajzi nevet, amely egy kételemű, előtagjában köznevet, utótagjában tulajdonnevet tartalmazó összetett földrajzi névből (vö. AkH. 1954. 247. pont: *Dél-Wales*, *Új-Zéland* stb.) és egy eléje járuló köznévből tevődik össze, a következőképpen írjuk: A nagybetűvel kezdett köznévi előtagot kötőjellel kapcsoljuk a 247. pontban rögzített formájú (változatlanul nagy kezdőbetűs) földrajzi névi utótaghoz: *Új-Dél-Wales*, *Észak-Új-Zéland*, *Északkelet-Új-Guinea* stb.

Az ilyen földrajzi nevek -i képzős származékában az alapformának megfelelően kötőjellel kapcsolt tagokat kisbetűvel kezdve írjuk: *új-dél-walesi*, *nyugat-új-zélandi* stb.

7. Az olyan földrajzi nevet, amely egy kételemű, előtagjában tulajdonnevet, utótagjában pedig köznevet tartalmazó összetett földrajzi névből (vö. AkH. 1954. 248. pont: *Shetland-szigetek* stb.) és egy ez elé járuló köznévből tevődik össze, a következőképpen írjuk: A köznévi előtagot nagybetűvel kezdjük, a földrajzi nevet pedig a 248. pontban rögzített formában kötőjellel kapcsoljuk hozzá: *Déli-Shetland-szigetek*, *Kis-Szunda-szigetek* stb.

Az ilyen földrajzi nevek -i képzős származékában az alapformának megfelelően kötőjellel kapcsolt tagokat — a tulajdonnévi tag kivételével — kisbetűvel kezdve írjuk: *déli-Shetland-szigeteki*, *kis-Szunda-szigeteki* stb.

8. Az olyan földrajzi nevet, amely egy kételemű, mindkét tagjában köznevet tartalmazó összetett földrajzi névből (vö. AkH. 1954. 248. pont: *Fríz-szigetek*, *Ausztráliai-öböl* stb.) és egy eléje járuló köznévből tevődik össze, a következőképpen írjuk: A nagybetűvel kezdett köznévi előtagot kötőjellel kapcsoljuk a 248. pontban rögzített formájú (változatlanul nagy kezdőbetűs) földrajzi névi utótaghoz: *Északi-Fríz-szigetek*, *Nagy-Ausztráliai-öböl* stb.

Az ilyen, csupa köznévi elemekből álló alakulat -i képzős származékában az alapformának megfelelően kötőjellel kapcsolt tagokat kisbetűvel kezdve írjuk: *északi-fríz-szigeteki*, *nagy-auztráliai-öböli* stb.

9. Az olyan földrajzi nevet, amely egy kételemű, utótagjában többnyire tulajdonnevet tartalmazó összetett földrajzi név -i képzős származékából (vö. AkH. 1954. 253. pont: *nyugat-szibériai* stb.) és egy ez után álló köznévből alakul, a következőképpen írjuk: A nagybetűvel kezdett első taghoz a többi tagokat kisbetűvel kezdve kötőjellel kapcsoljuk: *Nyugat-szibériai-alföld*, *Dél-kínai-tenger*, *Kelet-angliai-dombo*k, *Új-szibériai-szigetek* stb.

Az ilyen csupa köznévi elemekből álló alakulat -i képzős származékában az alapformának megfelelően kötőjellel kapcsolt tagokat kisbetűvel kezdve írjuk: *nyugat-szibériai-alföldi*, *dél-kínai-tengeri* stb.

10. Abban az esetben, ha a földrajzi névnek az alakulathoz szervesen hozzá nem tartozó alkalmi jelzője van, csak a földrajzi nevet írjuk nagybetűvel: (a) *régi Dél-Wales*; (a) *trópusi Szunda-szigetek*; (a) *nagy Ausztráliai-öböl*; stb.

M e g j e g y z é s: A név első tagjának nagybetűvel való kezdése nem szorul indokolásra. A 6., 7., 8., 9. névcsoportba tartozó nevekben az új, meghatározó tagnak az alapalakhoz kötőjellel való kapcsolását fentebb már megokoltuk. Világos az is, hogy a földrajzi neveknek a szabályzatban rögzített írásmódjához a szókép állandóságának elve alapján ragaszkodni kell. Külön csak a következő kérdésekről szükséges szólanunk.

A 6. és 8. csoportban (*Új-Dél-Wales, Nagy-Ausztráliai-öböl*) a formális logika szerint nem volna indokolt a név belsejébe kerülő közszó nagybetűs írása (*Dél, Ausztráliai*). Szükségessé teszik viszont a nagybetűs írást a következő körülmények: 1. Mivel a *Dél-Wales, Ausztráliai-öböl* alapformákból indultunk ki, az újabb meghatározóval ellátott formában az alapalak írását a nagybetűk tekintetében is feltétlenül meg kell tartanunk, mert ezzel tudunk visszamutatni a kiindulási alapra. Megkönnyítjük a meglehetősen hosszú szókép értelmi tagolását is; 2. A most bevezetett írásmód szerencsés összhangot biztosít a 7. névcsoporttal (*Dél-Orkney-szigetek*) is; 3. Esztétikailag sem lett volna szerencsés a 6. csoportban egy *Új-dél-Wales* forma bevezetése, s a 8.-ban is tulajdonnévszerűbb a jelenlegi írásmód egy *Nagy-ausztráliai-öböl* írásképnél. Le kellett viszont mondani a 9. típusnak a többiekkel való egységesítéséről: Míg az utóbbiakban a nagybetűvel kezdett *Dél-Wales, Szunda-szigetek, Ausztráliai-öböl* alaptagból való kiindulás szükségessé tette, hogy az alakulat belsejében is megtartsuk az alapul szolgáló földrajzi név nagy kezdőbetűjét, addig az előbbiben (a 9. típusban) indokolatlan lett volna pl. a *dél-kínai* -i képzős származék második tagjának az alapformával ellenkező nagybetűvel való írása az alakulat belsejében. — A 9. típusnak a többitől való eltérését, illetőleg ennek az eltérésnek a szükségességét még a következőkkel is indokolhatjuk: A *Kelet-angliai-dombok* nem olyanféle „változata”, alfaja egy (nem létező) *Angliai-dombok* földrajzi névnek, mint a *Keleti-Kárpátok* a (létező) *Kárpátok* tulajdonnévnek, hanem az AkH. 253. szerint írandó *kelet-angliai* előtagnak és az AkH. 248. szerint csatlakozó *dombok* utótagnak olyan kapcsolata, amilyent a *keleti* előtag és a *tenger* utótag *Keleti-tenger* (vö. AkH. 248.) összetételében figyelhetünk meg. Ugyanez a helyzet a *Dél-kínai-tenger* esetében is. A lényeg tehát az, hogy a többszörös összetételű földrajzi nevek milyen elő- és utótagokra bonthatók. Az *Új-Dél-Wales*, a *Dél-Shetland-szigetek* és a *Nagy-Ausztráliai-öböl* nevekben az utótag összetett (írásmódját az első példában a 247., a másik kettőben a 248. pont, az előtaghoz való kapcsolásának módját pedig mindhárom esetben a 247. pont szabályozza), a *Kelet-angliai-dombok* és a *Dél-kínai-tenger* példában pedig az előtag összetett (írásmódját a 253., illetőleg a 238. pont, az utótag kapcsolásának a módját pedig a 248. pont szabja meg). Ebben van az eltérés oka.

Nem fogadta el a bizottság azt a megoldási lehetőséget, hogy nagyköötőjel alkalmazásával tegyük világosabbá az egyes elemek szorosabb vagy kevésbé szoros egymáshoz tartozását. Például így: *Kis—Bocskay-telep, Északi—Fríz-szigetek, Dél—Kínai-tenger* stb. Elvetette a bizottság azt a javaslatot is, amely szerint a szorosabban összetartozó tagokat egybe kellett volna írni: *Kis-Bocskaytelep, Északi-Fríz-szigetek, Délkínai-tenger*. A bizottság e döntésének okai a következők: A nagyköötőjel alkalmazását elvi okok teszik lehetetlenné: A nagyköötőjel funkciója mellérendelő viszonyban levő tagok kapcsolása, az idézett típusokban viszont alárendelő az egyes tagok szerkezeti összefüggése, tehát kiesnek a nagyköötőjel funkcióköréből. Mindkét írásmód meghamisította volna az alaptag eredeti írásképét, a visszakövetkeztetést lehetetlenné tette

volna a *Bocskay-telep*, *Fríz-szigetek*, *dél-kínai* formára. A szókép állandóságának elvén is csorba esett volna. Sok esetben lehetetlen írásképet eredményezett volna az egybeírás (*Kis-Szentbernáthágó* stb.). Végül: laikusok tömérdek hibát követtek volna el azzal, hogy rossz helyre tették volna a nagyködőjelet (*Nagy-Ausztráliai-öböl*), vagy pedig nem együvé tartozó tagokat írtak volna egybe (*Északifríz-szigetek*), amikor kétféle megoldás is lehetséges. Mindezek a körülmények rendkívül megnehezítették volna a földrajzi nevek írását, ezért döntött a bizottság az ismertetett formák mellett.

Az -i képzős alakulatok írásmódja logikusan következik az AkH. elveiből: Az -i melléknévképző kezdőbetű-kicsinyítő erejét a név minden tagjában érvényesíteni kellett. Egyedül a 7. csoport tulajdonnévi tagjában nem, itt a nagybetűt meg kellett tartanunk (vö. 235. és 254. pont), mint azt a 4. országnév-típusunkban is tettük. Az egyetlen érv, ami a *kis-Szunda-szigeteki* írásmód ellen szól, esztétikai: nem szerencsés a kisbetűs kezdés után a nagybetűs tulajdonnévi tag, aztán újra kisbetűs szókezdő következése. Ezt a szempontot azonban figyelmen kívül kellett hagyni az érvényben levő szabályok következetes alkalmazásának kedvéért.

Az AkH. 1954. szabályait és a rájuk épülő eddig tárgyalt új írásmódokat a következő táblázat szemlélteti:

Országnevek :	Természet földrajzi nevek :
Kongó	Wales
1. <i>Belga Kongó</i> : Nyugat-Afrika	Dél-Wales
2. <i>Francia Nyugat-Afrika</i>	6. <i>Új-Dél-Wales</i>
szigetek	szigetek
Salamon-szigetek	Szunda-szigetek
3. <i>Brit Salamon-szigetek</i>	7. <i>Kis-Szunda-szigetek</i>
államok	öböl
Egyesült Királyság	Ausztráliai-öböl
Amerikai Egyesült Államok	8. <i>Nagy-Ausztráliai-öböl</i>
unió	tenger
dél-afrikai	dél-kínai
4. <i>Dél-afrikai Unió</i>	9. <i>Dél-kínai-tenger</i>

C) Szabálykiegészítések

M e g j e g y z é s : Az AkH. 1954. földrajzi névi szabályaiban előfordul néhányszor, hogy külön szabály nélkül szerepelnek egyes írásformák. A bizottság jónak látta ezekben az esetekben pontos szabályba rögzíteni a követendő írásmódot.

II. Az AkH. 1954. 248. pontja azoknak a két fő elemből álló földrajzi neveknek az írásmódja felől intézkedik, amelyeknek első tagja tulajdonnév vagy köznév, második tagja pedig köznév (*Fülöp-szigetek*, *Lars Christensen-föld*; *Csendes-óceán*; stb.).

Vannak azonban olyan nevek is, amelyekben az előtag egy köznévből és egy tőle különírt tulajdonnévből (*Szent Gotthárd*), illetőleg egy tulajdonnévből és egy tőle különírt köznévből (*Maud királyné*) áll, s ehhez a kapcsolathoz járul valamely földrajzi köznév. A 248. pontban van egy ilyen példa:

Szent Gotthárd-hágó. — Mivel ez a névtípus meglehetősen gyakori, külön szabályban is szükséges kimondani, hogy a jelzett típusú nevek előtagjában az alkotó elemeket egymástól külön írjuk, a földrajzi köznévi utótagot pedig kötőjellel kapcsoljuk a két külön elemből álló előtaghoz: *Szent Gotthárd-hágó, II. Haakon-fennsík, VII. Eduard-föld, Astrid hercegnő-part, Maud királyné-hegység*; stb.

Az ilyen típusú nevek *-i* képzős származékát a következőképpen írjuk: Az alapforma írásmódján sem a nevet alkotó tagok kezdőbetűi, sem az egybe-, külön- és kötőjellel írás tekintetében nem változtatunk, az *-i* képzőt a fennálló rendelkezések értelmében közvetlenül hozzáírjuk a köznévi utótaghoz: *Szent Gotthárd-hágói, Maud királyné-földi* stb.

M e g j e g y z é s: A *Szent Gotthárd, Maud királyné* stb. szókapcsolatokat kötőjel nélkül írjuk. Ha ezek egy egységként földrajzi név részévé (előtagjává) lesznek, az elemek különírását meg kell tartanunk. Ha nem így járunk el, hanem a földrajzi név előtagjában a tagok közé kötőjelet tennénk, nem lehetne a földrajzi névből visszakövetkeztetni az eredeti formára. Az előtag nagy és kis kezdőbetűi tekintetében is az alapformához kell igazodnunk az előbb említett ok miatt. — Az *-i* képzős származék írásmódját egyrészt az köti meg, hogy az előtag tulajdonnevet tartalmaz, tehát a 254. pont írásmódját kell követnünk (*Donyec-medencei*), másrészt az előtagban levő különírás teszi lehetetlenné, hogy az *-i* képzős formában az egyes elemeket kis kezdőbetűvel kezdjük (vö. 14. pont, illetőleg AkH. 287. pont).

12. Az AkH. 1954. 259. pontja a nagyköötjel alkalmazásáról szól, de példáiban tartalmazza annak az eddig még külön szabályban meg nem határozott helyesírású névtípusnak az írásmódját is, amelynek első tagja egy két vagy több, eredetileg önálló köznévből álló szókapcsolat, illetőleg két vagy több tulajdonnévből álló és *-i* melléknévképzővel ellátott szerkezet; második tagja pedig egy földrajzi köznévi.

Az idézett szabályzati pont szerint az ilyen nevekben a földrajzi köznévi utótag kivételével az egyes tagokat nagy kezdőbetűvel írjuk, a földrajzi köznevet kötőjellel kapcsoljuk az előtte álló, nagyköötjellel összefűzött tagokhoz: *Cseh—Morva-hegyvidék, Zala—Somogyi-dombság, Kuma—Manicsi-mélyedés, Szmolenszk—Moszkvai-hátság* stb.

Az ilyen alakulat *-i* képzős származékában minden tagot kisbetűvel kezdünk, s az alapforma szerinti kötőjeleket változatlanul megtartjuk: *cseh—morva-hegyvidéki, zala—somogyi-dombsági* stb.

M e g j e g y z é s: A 12. névtípus írásmódjával egy kissé részletesebben kell foglalkoznunk. Úgy véljük, külön bizonyítás nélkül is nyilvánvaló, hogy az egyenrangú elemekből álló *cseh—morva*, illetőleg *zala—somogyi* előtagok elemeit egyforma kezdőbetűikkel kell írunk. Mivel a tulajdonnevet nagybetűvel kell kezdeni, a szópár első tagjának nagy kezdőbetűs írása szükségszerű. Ez a körülmény hozza magával a szervesen kapcsolódó, azonos szerepű második tag nagy kezdőbetűs írását. Az *-i* képzős származékban az egész alakulat melléknévvé válik, ezért a nagybetűket kis kezdőbetűknek kell felváltaniuk. A *cseh—morva* szókapcsolat esetében ezt (a tagok kisbetűs kezdését) nem szükséges bővebben okolgatnunk: mindkét tag melléknév, az *-i* képzős származékban semmiképp sem lennének nagybetűvel írhatók. Problematikus viszont már a *Zala* szó kis kezdőbetűje: az összetett földrajzi nevekben a tulajdonnévi tagok nagy kezdőbetűjét az *-i* képzős származékban is meg szoktuk tartani. Ámde a *Zala* szó — a *Zala—Somogyi-dombság* típus előtagjá-

nak részeként — csak látszólag tulajdonnév, valójában melléknév (= zalai), hiszen az egész előtag nem egyéb, mint a *Zala—Somogy* névkapcsolatnak -i képzős származéka, azaz melléknév, amelynek az írásmódja a 410. pont értelmében (logikusan) *zala—somogyi*. Ez a melléknévi kapcsolat a tulajdonnévbe kerülés által, a fentebb kifejtettek értelmében íratik csak nagy kezdőbetűvel. -i képzős alakulat tagjaként azonban eredeti, melléknévi formáját megillető kisbetűs írásához kell visszatérnünk.

13. Az AkH. 1954. 259. pontjában meghatározott írásmódú névtípus (*Volga—Don-csatorna*) -i képzős származékának írásmódja felől nem rendelkezik a szabályzat.

Az írásforma a 254. pont alapján önként adódik: *Volga—Don-csatornai* (*hajózás*): azaz a nagyköötőjellel kapcsolt tulajdonnévi tagok nagy kezdőbetűs írását megtartjuk, az -i képzős kis kezdőbetűs köznévi utótagot pedig kötőjellel kapcsoljuk.

M e g j e g y z é s: Ez az írásmód logikus alkalmazása a szabályzat rendelkezéseinek, amelyeket eddig is követtünk, például 7. névtípusunk írásmódjának megállapításakor.

14. Az AkH. 1954. 287. pontjában csak példaképpen említ földrajzi neveket is az idegen írásmód szerint írt tulajdonnevek képzős származékai között. Külön, a földrajzinév-írás szabályai között nincsen szabályba rögzítve, hogy mi az eljárás akkor, ha különírt tagokból álló több elemű idegen földrajzi névhez (*Buenos Aires*) -i képző járul.

Az ilyen esetekben az említett szabály értelmében az eredeti nagy kezdőbetűket megtartjuk, s az utolsó elemhez kötőjellel kapcsoljuk a képzőt: *Port Said-i*, *Rio Grande del Norte-i*, *Karlovy Vary-i*, *Rio de Janeiró-i*, *New York-i*, *El-Kudsz es-Serif-i* stb.

M e g j e g y z é s: E névtípus írásmódjára nézve a HIK.-ben már kifejtettük véleményünket (86. lap): a nagybetűs írásmódnak az -i képzős származékban való megtartása szükségszerű következménye annak, hogy el akarjuk kerülni túlságosan hosszú alakulatok létrejöttét (*riodejaneirói*) amelyek meghamisítják az eredeti írásképet, s az alapforma sem következtethető belőlük vissza. Márpedig az alapforma visszakövetkeztethetősége földrajzinév-írásunknak sarkalatos alapelve.

D) Idegen földrajzi nevek

15. A latin betűs írású idegen nyelvekben gyakoriak az olyan földrajzi nevek, amelyek egy szervesen hozzájuk tartozó (esetleg aposztróffal rövidített) névelővel vagy előjáróval kezdődnek. Az ilyen esetekben a névelőt vagy az előjárót is, meg a tulajdonképpeni nevet is — az átadó nyelv helyesírásának rendszerint megfelelően — nagybetűvel kezdve írjuk: *La Spezia*, *Le Havre*, *La Manche*, *The Deeps*, *Los Angeles*, *El Paso*; *L'Isle*; *Des Moines*, *De Soto*, *Van Buren*; stb. Hasonlóan az arabból átírt nevekben: *El-Alamein*, *Es-Sellal*, *Ed-Dámer* stb.

Ha azonban a névelő vagy előjáró egy több tagból álló földrajzi névi alakulat belsejében van, a külföldi helyesírások természetesen kisbetűvel kezdve írják őket. Ezt az eljárást követjük mi is: *Lons-le-Saunier*, *Aix-les-Bains*, *Montceau-les-Mines*; *Cortina d'Ampezzo*, *Lago di Como*, *Ile de Diable*, *Canal du Midi*, *Dives-sur-Mer*, *Rio Grande do Sul*, *Dilhá nad Oravu*, *Drin i Bardhë*, *Frankfurt*.

an der Oder, Berwich-upon-Tweed; stb. Hasonlóan az arabból átírt nevekben: *Tarábulusz es-Sám, El-Kudsz es-Serif, Deir ez-Zór* stb.

Az ilyen alakulatok *-i* képzős származékait aszerint kezdjük kisbetűvel, vagy nagybetűvel, illetőleg aszerint teszünk az *-i* képző elé kötőjelet vagy nem, hogy van-e a név és a névelő között kötőjel. A kötőjellel kapcsolt tagokat kisbetűvel kezdve írjuk, a kötőjelet megtartjuk, s az *-i* képzőt a névhez az AkH. megfelelő szabályai (283., 289.) szerint kapcsoljuk: *lons-le-saunier-i, montceau-les-mines-i; dives-sur-meri*; stb. Hasonlóképpen az arabból átírt nevekben: *el-alameini* stb.

A kötőjel nélküli alakulatokhoz az *-i* képzőt kötőjellel kapcsoljuk, a nagy és kisbetűk tekintetében az alapalak írását nem módosítjuk (vö. AkH. 1954. 287. pont). *La Spezia-i, The Deep-s-i, Los Angeles-i, L'Isle-i; Des Moines-i, Lago di Comó-i, Rio Grande do Sul-i, Frankfurt an der Oder-i; Cortina d'Ampezzo-i* stb. Hasonlóképpen az arabból átírt nevekben: *Tarábulusz es-Sám-i, Deir ez-Zór-i* stb.

A ragoknak a fentebbi típusú nevekhez való hozzáillesztése az AkH. 283. és 289. pontja értelmében történik: *Los Angelesben, a La Manche-ban* stb.

A fentebb meghatározott írásmódok szöveg belsejében is változatlanul megtartandók: *Amikor a hajónk Le Havre-ban kikötött. . . A német támadás El-Alameinnál akadt el. Goethe Frankfurt am Mainban született.* Stb. Helytelen tehát ez az írásmód: *A la Manche partjain* . . .

M e g j e g y z é s: A latin betűkkel írt idegen nevek ékén, illetőleg belsejében levő névelő írásmódját az átadó nép helyesírása eleve megszabja: Az AkH. 1954. 282. pontja kimondja, hogy a latin betűkkel írt tulajdonnevek alakján változtatni nem szabad. A szabályozásra mégis szükség volt, mert a névelőt gyakran nem tekintették írásgyakorlatunkban a név szerves tartozékának, ezért — az idegen írásmódtól is eltérően — kisbetűvel kezdve írták a név elején is. A név belsejében álló névelőnek kisbetűs írása viszont természetes. — Az *-i* képzős származékok írásmódját az AkH. 1954. szabályai eleve meghatározták (vö. 283., 289. pont).

16. Az arabból átírt összetett földrajzi nevek minden lényeges elemét nagybetűvel kezdve egymástól külön írjuk, csupán a névelőt kötjük kötőjel segítségével az utána álló szóhoz: *Bab el-Mandeb, El-Kudsz es-Serif, Rasz Benasz, Maarret en-Numán.*

M e g j e g y z é s: Az átírt arab neveket a több különírt elemből álló latin betűs írású földrajzi nevekhez (*Buenos Aires, New York* stb.) hasonlóan írjuk. A névelő tekintetében azért térünk el a latin betűs nyelvek szokásától (*La Spezia*) és azért teszünk kötőjelet a névelő és a név közé, mert az arab névelő gyakran hasonul az utána következő szó mássalhangzójához. A kapcsolat szervességét a kötőjel jól érzékelteti: *El-Alamein, El-Káhira; de: Ed-Dámer, Deir ez-Zór* stb.

17. A kötőjellel kapcsolt tagokból álló összetett külföldi földrajzi nevekben a kötőjelet megtartjuk: *Chalon-sur-Saône, Lons-le-Saunier; Szir-Darja, Kzil-Orda, Bet-Pak-Dala*; stb.

Az ilyen alakulatok *-i* képzős származékában a kötőjellel kapcsolt alkotó tagokat az AkH. 1954. elveinek megfelelően kisbetűvel kezdve írjuk: *chálons-sur-marne-i, szir-darjai* stb.

18. Az oroszból történő átíráskor az AkH. 1954. rendelkezéseit mindig meg kell tartani. Külön jegyzendő meg, hogy az orosz írás szerint kell eljárni a különírás — egybeírás — kötőjeles írás, a nagy és kis kezdőbetűk terén is: *Belaja Cerkov; Kizilkum; Szir-Darja*; stb.

Az *-i* képzős származékok írásában az AkH. 1954. megfelelő rendelkezései az irányadók: *Belaja Cerkov-i*; *kizilkumi*; *szir-darjai*; stb.

Ha az ilyen nevek összetettek, s az utótagban olyan idegen földrajzi köznév szerepel, amely az alakulat jellegére utal, ezt sem lefordítani, sem pedig a név után magyarul megismételni nem kell: *Szir-Darja* (nem *Szir-folyó* vagy *Szir-Darja folyó*), *Karakum* (nem *Kara-sivatag* vagy *Karakum sivatag*) stb.

Ha mint utójelzőt a név után mégis kitesszük a *tó*, *hegy*, *sivatag* stb. szavakat, az AkH. 1954. 249. pontja értelmében kell eljárni, azaz nem kell kötőjelet tenni a név és utójelzője közé: *(az) Isszik-Kul tó (mellett)*, *(a) Kizilkum sivatag(ban)*.

19. Szigorúan tudományos célokat szolgáló térképeken és szakmunkákban a közvetlenül a kínaiból (az AkH. 1954. 309—312. pont szerint) átírt földrajzi nevek mellett zárójelben szerepeltetni lehet az angol (esetleg egyéb) átírás szerinti formát is, hogy térképeink és szakmunkáink névanyagát a nyugati országokban és Kínában készült latin betűs kiadványok neveivel könnyebben azonosítani lehessen: *Hsincsiang* (*Sinkiang*), *Hangcsou* (*Hangchow*), *Csöcsiang* (*Chekian*), *Fucsien* (*Fukien*) stb.

E) Egyéb kérdések

20. Ha valamely egybeírt összetett földrajzi név első tagját alkalmilag rövidítjük, a rövidített előtag után nem teszünk pontot, és ezt a pont nélküli rövidítést a második taggal egybeírjuk: *Bpest* (= *Budapest*), *Bkenese* (= *Balatonkenese*), *Szhely* (= *Szombathely*), *Nkanizsa* (= *Nagykanizsa*) stb. Ha a második tagot rövidítjük, a rövidített tagot ponttal zárjuk le: *Hajdúszob*. (= *Hajdúszoboszló*), *Sztálinv.* (= *Sztálinváros*), *Martonv.* (= *Martonvásár*) stb.

A kötőjellel írt összetett földrajzi név valamelyik tagját úgy rövidítjük, hogy a ponttal lezárt rövidített taghoz a név nem rövidített tagját kötőjellel kapcsoljuk. Mind a rövidített, mind a nem rövidített tagot aszerint kezdjük kis vagy nagy kezdőbetűvel, hogy a teljes alakulatban milyen betűvel kezdődött: *S.-Körös* (*Sebes-Körös*), *N.-Küküllő* (= *Nagy-Küküllő*), *D.-Kárpátok* (= *Déli-Kárpátok*); *Gyalui-hav.* (= *Gyalui havasok*), *Orkney-szk.* (= *Orkney-szigetek*) stb.

Különírt tagokból álló összetett földrajzi név valamelyik tagjának rövidítése esetén a különírást megtartjuk: *P. Said* (= *Port Said*), *Mt. Blanc* (= *Mont Blanc*), *Ft. Yukon* (= *Fort Yukon*), *New OrL.* (= *New Orleans*), *San Fr.* (= *San Francisco*) stb.

A rövidített formák *-i* képzős származékait a következőképpen írjuk: Ha az előtag van rövidítve, az utótaghoz az *-i* képzőt úgy kapcsoljuk, ahogyan a teljes névhez is kell: *bpesti*, *szhelyi*, *s.-körös*, *d.-kárpátoki*, *P. Said-i*, *Mt. Blanc-i* stb. Ha az utótagot rövidítettük, a ponttal lezárt névhez kötőjellel kapcsoljuk az *-i* képzőt: *martonv.-i*, *sztaálinv.-i*, *gyalui-hav.-i*, *Orkney-szk.-i*, *San Fr.-i* stb.

M e g j e g y z é s: A rövidített formában írt földrajzi nevek írásmódjának fentebbi szabályaihoz különösebb megjegyzést nem kell fűzni. Mint a szabályokból kitűnik, a rendezés fő elve az volt, hogy a rövidített formákból az alapformákat zavartalanul vissza lehessen állítani. Ezt a szabályok lehetővé is teszik. — (csak a rövidített utótagú *-i* képzős nevek esetén (*sztaálinv.-i*, *gyalui-hav.-i*) nem zavartalan a visszakövetkeztetés lehetősége, mert ezek

teljes alakjában kötőjel nélkül kapcsolódik az *-i* képző a névhez: *sztálinvárosi*, *gyalui-havasoki*. Mivel azonban a szabályzat 420. pontja úgy rendelkezik, hogy a toldalékokat a rövidítésekhez kötőjellel kell kapcsolni, más megoldást nem is választhattunk. A kötőjellel való kapcsolást kívánja meg az a körülmény is, hogy az olyan formák, mint *sztálinvi*, *gyalui-havi*, *Orkney-szki* stb. rendkívül zavaróak lennének, szemben a ponttal történő egyértelmű és világos megoldással.

21. A földrajzi nevek *-i* képzős származékához pl. a lakosok, növények, állatok stb. jelölésére szolgáló *-k* többesjelet kötőjel nélkül illesztjük hozzá: *budapestiek*, *belső-ázsiaiak*, *Fülöp-szigetiek*, *északi-fríz-szigetiek*, *Buda környékiek*, *bkeneseiek* stb.

Megjegyzés: A fentebbi szabály célja az, hogy érvényesítse a szókép állandóságának elvét azokkal a törekvésekkel szemben, amelyek a *-k* többesjel esetén való korlátlan egybeírásban és a kis- és nagybetűk összekeverésében nyilvánultak meg (*belsőázsiaiak*, *fülöpszigetiek*, *budakörnyékiek* stb.). A bizottság által elfogadott írásmód lehetővé teszi az alapalaknak a *-k* többesjeles formából való zavartalan visszaállítását is.

F) Gazdaságföldrajzi nevek

22. A gazdaságföldrajzi egységek írásmódja tekintetében a következő elvek az irányadók: A rendszerint több szóból alakuló gazdaságföldrajzi tulajdonneveket az országnevekhez hasonlóan írjuk, azaz a név minden tagját nagybetűvel kezdve külön szóba írjuk, az alkotó elemek közé kötőjelet nem teszünk. Ha a gazdaságföldrajzi tulajdonnév valamelyik tagja földrajzi tulajdonnév, azt az AkH. 1954. megfelelő szabálya szerint vagy a fentebb felsorolt módok valamelyikén kell írni: *Központi Iparvidék*, *Európai Észak*, *Központi Ipari Körzet*, *Közép-dunántúli Iparvidék*, *Szovjet Nyugat-Szibéria*, *Felső-tiszai Körzet* stb.

Ha a gazdaságföldrajzi egység egybeesik valamely földrajzi egységgel, a földrajzi tulajdonnév írásmódját követjük gazdaságföldrajzi vonatkozásban is: *Duna—Tisza köze*, *Kisalföld*, *Mátraalja*, *Nyugat-Szibéria*, *Közép-Donyec-medence*, *Délkelet-Dunántúl* stb.

Az olyan nem tulajdonnévi gazdaságföldrajzi megjelöléseket, mint *kukoricaövezet*, *gyapotövezet*, *kukorica-búza övezet*, *északkelet-franciaországi bányaavidék* stb., természetesen kisbetűvel írjuk.

A gazdaságföldrajzi tulajdonnevek *-i* képzős származékait az országnevek, illetőleg a földrajzi nevek azonos típusai *-i* képzős származékainak mintájára kell írni: *központi iparvidéki*, *európai északi*, *közép-dunántúli iparvidéki*; *Duna—Tisza közi*, *mátraalji*, *nyugat-szibériai*, *közép-Donyec-medencei* stb.

G) Helyeshítés

23. A helyesírási szabályzat szótári részében *dunapart*, *tiszapart*, *dunaparti*, *tiszaparti*, *balatonparti* írásmódok szerepelnek. Ezek a formák ellentmondásban vannak a szabályzat 248. és 254. pontjával, valamint az ezekkel

összhangban levő 234. és 235. ponttal. Bár az idézett írásmódoknak is volna létjogosultságuk, a bizottság szükségesnek látta a szótári rész e néhány szava helyesírásának helyesbítését, hogy a jelzett ellentmondást kiküszöbölje, és különböző zavaroknak elejét vegye. A helyes írásmód tehát: *Duna-part*, *Tisza-part*, *Duna-parti*, *Tisza-parti*, *Balaton-parti*. — Hasonlóképpen írandók ezek az esetek is: *Balaton-part*, *Duna-híd*, *Zagyva-torkolat*; *Nilus-parti*, *Gangesz-parti*; stb. (vö. *Fülöp-szigetek*, *Fülöp-szigeteki*).

A Helyesírási Főbizottság megbízásából

Fábián Pál
a bizottság titkára

A SZLÁV NÉPEK IRODALMA ÉS IRODALOMTUDOMÁNYA
A „FILOLÓGIAI KÖZLÖNY”-BEN ÉS AZ „IRODALMI FIGYELŐ”-BEN*

Szamota István, nyelvtudományunknak tragikus körülmények között, ifjan elhunyt kiváló művelője, az *Egyetemes Philologiai Közlöny* 1891. évfolyamának 575. lapján az egyik szláv (lengyel) tárgyú könyvismertetésében a következőket írja: „... a sötét és legsötétebb Afrikáról a magyar könyvpiacon csaknem évenként jelenik meg egy-egy díszes kiállítású munka; a tőlünk távol eső és ránk nézve semmiféle érdeklődéssel sem bíró világrészről a magyar közönség legalábbis 10 vaskos kötetből szerezhet tájékozást, ellenben a hazánkban élő és a magyar nemzetet köröskörül ölelő szláv nemzetek irodalomtörténetéről még akkora könyv sem jelent meg magyar nyelven, mint akárcsak az egri kis káté, pedig azt hiszem, mindenki habozás nélkül fog válaszolni ezen kérdésemre: mit kellene inkább megismernünk, a távoli világrészeket, vagy pedig a bennünket oly közelről érdeklő szláv nemzeteket? Vajha megjelenék már olyan magyar könyv, melyből mindenki alapos ismereteket szerezhetne a nevezett irodalmak történetéről, így legalább nem kellene bosszankodnunk a lépten-nyomon előforduló baklövéseken.”

Közhely, hogy a múltban nálunk valóban „*Slavica non leguntur*” volt a jelszó. Ma sűrűn szokás emlegetni — a dualizmus korával, majd a Horthy-korszakkal kapcsolatban — ennek az okait. De ha megvizsgáljuk az *Egyetemes Philologiai Közlöny* 66 évfolyamát ebből a szempontból, akkor még az emlegetett rossz helyzet ismeretében is megdöbbenően kell megállapítanunk, hogy Szamota Istvánnak nagyon is igaza volt. Közlönyünknek valóban nagymúltú és a magyar filológiai kutatásnak más szempontból komoly, haladó hagyományát jelentő elődje 66 év alatt mindössze 19 olyan önálló értekezést közölt, amely szláv tárgyú vagy szláv vonatkozású; e 19-ből is 3 nyelvészeti kérdésekkel foglalkozik. Ez azt jelenti, hogy 1—1 szláv irodalmi tárgyú tanulmánynak legfeljebb minden negyedik évben jutott hely. Ha a 16 szóban forgó cikket az egyes szláv nemzetek irodalmai szerint csoportosítjuk, a helyzet még megdöbbentőbb: az *Egyetemes Philologiai Közlöny* 66 évfolyamában *egyetlenegy* önálló értekezés vagy tanulmány sem jelent meg, amely az orosz irodalomtörténet problematikájával foglalkozott volna. De nem foglalkozott a régi *Egyetemes Philologiai Közlöny* önálló tanulmány formájában a cseh irodalommal sem. Még a szlovák, a délszláv és a lengyel irodalom részesült a legjobb bánásmódban 6, 5, illetőleg 4 önálló tanulmánnyal. E sivár kép mellett nem vigasztal meg a könyvismertetések és a kis cikkek (hírek, ill. adatközlések) száma sem: összesen 44. Ebből 13 nyelvészeti tárgyú. Az Egye-

* A két folyóirat más szempontú bemutatására még visszatérünk. — *A szerk.*

temes Philológiai Közlöny 66 év alatt mindössze 31 szláv irodalomelméleti, irodalomtörténeti vagy szépirodalmi művet ismertetett, átlag minden második évben egyet-egyet. Ez talán még az önálló tanulmányokról szóló adatközlésünkénél is tragikusabb eredmény: azt jelenti, hogy filológiai tudományunk nemcsak hogy nem ismerte a szláv nemzetek irodalmát, hanem ignorálta történetírásuk kutatási eredményeit is. A pozitivistádatgyűjtés korszakában csak itt-ott figyeltünk fel a szláv nemzetek szellemi életére s ez csak egyes magánosoknak fájt.

Ha fellapozzuk a megújhodott s a döntő kérdésben: a magyar nép érdekeihez való viszonyulásban a nagy elődnél egészségesebb szempontú *Filológiai Közlöny* első évfolyamát, akkor az első pillantásra azt kell mondanunk, hogy a szláv nemzetekkel, a szláv irodalmakkal és általában a szláv nemzetek kulturális életével való törődés lényegesen megjavult. Az elmúlt rendszerek Magyarországa félt a cári imperializmustól, de félt — persze, egészen más okokból — a Szovjetuniótól is. A múlt magyar tudománya úgy tekintett a körülöttünk, többségükben 1918-ig velünk együtt egy állam területén élő szláv népekre, mint ellenségeinkre, mert nem a magyar és a cseh, szlovák, lengyel, délszláv, bolgár nép közös küzdelmeit, hanem uralkodó osztályaink egymás elleni acsarkodását tartotta szem előtt. A *Filológiai Közlöny* mai szerkesztősége viszont jól tudja, hogy ha magyar nézőpontú egyetemes világirodalmi szemlét akar adni, akkor helyet kell juttatnia a szláv irodalmaknak is. A folyóirat szerkesztői és szerkesztő bizottsága tudatosan, tervszerűen törekedett arra, hogy felszámolja a múlt hiányait ezen a téren is, s hogy ne csak jelszavakkal, hanem a filológiai kutatómunka komoly tetteivel is ápolja a testvérsorsú szláv népekkel a népi demokrácia jegyében szövődő barátságunkat. A szerkesztőknek ez a törekvése már a pusztá statisztikai képből is tükröződik: az első évfolyam kerekén 60 különböző terjedelmű és mind műfajánál, mind pedig tárgyánál fogva változatos közleményéből 17, tehát valamivel kevesebb mint 30% szláv tárgyú. Két-három-négyévenként egy: ez volt a helyzet a múltban; minden harmadik cikk: ez a helyzet ma. Ennek alapján már nemcsak javulásról beszélhetünk, hanem bizonyos fokig arról is, hogy a szlávok irodalmával szemben filológiai tudományunk szemlélete is lényegesen megváltozott. Különösen akkor szembevetendő ez, ha meggondoljuk, hogy a múltban milyen örömdetesesen megnőtt az orosz és a szovjet tanulmányok és cikkek száma: 11, relatíve valamennyi irodalom közül a legnagyobb. Az orosz és szovjet cikkek tematikája is elég változatos: az első évfolyam elvi-esztétikai fejtegetést, verselméleti cikket, irodalmi kézikönyv ismertetését, a magyar és az orosz irodalom kapcsolatait, az orosz irodalomból való fordítás műhelyproblémáit, a mai szovjet irodalom főbb kérdéseit tárgyaló cikkeket közöl. Világos ebből, hogy az orosz, illetőleg a szovjet irodalom megkapta a *Filológiai Közlönyben* is azt a rangot, amely világirodalmi helyzeténél fogva is megilleti.

Kevésbé előnyös a helyzet, ha a többi szláv nemzet irodalmával foglalkozó cikkeket vesszük szemügyre. A *Filológiai Közlöny* első évfolyamában mindössze 3 cikk van a cseh irodalomról, egy a szlovákról, egy a lengyelről és egy általános szláv vonatkozású. Ez utóbbi, valamint egy cseh tárgyú cikk angol, illetőleg cseh eredetiből való fordítás, míg két cseh tanulmányt cseh-szlovákiai szerzőiktől eredeti közlésre kaptunk.

A kétségtelen javulás, sőt szemléletváltozás mellett ez már rámutat szláv tárgyú filológiai kutatómunkánk jelenlegi helyzetének egyik hiányára.

De hogy ezt a hiányt még jobban érzékeltetni tudjuk, egy rövid pillanatra visszatérünk a nagymúltú előddel, az Egyetemes Philológiai Közlönnyel kapcsolatban elmondottakra. Persze, az imperializmus korában az uralkodó osztályoknak a környező szláv népeket elnyomó politikája a filológiai kutatásban is tükröződött: a 66 évfolyamban nem egy szláv tárgyú értekezés, recenzió vagy éppen kis közlemény tanúskodik arról, hogy filológiánk e korban szláv szomszédainknál — ún. „kultúrfölényünk” tudatában — mindenáron a magyar „hatásokat” vadászta, azt kereste, ami önáluk kisebbsrendű s nem azt, ami a magyar kutatók számára kultúrájuk sajátos arcát mutatta be. De e hamis szempontoknál és elveknél van egy még szörnyebb: az elvtelenség, a közöny. A régi Egyetemes Philológiai Közlöny legtöbbször nem a szerkesztők határozott — helyes vagy helytelen — programja alapján közölte szláv vonatkozású cikkeit. Több, tartalmasabb szláv közlemény akkor látott az Egyetemes Philológiai Közlöny hasábjain napvilágot, amikor egy-egy kutató: inkább magánszorgalomból, mint tudatos művelődéspolitikai ösztönzésre valamely szláv irodalommal való foglalkozásra adta a fejét. A tíz ujjunkon lehetne viszont összeszámlálni azoknak a nevét, akik a fásult közöny e korszakában erre a hősi munkára vállalkoztak. *Szamota István, Wagner Lajos*, a tragikus módon, fiatalon elhalt *Hajnal Márton, Bajza József, Kégl Sándor, Pável Ágoston, Szegedy Rezső, Lajti István* viszont megérdemlik, hogy nevüket legalább e rövid vitaelőadásban kegyelettel említsük. Annak viszont, hogy a szláv irodalmakkal való törődés nem kultúrpolitikai célkitűzéseknek, még csak nem is a kor társadalmi sajátosságaiból adódó törekvéseinek, hanem leginkább egyének magánakcióinak az eredménye volt — persze — meglelt a magától értetődő, szomorú következménye: abban a pillanatban, amint valamely szláv szomszédunk irodalmának merész amatőrije kidőlt, megszűnt a szláv tárgyú közlemények sora is, még az addiginál is szörnyűbb vákuum támadt. 1919-től egészen 1928-ig, kilenc teljes esztendőn át az Egyetemes Philológiai Közlöny egyetlenegy szláv tárgyú cikket sem közölt! 1928 után viszont némileg javult a sivár helyzet: a folyóirat akkori szerkesztője törődött azzal, hogy legyen szó a szláv irodalmakról is, egymás után s egyre sűrűbben közölte az akkor fiatal irodalomtörténészek szláv irodalmi tárgyú cikkeit. A húszas évek végén, a harmincas évek elején hagyta el az egyetem padjait az a haladó szellemű gárda, amely a fennálló rendszer nyomása mellett, sőt: annak ellenére rájött a szláv népekkel való foglalkozás szükségességére. Persze, az *Apollo* című folyóirat köré csoportosult nemzedék tagjainál sem beszélhetünk akkor még elvi tisztázottságról, vagy éppen a marxizmus—leninizmus nemzetiségszemléletének vállalásáról; annyiról azonban mindenesetre igen, hogy felismerték: a magyar nép múltja, jelene és jövője éppúgy elképzelhetetlen szláv szomszédaink múltja, jelene és jövője nélkül, mint megfordítva. A szláv irodalomtörténetírás nem egy mai hazai művelője is éppen e generáció tagjai közül került ki.

Igen ám, de a harmincas éveknek — ha nem is szervezett, de a múlthoz képest mégiscsak erőteljesebb — kezdeményezése mind a mai napig nem tudott tervszerűen egységes, munkaközösség- vagy munkaközösségek-meg-érlette, szervezett kutatómunkává kialakulni. Végeredményképpen teljes mértékben még orosz vonatkozásban sem. Az orosz, illetőleg szovjet irodalommal *sokan* foglalkoznak, az orosz irodalom története X. kötetének a 2. számban közölt ismertetéséből kiviláglik, hogy *munkaközösségben* is, mégsem eléggé egységesen és főleg nem eléggé tervszerűen. Ami pedig a szomszédos,

a kisebb szláv nemzetek irodalmával való foglalkozást illeti: annak ellenére, hogy jelentőségét ma már — azt hiszem, kivétel nélkül — mindenki elismeri, e téren még mindig a magánosan és éppen ezért nagyjából ötletszerűen dolgozónál tartunk. Úgy, mint az Egyetemes Filológiai Közlöny idejében.

Ezen segíteni: a Filológiai Közlöny és az Irodalmi Figyelő szerkesztőségének, valamint az Irodalomtörténeti Intézetnek közös feladata. Nyilvánvalóan nem könnyű feladat, mert nincsen elég szakember hozzá. De az első évfolyam elismerésre méltó kezdeményezése után most már el kell indítani a múlt káros örökségének a felszámolását ezen a téren is. A szláv népek irodalmi, kultúrpolitikai jelentőségének fel nem ismerése idejében viszont a magyar szlavisztika csaknem kizárólag a nyelvészet területére tolódott át. *Asbóth Oszkár* nagyjelentőségű nyelvészeti munkássága mellett még el-elkaldozott az irodalom területére is: legutóbb éppen Hviezdoslav-al folytatott levelezésének a kérdése foglalkoztatja a csehszlovák szakköröket. De már később a budapesti egyetem Szláv Intézete kizárólagosan nyelvész-profil kapott, a „szlavista” szó a mi magyar tudományos köztudatunkban ma is kizárólag nyelvészt jelent. Ne értsük félre: nem akarom megütni a nyelvészet és irodalomtudomány rangsorolási kérdésének meggyőződéseim szerint hamis és primitív hangját. Annak is tudatában kell lennünk, hogy nyelvész-szlavistáink eredményei jelentősek, túlnőttek a magyar határokon, munkásságuk nem egy esetben korszakalkotó jelentőséggel bír az egyetemes szlavisztika területén is. Itt mindössze annak az okára akarok rámutatni, miért nem beszélhetünk ma sem Magyarországon megfelelő színvonalú — mert szervezett és tervszerű — szlavisztikai *irodalomtörténeti* kutatásokról. Ennek a szükségeségét pedig minden bizonnyal azok is elismerik, akik a nyelvtudomány területén harcolnak a szláv nemzetek nem-ismerése ellen.

Látszólag megoldhatatlan kérdés: szükség volna a szláv irodalmak kutatásának megszervezésére, de a magyarországi szlavisztika élgárdája túlnyomó többségében nyelvészekből áll.

Hallottunk arról, hogy szervezetten megindult Petőfi világirodalmi visszhangjának feldolgozása keretében a legnagyobb magyar költő szláv vonatkozásainak az összegyűjtése is. A kezdeti örömhíren kívül azonban erről az értékes kezdeményezésről nem jött semmiféle újabb híradás. A Filológiai Közlönyben errőla témáról nem magyar tudós, hanem *Julius Dolanský*, a neves cseh szlavista írt. Dolanský Petőfi cseh vonatkozásairól érdekes adatokat közöl, szlovák kapcsolatairól viszont többet mondanak a magyar irodalomban eddig megjelent, bár nacionalista szempontjaik miatt erősen elavult disszertációk. Dolanský cikkének a közlése helyes volt, mert az érdekelték sokat tanulhattak belőle, de most magyar részről kellene folytatni a neves prágai professzor fejtegetéseit s kiegészíteni azzal, amit a mi kutatóinknak jobban kellene tudniok. Mutatis mutandis ugyanez áll *Helena Proházková* „A török a cseh — morva népköltészetben” c., egyébként igen érdekes, gondolatébresztő tanulmányára is. Arra, hogy a *török* hogyan lett a tőlünk nyugatra élő cseheknél — a szlovák népköltészet egyértelmű törökgyűlöletével szemben — mulatságos figurává, a szlovák népköltészetnek legtöbbször tragikus hanghordozású török énekei mellett Cseh- és Morvaországban miért fejlődött ki egy kicsit a vidám turquerie: nekünk kell rámutatnunk.

De ha már maguknál a témáknál tartunk, hadd említsünk fel néhányat, amelyek — éppen a szomszédos szláv népekkel való vonatkozásban — megoldásra várnak. Csak a lezajlott jubileum kapcsán vetem fel egészen bátorita-

lanul: — van-e magyar Mickiewicz-kutatás? Sok ünnepi beszéd hangzott el róla, remekbe készült megemlékezés is, Kozocsa bibliográfiája terjedelmesebben is foglalkozott vele. A Tribune des Peuples lelkes forradalmárjának életében és művében, akiről — hamvainak Párizsba vitelekora — oly szép szavakat mondott a montmorency-i temetőben Irányi Dániel, aki — korának egyik legnagyobb költője — szépen üdvözölte a magyar forradalmat, — a magyar irodalomtörténetírásnak semuni önálló természetű kutatónivalója sincsen? — *Štúr Lajos*, a szlovák irodalmi nyelv megalkotója, száz évvel ezelőtt halt meg. (Szehszlovákiában az évfordulót kongresszussal, jubileumi évvel, kiadványok egész sorával ünneplik meg. Semmi közünk hozzá, illetőleg iskolája költőihöz? Már van a múltból egy-két tanulmányunk, amely célzott Štúrnak és a körülötte csoportosuló költőknek magyar kapcsolataira. — De *hol* kezdődött el a magyar szlavisztika? Csak a nyelvészet területén? Legújabb sejtésünk szerint a szálak *Eperjesre* nyúlnak el: a 30-as években az eperjesi Kollégium magyar és szlovák társasága, az ott tanuló délszláv ifjakkal együtt vetette meg a magyar—szláv irodalmi közeledés és kutatás alapjait. — Szerb írók a pesti egyetemen: mit vittek magukkal s mit hoztak ide? — Színházi kapcsolatok? Egyelőre terra incognita. — A Kisfaludy Társaság cseh, délszláv, szlovák kapcsolatainak a feldolgozása egész kis monográfiát tenne ki.

A mai cseh és szlovák könyvpiac önti azokat a műveket, amelyekben a magyar tudós meglepetéssel ismerhet rá bennünket is foglalkoztató problémákra. Csak egy-két példát említünk itt, illusztrációként: A szlovák széppróza konferenciáját *Alexander Matuška* Veres Péternek a magyar költészet és széppróza viszonyáról szóló párhuzamával vezette be, s maga is csodálkozott rajta, hogy a jelenség a szlovák helyzethez hasonló. — A *Kollár Jánosról* szóló vaskos bibliográfia hazai kutatóink figyelmét a források egész sorára hívhatja fel.

Mit mond számunkra a szláv népek irodalma? Hogyan tükröződnek benne évszázados közös harcaink? Hogyan reagáltunk — magyarok és szlávok — Európára, van-e ebben valami közös? Hogyan áll a fejlődés egyes korszakaiban a magyar—szláv kölcsönhatás és kulturális csere kérdése?

Nem szaporítom a szót, tudom, hozhatnék még lengyel, délszláv és bolgár példákat bőven. *Szervezetten és rendszeresen* kell csinálni. A kétségtelen nagyjelentőségű és jószándékú kezdő lépés után ez a következő feladat. Ebben azonban elsősorban *utánpótlásra*, irodalomtörténész szlavisták gárdájának a *felnevelésére* van szükség. Ez a feladat — persze — túlnő két folyóirat szerkesztőségének a munkáján. De *itt is* beszélünk kell róla, mert máskülönben a folyóiratok szerkesztése közben is elakadunk.

Persze, a szomszédos szláv irodalmak kutatása sokszor nemcsak irodalomtörténeti, hanem gazdaság-, sőt politikai történeti feladat is. Nem láthatunk tisztán pl. a magyar drámának szerb színpadon való elterjedtsége kérdésében, és nem tudjuk megérteni Vrchlickýnek a Kisfaludy Társasághoz való viszonyát, ha nem ismerjük a XIX. század nemzetiségtörténetét. Eppen ezért úgy látom, hogy itt, ezen a ponton sem szabad az irodalomtörténeti és történeti kutatás közt merev határvonalat húznunk. A Filológiai Közlönynek — éppen a problémák tisztázása érdekében — nemzetiségtörténetészeinket is foglalkoztatnia kell.

Az egyetemen a nyelvészet mellett intenzívebbé kell tenni a szláv irodalmakkal való foglalkozást, az Irodalomtörténeti Intézetben pedig meg kell valósítani azt, ami lényegesen előbbre viheti irodalmi szlavisztikánkat a múlt

érdektelenségéhez, tapogatózásához, majd kapkodásához képest : — a *munkaközösséget*.

Dolgozza ki ez a munkaközösség — mindvégig a két folyóirat profilját és lehetőségeit szem előtt tartva — a magyar szlavisztika irodalomtörténeti feladatainak *ötéves tervén belül* a Filológiai Közlöny és az Irodalmi Figyelő szlavisztikai programját, tennivalóit is.*

Látszólag méltán érhet a szemrehányás : az Irodalmi Figyelőt tulajdonképpen most említettem először. Szándékosan tettem. Nem tudom, eléggé világos voltam-e akkor, amikor egész eddigi fejtegetésemmel a kérdés *általános, elvi* vonatkozásaira hívtam fel a figyelmet.

Mind a Filológiai Közlöny, mind pedig az Irodalmi Figyelő első évfolyamának szláv vonatkozásai híven tükrözik a mai helyzetet. Az Irodalmi Figyelőben — a közleményeknek pusztán a számát tekintve — talán még kedvezőbb a helyzet, mint a Filológiai Közlönyben : átlag 25—30% a szláv vonatkozás minden rovatban. A szerkesztők tehát itt is ott is tudatosan hívják fel a figyelmet az irodalmi szlavisztika jelentőségére, de az irodalomtudományunk *egészére* jellemző mai hiányok szinte leküzdhetetlennek látszó nehézségek elé állítják őket. Az irodalmi szlavisztika terén még annyira a kezdetek kezdetén vagyunk, hogy lényeges javulásra csak az előbb javasolt, radikális intézkedések után számíthatunk.

Persze, a fejlesztésre addig is — pusztán a szerkesztés munkája közben is — van mód. Alaposabban számba kell venni azokat, akik Magyarországon — ma még nem egyszer magánosan — fő szakmájuk mellett sokszor mellékszakként valamely szláv nemzet irodalmával foglalkoznak. E számbavételnek a témák megbeszélésével, a két folyóirat szláv munkatervének elkészítésével párhuzamosan kellene haladnia. Ebből viszont már kialakulhat az Irodalomtörténeti Intézet mellett működő Szlavisztikai Munkaközösség. A két folyóirat és az Intézet kölcsönösen így segítheti egymást.

Van-e a szláv irodalmak szempontjából a két folyóirat külön-külön arculatának és elhatárolásának jelentősége? Ha valahol, akkor éppen itt, a mi munkaterületünkön van. A múlt megbocsáthatatlan bűnei miatt irodalmi szlavisztikánknak ma igen sokrétű a feladata. A múlttól igen sok területen még a legелеmibb adatfeltáró munkát sem örököltük. Szakembereink nagy része fontos lengyel, cseh, szlovák, délszláv, bolgár íróknak még csak a nevét sem ismeri. De égető az értékelés munkája is : sokszor saját múltunk dialektikus szemlélete is hiányos, ha nem tudjuk kellő helyére állítani a szerb, a lengyel, a horvát, a cseh, a szlovák irodalmi múlt tényeit. Szomszédaink irodalomtörténetírása rohamléptekkel fejlődik, ráfizetünk, ha nem ismerjük meg azonnal. Ez a nagyjából hármass feladat szabja meg szerintünk, mi való a Filológiai Közlönybe s mi való az Irodalmi Figyelőbe. Ami új, ami kutatásról, önálló értékelésről : egyszóval, elmélyült filológiai munkáról tanúskodik, ami *eredeti módon feltár és nem reprodukció*, a Filológiai Közlöny hasábjaira tartozik. A Figyelő a szláv irodalmak viszonylatában se tegyen egyebet, mint egyéb területeken : dokumentáljon. Frissen, ügyesen, irodalomtörténészeink szükségleteit mindvégig szem előtt tartva. Közöljön fordításban olyan fontos elvi-elméleti cikkeket, amelyeknek a megismerése szakembereink számára hasznos lehet. — de főleg : mutassa be a külföldnek (s így a szláv külföldnek is)

* A munkaközösség megszervezése szerepel az Irodalomtörténeti Intézet tervében. — A szerk.

bennünket érdeklő legfőbb eredményeit. Ami a magyar tudomány önálló eredménye más népek irodalmának kutatása terén: a Filológiai Közlönybe, ami mások eredményeinek a reprodukálása: az Irodalmi Figyelőbe való. Persze, ez nem azt jelenti, hogy ne közöljünk a Filológiai Közlönyben fordítást. *Dolanský* és *Proházková* cikkei a Filológiai Közlönybe valók, mert új kutatási eredményeket tárnak fel. De már *Zdeněk Vančura* beszámolója a modern filológiai kutatás 10 évről Csehszlovákiában — informatív jellege következtében — inkább az Irodalmi Figyelőbe kíváncszott volna. Ezen a ponton a szerkesztőket arra kell kérnünk, hogy a terjedelem kérdései ne tévesszék meg őket. Vančura cikke ugyan 7 petittel szedett oldal, mégis inkább dokumentáció, mint eredeti tanulmány.

A legtöbb problematikus eset, persze, a recenziók területén adódik. A Filológiai Közlönynek közölnie kell recenziókat, mert egy-egy bírálat sokszor talán jobban tudja megoldani a problémát, egy-egy területen talán előbbre viszi a kutatást, mint egy eredeti tanulmány. De a recenzió ugyanakkor dokumentál is: a Figyelő nem intézhet el minden jelentősebb művet a bibliográfiai adatok puszta közlésével. Ezzel talán meg is mondtam, hogy mi legyen a könyvismertetések elhatárolásánál a mérce: az a bírálat, amely új szempontból tisztázza a kérdést, ehhez önálló kutatásokat végzett, a Filológiai Közlönybe, amelyik csak ismertet, s legfeljebb egy-két bíráló megjegyzést fűz a műhöz: az Irodalmi Figyelőbe való.

Föltétlenül szükségesnek tartom, hogy az Irodalmi Figyelő — ha a terjedelem szempontjából másképp nem oldható meg, akkor a „Hírek” rovására — bibliográfiai rovatot nyisson, amelyben közli a számára elérhető szovjet, lengyel, cseh, szlovák, délszláv és bolgár újdonságok adatait (előhelyükkel együtt), valamint a fontos folyóiratok teljes tartalomjegyzékét. Még ma is az a helyzet — s ebben a külfölddel kapcsolatot tartó könyvkereskedelmünk is hibás —, hogy sokszor legképzettebb szakembereink is csak ad hoc, véletlenül tudnak tudomást szerezni egy-egy, a mi szempontunkból is fontos szláv kiadványról, szakfolyóiratról. Persze, bibliographie raisonnée-ra gondolunk. Ma még ott tartunk, hogy egy-egy szláv könyv vagy folyóiratban közölt tanulmány címe kutatóink jelentős részének önmagában nem mond semmit. Persze, a legfontosabb monográfiák és folyóiratcikkek ezentúl is megkapnák a részletesebb recenziót. Bár ez nem fordult elő az első évfolyamban, felhívjuk rá a figyelmet: a korlátozott terjedelemre való tekintettel ne ismertesse az egyik folyóirat azt, amit a másik már ismertetett. Ezzel a két szerkesztőség együttműködésének a fontosságára is rá kívántam mutatni.

Nem tudom, foglalkozik-e a Filológiai Közlöny és az Irodalmi Figyelő szerkesztősége azzal a gondolattal, hogy elkészíttesse az első évfolyam mutatóját. A magam részéről ezt nagyon kíváncsnak tartanám.

De még kíváncsabb — főleg éppen a szlavisztika terén — a *sajtóhibák* ellen való fokozott küzdelem, a gondosabb korrektúra. Nálunk ma teljes az anarchia a latin betűkkel író szláv nemzetek földrajzi és személyneveinek az írása terén. Napilapjaink és irodalmi folyóirataink egyszerűen fittyet hánynak arra, hogy szláv szomszédainknak is megvan a maguk helyesírása. Pedig ők erre igen érzékenyek, aminthogy — valljuk be — nekünk sem tetszik, ha külföldön helytelenül írják le Petőfi, Arany vagy éppen Kiskunfélegyháza nevét. Ha a Szabad Nép vagy az Irodalmi Újság hasábjain el nézzük is, hogy Černý helyett Cerný, Zdeněk Nejedlý helyet Zdenek Nejedly áll, egy Filológiai Közlönyben, ahol éppen a gondos szövegszerűség az egyik lényeges követel-

mény, ez teljes mértékben elítélendő. Nagyon kérem mind a két folyóiratnak szerkesztőségét, hogy ha esetleg nincs valamely szláv nép helyesírását jól ismerő technikai szerkesztője, nyújtson alkalmat a gondos szerzői korrektúrára.

Mielőtt befejezném, tisztelettel előadom a Filológiai Közlöny és az Irodalmi Figyelő szlavisztikai részének továbbfejlesztésére irányuló javaslataimat: 1. Alakíttassék az Irodalomtörténeti Intézet kebelében, kültagok bevonásával is, *munkaközösség*, amely elkészíti a szláv nemzetek irodalma magyarországi kutatásának, részben pedig a Filológiai Közlöny és az Irodalmi Figyelő irodalmi szlavisztikai közleményeinek öt éves tervét. — 2. Ennek előkészítéseként fektessük fel azoknak a névsorát, akiket a munkaközösségben való részvételre, illetőleg a folyóirat munkájába való bekapcsolásra fel lehetne kérni. — 3. Készítsük el a két folyóirat elhatárolásának a tervét úgy hogy a Filológiai Közlöny elsősorban kutatási eredményeket közöljön, az Irodalmi Figyelő pedig dokumentáljon. — 4. Vegyük számba azokat a külföldi szláv — magyar vonatkozásokkal foglalkozó tudósokat, akiktől — fordításra vagy első közlésre — tanulmányokat kérünk. — 5. Az Irodalmi Figyelő szervezze meg állandó bibliográfiai szolgálatát. — 6. Mind a Filológiai Közlöny, mind pedig az Irodalmi Figyelő évfolyamonként adjon ki névmutatót. — 7. Minden lehető tegyünk meg a sajtóhibák kiküszöbölésére.

Végezetül szeretnék Szamota Istvánnak idézett szavaira visszatérni. Az, amit a „sötét Afrika” elhanyagolhatóságáról mondott, ma már semmiképpen sem lehet érvényes. „Egyetlen világirodalom van . . . — mondja KARDOS TIBOR és TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF bevezetője — . . . s ez világszerte a dolgozó népe.” Bennünket az elnyomott gyarmati népek sorsa és szellemi élete is kell hogy érdekeljen. De amit Szamota a szláv irodalmak magyarországi elhanyagoltságáról mond, az — sajnos — sok szempontból bizonyos mértékig ma is áll kulturális életünknek sok területén. Rajtunk is múlik, hogy segítünk-e ezen a bajon s megteremtjük-e a korszerű irodalomtörténeti kutató- és értékelő munkát a szlavisztika területén is!?

Sziklay László

A KLASSZIKA-FILOLÓGIAI FŐBIZOTTSÁG MELLETT MŰKÖDŐ MUNKAKÖZÖSSÉG

1952 februárja óta harminchétszer jött össze a magyarországi klasszika-filológia művelőinek és az ókor iránt érdeklődőknek kicsiny csoportja, hogy a hazánkban folyó ókori kutatás újabb eredményeit meghallgassa, vagy még inkább: mint „munkaközösség”, az újabb eredmények kialakításában és megvitatásában tevékeny részt vegyen. Ezek a baráti összejövetelek — többek között — abban különböznek a hajdani Budapesti Philológiai Társaság felolvasó üléseitől, hogy kötetlenebb formában, közvetlenebbül, mégis aktívabban kapcsolódhatnak bele a tudományos megbeszélésekbe a tudományos kutatás tűzhelyeitől távolabb eső munkahelyek dolgozói is. De egyéb különbségek is akadnak. Pl. a Philológiai Társaság hagyományos két-két (egy ókori és egy modern tárgyú) előadásával szemben a munkaközösség programján rendszerint csak egy — és nem szükségképpen „filológiai” — téma szerepel. Egyáltalán a munkaközösség vezetősége a filológiai kutatás „egyetemességét” ezeken az összejöveteleken sem Ponori Thewrewk Emil és Heinrich Gusztáv módján képzei el, illetőleg valósítja meg, hanem a „modern” filológiát szárnyára bocsátva, az ókor egészének elmélyedő és komplex vizsgálatát iparkodik elősegíteni. Illetékességi körébe tartozónak véli tehát az ókori Kelettel kapcsolatos tanulmányoktól a középkori latin és újjörög stúdiu-mokig mindannak szorgalmazását, ami a „klasszikus” ókor mindig szép, de egyoldalúan szemlélve vértelen képeinek élettel való megtöltésére, az ókori társadalmak életének minél alaposabb és teljesebb felkutatására, illetőleg megismertetésére alkalmas.

De elméleti fejtegetések helyett soroljuk fel inkább a munkaközösség eddigi rendezvényeit — 1952 februárjától 1956 januárjáig:

Első alkalommal Szilágyi J. György mutatta be a Szépművészeti Múzeum antik kiállítását. — Harmatta János „Görögök, irániak, finnugorok” címmel tartott előadást. — Megvittattuk Borzsák István klasszika-filológiai bibliográfiáját. — F. Takáts Zoltán a Keletázsiai Múzeum indiai hellénisztikus emlékeit ismertette. — Szabó Árpád „A görög dialektika és logika történetéhez” címen értekezett. — Szilágyi János a Kiscelli úti ásatásokat mutatta be, Szilágyi J. György „A földközi-tengeri görög és etruszk kereskedelem” címen tartott előadást, Dévai Gábor a bizánci zene kutatásának állásáról számolt be. — A Világirodalmi Bizottsággal együtt megvittattuk a Világirodalmi Antológia I–II. kötetét.

1953-ban Pekár Tamás volt az első előadó (Aquincum pénzforgalmáról). — Wessetzky Vilmos az egyiptomi könyv és könyvtár kérdéseit fejtegette, Kövendi Dénes „Platón idea-tanának igazi arcát” próbálta megvilágítani. — 1953. ápr. 24–25-én kétnapos ankét során vitattuk meg azokat a problé-

mákat, amelyeket A. B. Ranovics „Hellénizmus” c. könyve felvetett. — Castiglione László a Szépművészeti Múzeum görög—egyiptomi terrakottáit ismertette. — Sarkady János „Az aisóposi mese” c. dolgozatát mutatta be. — Oroszlán Zoltán a szegedi múzeum antik varázsamulettjének vallástörténeti értelmezését adta. — L. Alscher berlini archeológus-professzor is bemutakozott körünkben. — Végül Moravesik Gyula „Bizánc és a magyarság” c. könyve volt a tárgya egy ankétunknak.

1954-ben Szilágyi J. György tartott úti beszámolót a bulgáriai régészeti kutatás újabb eredményeiről. — Pekáry Tamás „Az Alexander-regény és Gallienus”, Fejér Kálmán pedig „Caesar a gall társadalom válságáról” címmel értekezett. — Dobrovits Aladár „Egyiptomi novellák” c. készülő könyvét ismertette. — Hahn István a későrómai patrocínium és colonatus problémáit fejtegette. — Ősszel került sor (a Régészeti Főbizottsággal közösen) Szilágyi J. György görög művészettörténetének megvitatására. — Borzsák István bemutatta Budai Ézsaiásról írott tudománytörténeti monográfiájának néhány fejezetét. — Johannes Irmscher berlini vendégünk ismertette a klasszikus tanulmányok németországi helyzetét. — Wessetzky Vilmos és Kádár Zoltán a savariai kultuszemlékekről tájékoztatta a munkaközösséget. — Fejér Kálmán „a Steptérion-ünnep és a rituális királygyilkosság” kelta vonatkozásairól értekezett.

1955-ben elsőnek Szilágyi J. György tartott előadást „A görögökkel való érintkezés nyomai Magyarországon a VII—V. században” címmel. — Hahn István referátumának címe: „A városi lakosság forradalmi mozgalmi a késői császárkorban” volt. — Horváth I. Károly „A catullusi *nugae*-költészet problémáit”, Mócsy András pedig „A pannoniai libertinusok társadalmi helyzetét” ismertette. — Sarkady János „A görög rabszolgatartó társadalom kialakulásáról” adott vázlatos képet. — Marticskó József készülő disszertációjának néhány eredményét mutatta be „Hérakleitos társadalomkritikája” címmel. — Sajó Géza a középlatin filológiát juttatta szóhoz Boethius Dacus „De aeternitate mundi” c., általa felfedezett művének ismertetésével. — Végül Radnótiné Alföldi Mária mutatta be „Providentia Augusti” c. numizmatikai dolgozatát. — 1956. első előadója Ritoók Zsigmond (az új Aischylos-törödékek irodalomtörténeti jelentőségéről) volt.

Ha ezeket az összefüggéseket tárgy szerint csoportosítjuk, a következő lesz az eredmény:

A szorosabb értelemben vett „filológia” körében mozgott.....	6
Könyvankét	5
Az ókori történet kérdéseivel foglalkozott	7
Filozófia	3
Nyelvészet	1
Klasszika-archaeológia	3
Vallástörténet	1
Egyiptológia	2
Numizmatika	1
Tudománytörténet	1
Zenetörténet (Bizánc)	1
Úti beszámoló	1
Kiállítások, ásatások megtekintése	3
Vendégelőadás	2

Persze ez a statisztika nem sokat mond az egymásra utalt rokon területek egymásbafonódásáról, vagy ha úgy tetszik: a komplex tudományművelésről. Az „egyetlen” nyelvészeti előadás egyben történeti, a két egyiptológiai egyben irodalomtörténeti, a három klasszika-archaeológiai egyben vallástörténeti jellegű is volt; könyvankétjainkon tudományszakunknak mindig több rokon diszciplínát érintő kérdései kerültek megvitatásra; szinte egyetlen egy megbeszélés sem korlátozódott valamely szűk részletproblémára, nem zárkózott egyetlen diszciplína határai közé. Tagadhatatlan, hogy a régi (sokszor terméketlen) filologizálás eltűnt. E helyett — de a filológiai alaposág és a forrásokhoz való ragaszkodás fenntartásával — minden részletkérdés kutatója történeti perspektívában igyekszik szemlélni a vizsgált jelenségeket. Akár a nyers számadatokat, akár az előadások címét és jellegét tekintjük, kutatásunknak ez az uralkodó történeti szempontja jelzi a döntő változást és egyben újjáéledt tudományosságunk egyik legfőbb pozitívumát. A főbizottságunknak nevet adó „klasszika-filológia” azonban legfeljebb látszólag szorult háttérbe: munkánk tengelyében változatlanul sok nemes hagyománya, más tudományszakoknak is példát mutató módszere áll, csak éppen összehasonlíthatatlanul nagyobb feladatok megoldásának, magasabb célok elérésének szolgálatában.

Kitűnik az összesítésből pl. régészeink agilitása, az az öröndetes tény, hogy nem érik be feltékeny leletpublikálással, hanem az összefüggések nyomozása során általános történeti felismerésekre törekszenek, és ebben a törekvésükben leghívebb fegyvertársként a klasszika-filológiát ismerték meg. Egyáltalán: öröndetes jelenség a tudományszakok ily szoros együttműködése.

Ugyanakkor azonban a hiányosságok is szemünkbe ötlenek. Pl. — a legutolsó előadást leszámítva — egyszer sem kerültek szóba a klasszikus görög irodalom kérdései, és meglehetősen magában áll a Catullusról elhangzott előadás is. A középlatin filológiát „kültag” juttatta szóhoz; a köztársaság-kori Róma történetével eddig senki sem foglalkozott; a Tacitus-jubileum megemlékezés nélkül maradt.* Mindeddig nem hallottunk előadást sem az asszíriológia, sem pl. az ind filológia stb. köréből. Öröndetes viszont, hogy a nálunk teljesen szunnyadó kelta filológia épp körünkben kezd ébredezni. Szokatlan szempont, de megemlíthetjük, hogy a harminchét alkalom közül mindössze egyszer üdvözölhattünk női előadót munkaközösségünkben, pedig az óorkutatás egyetemi és múzeumi központjaiban szép számmal vannak képviselve. Szívesen látnánk továbbá még több fiatalot. Ezzel terínészetesen nem akarjuk a kevésbé fiatalokat távortartani az előadásztaltól; sajnos, a legbuzgóbbnak mondható idős kartársak mellett vannak olyanok is, akik nem tartják eléggé megtisztelőnek a körünkben való szereplést.

Nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy összejöveleink eleinte valamivel népesebbek voltak. 1952 óta a Philológiai Társaság régi gárdája is megritkult, olyanok is kidőlték, akik még évtizedekig lehettek volna oszlopai tudományunknak. Ugyanakkor az évről évre felkerülő egyetemi fiatalságnak még leglelkeesebb ígéretei is csak szórványosan keresik fel előadásainkat, — mind maguk-

* Ezt a mulasztását azóta pótolta a munkaközösség: 1956. ápr. 27.-én az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történettudományi Karának békebizottságával karöltve Tacitus-émlékkülést rendezett az író születésének 1900. évfordulója alkalmából, amelyen Moravcsik Gyula elnöki bevezetője után Borzsák István tartott ünnepi előadást, majd a zárószót Oroszlán Zoltán mondotta.

nak, mind tudományszakunknak kárára. Általában azért mindig vannak érdeklődők. Mint az előadók névsora mutatja, meg szoktak fordulni körünkben itt járó külföldi szaktársaink is. Részt vett pl. egyik összeövetelünkön P. Oliva prágai kollégánk, és épp ezen a révén tájékozódott a magyarországi ókori kutatás helyzetéről és problémáiról. Szerencsére, mert különben a római történészkongresszuson senki sem adott volna számot a Magyarországon folyó munkáról.

*

További feladataink ezek szerint a következők volnának : Gondoskodnunk kell a havonkénti összeövetelek tartalmi és ideológiai színvonalának további emeléséről ; előadókat kell megnyernünk az eddig elhanyagolt szakterületekről ; fokoznunk kell a vitaszellemet és a viták során éberén kell őrködnünk világnézetünk tisztasága fölött ; nagyobb mértékben kell mozgószítanunk a fiatalokat, mert káderek nélkül és a káderek körültekintő irányítása nélkül nem végezhet eredményes munkát klasszika-filológiánk sem.

Borzsák István

ÚJABB KIADVÁNYOK A NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNY KÖRÉBŐL

KÖNYVEK

<i>Borzsák István</i> : Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei	20,—
<i>Décsy Gyula</i> : Fino slowakische medizinsche Handschrift aus dem 17. Jahrhundert	70,—
<i>Deme László</i> : Nyelvatlaszunk funkciója és további problémái ..	45,—
<i>Horváth János</i> : Vítás verstani kérdések („Nyelvtudományi Értekezések”)	8,—

„Irodalomtörténeti Füzetek” sorozatból:

<i>Fenyő István</i> : Az Auróra. Egy irodalmi zsebkönyv életrajza, füzve	8,—
<i>Forgách László</i> : Bajza és Belinszkij, füzve	8,—
<i>Hegedűs Nándor</i> : Ady Endre Nagyváradon, füzve	16,—
<i>Péter László</i> : Espersit János, füzve	8,—
<i>Pukánszky Kádár Jolán</i> : A drámaíró Csokonai, füzve ..	8,—
<i>Szádeczky-Kardos Lajos</i> : Miscellánia, füzve	8,—
<i>Juhász Jenő</i> : Mutató a „Nyelvtudományi Közlemények” 1—50. kötetéhez	250,—
<i>Kubinyi Mária</i> : Libri manuscripti Graeci in Bibliothecis Budapestinensibus asservati	30,—
<i>Marót Károly</i> : A görög irodalom kezdetei	50,—
<i>Mezey László</i> : Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpád-kor végén, füzve	20,—
II. Nyelvészkongresszus anyaga	85,—
Pais-Emlékkönyv. Nyelvészeti tanulmányok	80,—

FOLYÓIRATOK

I. Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya Közleményei

Megjelenik évenként általában 1—2 kötet 4—4 füzetben. Kötetenkénti előfizetési ára	40,—
<i>Acta Antiqua</i> Megjelenik évenként általában 1 kötet 4 füzetben. Kötetenkénti előfizetési ára	80,—
<i>Acta Linguistica</i> Megjelenik évenként általában 1 kötet 4 füzetben. Kötetenkénti előfizetési ára	80,—
<i>Acta Orientalia</i> Megjelenik évenként általában 1 kötet 3 füzetben, Kötetenkénti előfizetési ára	80,—
<i>Antik Tanulmányok</i> Megjelenik évenként négyszer. Évi előfizetési ára	30,—
<i>Filológiai Közlemények</i> Megjelenik évenként négyszer. Évi előfizetési ára	40,—
<i>Irodalmi Figyelő</i> Megjelenik évenként négyszer. Évi előfizetési ára	32,—
<i>Irodalomtörténet</i> Megjelenik évenként négyszer. Évi előfizetési ára	24,—
<i>Irodalomtörténeti Közlemények</i> Megjelenik évenként négyszer. Évi előfizetési ára	40,—
<i>Magyar Könyvszemle</i> Megjelenik évenként négyszer. Évi előfizetési ára	60,—
<i>Magyar Nyelv</i> Megjelenik évenként négyszer. Évi előfizetési ára	30,—
<i>Magyar Nyelvőr</i> Megjelenik évenként négyszer. Évi előfizetési ára	18,—
<i>Nyelvtudományi Közlemények</i> Megjelenik évenként egyszer. Évi előfizetési ára	16,—
<i>Studia Slavica</i> Szlavisztikai folyóirat. Megjelenik évenként általában 1 kötet 4 füzetben. Kötetenkénti előfizetési ára	80,—

TARTALOMJEGYZÉK

<i>A Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály előadásai az 1956. évi nagygyűlésen:</i>	
<i>Bóka László: Beszámoló a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály munkásságáról</i>	245
<i>Az osztályvezetőség beszámolójának vitája (A vitát összefoglalta: Pákozdi Endre)</i>	268

*

<i>Kodály Zoltán elnöki megnyitója Szabolcsi Bence előadása előtt</i>	277
<i>Szabolcsi Bence: Mozart és a népi színjáték</i>	279

*

KÉSZÜLŐ LEÍRÓ NYELVTANUNK VITÁS KÉRDÉSEIRŐL

<i>Tompa József vitaindító referátuma</i>	303
<i>Melléklet: A fokozás</i>	316

Hozzászólások:

<i>Tamás Lajos</i>	325
<i>Temesi Mihály</i>	325
<i>Juhász József</i>	332
<i>Szabó Dénes</i>	335
<i>Deme László</i>	338
<i>Károly Sándor</i>	343
<i>Bárczi Géza</i>	345
<i>Knieszsa István</i>	347
<i>Gáldi László</i>	347
<i>Kelemen József</i>	349
<i>Benkő László</i>	355
<i>B. Lőrinczy Éva</i>	357
<i>Hegedüs Lajos</i>	360
<i>Elekfi László</i>	363
<i>Gerhauser Albert</i>	366
<i>Rácz Endre</i>	366
<i>Szende Aladár</i>	368
<i>Deme László</i>	369
<i>Tompa József válasza</i>	371
<i>Pais Dezső elnök</i>	380

Vita:

<i>Sziklay László „Gáspár Imre” című kandidátusi disszertációjának vitája. (A vitát összefoglalta: Rejtő István)</i>	385
<i>Klaniczay Tibor: „Zrínyi Miklós” című doktori disszertációjának vitája. (A vitát összefoglalta: Pírnat Antal)</i>	391
<i>Róna Éva „Piers the Plowman” és az 1381-es parasztfelkelés című kandidátusi disszertációjának vitája. (A vitát összefoglalta: Mezey László)</i>	403
<i>Hegedüs Lajos „Eszközfonetikai vizsgálatok a magyar nyelvjárások és köznyelv köréből” című kandidátusi disszertációjának vitája. (A vitát összefoglalta: Papp István)</i>	407
<i>Király Péter „A kelet-szláv nyelvjárás nyomtatott emlékei” című kandidátusi disszertációjának vitája. (A vitát összefoglalta: Sulán Béla)</i>	415
<i>Sz. Kispál Magdolna „A manysi igenév mondatana” című kandidátusi disszertációjának vitája. (A vitát összefoglalta: Hajdú Péter)</i>	421

Az Osztály életéből:

<i>A földrajzinév-írás további szabályai (Fábián Pál)</i>	427
<i>A szláv népek irodalma és irodalomtudománya a „Filológiai Közöny”-ben és az „Irodalmi Figyelő”-ben (Sziklay László)</i>	439
<i>A Klasszika-filológiai Főbizottság mellett működő munkaközösség (Borzsák István)</i>	447